

Asszociációk

A világ kedélybeteg – Interjú Eric John Hobsbawmmal

A szélsőségek kora (1991) megjelenése óta húsz év telt el, ami relatív rövidsége ellenére új vagy új módon értékelendő változásokat mutat fel világszerte. Ezek iránya és mértéke nem minden esetben látható még át, ez azonban nem jelenthet felmentést sem az elemzés elvégzése, sem pedig az abból következő társadalmi-politikai cselekvés módjának keresése alól..... 5

Tényről tényre

Farkas Péter: Rosszabbodó szociális helyzet és a kirekesztettség Magyarországon a válság időszakában

„Ilyen sok honfitársunk nem lehet hibás. Az a társadalom bűnös, amely sem elég munkahelyet, sem egyéb jövedelmet nem biztosít számukra” – vonja le a következtetést az ismert baloldali közgazdász a European Social Watch 2010 számára készített helyzetjelentésében 23

Analízis

Ana Bazac: Az osztályharc gyengeségének és a baloldal néhány problémájának jelentősége Romániában

A romániai baloldal stratégiai útkeresése sem egyszerű történet. Politikája feloldódik a liberális-monetáris, progresszívadó-mentes, minimális állam felé húzó megoldásokban. A szociáldemokrata gazdaságpolitikát soha nem lehetett, s ma sem lehet megkülönböztetni az explicite jobboldali gazdaságpolitikától. A szerző javaslata: bárminő reorganizációhoz a rendszeren belüli nyomásgyakorlást rendszerellenes nyomásgyakorlással kellene felváltani 33

Artner Annamária: Quo vadis Kína? A dolgozók helyzete Kínában

A tanulmány Kínának az utóbbi 2-3 évtizedben elért gazdasági fejlődését mutatja be, áttekintve a fölmerülő gazdaságpolitikai és szociális dilemmákat is. A pekingi vezetés az 1980-as évek elejétől kezdve egyre nagyobb teret adott a piaci iniciatíváknak, óriási sikereket ért el a termelőerők kifejlődésének terén, ugyanakkor szembesült a piaci fejlődés sajátos problémáival (munkanélküliség, jövedelmi polarizáció). E negatív hatásokat az állami szabályozás és tervezés eszközeivel próbálták enyhíteni, ám kérdés, hogy e két eltérő „logika” hosszútávon összeegyeztethető-e..... 53

Sz. Bíró Zoltán: **Kirgizia: útban a káosz felé**

Az elemzés bemutatja, hogy a kirgiz–üzbég konfliktus nem valamiféle tradicionális „népi ellentét” felelevenedése, hanem a kirgiz hatalmi elit különböző frakcióinak belső harcából ered, a szembenállást mesterséges módon szították fel meghatározott gazdasági és politikai okok miatt. A szerző kitér a konfliktus szociális gyökereinek és nemzetközi hátterének ismertetésére is..... 76

Változatok egy témára

Dimitrisz Konsztantakopulosz: **A görög válság: az Európáért folytatott háború első csatája**

Milyen problémákat szül a görög válságban az, hogy az Euró bevezetésekor a német gazdaság mérték- és csereviszonyait vették alapul? Határozatlan idejű recessziójával egyáltalán képes lehet-e egy fejletlenebb gazdaság a fejlettebbekkel konkurálni a felvett hitelek visszafizetésére, amikor a gazdaságpolitikáját korlátozó maastrichti kritériumrendszer szorításában lehetetlen keynesianus, anticiklikus, fejlesztő politika alkalmazása..... 91

Pierre Baudet: **Lula Brazíliája, nyolc év után**

A szerző a 2002-ben hatalomra került elnök nyolcéves regnálása mérlegét vonja meg. Lula nem szakított elődje ortodox gazdaságpolitikai gyakorlatával, de szociális programjai jelentős változásokat hoztak a legszegényebb rétegek életében, a mezőgazdasági és ipari bázist kiszélesítő fejlesztéspolitika erősítette Brazília nemzetközi pozícióját, amit a latin-amerikai integrációt előmozdító külpolitika is segített. A Lula-korszak legfontosabb eredménye talán a brazil társadalom öntudatosodása, amely tülmutat az utóbbi nyolc év korlátozott eredményein 98

James Petras: **Afganisztán: a leghosszabb vesztes háború**

Az USA immár egy évtizede viselt imperialista háborúja Afganisztánban mostanra egyértelműen vesztesre áll. A vereség előrelátható okai részben Afganisztán belső viszonyaiból, az afgán társadalom sajátosságaiából vezethetők le, részben az amerikai katonai és politikai vezetés hibáinak és bűneinek következménye. A háború s várható kimenetele Washington s személy szerint Obama elnök politikai kudarcát jelenti 109

Luisa Steur: **„Adivaszik”, kommunisták és az őslakos-tudat kialakulása Keralában**

A régi baloldal válsága Európában nagyon jól ismert, széles körben tárgyalt jelenség. Jóval kevesebb szó esik azonban arról, milyen kihívások érik a hagyományos baloldalt az egykori gyarmatok országaiban. A tanulmány a dél-indiai Keralában keres választ arra a kérdésre, hogy miért erősödik meg az őslakos-tudat az osztályalapú politikai gondolkodással szemben a kasztrendszer alján álló adivaszik körében, és miért ábrándulnak ki az őslakosok a kommunista párt paternalista ideológiájából. A tanulmány azt is megmutatja, hogy az adivaszik szervezkedése nem zárja ki a szövetséget a hagyományos baloldal erőivel..... 115

Arundhati Roy: **Séta az elvtársakkal. Gandhisták puszkával?**

Képszerűen tárja elénk „Az Apró Dolgok Istené”-nek neves íróőője a közép-indiai Csattiszgar (Chhattisgarh) állam déli, erdővel borított tartományaiban élő maoista lázadóknál tett (illegális) látogatását. A naxaliták – akikben Új-Delhi az Indiára nézve „Legnagyobb Biztonsági Fenyegetést” látja – valójában a hagyományos

életmódjukat és méltóságukat a független Indiában elvesztő törzsek védelmében, az elűzésükre törő ipari és bányavállalatok s az ezeket támogató központi hatalom ellen küzdenek..... 135

Olvasójel

Szigeti Péter: **Világrend és világrendszer**

Galló Béla: Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika és nemzetközi mozgástér a globalizáció korában. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010 162

Bartha Eszter: **Honnan hová? Strukturális változások a rendszerváltás utáni Magyarországon.** Ferge Zsuzsa: Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010 168

Másképp Más kép

Tütő László: **Pénzt vagy nemzetet!**

Felhalmozás, vagy megélhetési biztonság? – régi dilemma a polgári nemzetgazdaságban. Az előbbi győzelmének ára: nemcsak a gazdasági és társadalmi, hanem a planetáris biztonság elvesztése..... 174

Kultúra

Suman Gupta: **Harry Potter – újraolvasva.** A Harry Potter rajongói szövegek

A szerző a Harry Potter-könyvek milliós rajongótáborára kapcsán foglalkozik azzal a mai, globalizált és médiatizált világban fontos társadalmi kérdéssel, hogy milyen irányba befolyásolják az internet segítségével szabadon létrehozható és megosztható rajongói szövegek az emberek tudatát? Egyes szerzők szerint e szövegek egyfajta új, demokratikus, globális politikai részvétel irányába mutatnak. Gupta szerint a szabadság látszólagos: a rajongók nem kérdőjelezzik meg azt a rendet, ami keveseknek termel profitot, miközben sokaknak engedélyezi az „ingyenes” részvételt. Így a szövegek bármily kreatívak is, nem ajánlanak fel valódi kitérési pontokat a rendszerből..... 186

Következő számunk tartalmából:

- Mészáros: társadalomszerkezet és tudatformák
- Műveltség és művelődés a mai Magyarországon
- Žižek az EU válságáról
- Klímaváltozás és kapitalizmus
- Bulgakov és a szovjet-orosz kultúra „tertium datur”-ja
- A globális labdarúgás új trendjei

Az Eszmélet folyóirat támogatói 2010-ben

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

OKM

a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány,
a Lukács György Alapítvány és
a Szabad Sajtó Alapítvány.
Segítségüket köszönjük.

Az Eszmélet szerzői és tanácsadói tiszteletpéldányukat az Eszmélet Baráti Kör havi rendezvényein, illetve Nagy Évától, lapunk terjesztési és előfizetési ügyekkel megbízott szerkesztőségi tagjától (tel.: +36 30 567-6815) vehetik át.

*

Kéziratok megőrzésére a továbbiakban sem vállalkozunk. Szerzőinket kérjük, ha tehetik, tanulmányaikat a kéziraton kívül küldjék el e-mail mellékletként is az eszmelet@eszmelet.hu e-mail címre.

A világ kedélybeteg – Interjú Eric John Hobsbawmmal

A szélsőségek kora című könyvének utolsó lapjain az 1991-ben bekövetkezett globális földcsuszamlás látványát tárja az olvasó elé; annak a korszaknak a képét, amikor összeomlanak a világ társadalmi előrehaladásának aranykorszakára jellemző remények. Melyek ön szerint az azóta eltelt világtörténelmi időszak jelentősebb fejleményei?

Öt lényegesnek tekinthető változást látok. Az első az, hogy a világ gazdasági központja az észak-atlanti régióból áthelyeződött Dél- és Kelet-Ázsiába. A folyamat a hetvenes és nyolcvanas években Japánban kezdődött, de a tényleges változást az hozta, amikor a kilencvenes éektől Kína is növekedésnek indult. Másodikként a kapitalizmus világméretű válságát kell említeni, amelyet természetesen előre láttunk, de amelynek a kibontakozásához mégis elég hosszú időre volt szükség. A harmadik dolog, hogy látványosan megbukott az Egyesült Államoknak az a kísérlete, hogy 2001-et követően a világ fölötti hegemoniát megszerezze – ez a bukás elég nagyszabásúra sikeredett. A negyedik jelenség a fejlődő országok alkotta újfajta blokknak mint politikai entitásnak a kialakulása – ezek az ún. BRIC-országok: Brazília, Oroszország, India és Kína; ez a csoportosulás még nem létezett *A szélsőségek korának* írása idején. És végül, ötödikként, végbement a nemzetállamok befolyásának és hatalmának szisztematikus eróziója és megrendülése; az államok saját határaiton belül is meggyengültek a világ nagy részén. Bár előre lehetett látni ezt a folyamatot, de lezajlásának ilyen gyors tempójára én személy szerint nem számítottam.

Mi az, ami még meglepte önt 1991 óta?

Nem győzők csodálkozni a neokonzervatív projektnek nevezett elképesztő örültségen, amely nemcsak úgy tett, mintha Amerika lenne a jövő megtestesülése, hanem valóban így is gondolta, és ennek a célnak a megvalósítása érdekében taktikát és stratégiát is kidolgozott. Racionális szempontból nézve, nézetem szerint, nem rendelkeztek koherens stratégiával. Egy másik meglepő jelenség – ami jóval kisebb kört érint, de igen jelentős dolog – a kalózkodás feléléde; ezt már régen a történelem lomtárába utaltuk. És a harmadik, ami még az előbbinél is lokálisabb fejlemény: az (Marxista) Indiai Kommunista Párt összeomlása Nyugat-

Bengáliában, amire aztán végképp nem számítottam. Prakas Karat, az I(M)KP főtitkára, nemrég azt mondta nekem, hogy Nyugat-Bengáliában állandó nehézségekkel kell szembenéznük és úgy érzik magukat, mint egy ostromlott várban. A helyi választásokon az előrejelzések szerint csúnya vereséget szenvednek az új Kongresszussal szemben. Mindezt azok után, hogy harminc év országos szinten is jelentős pártként ennek a tartománynak az irányítását végezték. Az iparosítási politikának, melynek nevében elvették a parasztoktól a földet, nagyon rossz hatása lett, és egyértelműen hibás politikának bizonyult. Látható, hogy mint minden működő baloldali kormánynak, nekik is biztosítaniuk kellett a gazdasági fejlődést, beleértve a magánszféra növekedését is, és ezért természetesnek vélték, hogy a régióknak erős ipari bázisra van szüksége. Ám az kissé meglepőnek tűnik, hogy ez a lépés ilyen erőteljes szembefordulást váltott ki.

Lát-e bármiféle politikai lehetőséget arra, hogy az egykori munkásosztály újraszerveződjön?

A hagyományos formában semmiképp sem. Marxnak kétségkívül igaza volt abban, hogy az iparosítás bizonyos szintjein ki fognak alakulni a nagy osztálypártok. De ezek a pártok, ha és amennyiben sikeresek voltak, sosem pusztán csak a munkásosztály pártjaiként léptek fel: ha egy szűk osztálykeretből ki akartak törni, akkor néppártokként kellett fellépniük, melyek a munkásosztály céljai érdekében és a munkásosztály által szerveződtek meg. Az osztálytudatnak azonban még így is voltak korlátai. Nagy-Britanniában a Munkáspárt soha nem tudott többet szerezni a szavazatok 50%-ánál. Ugyanez a helyzet Olaszországban, ahol az Olasz Kommunista Párt lényegében néppárti szerepet játszott. Franciaországban a baloldal alapját a relatíve gyenge munkásosztály adta, de e munkásság politikai erejét a nagy forradalmi hagyomány felerősítette, hiszen sikeresen sajátította ki a forradalmi hagyomány örökösének szerepét – és ez a munkásosztálynak is, a baloldalnak is jóval nagyobb befolyást biztosított.

Az, hogy a kétkezi munkásság részaránya az iparban visszaesett, időlegesnek mondható. Vannak és lesznek is számosan, akik manuális munkát végeznek, és az ő érdekeik védelme minden baloldali kormányzat fő feladata marad. De ez a továbbiakban már nem szolgálhat a baloldal reményei elvi alapjaként: már elméletben sincs politikai potenciálja, mert eltűnt a régi munkásosztály szervezeti képessége. Ezenkívül még három, számottevő negatív fejlemény is tapasztalható. Az első – természetesen – az idegengyűlölet, ami a munkásosztály körében ma is az „ostobák szocializmusa”, ahogyan Bebel fogalmazott: védelmezem a munkahelyemet a velem versengőkkel szemben. Minél gyengébb a munkásmozgalom, annál erősebben van jelen az idegengyűlölet. Másodsor, a brit közgazgatás által valaha „alárendelt és manuális kategóriáknak”

nevezett sokféle tevékenység ma nem határozatlan idejű, rendszeres elfoglaltság, hanem csak időleges tevékenység: ilyen például a diákok vagy bevándorlók által végzett éttermi munka. Ezért aztán ők potenciálisan nem tekinthetők szervezhető munkaerőnek. Az egyetlen ilyen típusú, de mégis szervezhető munkaerőt az állami alkalmazottak képviselik, mert ezek a munkavállalók politikailag sebezhetőek.

A harmadik és legfontosabb fejlemény – véleményem szerint – az az egyre fokozódó megosztottság, melyet egy új osztálykritérium hozott létre, s ez nem más, mint az egyetemi és főiskolai végzettség, ami aféle belépő jegy lett bizonyos munkákhoz. Ha úgy tetszik, ez persze az érdem, a tehetség elismerése – mondjuk meritokrácia –, de az oktatási rendszerek által díjazott, intézményesült és közvetített érdemké. Ennek a jelenségnek a következménye az, hogy a munkaadókkal szembeni ellenállás átfordul az ilyen vagy olyan finom urakkal szembeni megvetésbe – az értelmiséggel, a liberális elittel és mindazokkal szemben érzett elutasításba, akik ezt az egészet ránk szabadították. Amerika kitűnő példája ennek a jelenségnek, de jelen van az Egyesült Királyságban is: jól látható, ha átlapozzuk a sajtót. Az pedig, hogy valakinek PhD-je van vagy diploma utáni továbbképzésre jár, növeli annak esélyeit, hogy az illető sok milliós vagyonra tegyen szert, és ez még tovább bonyolítja a helyzetet.

Hogy lesznek-e új szerveződések, képviseleti formák? Semmiképpen sem lehet egyetlen osztály érdekeinek megfelelően szerveződni, viszont akkor véleményem szerint a hagyományos forma sem támadhat fel többé. Létezik progresszív koalíciós politika, még az olyan, viszonylag állandó koalíciók esetében is, mint mondjuk a művelt, *Guardian*-olvasó középosztály és az értelmiségiek (azaz a magasan képzettek, akik egészében véve sokkal inkább a baloldalt támogatják, mint a többi csoportosulás), valamint a szegények és tudatlanok alkotta tömegek közötti koalíció. Ilyen mozgalom számára mindkét csoport alapvető jelentőségű, de valószínű, hogy minden korábbinál nehezebben szervezhetőek egységbe. Bizonyos értelemben a szegények még a multimilliomosokkal is tudnak azonosulni, mint ahogy az időnként az Egyesült Államokban megtörténik, mondván: „Ha szerencsém lenne, popsztár is lehetnék.” De azt senki sem mondhatja, hogy: „Ha szerencsém lenne, Nobel-díjas is lehetnék.” Ez pedig súlyos problémát jelent annak a politikának a koordinálásában, mely az objektíve azonos oldalon állókat tömöríthetné.

Milyen hasonlóságokat lát a jelenlegi válság és az 1929-es nagy gazdasági válság között?

1929 nem a nagybankokkal kezdődött – azok csak két évvel később omlottak össze. Inkább az történt, hogy a tőzsde a termelési kapacitás zuhanását idézte elő, és ez korábban soha nem látott mértékű

munkanélküliséggel és a termelés tényleges mértékének korábban nem tapasztalt visszaesésével járt. A jelenlegi válságnak jóval több előjele volt, mint az 1929-esnek, mely szinte a semmiből robbant elő. A mostani válság kiszámítható lehetett volna sokkal korábban is, hiszen a neoliberális fundamentalizmus elképesztő bizonytalanságot idézett elő a kapitalizmus működésében. 2008-ig úgy látszott, a válság csak a perifériát érinti – az 1990-es években és a 2000-es évek elején Latin-Amerikában, Délkelet-Ázsiában, Oroszországban mutatkoztak hatásai. A centrum-országokban csak annyi látszott mindebből, hogy időnként beütött egy-egy tőzsdekrach, melyeket gyorsan kihevert az adott pénzügyi közeg. Úgy vélem, hogy a fenyegető veszedelem komoly előjelét kellett volna látnunk abban, hogy 1998-ban összeomlott a kapitalista menedzsment, ami ékesen bizonyította, milyen végzetesen rossz az egész növekedési modell; de sajnos, ezt a jelenséget nem így értelmeztük. Paradox módon számos üzletembert és újságírókat ez a jelenség abba az irányba terelt, hogy Karl Marx írásait újra felfedezzék, mondván, Marx érdekes, figyelemre méltó dolgokat írt a modern, globális gazdaságról – de ennek a feléledt érdeklődésnek semmi köze sem volt a korábbi baloldalhoz.

Az 1929-es világgazdasági válság kevésbé volt globális, mint a napjainkban zajló válság. Ez – természetesen – bizonyos következményekkel járt. Például, akkoriban sokkal könnyebben térhettek volna vissza a munkájukat elvesztő embercsoportok szülőfalujukba, mint mostanság. 1929-ben az Európán és Észak-Amerikán kívüli világban a gazdaság globális összetevői ténylegesen csak szigetekként léteztek, melyek az őket övező környezetet jórészt érintetlenül hagyták. A Szovjetunió létének nem volt gyakorlati kihatása a világválságra, de óriási ideológiai jelentőséggel bírt – ugyanis alternatívát jelentett. Az 1990-es évek óta Kína és a feltörekvő gazdaságok fejlődésének lehettünk szemtanúi, aminek viszont gyakorlati hatása is volt a jelenlegi válságra, mert nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a világgazdaság megőrizze egyensúlyát, amit nélkülük nehéz lett volna elérni. Tény, hogy amikor a neoliberalizmus abban tetszelgett, hogy ragyogó virágkorát éli, a tényleges növekedés nagyrészt ezekben a felfutó gazdaságokban volt tapasztalható – különösen igaz ez Kínára. Meggyőződésem, hogy ha Kína nincs, akkor a 2008-as válság jóval komolyabb következményekkel járt volna. Ezen okok miatt vélem úgy, hogy ebből a válságból sokkal hamarabb másszunk ki, bár egyes országok – például Nagy-Britannia – még jó sokáig elvergődnek ebben az állapotban.

Milyen politikai következményekkel jár mindez?

Az 1929-es világgazdasági válság döntően a jobbratulódást segítette elő, ami alól Észak-Amerika (Mexikót is beleértve) és Skandinávia tudta csak kivonni magát. Franciaországban 1936-ban a Népfront mindössze

0,5%-kal szerzett több szavazatot, mint 1932-ben, úgyhogy győzelmük a politikai szövetségesek átrendeződésére vezethető vissza, nem pedig valami mélyebb okra. Spanyolországban a forradalmi jellegű vagy potenciálisan forradalmi helyzet ellenére az elsődleges reakció szintén a jobbrtolódás volt, és ez bizonyult hosszú távú hatásnak is. A többi országban, különösen Közép- és Kelet-Európában, a politika gyakorlatilag mindenhol éles jobboldali fordulatot vett. A jelenlegi válság hatása és következményei nem ennyire egyértelműek. Az ember hajlamos úgy gondolkodni, hogy a jelentős politikai változások vagy átrendeződések nem az Egyesült Államokból vagy Nyugatról indulnak el, hanem majdnem biztosan Kínából. De azt legfeljebb csak találgathatjuk, hogy ezek a változások milyen természetűek lesznek majd.

Úgy gondolja, hogy Kína továbbra is képes ellenállni a gazdasági visszaesésnek?

Semmi okunk sincs rá, hogy azt gondoljuk, egyszer csak megtorpan a fejlődésben. A kínai kormányt megrázkódtatásként érthette a válság, mert számtalan iparág időlegesen leállásra kényszerült. De az ország még mindig az ipari fejlődés korai szakaszában jár, és hatalmas tere van az expanciónak. Nem célozom a jövőről spekulálni, de nem nehéz elképzelni, hogy Kína húsz vagy harminc év múlva relatíve a mainál jelentősebb szerepet játszik világméretben – legalábbis politikai és gazdasági téren, nem feltétlenül katonai értelemben. Természetesen óriási problémákkal küszködik – mindig vannak, akik azt kérdik, vajon az ország képes lesz-e egyben maradni. De nekem az a véleményem, hogy a kínai embereknek továbbra is meglesznek a nagyon is nyomós, valóságos meg ideológiai okaik arra, hogy Kína egységének megőrzését óhajtsák.

Hogyan értékeli az Obama-kormányzat egyéves tevékenységét?

Az embereket annyira magával ragadta az öröm, hogy ilyen elnök került az ország élére ebben a válságos helyzetben, hogy azt hitték, majd nagy reformer lesz, és Roosevelthez hasonló fordulatot hoz. De nem így történt. Már az indulása elhibázott volt. Ha összevetjük Roosevelt működésének első száz napját Obama első száz elnöki napjával, akkor azonnal szembetűnik, hogy Roosevelt nem hivatalos tanácsadókra hallgatva bátran belevágott valami szokatlan, korábban nem próbált új politikába, míg Obama kitarított amellett, hogy a középpontban maradjon. Szerintem eljátszotta a lehetőségeit. Valódi cselekvési esélye az első három hónapban volt, amikor még az ellenfél soraiban a teljes fejtelenség uralkodott, és még a kongresszusban sem tudtak újra megszerveződni – de elszalasztotta ezt a lehetőséget. Az ember persze csak jót kívánhat neki, de véleményem szerint kilátásai nem túlságosan biztatóak.

A világ jelenlegi legforróbb nemzetközi válságterepét tekintve megvalósíthatónak tartja-e a manapság sokszor hallható megoldási javaslatot, hogy két állam alakuljon Palesztinában?

Személy szerint kétlem, hogy ma ez a kérdés terítéken volna ilyen formában. Bármi legyen is a megoldás, addig semmi nem fog történni, amíg az amerikaiak gyökeresen nem változtatnak gondolkodásukon, és nem gyakorolnak nyomást az izraeliekre. Nem látom jelét annak, hogy ez történne.

Vannak-e a világnak olyan területei, ahol ön szerint pozitív, progresszív elképzelések élnek vagy újjáéledésükre van remény?

Kétségtelen, hogy Latin-Amerikában a politikát és az általános közbeszédet ma is a régi, a felvilágosodásból eredeztethető – liberális, szocialista, kommunista – fogalmak jellemzik. Ezen a területen akadnak olyan fegyveresek, akik úgy beszélnek, mint a régi szocialisták – vagyis akik szocialisták. Ott van például Lula, aki mögött munkásmozgalom áll, és ott van Morales is. Hogy mindez hová vezet, az más kérdés, de a régi nyelvezetet még mindig lehet használni, és a hagyományos politikai módszerek ott még mindig jelen vannak. Nem vagyok tökéletesen biztos Közép-Amerikát illetően, bár akadnak halvány jelei annak, hogy a mexikói forradalom hagyománya magában Mexikóban újjáéled. Nem mintha ez messzire vezethetne, hiszen Mexikó gyakorlatilag integrálódott az amerikai gazdaságba. Azt hiszem, Latin-Amerika sokat profitált abból, hogy nyoma sincs az etnikai-nyelvi nacionalizmusnak és a vallási megosztottságnak; ez jelentősen megkönnyítette a régi diskurzus megtartását. Mindig meglepett, hogy egészen a legutóbbi időkig arrafelé semmi jele sem volt az etnikai politizálásnak. Felbukkant a mexikói és a perui bennszülött mozgalmakban, de soha nem abban a formában és mértékben, mint azt Európában, Ázsiában vagy Afrikában tapasztaltuk.

Elképzelhető, hogy Nehru szekuláris hagyományának intézményes ereje Indiában progresszív folyamatokat tud újraéleszteni. De ez aligha hatol le a tömegek közé, leszámítva néhány olyan körzetet, ahol a kommunistáknak jelentős tömegtámogatása volt vagy van, így például Keralában és Bengáliában, illetve Nepálban ott, ahol egyes csoportoknak, mint a naxalitáknak vagy a maoistáknak számottevő befolyása maradt. Ezen túl a régi munkás-, szocialista és kommunista mozgalmaknak Európában meglehetősen meghatározó marad a szerepük. Az Engels idején és irányításával alapított pártok szinte mindenhol Európában ma is potenciális kormánypártok vagy az ellenzék meghatározó szervezetei. Gyanítom, hogy a kommunizmus öröksége egy bizonyos fejlődési stádiumban még előbukkanhat olyan formában, melyet nem látunk előre – ez megtörténhet a Balkánon, sőt Oroszország egyes területein is. Hogy

Kínában mi történik majd, nem tudom. De ahhoz kétség sem férhet, hogy a megszokottól eltérő módon gondolkodnak, és nem egy kissé módosított maoista vagy marxista fogalomkészlettel operálnak.

Ön mindig kritikával illette a nacionalizmust mint politikai erőt, és óva intette a baloldalt, hogy vörösre mázolja át a nacionalizmus eszméjét. Ugyanakkor erőteljesen fellépett a nemzeti szuverenitásnak a humanitárius beavatkozásra hivatkozó megsértése ellen is. Milyen típusú internacionalizmus kívánatos és lehetséges ön szerint ma, a munkásmozgalom hagyományaiból született internacionalizmus kihalása után?

Először is, a humanitarizmusnak, vagyis az emberi jogok imperializmusának semmi köze sincs az internacionalizmushoz. A humanitarizmus egyrészt vagy az újjáéledt imperializmusnak a jele, mely az állami szuverenitás megsértése esetén megfelelő kifogásra talál benne – ezek egyébként akár tökéletesen őszinte kifogások is lehetnek –, vagy pedig sokkal veszélyesebb formában annak a meggyőződésnek a feléledéséről tanúskodhat, mely szentül hiszi, hogy kétségtelen felsőbbrendűség jellemzi azt a régiót, mely a tizenhatodik századtól a huszadik század végéig uralta a földet. Végére is azok az értékek, melyeket a Nyugat megpróbál a föld többi régiójára rákényszeríteni, specifikusan regionális értékek, nem szükségképpen egyetemes jellegűek. Ha egyetemes értékek volnának, akkor az adott régióhoz igazított, eltérő formákban kellene őket újrafogalmazni. Nem hiszem, hogy itt most valami olyan jelenségről beszélünk, ami önmagában nemzeti vagy internacionális. A nacionalizmus pedig belejátszik mindebbe, mert az a nemzetközi rend, mely nemzetállamokon alapul – vagyis a vesztfáliai rendszer –, a múltban az egyik leghatékonyabb eszköze volt annak, hogy útját állják az egyes országokba behatolni igyekvő idegeneknek. Kétségtelen, hogy mihelyt ezt a rendszert felszámoljuk, nyitva áll az út az agresszív és expanzionista háború előtt – és tény, hogy az Egyesült Államok ezért denúciálta a vesztfáliai rendszert.

Az internacionalizmus, vagyis a nacionalizmus alternatívája, ravasz dolog. Vagy politikailag üres szólam, mint ahogy – gyakorlati okokból – a nemzetközi munkásmozgalomban láttuk, ahol semmiféle specifikus jelentése nem volt, vagy pedig a hatalommal bíró, centralizált szervezeteknek biztosított egységes megjelenést, így mondjuk a római katolikus egyháznak vagy éppen a Kominternnek. Az internacionalizmus azt jelentette, hogy mint katolikus, és ember ugyanazokban a dogmákban hitt és ugyanazokban a szertartásokban vett részt, függetlenül személyiségétől, vagy attól, hol élt. Elméletileg hasonló volt a helyzet a kommunista pártok esetében is. Hogy mennyiben érvényesült mindez a gyakorlatban, és hogy melyik szinten tűnt el ez az elv – még a katolikus egyházban is –, az már egy másik kérdés. De mi valójában nem ezt értettük az „internationalizmus” fogalmán.

A nemzetállam volt és marad is mindenfajta, bel- és külpolitikai döntéshozatal színtere. Egészen mostanáig a munkásmozgalmak működési terepét – ténylegesen mindenfajta politikai tevékenység működési terepét is – szinte kizárólag az államhatalom keretei jelölték ki. Így van ez az Európai Unióban is, ahol a politika továbbra is nemzeti keretek között alakul. Más szavakkal, nem létezik cselekvőképes nemzetek feletti hatalom – csak önálló államok vannak, melyek koalíciót alkotnak. Lehetséges, hogy a küldetéses fundamentalista iszlám kivételt képez ebből a szempontból, és nem ismer államhatárokat, de ennek jelei még nem mutatkoztak meg eddig. A korábbi kísérletek a pán-arab szuperállamok létrehozására, mint amit Egyiptom és Szíria részéről láttunk, mind csődöt mondtak pontosan a meglévő államhatárokhoz – a korábbi gyarmati határokhoz – való ragaszkodás miatt.

Vagyis ön szerint minden olyan kísérlet, mely meg kívánja haladni a nemzetállamok határait, inherens akadályokba ütközik?

Gazdaságilag és nagyon sok egyéb tekintetben – tulajdonképpen még kulturális értelemben is – a kommunikációs forradalom valóságos nemzetközi világot teremtett, melyben vannak olyan döntéshozó erők, amelyek nemzetek felett működnek, olyan tevékenységek, melyek ugyancsak nemzetek feletti, és persze, az eszméknek, a kommunikációnak és az embercsoportoknak olyan áramlásai, melyek sokkal könnyebben tudnak transznacionálissá válni, mint korábban bármikor. Még a nyelvi kultúrát is kibővítik a nemzetközi kommunikációs idiómák. Ám a politikában semmi jelét nem látjuk annak, hogy bármi hasonló folyamat zajlana; és jelenleg ez az alapvető ellentmondás. Az egyik oka annak, amiért változatlan a politika helyzete, az, hogy a huszadik században a politika jelentős mértékű demokratizálódáson esett át – tömegek vesznek benne részt. Számukra az állam a normális mindennapi működés és az életfeltételeik szempontjából elengedhetetlenül fontos. Leginkább az utóbbi harminc-egyven évben történtek kísérletek arra, hogy az államot belülről, decentralizációval megbontsák, és akadtak köztük sikeres próbálkozások is; így például Németországban a decentralizáció bizonyos tekintetben eredménnyel járt, Olaszországban pedig a régiók kialakítása egyenesen előnyösnek bizonyult. De a nemzetek feletti államok kialakítására eddig tett lépések egyike sem járt eredménnyel. Az Európai Unió kézenfekvő példája ennek. Bizonyos értelemben eleve hátránnyal indult, mert alapítói egy nemzetállamhoz mindenben hasonló szuperállamnak képzelték el. Legfeljebb abban gondolták másnak, hogy jóval nagyobb egy nemzetállamnál – szerintem azonban ez korábban sem, ma sem valódi lehetőség. Az Európai Unió specifikus válasz Európán belül. Időnként mutatkoztak jelei a Közel-Keleten és máshol is egy-egy nemzetek feletti állam létrehozására tett kísérletnek, de az Európai Unió az egyetlen olyan formáció, mely láthatólag eljutott már valameddig. Abban például nem hiszek, hogy

Dél-Amerikában bármi lehetősége volna egy nagyobb föderáció kialakításának. Erre fogadni is mernék.

A nacionalizmus a 19. században és a 20. század nagy részében egyértelműen jelentős hatóerőnek bizonyult. Hogyan látja ön a nacionalizmus mai szerepét?

Kétség nem férhet ahhoz, hogy a nacionalizmus történetileg jelentősen hozzájárult a modern államok kialakulásához, melyek a hagyományos teokratikus vagy dinasztikus államoktól eltérő legitimációs formát igényeltek. A nacionalizmus eredeti eszméje a nagyobb államok megteremtését tűzte ki célul, és úgy látom, ez az egyesítő és terjeszkedő funkciója nagyon fontos volt. Tipikusnak tekinthető ebből a szempontból a francia forradalom, mivel az emberek 1790-ben nyilvánvalóan ezt mondhatták: „Már nem dauphenisták vagy déliek vagyunk, hanem mindannyian franciák lettünk.” Tágabb perspektívában 1870-től kezdve ezen államok keretein belül olyan mozgalmak szerveződnek, melyek saját, független államukat kívánták létrehozni. Ez, természetesen, elvezetett a nemzeti önrendelkezés wilsoni elvéhez – bár szerencsére 1918-1919-ben bizonyos értelemben sor került egyfajta korrekcióra, ami mára teljességgel eltűnt, ez pedig a kisebbségek védelme volt. Az közismert tény, ha nem is maguknak a nacionalistáknak a köreiből, hogy ezek között az új nemzetállamok között egyetlen olyan sincs, mely etnikailag vagy nyelvileg homogén lenne. De a második világháborút követően megmutatkozott a fennálló államrendszerek gyengesége – és nemcsak a vörösök, hanem mindenki számára – az etnikai egységesítés erőltetett, szándékos megteremtése során. Ez iszonytató szenvedéssel és kegyetlenséggel járt együtt, viszont hosszú távon egyáltalán nem működött. Mi több, a második világháború végéig a nacionalizmusnak a szeparatista formája meglehetősen hatékonynak látszott. A második világháborút követően viszont a gyengeség jelei felerősödtek a gyarmati rendszerek összeomlása nyomán, ami újabb államokat hozott létre; a század végén pedig, a szovjet birodalom bukásával még inkább felerősödött, és új szeparatista miniállamokat eredményezett, köztük olyanokat – akárcsak a gyarmatok esetében –, melyek valójában nem akartak önállósodni, és csak a történelmi kényszer rakta rájuk a függetlenség terhet.

Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy az 1945 óta elszaporodott, kicsi, szeparatista államok funkciója megváltozott. Egyfelől, elismerték létezésüket. A második világháború előtt a miniállamokat, mint például Andorra, Luxemburg és a többi, nem tekintették a nemzetközi rendszer részének – legfeljebb a bélyeggyűjtők tartották őket számon. Ma viszont az a helyzet, hogy a Vatikánig bezárólag mindenfajta alakulat államnak tekintendő és potenciálisan az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagja. Az is egyértelmű, hogy hatalmi szempontból ezek az államok nem képesek a hagyományos államok szerepét betölteni – nincsenek

meg az adottságaik, feltételeik ahhoz, hogy háborút indítsanak egy másik állam ellen. Legjobb esetben pénzügyi paradicsomok lettek belőlük vagy a nemzetek feletti döntéshozók számára hasznos másodlagos bázisok. Izland jó példa erre; de Skócia is alig marad le mögötte.

A nacionalizmus alapja ma már nem a nemzet megteremtésének történelmi szerepe. Ma már nem meggyőző jelszó, ahogyan valamikor az volt. Valaha hatékonyan tudott közösségeket teremteni, és szervezeten fel tudott lépni más politikai vagy gazdasági egységek ellen. De ma egyre lényegesebb szerepet játszik a nacionalizmusban az idegengyűlölet. Minél demokratikusabb lett a politika, annál jobban nőtt az idegengyűlölet lehetősége. Az idegengyűlölet okai ma sokkal nyomósabbak, mint bármikor korábban. Ez inkább kulturális, mintsem politikai jelenség – elég, ha csak az angol és skót nacionalizmus erősödését figyeljük az utóbbi években –, de persze ettől nem lesz kevésbé veszélyes.

A fasizmusban nem voltak jelen az idegengyűlölet ilyen formái?

A fasizmus bizonyos mértékben még a nagy nemzet megteremtésének eszméjéből táplálkozott. Kétségtelen, hogy az olasz fasizmus erőteljes lökést adott annak a folyamatnak, hogy a calabriaiak és az umbriaiak olaszokká váljanak; és Németországban is csak 1934-től tekinthették a németek magukat németeknek, mert korábban svábok, frankok vagy szászok voltak. Kétségtelen tény, hogy mind a német, mind a közép- és kelet-európai fasizmusok szenvedélyesen gyűlölték az idegeneket – elsősorban, de nem kizárólagosan a zsidókat. És természetes, hogy a fasizmus csekélyke garanciát biztosított a xenofób ösztönök ellen. A régi munkásmozgalomnak az volt az egyik óriási előnye, hogy rendelkezett ilyen garanciával. Egészen tisztán megmutatkozott ez Dél-Afrikában: itt a hagyományos baloldali szervezeteknek az egyenlőség és a diszkrimináció-ellenesség iránti elkötelezettsége nélkül sokkal nehezebb lett volna ellenállni a kísértésnek, hogy a tömegek az afrikánerekkel szemben bosszút követeljenek.

Ön rámutatott a nacionalizmus szeparatista és idegenellenes dinamikájára. Úgy látja, hogy ez a jelenség inkább a világpolitika peremén van jelen ma, nem pedig az események középpontjában?

Igen, azt hiszen, valószínűleg ez az igazság – bár vannak olyan régiók, ahol felmérhetetlenül súlyos károkat okozott, mint például Délkelet-Európában. Persze, ma is az a helyzet, hogy a nacionalizmus – vagy hazafiság, vagy egy meghatározott embercsoporttal való azonosulás, mely nem feltétlenül etnikailag meghatározott – hatalmas értéket képvisel a kormányok legitimálásában. Nyilvánvalóan ez a helyzet Kínában. Indiában az az egyik probléma, hogy náluk semmi hasonló nem létezik. Az Egyesült Államok érthető okokból nem alapulhat etnikai egységen,

de mégis erős nacionalista érzelmekre játszhat. A jól működő államok közül meglehetősen sokban ezek az érzelmek tovább élnek. Ebből adódik, hogy a tömeges bevándorlás ma súlyosabb problémát jelent, mint a múltban.

Hogyan alakul ön szerint napjaink bevándorlásának társadalmi dinamikája, amikor az Európai Unióba minden évben annyi bevándorló érkezik, mint az Egyesült Államokba? Úgy látja, hogy Európa fokozatosan új „olvasztótégely” lesz, valahogy Amerikához hasonlóan?

De hát az USA-ban az olvasztótégely már az 1960-as évek óta nem funkcionál. Mi több, a huszadik század végén a bevándorlás jellege alapvetően megváltozott a korábbi korszakokhoz képest, elsősorban azért, mert ha valaki másik országba települ át, akkor nem tépi el a múlthoz fűződő szálakat olyan mértékben, mint azt korábban kellett tennie. Az ember bátran élhet két vagy akár három világban is egyidejűleg, és azonosulhat két vagy három különböző helyszínnel. Minden további nélkül megmaradhat valaki guatemalainak, miközben az Egyesült Államokban él. Vannak olyan helyek az Európai Unióban, ahol de facto a bevándorlás nem jelenti az asszimiláció lehetőségét is. Az Egyesült Királyságba dolgozni érkező lengyeltől senki sem várja, hogy más legyen, mint egy Angliában dolgozó lengyel.

Ez egyértelműen új jelenség, és egészen eltér az én generációmhoz tartozók tapasztalataitól, például a politikai emigránsokétól – nem mintha én magam is ilyen lettem volna –, amikor az embernek brit családja volt, de intellektuális értelemben mindig megmaradt osztráknak vagy németnek; közben pedig az ember mégis azt hitte, hogy tényleg illik britnek lennie. Még ha később visszatértek is saját hazájukba, a helyzetük valahogy megváltozott – a gravitációs centrum eltolódott. De mindig akadnak kivételek: Eric Fried, a költő, aki ötven évig lakott Willesdenben, London egyik külvárosában, valójában mindvégig Németországban élt. Mélységesen meg vagyok győződve arról, hogy meg kell őrizni az asszimiláció alapelveit – hogy ti. egy adott ország polgárainak egy bizonyos módon kell viselkedniük, és rendelkezniük kell bizonyos jogokkal, amelyeket pontosan meg kell fogalmazni, és nem szabad multikulturális érvekkel meggyengíteni e jogokat. Mindent egybevetve, az arányokat tekintve Franciaország közel annyi bevándorlót integrált, mint az USA, és a helyi lakosok meg a korábbi betelepültek között jobb a kapcsolat. Ennek pedig az az oka, hogy a Francia Köztársaság értékei alapvetően egalitáriusak maradtak, és nem tesznek lényegi engedményeket a közvélemény számára. Bármit tehet az állampolgár a magánéletben – ez volt a helyzet a 19. századi Amerikában –, a közéletben Franciaország franciául beszélő közösség maradt. A valódi problémát nem is annyira a bevándorlók okozzák, hanem inkább a helyi lakosság. Olaszországban és Skandináviában, ahol korábban az

idegengyűlöletnek semmi jele sem létezett, az új bevándorlási hullám súlyos problémákat eredményezett.

Manapság széles körben elterjedt a nézet, hogy a vallás – lehet evangélikus, katolikus, szunnita, síita, újhindu, buddhista vagy bármi egyéb – döbbenetesen hatékony erőként hódítja vissza egymás után a kontinensek népeit. Ön ezt lényegi jelenségnek tekinti vagy csak múló divatnak, felszínesnek, mintsem mélynek?

Világos, hogy a vallás – mint az élet ritualizálása, az életet befolyásoló nem anyagi természetű entitás, vagy a szellemekbe vetett hit, illetve nem utolsósorban mint közösséget összetartó erő – olyan elterjedt tényező az egész történelemben, hogy hiba lenne felületes jelenségként értelmezni, vagy netán kihalásra ítélt intézményt látni benne; legalábbis a szegények és a gyengék körében, akiknek valószínűleg leginkább szükségük van a vallás adta megnyugvásra, valamint a vallás által nyújtott magyarázatra arról, hogy a dolgok miért olyanok, amilyenek. Vannak olyan hatalmi rendszerek – ilyen például a kínai – melyek gyakorlati okokból híján vannak minden olyan összetevőnek, mely az általunk vallásnak tekintett jelenséghez hasonlít. Ez azt mutatja, hogy a vallás nélkülözhető, de azt hiszem, a hagyományos szocialista és kommunista mozgalmak egyik nagy tévedése az volt, hogy erőszakosan is felléptek a vallás ellen olyan korszakokban, amikor jobb lett volna a létezését tudomásul venni. Mussolini bukását követően Olaszországban az egyik jelentős változás akkor következett be, amikor Togliatti már nem ítélte el a hívó katolikusokat – és ezt nagyon helyesen tette. Különbösen sohasem tudta volna elérni, hogy az 1940-es években a háziasszonyok 14%-a a kommunistákra szavazzon. Ez a lépés az Olasz Kommunista Párt arculatának megváltozását eredményezte: lenini élcsapat-pártból osztály-tömegpárt vagy néppárt lett.

Másrészt, az is igaz, hogy a vallás ma már nem a közbeszéd egyetemese nyelve; és ebben az értelemben a szekularizáció globális jelenségnek bizonyult, annak ellenére, hogy csak a világ egyes térségeiben ingatta meg a szervezett vallás pozícióit. Európában is ez történik; hogy az Egyesült Államokban miért nem következett be ugyanez, nem teljesen világos, de kétségtelen, hogy a szekularizáció teret nyert az értelmiség körében, illetve azok között, akiknek nincs szükségük a vallásra. Azoknak, akik továbbra is kitartanak a vallás mellett, egyfajta skizofrén állapotot jelent az, hogy ma már a közbeszédben két nyelvezet létezik; ez a jelenség gyakorta megfigyelhető mondjuk a Nyugati-parton élő vallásos zsidók körében – egyrészt hisznek valamiben, ami egyértelműen blabla, de úgy dolgoznak, mint más szakemberek. Napjaink iszlám mozgalmát is hasonló szemléletű, jórészt fiatal szakemberek és műszakiak alkotják. Kétségtelen, hogy a vallási gyakorlat lényegi változásokon megy át hamarosan. Az nem világos, hogy ez a változás vajon további szekularizálódást eredményez-e majd. Nem tudom például, hogy Nyugaton

a katolikus vallásban zajló alapvető változások – nevezetesen, hogy a nők elutasítják a szexuális szabályok szerinti kirekesztésüket – vajon mennyiben ingatták meg a katolikus nők vallásos hitét.

Persze, a felvilágosodás ideológiájának hanyatlása politikailag is teret nyitott a vallási politizálás és a nacionalizmus vallásos verziói számára. De azt nem hiszem, hogy általában minden vallás növelni tudta hívei számát. Sok vallás éppen visszaszorulóban van. A római katolikus vallás kitartóan küzd még Latin-Amerikában is a terjeszkedő evangélikus protestáns szekták befolyásával szemben, és biztos vagyok abban, hogy Afrikában azáltal tartja magát felszínen, hogy jelentős engedményeket tesz a helyi szokásoknak és hagyományoknak, melyek nyilvánvalóan jóval a 19. század előtt keletkeztek. Az evangélikus protestáns szekták csillaga emelkedőben van, de hogy mennyiben képviselnek mást és többet, mint a társadalmilag feltörekvők alkotta maroknyi kisebbség – amilyenek Angliában a nonkonformisták voltak –, az nem egészen derült még ki. Az sem nyilvánvaló, hogy a zsidó fundamentalizmus, amely annyi kárt okoz Izraelben, tömegjelenség lenne. Ezen tendenciák alól csak az iszlám jelent kivételt, amely, akárcsak az utóbbi néhány évszázadban, továbbra is zavartalanul terjeszkedik hatékony hittérítői tevékenység nélkül is. Az iszlámon belül viszont nem egyértelmű, hogy vajon azok a ma ténykedő, harcias mozgalmak, melyek a kalifátus visszaállítására törekednek, vajon egy aktivista kisebbség szervezkedései-e vagy általánosabb tendenciát képviselnek. Ugyanakkor úgy látom, hogy az iszlám jelentős tartalékokkal rendelkezik ahhoz, hogy tovább folytassa terjeszkedését – főképpen amiatt, mert a szegényeknek biztosítja a tudatot, hogy ők sem alávalóbbak másoknál, és hogy minden muzulmán egyforma.

Ez nem érvényes a kereszténységgel kapcsolatban?

Nos, egy keresztény nem hiszi azt, hogy ő azonos értékű, mint egy másik keresztény. Kétkem, hogy a keresztény feketék azt hiszik, hogy ők azonos értékűek a keresztény gyarmatosítókkal, míg a mohamedán feketék erről meg vannak győződve. Az iszlám struktúrája sokkal egalitáriusabb, és a militáns elem sokkal erősebb benne. Emlékszem, olvastam valahol, hogy a brazil rabszolga-kereskedők felhagytak a muzulmán rabszolgák behozatalával, mert ebben az „áruban” túl erős volt a lázadó hajlam. Jelen helyzetünkben ez a vallási sajátosság jelentős veszélyeket rejt – bizonyos mértékig az iszlám a szegényeket érzéketlenné, immúnissá teszi másféle egyenlőségi szempontokkal szemben. A muzulmán világban a haladó gondolkodásúak a kezdetektől fogva tisztában voltak azzal, hogy a tömegeket nem lehet eltántorítani az iszlámtól; még Törökországban is egyfajta modus vivendit kellett találni – valószínűleg Törökország az egyetlen olyan hely, ahol ez sikerült.

Más területeken a politika, pontosabban a nacionalista politika elemeként megjelenő, erősödő vallás elképesztően veszélyes. Indiában például

ez rendkívül erős középosztálybeli jelenség, és még súlyosbítja az a körülmény, hogy kapcsolatban áll a militáns és kvázi-fasiszta elitekkel és szervezetekkel, így például az RSS-szel (Rashtriya Swayamsevak Sangh – Nemzeti Önkéntesek Szervezete), és ezért még könnyebben mobilizálható muzulmánellenes szervezetként. Szerencse, hogy az indiai felső társadalmi osztályok politikai szekularizációja eddig útját állta a mozgalom terjeszkedésének. Nem arról van szó persze, hogy az indiai elit vallásellenes volna; de Nehru alapelve a szekuláris állam volt, melyben a vallás természetes módon mindenhol jelen van – Indiában senki sincs, aki másképpen gondolná vagy akárcsak azt akarná, hogy ez a helyzet másképpen legyen –, de a szekuláris polgári társadalom értékeinek elsőbbsége korlátok közé szorítja a vallást.

A tudomány a második világháborút megelőzően a baloldali kultúra központi, integráns részét alkotta, de az utánuk következő két generáció számára gyakorlatilag megszűnt a marxista vagy szocialista gondolkodás vezérelveként funkcionálni. Úgy véli, hogy a környezettel kapcsolatos problémák fokozódó nyomására újra összekapcsolódik majd a tudomány és a radikális politika?

Meggyőződésem, hogy a radikális mozgalmak érdeklődést tanúsítanak majd a tudomány iránt. A környezeti problémák és más, hasonló súlyú kérdések érthető magyarázattal szolgálnak a tudományhoz, a problémák racionális megközelítésmódjához való visszatéréshez, ami az 1970-es, 1980-as évektől erőteljesen háttérbe szorult. De ami magukat a tudósokat illeti, nem hiszem, hogy a korábbi politikai érdeklődés feltámad a köreikben. A társadalomtudósoktól eltérően, a természettudományoknak semmiféle érintkezési pontja nincs a politikával. Történetileg szemlélve, a legtöbb esetben a természettudósok vagy a politikán kívül álltak vagy saját osztályuk elfogadott politikáját osztották. Akadnak kivételek – mondjuk például a 19. század elején a fiatalok körében voltak kivételek Franciaországban, illetve nagyon jelentős számban az 1930-as és 1940-es években is. De ezek különleges esetek, s annak a felismerésnek az eredményeképp születtek, hogy a tudósok ráébredtek arra: miközben tevékenységük egyre alapvetőbb a társadalom számára, a társadalom nem érzékeli ezt. Erről a kérdésről Bernal *A tudomány társadalmi funkciója* című műve (magyarul: *Tudomány és történelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1963 – a ford.) kulcsfontosságú, és óriási hatással volt a többi tudóra is. Természetesen sokat segített a tudomány politizálásában az a tény, hogy Hitler élesen támadott mindent, ami tudomány.

A huszadik században a fizikai tudományok álltak a fejlődés középpontjában, míg a huszonegyedik század hajtóerejét a biológia-élettan tudománya adja majd. De egy ellenható tényező bizonyosan akad: a tudósok egyre inkább integrálódtak a kapitalista rendszerbe mint egyének és mint tudományos szervezetek tagjai. Negyven évvel ezelőtt elkép-

zelhetetlen lett volna, hogy bárki szerzői jogvédelem alá helyezzen egy gént. Ma a tudósok annak reményében szabadalmaztatnak egy gént, hogy milliomosok lehetnek, és ez bizony nagy számú tudóst távolított el a baloldali politikától. Az egyetlen dolog, ami még képes őket politikailag mozgósítani, az a diktatórikus vagy autoriter kormányzatok elleni fellépés, amennyiben azok megpróbálnak beavatkozni kutatásaikba. A Szovjet-unióban az egyik rendkívül érdekes jelenség az volt, hogy a szovjet tudósokat belekényszerítették a politikába, mondván, bizonyos mértékű polgárjogi és szabadság-privilegiumokkal rendelkeznek – úgyhogy azok, akik egyébként csak a hidrogénbombák rendszerű kidolgozói lettek volna, az ellenzék vezetőivé váltak. Nem elképzelhetetlen, hogy ilyesmi máshol is megtörténjen, bár nem sok ilyen régió létezik ma. Persze, a környezet olyan problémakör, mely képes lehet számos tudóst mobilizálni. Ha az éghajlati változások kérdésében tömeges tiltakozó mozgalmak szerveződnek, akkor a szakemberek nyilvánvalóan fellépnek az ügy mellett a senkiháziak és a reakciók ellen. Úgyhogy nincs minden veszve.

Historiográfiai kérdésre fordítva a szót: mi vonzotta önt eredetileg a társadalmi mozgalmak archaikus formáinak vizsgálatához a Primitív lázadók című könyvében, és mennyi fantáziát látott benne kezdetben?

A vizsgálódás két dologból nőtt ki. Az 1950-es években Olaszországban utazgatva egyre inkább felismertem ezeket az aberráns, szokatlan jelenségeket – olyan pártszervezeteket délen, ahol párttitkárnak a Jehova tanúi szekta tagját választották és így tovább; olyan emberekkel találkoztam, akiket modern problémák foglalkoztattak, de nem olyan megközelítésben, mint amihez szokva voltunk. Másodsor, különösen 1956 után ez a megközelítés általános elégedetlenséget és csalódottságot fejezett ki azzal a leegyszerűsített verzióval szemben, mely akkoriban a munkásság tömegmozgalmainak fejlődését tárgyalta. *A Primitív lázadók* című könyvben a bevett megközelítéshez cseppet sem kritikusan közeledtem – éppen ellenkezőleg, azt bizonyítottam, hogy ezek az eltérő, rendhagyó mozgalmak sehová sem jutottak, ha előbb-utóbb nem alkalmazták a modern nyelvezetet és intézményeket. Ugyanakkor azonban megértettem, hogy nem szabad egyszerűen negligálni ezeket a rendhagyó jelenségeket, és nagyképpen kijelenteni, hogy ismerjük működési mechanizmusait. Egy sor illusztrációt, esettanulmányt készítettem, és azt mondtam: „Ezek nem illenek a képbe.” Arra a következtetésre jutottam, hogy a modern politikai nyelvezet, módszerek és intézmények kialakulását megelőzően léteztek már olyan formák, melyek keretei között az emberek politizálhattak, és amelyek a társadalmi viszonyokkal kapcsolatban alapesztémeket ölelték fel – nem utolsósorban a hatalomgyakorlók és a gyengék, az uralkodók és az elnyomottak közötti viszonyokat –, és ezeknek bizonyos belső logikája volt, egyfajta rendszert alkottak. De nem volt lehetőségem arra, hogy tovább folytassam e téren a kutatásokat, noha később, Barrington

Moore *Injustice* (Igazságtalanság) című könyvét olvasva rábukkantam a megközelítésmódra, mely közel visz ezekhez a jelenségekhez. Valami olyasmi vette kezdetét a kutatásaimmal, amit ténylegesen soha nem fejttem fel, és ezt meglehetősen szomorúsággal mondom. Máig nem tettem le arról, hogy valahogy a probléma közelébe férközzöm.

A Mozgalmas évek című könyvében ön többször is nyomatékosan elhatárolódott az akkoriban divatos történelmi módszerektől. Úgy véli, a historiográfia színtere relatíve változatlan marad?

Egyre inkább lenyűgöz a történelemben és a társadalomtudományokban az 1970-es évektől tapasztalható intellektuális változás. Az én generációmhoz tartozó történészek, akik lényegében véve teljesen átformálták a történelem tanítását és még sok más is, mindenekelőtt állandó kapcsolatot, kölcsönösen megtermékenyítő együttműködést szorgalmaztak a történelem és a társadalomtudományok között; ez a törekvés az 1890-es évekig nyúlik vissza. A közgazdászok eltérő utat választottak. Mi bizonyosra vettük, hogy igaz és valós dolgokról beszélünk: az objektív realitásról; még akkor is, ha Marx és a tudásszociológia óta tudtuk, hogy az ember nem egyszerűen csak megörökíti az igazságot, ahogy történt. De amit mi igazán érdekesnek véltünk, az a társadalmi átalakulások folyamatának vizsgálata volt. A nagy világválság ebben kulcsfontosságú szerepet játszott, mert újra felvetette azt a kérdést, milyen szerepet játszottak a történelmi átalakulásban a nagy krízisek – a 14. századi válság, a kapitalizmusba való átmenet korszaka. Akik ezt a szempontot beemelték a vizsgálatok körébe, azok egyébként nem marxisták voltak – Németországban Wilhelm Abel volt az a történész, aki az 1930-as évek nagy válságának fénytörésében olvasta újra a középkor fejleményeit. Miránk a problémamegoldás, a nagy kérdések vizsgálata volt jellemző. Akadtak egyéb dolgok, melyeket alábecsültünk: elleneztük a hagyományos, a nagy emberek tevékenysége szempontjából közelítő történetírást, vagy hasonlóképpen az eszmetörténetet, úgyhogy mindezeket figyelmen kívül hagytuk. Egyébként ez nem nevezhető sajátosan marxista álláspontnak – olyan általános megközelítés volt ez, melyet Németországban a weberianusok, Franciaországban pedig azok is elfogadtak, akik nem marxista indíttatással dolgoztak, vagyis akik az *Annales*-kört követték; de a maguk sajátos módján ez jellemezte az amerikai társadalomtudósok nézeteit is.

Az 1970-es években egyszer csak éles fordulat következett be. A *Past & Present* 1979-1980-ban közölte azt a vitát, melyet Lawrence Stone és jómagam folytattunk a „narratíva újjászűletése” kérdésében – „mi történik a lényegi *miért*-kérdésekkel”? Azóta a nagy, transzformatív kérdések gyakorlatilag teljesen feledésbe merültek a történészek körében. Ezzel egyidejűleg óriási mértékben kitágultak a történelem keretei – ma ízlés szerint bármiről lehet írni: tárgyakról, érzelmekről, mindennapi szokások-

ról. Ezek között akadtak érdekesek, de egyidejűleg óriásira növekedett az ún. fanzine vagy amatőr történelemírás, amelyet egyes csoportok csak azért produkálnak, hogy önmaguk és mások előtt kedvezőbb színben tűnhessenek fel. Az okok triviálisak voltak, ám a végeredmény nem volt mindig triviális. Épp a napokban a kezembe került egy új történelmi folyóirat, melyben egy cikk a 18. században Walesben élt feketékkel foglalkozik. Bármi legyen is ennek jelentősége a walesi feketék szempontjából, önmagában mégsem lesz központi, lényeges probléma. Természetesen ennek a vonulatnak a legveszélyesebb vonzata a nemzeti mitológiák megteremtése, ami az új államok megsokszorozódásának egyik mellékterméke; ezen államok mindegyike arra kényszerült, hogy megteremtse saját nemzeti történelmét. Ebben a folyamatban jórészt az van jelen, hogy az emberek úgy vélik: nem érdekel minket, mi történt, az számít, mitől érezzük magunkat jobban. Klasszikus példái ennek a bennszülött amerikaiak, akik nem hajlandók elhinni, hogy őseik Ázsiából vándoroltak be, és azt állítják: „Mi mindig is itt éltünk.”

E fordulat jórészt politikai jellegű volt. Azok a történészek, akik 1968 tapasztalataival indultak el, már nem tanúsítottak különösebb érdeklődést a nagy kérdések iránt – azt gondolták, már mindet megválaszolták mások. Sokkal jobban izgatta őket a voluntarista vagy személyes aspektus. A történészműhely-mozgalom ilyenfajta, késői fejleménynek számít. Nem hiszem, hogy az új történetírás bármilyen drámai változást eredményezett volna. Franciaországban például a Braudelt követő történetírás eredményei nyomába sem léphetnek az 1950-es és 1960-as évek generációja által írt elemző munkáknak. Akadhat persze egy-egy kitűnő mű, de ez nem változtat a nagy egészen. Hajlok arra, hogy ugyanígy ítéljem meg a brit történetírás helyzetét is. Ebben az 1970-es években zajlott reakcióban volt egy adag rációellenesség és relativizmus, mely egészében szerintem ellenségesen tekintett a történelemre.

Másfelől azonban tanúi lehetünk pozitív fejleményeknek is. A legpozitívabbnak a kultúrtörténet tekinthető, melyet mi mindannyian kétségtelenül elhanyagoltunk. Nem szenteltünk kellő figyelmet arra, hogy a történelem hogyan mutatja meg magát a történelmi cselekvőknek. Azt gondoltuk, hogy lehetséges a cselekvők általános leírása; de ha az ember végiggondolja, hogy történelmüket az emberek maguk csinálják, akkor fel kell tennünk a kérdést: hogyan teszik ezt a mindennapokban, saját életükben. Eric Wolf könyve, *Europe and the People without History* (Európa és a történelem nélküli népek, Akadémiai–Osiris–Századvég Kiadó, 1995) kiváló példája e kérdéskör izgalmas megközelítésének. Óriásit fejlődött a globális történelem témakörének vizsgálata. A történelem iránt érdeklődők körében megnőtt az általános történelem iránti érdeklődés – nevezetesen az iránt, hogyan kezdődött az emberi faj története. A DNS-kutatásoknak köszönhetően mára már meglehetősen sokat tudunk arról, hogy az emberek hol települtek le, hol éltek szerte a világon. Más szóval, rendelkezésünkre áll a valóban eredeti alap a világtörténelem

megírásához. A történészek körében lezajlott az Európa-centrikus vagy Kelet-centrikus hagyománnyal való szakítás. Egy másik pozitív fejlemény, mely főképp az amerikai, de részben a posztkoloniális történészeknek köszönhető, az európai és az atlanti civilizáció specifikus jellegéről és a kapitalizmus kialakulásáról folytatott viták újraéledése – ennek köszönhető például Pomeranznak *The Great Divergence (A nagy szakadás)* című műve és egyéb tanulmányok. Mindezeket én nagyon pozitív fejleményeknek ítélem, annak ellenére, hogy a modern kapitalizmus tagadhatatlanul Európa egyes területein fejlődött ki, nem pedig Indiában vagy Kínában.

Ha még feltáratlan témákra vagy területekre gondol, ön szerint melyek a legjelentősebb kihívások a jövő történészei számára?

A nagy probléma teljességgel általános természetű. Paleontológiai szempontból nézve az emberi faj elképesztő sebességgel alakította át létezését, de a változás mértéke cseppet sem volt egyenletes. Néha nagyon lassan mozgott, néha borzasztóan meglódult, néha az ember képes volt ellenőrzése alatt tartani a változásokat, néha nem. Egyértelmű az emberiség növekvő befolyása a természet fölött, de azt egy percre sem állíthatjuk, hogy tudnánk, hová visz ez a fejlődés minket. A marxisták helyesen koncentráltak a termelési módokban és a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változásokra mint a történelmi változás fő mozgatóerőire. Ugyanakkor, ha onnan közelítünk, hogy „az emberiség hogyan termeli saját történelmét”, akkor az a nagy kérdés: történetileg a közösségek és a társadalmi rendszerek mind a stabilitásra és reprodukálásra törekedtek, és ennek érdekében olyan mechanizmusokat hoztak létre, melyek féken tartják a zavaró ugrásokat az ismeretlenbe, a kiszámíthatatlanba. A külsődleges hatásra bekövetkező változások kivédése ma is jelentős tényezője a világpolitikának. Hogyan van akkor az, hogy a dinamikus fejlődéssel szembeni ellenállásra szervezett egyének és társadalmak meg tudnak békülni egy olyan termelési móddal, melynek éppen a végtelen és kiszámíthatatlan dinamikus fejlődés a lényege? A marxista történészek hatékonyan vizsgálhatják, hogyan működik a változásokat előidéző és az azokat fékezni kívánó mechanizmusok közötti alapvető ellentmondás.

(Fordította: Baráth Katalin)

Eredeti megjelenés: *New Left Review* 61, 2010. január–február)

Roszzabodó szociális helyzet és a kirekesztettség Magyarországon a válság időszakában*

A kapitalista rendszerváltás (1989) után Magyarországon a munkahelyek bő 1/3-a szűnt meg, 1,5 millió a 4,8 millióból. 2010 áprilisában – az időközben létrehozottakkal együtt is – csak 3,7 millió volt a munkahelyek száma. A munkaképes korú lakosság aktivitási rátája alacsony, csupán 54–55%-os (míg az Európai Unióban az átlag 64%). A lakosság jelentős része elszegényedett, aminek a munkanélküliség növekedése az egyik alapvető oka. Sok családban hamarosan a harmadik generáció nő fel munka nélkül.

Az egy főre jutó átlagos reáljövedelem csak a kétezres évek első felében érte el a rendszerváltás előtti szintet. A magyar társadalomban ezalatt robbanásszerűen megnöttek a jövedelmi és szociális különbségek, ezért a lakosság harmada szegénynek számít, több mint tizede tartósan leszakadt a társadalomról, kirekesztettségben él (lásd később).

A válság körülményei között a helyzet tovább rosszabbodott. Nem csupán a szegénység jelent problémát, hanem az „alsó középosztály” egy részének elszegényedése, veszélyeztetettsége is.

Kik a veszélyeztetettek?

Magyarországon a szegények többnyire a következő csoportokból kerülnek ki:

* Ez az áttekintés az *European Social Watch Report 2010* magyar nemzeti jelentése. A magyarul *Szociális Helyzetjelentést* sok ország civil szervezetei az ENSZ támogatásával állítják össze a világ országainak szociális helyzetéről, és publikálják évről évre. Újabban európai regionális különyt is megjelenik az Európai Unió támogatásával. A jelen tanulmány ez utóbbiban, 2010 decemberében, Brüsszelben jelenik meg. A kötet a szegénység és társadalmi kirekesztés elleni küzdelem Európai Éve alkalmából különösen a globális válság szociális hatását elemzi az egyes tagországokban.

- tartósan munkanélküliek és részidőben foglalkoztatottak (a munkanélküliek 48%-a szegény);
- a 6–700 ezer cigány ember nagy többsége nyomorog;
- a gyermekes családok 41%-a, nagycsaládok 60%-a, az egyszerű csonka családok 45%-a szegény;
- a nyugdíjasok 50%-a számít szegénynek; még ha aktív korukban jól is kerestek, jelentős jövedelemcsökkenést szenvednek el;
- különösen a jövőben emelkedik majd az olyan munkanélküliek, illetve feketemunkára kényszerítettek száma, akik nyugdíj nélkül, vagy alacsony nyugdíjjal öregednek meg;
- gyakran nyomorognak a tartós betegségben szenvedők, a fogyatékkal élők;
- teljesen kiszolgáltatottak a hajléktalanok.

Ehhez adódik az *elszegényedő „alsó középosztály”*, amelynek tagjai minden erővel igyekeznek elkerülni a szegénységet, de a pénzügyi jövedelem szűkössége miatt egyre több napi gonddal küzdenek, tartozásaik keletkeznek a közüzemi díjak és a bankrészletek fizetésénél is.

A munkanélküliség és szegénység tekintetében *hatalmasak a regionális különbségek*. A legelszegényedettebb régiók Kelet- és Északkelet-Magyarországon, valamint a dél-dunántúli térségben találhatóak. E térségekben koncentrálódik a cigány népesség többsége (de a szegények többsége nem cigány). Nagy a nyomor a városi és falusi szegénynegyedekben, a gettóban élő emberek körében, ahonnan a kitörés szinte reménytelen.

A szegénység mértéke és a gyermeknyomor

Magyarországon a szegénységet a Központ Statisztikai Hivatal (KSH) létminimum-számításai alapján határozzák meg. Eszerint ma a *lakosság 30%-a, mintegy 3 millió ember él a létminimumon (73 ezer forint/fő/hónap) és az alatt*. Az EU módszertana alapján – eszerint a szegénységi küszöb az átlagjövedelem 60%-a – a szegények aránya 17% (ami 1,7 millió főt jelent). A 10 milliós Magyarországon – a KSH szerint – 1,1 milliónyian tartósan leszakadtak a társadalomról, többszörösen hátrányos helyzetben, kirekesztettségben élnek. Ők a mélyszegények; a felkapaszkodás szinte lehetetlen számukra. 2009-2010 telén – hasonlóan az utóbbi évekhez – mintegy 200-an fagytak meg, többségük a saját fűtetlen otthonukban, a többiek az utcákon. A hajléktalanok számát 30–50 ezerre teszik.

A magyar gyermekek 20 százaléka él az EU-ban általánosan elfogadott szegénységi küszöb alatt. Az EU mérések szerint a 2,2 millió gyermek közül 430 ezren nagyon szegénynek tekinthetők, de a szociológusok szerint a jelenlegi válságban már 600 ezer gyermek súlyosan érintett. A

magyar standardok szerint a szegénység valamilyen formában mintegy 750 ezer gyereket érint (ők a gyermekvédelmi támogatásban részesülők). Újra megjelent az alultápláltság, ma több tízezer gyerek éhezik Magyarországon. Gyakran csak az óvodában vagy iskolában jutnak meleg ételhez.

A szegény családok döntő többsége bevételeinek szinte egészét a gyerekek nevelésére, illetve a legelemibb szükségletek fedezésére kell, hogy fordítsa. Súlyos problémát jelent a szegény családoknak a lakás fenntartása, valamint a tüzelő beszerzése. Esetenként az óvodába vagy iskolába járás is nehézségeket okoz a szegény gyerekeknek. Akadályozza őket például a nincstelenség miatt hiányzó ruha, cipő, és persze nem ritkán a pedagógusok, illetve más szülők velük szemben tanúsított negatív magatartása.

A nehézsorsú gyerekek baját még tovább tetézi a *privatizált közműszolgáltatók sokszor teljesen antiszociális magatartása* is. Nem csupán elszegényedett családoknál, de előfordult, hogy – ahol az önkormányzat kasszája üres – az óvodában, iskolában is kikapcsolták az áramot és a gázt.

A közműtartozás az egyik legerősebb kényszerítő tényező arra, hogy a szülők *uzsorakölcsönhöz* folyamodjanak. A szegény gyerekes családoknak már negyede vett fel ilyen kölcsönt. Magyarországon legálisan is működhetnek évi több száz százalékos kamatot és költséget felszámító hitelező cégek, de sok az ilyen fekete vállalkozás is.

A cigányság és általában a szegények társadalmi gettóiban

A „szocializmus” időszakában a munkavégzés lényegében kötelező volt, a roma férfiak közel 90%-a dolgozott. Ma ez az arány 20%. A korábban munkavégzésen, stabil jövedelmen alapuló társadalmi integrációs folyamat a rendszerváltás után minden szinten megszűnt. *A cigányság szegénységének fő oka a társadalmi-történelmi háttér* alakulása: a rendszerváltás maga, és iskolázottságuk alacsony foka. A munkaerőpiacon erős diszkriminációnak vannak kitéve.

A cigányok lecsúszása azonban nem azt jelenti, hogy csak ők szegények Magyarországon. Sőt – mint jeleztük –, *a szegényeknek a többsége nem roma, hiszen ők az ország lakosságának csak 6-7%-át teszik ki, és nagyon sok, magát magyar származásúnak valló ember is szegény!* A létminimum alatt élőknek 1/4-e, a segélyezetteknek (mélyszegényeknek) durván a fele él a cigány családokban. Pontos adatok nincsenek, mert a nemzetiségek szerinti nyilvántartás tilos.

A köztudat úgy tartja: a segélyezési kereteket főleg a romák élik föl. Azon túl, hogy – mint szó volt róla – ez tényszerűen nem igaz, a felmérések szerint a romák sokszor be sem adják a kérelmüket, erről eleve lebeszélik őket a hivatalokban, illetve sokszor nem ismerik jogait. Az ő esetükben egyes önkormányzatoknál az is „önhibának” minősül, hogy

„ilyen szegénységre miért szültek annyi gyereket”. Azt sugallják, hogy csak a segély miatt szülik a gyerekeket. Adatokkal igazolható azonban, hogy minél több a gyerek a roma családokban, annál kisebb az egy főre jutó segély összege. És minél több a gyerek, annál szélesebbre nyílik a jövedelmi olló a hasonló gyerekszámú nem roma családokhoz képest. A cigányság esélyeit a települések gettósodása is tovább rontotta.

A roma felzárkóztató kormányzati programok a társadalmi körülmények és a programok gyengéségei miatt a 90-es évek elejétől egészen 2004-ig minden különösebb eredmény nélkül fejeződtek be. 2004 óta – ez pozitív fejlemény –, nincs külön a cigányságnak szánt nagyobb program, az beolvadt a hátrányos helyzetűeket segítő projektekbe.

Mind többen a szegényeket okolják saját helyzetükért, gyakran a szegénységet a cigánysággal azonosítják. Valójában ez megalapozatlan, mert az ország északi, északkeleti és déli térségeiben egyre több olyan település van, ahol semmiféle munkalehetőség nincs, se cigánynak, se magyarnak. Ráadásul a kutatások szerint e térségekben a romák többet dolgoznak, mint mások – csak leginkább feketén alkalmazzák őket.

A magyar társadalomban *a rasszizmus fokozatosan erősödik, különösen a válság kitörése óta*. Fajgyűlölő félkatonai szervezetek vonulnak a romák által lakott településeken, 2008-2009-ben több mint 10 esetben követtek el cigányok ellen rasszista indíttatású gyilkosságot. 2010-ben pedig egy szinte nyíltan cigányellenes szélsőjobboldali párt 17%-ot kapott a parlamenti választáson.

Nem sokkal jobb a nem roma magyar szegények helyzete sem. Többségük ugyanazokban a lemaradó térségekben él, mint a cigányok, sokuk ugyancsak gettósodó környezetben lakik.

A tartós munkanélküliség mentálisan tönkreteszti a periferizáltak nagy többségét. Néhány év után nehéz, szinte lehetetlen visszavezetni őket a munkához; a foglalkoztatottság jelenlegi szintje mellett ez törvényszerű. Erős az alkoholizmus, sok az öngyilkosság, nem is csoda, hogy gyakori közöttük a megélhetési bűnözés. Ez jó hivatkozási alap a rasszistáknak és a rendőrség megerősítését követelő jobboldaliaknak.

A szociális ellátó rendszerről

Mivel a gyermekszegénységről már volt szó, kezdjük *a családi ellátások* ismertetésével! Magyarországon a „szocialista” időszakból örökölt, a gyermekekhez kötött családi pótlék rendszer nemzetközi összehasonlításban kiterjedt, bár nem nagy összegű. A családi támogatások nagy hányadát az állam közvetlenül folyósítja alanyi jogon. Családi pótlékot majdnem kétfélmillió gyerek után fizetnek. Gyermeikenként kb. 17 ezer, három gyermek esetén kb. 50 ezer forint jár, minden további gyerek után további 21 ezer forint. Emellett még az anya korábbi fizetésétől függő összeget (de maximum a minimálbér kétszeresének a 70%-át) fizetik

ki a két éven aluli gyermekek után (GYED), a harmadik évben pedig ennél kisebb összeget, 26 ezer forintot (GYET). Ehhez társul a helyi önkormányzatok által nyújtott szociális segély a szegény családoknak, amelyről alább lesz szó.

Az Országgyűlés által 2007-ben elfogadott *Legyen jobb a gyerekeknek* elnevezésű, 25 éves programnak a válság körülményei között még kevés az eredménye.

A munkából való megélhetés esélye a szegények jó része számára nem adatik meg és a válság körülményei között kilátástalanná vált. Az *aktív munkaerő-piaci módszerek* ráadásul az utóbbi években fokozatosan *visszaszorultak*. A továbbképzésekbe, felkészítő programokba bevont munkanélküliek száma nem éri el az évi 50 ezret. A program teljesen elrugaszkodott a munkaerő-piaci valóságtól, gyakran alapvetően használhatatlan képzést nyújtott.

A közmunkával foglalkoztatottak száma is hasonló nagyságú volt az elmúlt években, de ez csak 6-7 hónapos, általában minimálbéres munkát (a munkában töltött hónapokban 73 500 forintos jövedelmet) jelentett az érintetteknek évente. Mivel legalább minimálbért kellett fizetni, a legtöbb településnek nem volt erre elég pénze. Részben a válság miatt ezt a rendszert szigorították, amiről alább lesz szó.

A leggyakoribb megoldás az, hogy a munkáltatók kapnak támogatást – általában járulék-kedvezmény formájában – ha tartósan munkanélkülieket alkalmaznak. A tapasztalatok szerint ez a rendszer egy teljesen hamis, másodlagos munkaerőpiacot hoz létre, ami olcsóbbá teszi a munkaerő piaci árát. Ha pedig véget ér a támogatási program, a vállalkozók gyakran elbocsátják az embereket, akik ismét segélyre vagy feketemunkára szorulnak.

A közmunka és a munkáltatói támogatás mellett az állam forint-milliárdokat – zömében európai uniós pénzt – költ elhelyezkedést segítő programokra, nagyrészt sikertelenül, mert a munkahelykínálat szükségése a meghatározó.

A szociális munkások sok helyen – főként kisebb településeken – hiányoznak, másutt vannak, de szinte eszköztelenek. Számos településen megfigyelhető a szociális szolgáltatások leépülése. A *segélyezés eleve alacsony színvonalú*, a központi és önkormányzati segélyekre a GDP kb. fél százaléka jut. A segélyeknek sok formája van: rendszeres szociális segély, rendszeres és rendkívüli gyermekvédelmi támogatás, lakásfenntartási támogatás, közgyógyellátás, átmeneti segély stb.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint 2008-ban havonta átlagosan több mint 194 ezer ember (család) kapott rendszeres és egyéb *központi szociális segélyt* (összesen több mint 60 milliárd forintot); ők azok, akiknek általában nem volt más jövedelmük. A mélyszegényeknek tehát kb. ötöde jutott rendszeres szociális segélyhez. A törvény szerint egy családból csak egy ember részesülhet rendszeres támogatásban, aki a további eltartottak (gyermekek) után is kap segélyt. Havonta átlagosan

26 600 forint/fő a rendszeres szociális segély egy főre jutó maximális összege. A gyermekek ennél kevesebbet kapnak. Szociológiai kutatások szerint a segélyezettek 51 százaléka egyedülálló, így a népesség kb. 3-4 százaléka élhet segélyen. A segély folyósításának feltétele az volt, hogy a rászorulókat kötelesek együttműködni a munkaügyi központtal és részt kellett venniük beilleszkedést segítő programokban. Az együttműködési kötelezettség azonban a hátrányos helyzetű térségekben pusztán formalitás volt, a központok nem tudtak munkát ajánlani. Ma már az említett közel 200 ezernél sokkal kevesebben, csak a munkavégzésre egészségi okból képtelenek részesülnek rendszeres szociális segélyben. A rendszert ugyanis nemrég átalakították, és ehelyett elvben ún. „rendelkezésre állási támogatást” kapnak az érintettek, ami azt jelenti, hogy el kell fogadniuk a nekik felkínált munkát (ld. alább).

A szociális segélyezés hosszú távon nem megoldás, mert nem biztosítja az étkezés mellett a közszolgáltatások kifizetését és azt, hogy a szegények ne veszítsék el lakásukat, ne szoruljanak gettóba. Ráadásul megalázó, mert kérvényezni kell, sőt, mint említettük, gyakran nem ismerik jogaikat, lehetőségeiket az érintettek; esetenként képtelenek kitölteni a formanyomtatványt. Emiatt és az ismeretek hiánya miatt sokan, jellemzően a legszegényebbek, nem jutottak hozzá az őket elvben megillető segítséghez. A segélyosztás gyakran szubjektív. Néhány polgármester úgy próbál megszabadulni a romáktól, hogy megfenyegeti őket: ha nem költöznek el, kiküldi a gyermekvédelmi szolgálatot, amely majd elveszi tőlük a gyerekeket, így nem kapnak családi pótlékot. Egy kisváros gyermekotthonának igazgatója is megerősítette: kerültek hozzájuk olyan gyerekek, akiket azért vettek el a szüleiktől, hogy a polgármester megszabaduljon a családtól.

Válságintézkedések és a rasszizmus erősödése

A nyílt pénzügyi válság kitörésekor a magyar forint elleni spekulációs támadás kivédésére a kormány az IMF-től és az Európai Uniótól jelentős áthidaló hitelt vett fel. E hitelhez kötődő feltételeességi előírásoknak megfelelően a kormány jelentős *megszorító intézkedéseket* hozott 2009 áprilisában. Ezek közül több *lakosság jövedelmét csökkenti*: a közszférában két évre rögzítették a nominális bruttó kifizetéseket, eltörölték a közszféra 13. havi juttatását, megszűnt a 13. havi nyugdíj, elhalasztották a 2010. évi nyugdíjkorrekciót, 2012-től több lépésben 62-ről 65 évre emelik a nyugdíjkorhatárt. 10 százalékkal csökkentették a táppénzt, a családi pótlék összegét két évre rögzítették, a korábbi három évről két évre csökkentették a kisgyermek után járó jövedelem-kiegészítést (de a három évet a 2010-ben megválasztott új kormány visszaállítani ígéri). Felfüggesztették a lakástámogatási rendszert, 20-ról 25%-ra nőtt az ÁFA, emelkedett a jövedéki adó, csökkentették a gázár és távfűtés támogatá-

sát a szegényeknél. Ugyanakkor csökkentek egyes, a tőkét terhelő adók és a személyi jövedelemadó kulcsok is. A módosított szociális törvény immár nem garantálja a segélyek reálértékének megőrzését sem. Mindez összességében a legérzékenyebben a legszegényebbeket sújtja.

A válság nyomán a hivatalos (regisztrált) *munkanélküliségi ráta* a 2007. év eleji 7,5%-ról 2010 áprilisára 11,8%-ra nőtt, ez utóbbi azt jelenti, hogy a munkaügyi irodákban félmillió ember keresett munkát. A munkanélküliek száma két év alatt 150–200 ezer fővel emelkedett, ami önmagában is visszavetette a lakossági bevételeket. A munkaképes korú inaktívák száma meghaladja az egymilliót.

A munkanélküliség növekedése és a szociális megszorító politika rendkívül széles rétegek helyzetét ingatta meg. A legsúlyosabban érintett réteget azok a bérlakásban élő családok alkotják (beleértve az egyszemélyes háztartásokat is), amelyeknek jelentős közüzemi és lakbértartozása halmozódott fel, méghozzá óriási többségüknek önhibájukon kívül. Ma 1,7 millió családnak 90 napon túli közüzemi tartozása van (a magyar családok 1/4-e–1/3-a érintett), 90 ezer családot fenyeget a kilakoltatás réme! *Ilyen sok honfitársunk nem lehet hibás. Az a társadalom a bűnös, amely sem elég munkahelyet, sem egyéb jövedelmet nem biztosít számukra.* (Újabban a kormány a folyó évre – önkormányzati választások lesznek – befagyasztotta a kilakoltatásokat.)

A magyar társadalom két évtizede tartó létbizonytalansága és a világ-gazdasági válság nyomán az utóbbi időben fokozott mértékben erősödik a szegényellenesség és cigányellenesség. A jobbra tolódó közhangulatot mutatja, hogy néhány polgármester kezdeményezése alapján *kormányzati szintre emeltek bújtatottan rasszista ízű munkaerő-piaci programot.* A segélyezés (fentebb ismertetett) rendjét megváltoztató program lényege, hogy a kedvezményezett – amennyiben egészsége engedi – közmunkára kötelezett, és „rendelkezésre állási támogatást” kap. Az új rendszer azonban e támogatási forma esetében nagyobb beleszólást ad az önkormányzatoknak és a polgármestereknek, ami ellentmondásos. Kevés ugyanis a pénz és a munkaalkalom. A helyi polgármester megítélése dönti el, hogy egy család tagja – például életvitele alapján – érdemes-e a segítségre, illetve arra, hogy munkát kaphasson. A mai közhangulatban ez erős szubjektivitást visz a rendszerbe. Vannak települések, amelyeken komoly verseny folyik a cigány és nem cigány segélyezettek közt a közmunkáért, a segélyekért – és általában a romák a vesztesek. A támogatásra egyébként csak az jogosult, aki hajlandó tanulni, vagy részt vesz évente 90 napig, napi hat órában az önkormányzat által szervezett közmunkán, de erre az önkormányzatoknak kevés a forrása és kevés a munkaalkalom is. Az önkormányzatok maguk határozzák meg a segélykeretüket, amely túlságosan rugalmas. Ha faragniuk kell a kiadásokon, a legkönnyebb a szociális támogatásokból elvonni. Az önkormányzatok egy részének pedig sem infrastruktúrája, sem apparátusa nincs arra, hogy közmunkát biztosítson. Ugyancsak félrevezető az új rendszer elnevezése: *Út a Mun-*

kához program. Ez azért hamis, mert – jelentős szociológusok szerint – valójában nem célja, hogy a munkaerőpiacra visszavezesse a támogatottakat. Idézet egy szociológustól: ez a program „demokratikus államban intézményesített és törvényesített egy olyan, durva megfogalmazásban »rabszolga-jellegű viszonyt« a program alanyai és az önkormányzatok között, amely alapvető állampolgári jogokat sért. [...] A törvény szövege majdhogynem nyíltan a cigányokat célozza meg, majdhogynem rasszista szöveg” (Szalai Júlia, 2008). Egy másik ismert szociológus szerint a (munkaalalom híján gyakran pusztán elvi) munkakényszer csak arra jó, hogy megregulázzák és megalázzák a segélyezetteket, illetve hogy aki nem akar, vagy nem tud dolgozni, azt a segély megvonásával elzavarják a településről. Ráadásul egy családban csupán egyetlen ember kaphat rendelkezésre állási támogatást. Becslések szerint így 30–35 000 ember esik ki ebből a támogatásból, illetve a szociális segélyezésből! A törvényt a nemzeti és etnikai jogok országgyűlési biztosa alkotmányellenesnek tartja, de egyelőre hatályban van.

Egy másik jele az előítéletes, hol bújtatottan, hol nyíltan rasszista gondolkodásnak az ún. szociális kártya ügye. A rendszer lényege, hogy a szociális ellátást elektronikus kártyán kapják a rászorulóknak, és azt csak bizonyos boltokban és bizonyos árukra használhatják fel. Jogvédők ezt ugyancsak alkotmányellenesnek tartják, mert korlátozza a szabadságot és egyformán kezeli pl. az alkoholizáló és a rendes életvitelű családokat. A szociális kártyát már több önkormányzat alkalmazza, annak ellenére, hogy a hatályos jogszabályokkal, sokak szerint az alkotmánnyal sem összeegyeztethető.

Az ismertetett munkaerő-piaci reformot már a nyílt globális válság kitörése előtt előkészítették. A szociális kérdések legismertebb magyar szakértője, Ferge Zsuzsa ezt így értékelte: „a deklarált – természetesen helyeslendő – cél a munkára ösztönzés, a munkaerőpiachoz közelítés. Az eszközök azonban sajátosak. Többek között: a háromhavonta kötelező 15 nap közfoglalkoztatáson kívül minden más beilleszkedési segítség megszűnik; a munkanélküliségi biztosítási ellátás szinte megszűnik (a járadék ideje alatt is kötelező a közfoglalkoztatás); a szabálysértések (pl. feketemunka) örökre kizárhatnak a segélyezésből; ha egy önkormányzat nem tud közfoglalkoztatást szervezni (ami kis és szegény falvakban könnyen megeshet), nem kap a költségvetéstől fedezetet a segélyekre. Be kellene látnunk, hogy a munkaerőpiacunkról évekkel ezelőtt kiszorult, azóta jórészt falusi gettóba kényszerült százezrek »aktivizálása« nem olyan feladat, amely néhány kormányrendelettel megoldható volna. A kapitalizmus egyik legmélyebb ellentmondásáról van szó [...]: ha a gazdaság nem növekszik, vagy csak arra törekszik, hogy a munkaerőn takarékoskodjon, akkor miből és hogyan lehet a foglalkoztatást növelni? Az elemzők most kezdik fel- és elismerni, hogy a munkanélküliség annyira szerves része a globális piacgazdaságnak, hogy egészen új gondolkodásra és új eszközökre lenne szükség a probléma kezeléséhez”

(Ferge, 2008). Tehát hiábavaló dolog a munkavállalók munkába állását ösztönözni, ha nincs munkahely.

Összegzés helyett

Szalai Júlia ismert szociológus szerint: „a segélyen élők komoly vesztesei lehetnek a válságnak, s nem látszik, hogy bárki védené őket. A romáknál az elkeseredés még nagyobb lehet. Az örökös megbélyegzettség, a folytonos frusztráció depresszióhoz vagy az agresszió fokozódásához vezethet [...] A mélyszegénység fennmaradásához ráadásul rejtett érdekek is fűződnek. Érdemes belegondolni: a szegények ellátása több tízezer embernek ad fix fizetéses állást. És a többségi társadalomnak is szüksége van a legszegényebbekre: a legolcsóbb, mindenre kapható munkaerőre. Ez a »tartalékserege« a gazdaságnak” (Szalai, 2008). Lukács György szociológus szerint: „A jelenleg regnáló szociális rendszernek egy célja van, amit tökéletesen teljesít is, hogy ne legyenek éhséglázadások” („Zajlik...”, 2009).

A szociális biztonság nélkül a demokrácia és jogállamiság írott malaszt.

Javaslatok

A *Social Watch Report* szerkesztőinek kérésére javaslataink következnek. Az EU Bizottság és a Parlament döntése alapján 2010 a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem Európai Éve. Ebből az alkalomból az európai, és azon belül a magyar civil szervezetek közös ajánlást dolgoztak ki. Az alábbi javaslatok az ATTAC Magyarország, a Szociális Fórummozgalmakért Alapítvány és a Magyar Egyesült Baloldal (MEBAL) mozgalom közös ajánlásai.

A globális válság is bizonyítja: a jóléti rendszereket leépítő, és a társadalmi különbségeket növelő, természeti környezetünket tönkretévő (neoliberális) kapitalista modell fenntarthatatlan. A gazdaságot az ember szolgálatába kell állítani! A tőkeérdeket ki kell szorítani a közszolgáltatásokból. *Az állam ne az önmagában is erős tőkét segítse, hanem a nagy többség boldogulását!* Bátorítani kell az *alternatív munkapiac* erősödését, a szociális alapú szövetkezést, a közösségi termelési és értékesítési formákat, az értelmes közfoglalkoztatási lehetőségek szélesedését. Társadalmilag ellenőrzött állami értékteremtő foglalkoztatási lehetőségeket, amelyek növelik a költségvetés bevételeit és a piaci keresletet, ugyanakkor csökkentik a költségvetés szociális és egyéb kiadásait! 35 órás munkahéttel több munkahelyet! Közelíteni szükséges a szociális világot és a munka világát egymáshoz. Pl. a családokat fenntartó otthoni tevékenység beemelése a fizetéssel vagy/és egészségbiztosítással és nyugdíjjal járó munka világába lehet egy ilyen megoldás.

NE CSAK A TŐKE ÉRDEKÉT SZOLGÁLÓ SZABÁLYOK, HANEM A LAKOSSÁGNAK FONTOS ÚN. GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS JOGOK IS LEGYENEK EURÓPAI SZINTŰEK! EURÓPAI UNIÓS SZOCIÁLPOLITIKÁT! EURÓPAI SZOCIÁLIS MINIMUMOT (beleértve a szerény táplálkozáshoz, lakhatáshoz, minimális közüzemi ellátáshoz, ingyenes oktatási és egészségügyi ellátáshoz, öregségi gondoskodáshoz való jogot)! A valóban rászorultaknak a támogatás túlnyomó része alanyi jogon járjon!

A különösen Kelet-Európában *erős társadalmi és lakóhelyi szegregáció, a gettók megszüntetésének* legfőbb feltétele a munkaalkalmak teremtése, a területfejlesztés, a falusi/helyi önerőre támaszkodó közösségi-szolidaritási termelési közösségek létrehozása, az esélyegyenlőség növelése az oktatásban.

Minden eszközzel fel kell lépni az egyre szélesebb körben és egyre riasztóbb mértékben megjelenő *közöny, szolidaritáshiány és szegényellenesség* populista, a romaellenesség rasszista irányzataival szemben.

Szükség lenne a szociálpolitika számára rendelkezésre álló pénzeszközök állami nyilvántartására, regulálására és ellenőrzésére, hogy azok valóban eljussanak a rászorultakhoz. Radikálisan csökkenteni kell a szétosztó mechanizmusok számát és költségeit!

Források

Ferge Zsuzsa (2008): Rögös út a munkához. *Népszabadság*, 2008. április 13. <http://www.nol.hu/cikk/488204/>

Laekeni indikátorok 2008. A társadalmi kirekesztődés nemzetközi összehasonlítására szolgáló jelzőszámok. *Statisztikai Tükör* 142. sz. Központi Statisztikai Hivatal.

Mózer Péter (2009): Társadalmunk jövedelmi-munkaerőpiaci helyzete. www.nonprofit.hu

Simonyi Ágnes (2009): Társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest. www.oefi.hu

„Szalai Júlia a kirekesztésről: A mélyszegénység fennmaradásához komoly érdekek fűződnek”. *168 óra*, 2008. december 25.

„Zajlik a Rükverc fesztivál. Minden szegény cigány, de nem minden cigány szegény?” *168 óra*, 2009. október 14. <http://www.168ora.hu/itthon/szociálpolitika-szegenyseg-rukverc-fesztival-ciganysag-segely-44931.html>

<http://3sz.hu/>

<http://www.gyerekszegenyseg.hu/index>

<http://www.origo.hu/itthon/20080707>

<http://www.rukverc.com/>

Az osztályharc gyengeségének és a baloldal néhány problémájának jelentősége Romániában

I. 1. Néhány tény

1. A baloldal egyik legegyszerűbb, ám ugyanakkor legérdekesebb problémája, hogy milyen álláspontra helyezkedik a jobboldallal, illetve a jobboldali politizálással szemben. A baloldal ezeket bizonyosan ellenzi, de milyen okból? Hogy a jobboldal a tőke érdekeit tükrözi és képviseli, míg a baloldal – úgymond – a kizsákmányolt bérmunkások érdekeit helyezi előtérbe. Ennek értelmében a baloldalnak meg kell kérdőjeleznie és vitatnia kell a fennálló társadalmi struktúrát, az erőviszonyokat és a társadalmi struktúrákon belüli polarizációt. Semmilyen szófordulat vagy metafora – amelyek immár klisévé váltak, és míg jelentésüket egyesek ismerik és helyesen használják, addig mások a dolgok valódi állását igyekeznek idejétmúlt, ködös álcák mögé rejteni, a politikai diskurzusba emelve a kiforgatott szavakat és érveket – nem helyettesítheti ezt a feladatot. Amennyiben mégis erre kerül sor, akkor mindez a baloldal adott szintjére, illetve konkrétan történelmi válságára mutat rá.

A társadalmi struktúráról folytatott állandó és nyílt vita lényege annak tisztázása, hogy vajon racionális és realiztikus-e még az érvekben az osztályok, az osztályharc, illetve a végcélnak tekintett osztály nélküli társadalom terminológiáját használni. Továbbá: ezek között a keretek között mit jelent, ha a „dolgozók” érdekében beszélünk? Így tehát a jelenről folytatott vita előfeltétele a modern baloldali elmélet, mindenekelőtt Marx és a marxizmus történetének ismerete.

Egy olyan perifériális országban, mint Románia, de másutt is, a kapitalizmus jelenleg uralkodó transznacionális formája következtében a kizsákmányoltak elsődleges és leginkább egyértelmű ellenségének a külföldi s mindenekelőtt a multinacionális tőke tűnik. Mindazonáltal a baloldalnak el kell kerülnie a nacionalista szlogeneket, amelyek a nemzeti tőkéhez közelítenék, és a jobboldal játékszerévé tennék. Amennyiben a baloldal nem szögezi le egyértelműen, hogy a probléma nem a „külföldi” tőke, hanem a tőke általában – a strukturális osztályellenség, amely képes túltenni magát mindenfajta nemzeti skrupuluson (hiszen

történetileg és logikailag az őt tápláló forrás mindig is éppen annyira a nemzeti, mint a külföldi munkaerő volt) –, akkor semmissé teszi saját jellegzetességeit, és a jobboldali stratégiával keveredik össze. Ezzel hátráltatja az osztálytudat fejlődését, és így időt engedélyez a kapitalista viszonyok számára.

Ha az ellenség kérdésétől eltekintünk, akkor a gazdaságpolitikák válnak a politikai nyomásgyakorlás legfontosabb célpontjaivá, és egyben világosan mutatják az effajta nyomásgyakorlás tétjeit. Progresszív adózást válasszunk, vagy liberális, „egyenlő” adókat? Vajon a szociális (beavatkozó) állam a megfelelőbb, netán a minimális állam mellett kellene döntenünk? A talk-showkban folyó végtelen szövegelések, ahol a „baloldal” soha nem fejt ki részletesen álláspontjait és indokait, azt mutatják, hogy ez a fajta „baloldal” nem jelent valódi alternatívát a jobboldallal szemben, hiszen mindkettő ugyanahhoz a fajta politikához tartozik, vagyis konzerválja és erősíti a hatalmi leosztásokat, az alávetés-alávetettség rendszerét, végső soron a munkaerő kizsákmányolását. Valójában *a szociáldemokrata gazdaságpolitikát soha nem lehetett, és ma sem lehet megkülönböztetni az explicite jobboldali gazdaságpolitikától*: az arányos adózás nem sokat segített, vagy segít ma az alacsony és közepes bérből élőkön, hiszen a magas bérekből, vagyonokból és profitokból begyűjtött adótöbbletet ellensúlyozzák 1. azok az adókedvezmények, amelyeket egy cég az első öt évben kap, 2. a magas beosztású tisztviselőknek járó privilégiumok,¹ amelyek a tényleges fizetések több százszorosát is kitevő jutalékokból állnak, és az egyes bürokratikus egységeken belüli titoktartás burkolja homályba őket, 3. az állami tulajdon megdézsmálása olyan magas beosztású tisztviselők által, akik önmaguk, netán rokonaik és ismerőseik révén az új burzsoáziát alkotják, 4. a minimális állam, amely csak a hadseregre, a hírszerzésre és az egyházakra költ, és még véletlenül sem az ország infrastruktúrájának fejlesztésére (és nyilvánvalóan nem a szinte teljes mértékben privatizált iparra és mezőgazdaságra), 5. az egybefonódó csúcsbürokrácia és a plutokrácia által gerjesztett óriási mértékű korrupció, 6. az a tény, hogy 1990-től Románia külső adóssághátralománya, függetlenül attól, hogy milyen politikai színezetű kormányzatok követték egymást, exponenciálisan növekedett, és 7. hogy az elmúlt két évtized során a jó szociáldemokraták által elzálogosított jövő csak azért nem gerjesztett óriási tiltakozást és munkanélküliséget, mert a munkaerő külföldre emigrált, a politikai harcokat pedig elnyomták és elködösítették.

A jelenlegi válság által felélesztett társadalmi tudatosságot még mindig ugyanazokkal a taktikákkal – így a „komoly” parlamenti pártok időnkénti szakadásával és újraegyesülésével – ködösítik el, és azzal, hogy az embereket manipulálva és összezavarva visszatartják őket bármiféle jelentősebb kritikai aktustól és a változásra irányuló cselekedetektől.

Ezek a taktikák jellemezték és jellemzik a szociáldemokráciát is. Valójában ez a „baloldal” az átláthatóság és a privilégiumok tekintetében még a jelenleg hatalmon lévő jobboldalnál is konzervatívabbnak bizonyult:

csupán a mai „népi” kormányzat támadta az állam működésének átláthatatlanságát, és az elmúlt két évtizedből örökölt privilégiumok burjánzását.

2. A jelenlegi romániai államelnök és a mostani kormányzat deklarálta jobboldaliak. Ebből következően a kormány meg akarja adóztatni az összes nyugdíjat, beleértve az 1000 lej alattiakat is (ez kevesebb, mint 250 eurót jelent havonta). De ugyanakkor ez az egyetlen kormány, amely *támadást indított a bürokrácia felső rétegének kiváltságai ellen*, csökkentette óriási fizetéseiket és nyugdíjaikat, amelyek nem csupán Románia gazdasági helyzetéhez, de általában véve ezeknek a csúcsbürokratáknak a teljesítményéhez képest is igencsak túlméretezettek. Ebből a szempontból nem számít, hogy ezeket az intézkedéseket a gazdasági válság váltotta ki, és céljuk az egész politikai osztályból kiábrándult tömegek elkápráztatása volt, hiszen sem a szociáldemokraták, sem pedig a liberálisok soha nem szóltak egy szót sem a privilégiumok ellen. Természetesen, mivel a jobboldalról van szó, ezek a támadások nem voltak következetesek, és a mai napig sem azok: a papok és a főbírók jövedelme például továbbra is érinthetetlen marad, míg a rengeteg nyugállományú tábormok és ezredes nyugdíját egy – de az is lehet, hogy öt – év múlva fogják felülvizsgálni. Mindazonáltal helyes az az alapelv, hogy a munkavállalóknak a közösségi nyugdíjalapba befizetett járulékaik korreláljanak a később kapott nyugdíjuk nagyságával.

Ebből a szempontból az általános bércsökkenésnek, a nyugdíjak, illetve az egyéni vállalkozók és a kisvállalkozások profitcsökkentésének fogadtatása a közvéleményben nem csupán azt mutatja, hogy a népesség túlnyomó része a társadalmi struktúra nem bürokratikus kategóriáival rokonszenvez (vagy inkább csak a bürokrácia alsó és középső rétegével, és nem a magas bürokráciával), de egy olyan igazságérzetet, a korrektség iránti fogékonyságot is, amely az emberi öntudat része, és ennek megfelelően eléggé erős. Természetesen az emberek össze vannak zavarodva, kevés az önbizalmuk, csalódottak, kétségbeesettek, elidegenedettek és féltik saját létbiztonságukat és jövőjüket, de igazságérzetük miatt nem hajlandók a lármás csúcsbürokrácia mellé állni, vagy annak védőernyője alá húzódni.

Éppen emiatt váltak érdektelenné a bércsökkenések elleni nagy demonstrációk 2010 májusában és júniusában, mivel a szakszervezetek *ad hoc* szövetségbe tömörültek a főbírókkal, akik az átlagnál tízszer-harmincszor magasabb béreikért és nyugdíjaikért küzdöttek.

Ugyanakkor számtalan hétköznapi ember igenis tudatában van, hogy 1. ők maguk is megsértették már a törvényt, hogy meg nem érdemelt szociális juttatásokhoz férhessenek hozzá, vagy éppen lopjanak, 2. ők maguk is egoistának bizonyultak, és csak a saját jólétükkel törődnek,² az állam és az úgazdagok nevében követelnek segítséget, és azok mellé állnak, akik egy adott pillanatban többet juttatnak nekik, még akkor is, ha ezeket az úgazdagokat *társadalmi* immoralitásuk miatt kivétel nélkül

lenézték korábban, és ma is megvetik. Az emberek számára magától értetődik, hogy egy olyan társadalomban, ahol „a nagyok” legálisan lophatnak – hiszen a magántulajdon „szent” –, és ahol 1990 óta az állami tulajdont lerabolták mindazok, akik lehetőségeik és kapcsolataik következtében ehhez elegendő hatalommal rendelkeztek és eléggé gyorsnak bizonyultak (a korábbi bürokrácia és a sztálinizmus privilegizált rétegei), ott a túlélésért vagy egy komfortosabb mindennapi életért lopni nem lehet immorális. Ám a túl nagymértékű társadalmi különbségek, a teljes csúcsbürokrácia – az igazságügy, az államirányítás, az egyházak, a rendőrség, a hírszerzés – kevésbé hatékony működése, a korrupció, és általában az ország helyzete nem készítette arra a tömegeket, hogy csatlakozzanak a szociáldemokraták és a velük meglepő szövetséget kötő liberálisok „tiltakozásához”.

A „kongresszusokon”, a „konferenciákon” és a választási rendezvényeken, a bérek és nyugdíjak csökkentését ellenző „szakszervezeti” gyűléseken ott voltak a politikai „elit”, a szakszervezeti bürokrácia és a kiváltságos rétegek képviselői, ám politikai szerepléseiket, „civil kurázsijukat” a megszorító intézkedések sújtotta szegények tömegei fizették meg. A fizetések és nyugdíjak csökkentésének elnapolását követelők (beleértve azokat a főbírókat, akik szavazataikkal törvénytelennek nyilvánították *saját* jövedelmeik csökkentését) egy szót sem szóltak ezeknek az embereknek az érdekében, és mélyen megfélemeztek „protestáló” hajlamaikról.

3. Július elején egy obskúrus „szélsőbaloldali” párt nevét „Kommunistára” változtatta. Programja sztálinista: az összefüggéstelen nosztalgia, a nacionalizmus (amely vallási sötétséget is jelent), az emberek közötti különbségek és az emberi jogok modern felfogásának elvetése, valamint az elmélet és az önkritika elutasítása jellemzi.³ Nem célja, hogy legalább az – általában véve korrekt – aktuális törvények, a politikai demokrácia, az átláthatóság és a politikai tisztesség (amely nyíltan nem ellenzi a magántulajdont és a kizsákmányolást, csupán az eltúlzott, neoliberális politikát) betartására ösztönözze a politikai osztályt; a párt a hatalom megragadására törekszik, hiszen ez a vágya mindenfajta politikai bürokráciának. De vajon miért? Nem ez az első és egyetlen „szélsőbaloldali” párt, amely a hatalomról álmodik, és mindegyik úgy formálódott ki, hogy többé-kevésbé radikálisan baloldali irányzatokat összegyűjtve és kontrollálva valamiféle szövetségre léptek a szociáldemokráciával, és nem törekedtek arra, hogy álláspontjukban valódi politikai tennivalókat és alternatívákat kínáljanak. Így a romániai „kommunisták” ismét elszalasztották annak a lehetőségét, hogy *internacionalisták* legyenek, „gondolkodó párttá” alakuljanak (újragondolva a forradalom és az osztályharc formáit).⁴ A többi „baloldali” párthoz hasonlóan a „kommunisták” egyszerre 1. az elégedetlenség és az esetleges radikális ellenállás kontrollálásának eszközei, amelyek az ellenállást a rendszerre nézve veszélytelen moz-

galommá konvertálhatják; illetve 2. arra szolgálnak, hogy a kommunista jellegű értékeket diszkreditálják és nevetségessé tegyék.⁵

4. Még két példa arra, hogy túl kellene lépni az 1989 utáni Romániában uralkodó állapotok pusztá kritikáján: a Nemzeti Integritási Ügynökség (ANI) kiherélése, valamint az a heves küzdelem, amellyel az egyetemek hűbérurai saját teljhatalmukat védelmezik. Június végén egy pártközi *ad hoc* parlamenti „koalíció” (amely jórészt szociáldemokrata és liberális parlamenti képviselőkből állt) és a főbírák módosították az ANI-ra vonatkozó törvényt, és a szervezetet tartalom nélküli üres formává alakították. Az Európai Bizottság július 20-án kelt éves jelentésében már felfigyelt a korrupcióval, az érdeklődésekkel és az átláthatatlansággal szembeni törvénykezési reformok hiányosságaira.⁶ Az Európai Bizottság nyomása kedvező hatású, és az ANI valószínűleg⁷ visszanyeri majd befolyását, ám az, hogy az uralkodó elit a törvényeket *semmibe véve mindig a nyilvánosság elkerülésére törekszik*, igen jelentős szempont. Akárcsak a egyetemek vezetőinek esetében: az ő tiltakozásuk is abból ered az új oktatási törvény tervezetével szemben, hogy félnek az átláthatóságtól, attól, hogy megítélhető legyen, hogyan is irányítják valójában intézményeiket; vagyis félnek a demokratikus felelősségvállalástól.⁸

5. Egy nyár végén szerkesztett könyv azt mutatja, hogy a román közértelemiségiék még mindig a politikai osztály különféle részeinek támogatásával, az azokhoz való törleszkedéssel foglalatoskodnak: a könyv által adott „alternatíva” annyiban áll, hogy (a mai „népi”-liberális demokrata koalíciót leváltva) ismét a liberálisok és a szociáldemokraták vigyék a prímet az ideológiai manipuláció terén, és az ellenzék csupán a privilégiumok lebontásával foglalkozzon; a kötet szerzői éppen ebből terítenek asztalt maguknak. Egyik „kihívó” sem kritizálja az egyetemi turizmust, a színekúrák kínálta állásokat mindannyian lelkesedéssel fogadják, és intellektuális gyávaságuk arra készíti őket, hogy az emberekre soha ne kantiánus szellemben tekintsenek, hanem csak saját egyéni jólétükre összpontosítsanak. Soha nem támadják azt, hogy a kulturális jobboldal 1989 decembere előtt részlegesen, majd azt követően totálisan visszaszerezte befolyását, hiszen éppen ez a kulturális jobboldal legitímálta és legitímálja a kulturális bürokráciát. Az egyetemi értelmiség híján van a társadalmi ideáloknak,⁹ és egyáltalán nem keres szociális alternatívákat.

A jelenlegi Románia társadalmi modelljeként az összes szerző meglátása szerint a nyugati kapitalizmus szolgálatára.¹⁰ De vajon milyen nézőpontból sikerült ilyen eredményre jutniuk? Abból a „liberális szociáldemokráciából” indulnak ki, amely egy szót sem veszteget az emberi jogok jelentésére és kiterjesztésük szükségességére. Azonban: gazdasági szempontból a fejlett kapitalizmus nem csupán a centrum–periféria kapcsolatokat feltételezi, hanem (a tőke transznacionális jellegének erősödésével) a jóléti

állam fokozatos lebontását és a centrum kellős közepén lévő „perifériák” robbanását is. Politikai szempontból a képviselői demokrácia oly sok sebből vérzik, hogy az értelmiségiek nem vállalhatják fel anélkül, hogy alapjaiban kritizálnák. Társadalmi szempontból a fejlett kapitalizmus magában foglalja a bürokráciát, és az ember nem beszélhet úgy az elitekről, hogy szándékosan összekeveri a professzionális és a politikai eliteket, és hallgatólagosan azt sugallja, hogy a társadalmi polarizáció (elitek és tömegek) természetes és örökkévaló lenne.

1. 2. A teendők

A fenti tények alapján mi a teendője egy következetes baloldálnak? A túláradó manipuláció következtében ez a következetes baloldal gyenge; de még ha erős lenne is, amíg nem alakul ki mögötte tömegtámogatás – vagyis a mély társadalmi válság talaján, a baloldali militánsok hosszú, önfeláldozó heroikus küzdelme után a baloldali elemzés nem győz meg jelentős társadalmi rétegeket –, addig a baloldal nem gondolhat reálsan a hatalom megragadására.

Ugyanakkor a következetes elmélet és kritika eszközeivel afelé *lökheti* az egész társadalmi felépítményt, hogy annyi baloldali jellegű célt tűzzön maga elé, amennyit csak tud.

Egy olyan országban, mint Románia, az első dolog, amely ellen nyomást fejthet ki a baloldal, a *privilegiumok* léte¹¹ – ugyanakkor egy rendszerszintű válság idején a kapitalizmus általános tendenciája a privilegiumok kikényszerítése.¹² Bár a privilegiumok a premodernitás jelei, és a nagytőke nem egy képviselője is támadja őket, a privilegiumok általánosan a csúcsbürokráciához kötődnek, amely mint olyan, a kapitalizmus egyik legjelentősebb támogatója. Éppen ezért a privilegiumokkal szembeni ellenállás jórészt a közsférában elért kiváltságok ellen irányul. Azonban a hatalmon lévő demokrata liberálisok láthatólag nem csupán a közsférában osztogatott privilegiumokat szándékoznak csökkenteni, hanem megkurtítanák magukat a közszolgáltatásokat is, hogy ezáltal több állami forrást lehessen a magánszféra támogatására átirányítani. De valóban tudna-e abból is profitálni a magánszektor, ha csupán a privilegizált rétegek veszítenének jövedelmükből? Ez az oka, hogy a jobboldal csak következtetlően támadja a privilegiumokat, arról nem is beszélve, hogy a privilegiumok nem csupán egy túlhaladott rendszer avított emlékei, hanem a rendszer jelenlegi válságának jelei is: regnálásának végéhez közeledve a kapitalizmus saját korai formájára kezd emlékeztetni, amikor a bürokrácia erős volt, és a privilegiumokat teljesen természetesnek tartották.

Egy másik szempont, amelyet a következetes baloldálnak hangsúlyoznia kell, a *bürokrácia csökkentése*: a szinekúrák megszüntetése, és a hatékony irányítás meghonosítása mind a felső, mind pedig az alsó

szinteken. De vajon hol lesznek majd munkahelyek, mikor az emberi munkaerőt kiváltó új ipari forradalom hatására az állások száma drámai mértékben csökken? Hát a baloldal hagyományosan nem a foglalkoztatottság növeléséért harcol?

Mi lehet itt az álláspontunk alapja? Arról van szó, hogy *csupán a hamis és értelmetlen munkahelyek* (gondoljunk csak a hadseregre, a különféle biztonsági őrkre, a rossz menedzsmentekre és az egyházakra, a rengeteg adminisztratív állásra) *számának csökkentésével* jelenhetnek meg valódi formájukban a dominancia-alávetettség strukturális viszonyai, amelyeket nem homályosít el a parazita foglalkozások és munkahelyek áradata. Kik tartoznak a bürokráciához, és melyek azok a foglalkozások, amelyek ellentétben állnak általában véve a kapitalizmus logikájával, a hatékony irányítás szükségleteivel, illetve a korrektség elvárásaival? Túl összetett probléma ez ahhoz, hogy néhány szóval elintézhessük. Elég, ha megemlítjük a számtalan igazgatót, főnököt és vezetőt, az irányító és privilegizált rétegek megannyi tagját. És ne feledkezzünk meg róla, hogy hány elszegényedett munkanélküli számára jelent megoldást a hadsereg, vagy nézzük a minden rendű és rangú papok és szerzetesek hihetetlen burjánzását, akiket a különböző teológiai főiskolák és fakultások ontanak, vagy a jogi karokon végző jogászok és ügyvédek tömegeit, akik már pályakezdőként munkanélküliek lesznek (leszámítva néhányukat, akik politikai pályára lépnek), netán a biztonsági tanácsadók és biztonsági őrök sokaságát, akiket a biztonsági cégek a VIP-ek és tulajdonuk megóvására alkalmaznak. És – amint azt jól tudjuk – a rendszer válságának időszakában az államnak nincs pénze olyasféle társadalmi szolgáltatásokra, mint a kultúra vagy az egészségügy, de rengeteget költ a rendőrök és a börtöncellák számának növelésére, amelyek mindazonáltal nem bizonyulnak elegendőnek.

Két dolgot szeretnék itt megjegyezni. Először is, a baloldalnak nem szabad arra számítania, hogy majd a kapitalizmus logikája automatikusan magától csökkenteni fogja a bürokráciát és az abszurd foglalkozások számát, hiszen az elsősorban a magánérdekeltségek eszköze: manapság a szimfonikus zenekarok tagjai és a múzeumi teremőrök könnyen munkanélkülivé válhatnak, hiszen a tőkének inkább olyan emberekre van igénye, akik anyagi javakat fogyasztanak, és nem annyira a kultúrával foglalkoznak. Másodsorban, éppen a parazitajellegű és felesleges foglalkozások csökkentése vezet a *kreatív munkák szükségességét és lehetőségét felismerő tudatosság* kialakulásához.¹³

Egy másik aspektus a következetesen felfogott *demokráciáért* folytatandó harc. A törvények teljes betartása, és az a törekvés, hogy a politikai gyakorlat és a bürokrácia autonóm tendenciáinak konkrét kritikájával túllépjen a demokrácia formalista jellegén, valamint a *gazdasági és társadalmi jogokért folytatott harc* is olyan eszközök, amelyek segítségével a következetes baloldal meghatározhatja jelenlegi szerepét. Hogy egy konkrét példát vegyünk: az ember nem léphet fel hatékonyan

a pauperizálódás csökkentéséért, ha egyben nem kritizálja azokat a privilégiumokat, amelyek bizonyos rétegek számára lehetővé teszik, hogy kimaradjanak a jóléti állam általános leépítésének kedvezőtlen hatásaiból; hiszen ami egyesek számára állami szubvenció, az mások számára költségként jelentkezik. Egy másik példa: a kapitalizmus jelenlegi rendszerszintű válságában mind több és több állami és magánjellegű támadás történik az olyan modern alapelvek ellen, mint az ártatlanság vétele, a tiltakozás és az ellenállás joga; a következetes baloldalnak lehetősége van nyomást kifejteni a társadalmi felfordulás és az erőszak terjedésével szemben azért, hogy *tartózkodik az ilyen támadásoktól*.

Mindezen eszközökkel a baloldal jobban megértheti a politikai helyzetet, és fejlesztheti a tömegek politikai tudatosságát.

A nyomásgyakorlás nem csupán elméleti, de gyakorlati cél is egyben. De a nyomásgyakorlás *praxisa* természetesen folyamatos elméleti munkát is igényel.

1. 3. A „baloldal” kritikája

Mindezidáig egyetlen romániai baloldali párt sem vállalta fel ezeket a feladatokat. Vagy az explicit jobboldal partnerei voltak, vagy a kormányzat megbízottai, netán a kerítés tövében acsargó kutyák, akik bárkinek hajlandók a farkukat csóválni, aki koncot vet nekik. Így például amióta a globalizáció delokalizálta a tőkét, a szakszervezetek mindenütt válságban vannak. 2010 első félévében a romániai szakszervezetek a megszorító intézkedések elleni demonstrációikkal kevesebb embert tudtak megmozgatni, mint egy-egy azonos időben tartott rap-koncert. Ez nem csupán azért volt így, mert az ipari munkásosztály válságba került (részben a tudományos-technikai forradalom, részben pedig a román ipar 1989 decemberét követő szétverése miatt), hanem azért is, mert a teljes költségvetési szektort lefedő szakszervezetek azt a csúcsbürokráciát is „képviselték”, amely privilégiumainak csökkentése ellen küzdött, és így nem volt tovább hitelük az egyszerű emberek szemében.

Tekintetbe véve, hogy a szakszervezetek mindmáig csupán a pártok, azok közül is legfőképp a szociáldemokraták „népi” támogatóiként funkcionáltak, jól látszik a romániai baloldal egyik legfontosabb problémája: csupán pénzt követelt a szociális célokra – azt is inkább az államtól, mint a magántulajdonosoktól, hiszen egyszerre támogatta a nyereségadó, valamint a munkáltatók által az állami szociális alapba történő befizetések csökkentését – és nem kérdőjelezte meg általában véve a magántulajdon szabta viszonyokat. Ebből a szempontból *egység és folytonosság figyelhető meg a „baloldal” minden irányzata között*.

Ez a „baloldal” csupán a politikai bürokrácia egy részének trükkje, amelynek nincsenek sem modern gondolatai, sem specifikus baloldali ideáljai, és csupán a hatalom megszerzésének célja mozgatja, hogy így

szivattyúzhassa el az állami pénzeket és biztosíthassa tagjainak személyes gazdagságát. A „baloldali elit” még a Weber *Protestáns etikájában* megfogalmazott kapitalista tulajdonosi szemléletet sem érzi magáénak: 1989 decemberét követően éppen ez az „elit” volt az első, amely az állam legnyíltabb lerablását, és saját tagjainak hivalkodó luxuséletét támogatta. A nacionalista szlogenektől eltekintve még a hazafias értékektől is távol állt; ez a „baloldali elit” annak a fejszének a nyele, amely az országot sújtja.¹⁴

A baloldal gyenge minősége miatt a romániai jobboldal sem lehet magas szinten. Ebben az összefüggésben a nyíltan jobboldali demokrata liberálisok megkezdték ugyan a privilégiumok csökkentését, ám a belső modernizáció kísérletéért cserébe még jobban alá kellett vetniük az országot a kapitalizmus nemzetközi erőinek, ugyanúgy, ahogyan azt a szociáldemokraták is tették. Az viszont, hogy a demokrata liberálisok a privilégiumok csökkentéséből csak politikai tőkét akartak kovácsolni, illetve minderre csupán a válság nyomása alatt került sor, ebből a szempontból nem számít: a szociáldemokratákat még az ilyen célok sem tudták rávenni efféle intézkedésekre.

Miért vagyok én ennyire dühös a romániai szociáldemokráciára? Mert a modern értékek átvétele és a privilégiumok csökkentése valójában baloldali célok, ám ezek a célok semmiféle visszhangot nem keltettek a romániai „baloldal” és értelmiségi képviselői körében. Nem törekszenek következetes modernizációra, egybefonódtak és mindmáig egybefonódnak a privilegizáltakkal, sőt még a Felvilágosodás értékeit sem képviselik – hogy a kommunista értékekről ne is szóljunk –, csupán (bár eléggé leplezett módon) az egykori sztálinista *nómenklatúrát* támogatják. Ez az oka, hogy az értelmiségiek a demokrata liberálisok uszályába kerültek, fennszóval hangoztatják antikommunizmusukat, és persze azért gondosan ügyelnek saját funkcióik kiváltságaira is.

A szociáldemokraták soha nem beszéltek arról, hogy a magánvesztéseket a közalapokból finanszírozzák, és arról a tényről, hogy a sokakat érintő megszorítások jelentik azt az árat, amelyet a magántulajdonért fizetni kell. Nem voltak hajlandók felismerni, hogy az a jobboldali politika, amelyhez a kezdetektől kötődtek, valójában osztálypolitika: átvették a teljes jobboldali ideológiát. Soha nem voltak képesek hibáikat felismerni: hogy 1989 decemberét követően *leromboltak minden, a makroszintű tervezéshez és a köztulajdonhoz köthető ideológiát*, és hogy *az előző rendszer annyi anyagi, szervezési és pszichológiai realizálódását tették tönkre, amennyit csak bírtak*. Ez egyben annak a modernizációs fejlődésnek a lerombolását is jelentette, amelyet Románia addig elért. A szociáldemokratáknak nem volt semmiféle konkrét vagy ésszerű javaslatuk a megszorító intézkedésekkel szemben, hiszen azokat képviselik, akik a közjavak fosztogatásából, a kizsákmányolásból és a társadalmi megosztottságból kovácsolták ki szerencséjüket, akik kiirtották a szolidaritás, a közjavak, vagy a baloldali harcosság minden formáját. Soha nem

kértek bocsánatot azért az elfecsérelt két évtizedért, amelyet a fejlesztésre, a nyomor enyhítésére és az alternatívák kidolgozására lehetett volna fordítani. Véleményem szerint a szociáldemokrácia, „szélsőbaloldali” partnereivel együtt, a baloldali gondolat rosszindulatú ellensége, mert egyszerűen elsíbolták a baloldaliság gondolatát,¹⁵ és növelték a népesség politikai zavarodottságát. Bár természetesen jól tudjuk, hogy minden politikai ideológiát és erőt összetett objektív és szubjektív tényezők határoznak meg, mégis merengjünk el azon, hogy *mi történhetett volna*, ha a szociáldemokraták nem úgy működnek az elmúlt két évtized során, mint ahogyan azt tették.

Röviden, a baloldal nem csupán az egykori sztálinizmus miatt van válságban, hanem sokkal inkább – hiszen a közelebbi okok mindig nagyobb hatásúak, mint a távolabbiak – a szociáldemokrácia 1989 utáni szereplése miatt. De így vagy úgy, mindkettő ugyanazt képviseli: az antimarxizmust és az antikommunizmust.

A teljes politikai osztály és a mainstream értelmiségiek – kormányon vagy ellenzékben – csakis a politikai formára fordítanak figyelmet (és a választásokra koncentrálnak, függetlenül a soha nem orvosolt csalásoktól), de még ezzel a formával sem tudnak mint kezdeni, nem beszélve a társadalmi vagy gazdasági bázisról.¹⁶ Ez az egész osztály eléggé káros ahhoz, hogy lecseréljék őket.

Ennek az osztálynak minden része hatalomra törekszik – bár jelenleg a szociáldemokraták és a liberálisok akarnak hatalomra kerülni –, és nemigen válogatnak az ehhez szükséges eszközökben. Jelenleg a politikai „ellenzék” arra számít, hogy majd hatalomra kerülhet, mikor a népesség többségének anyagi helyzete odáig romlik, hogy az emberek megelégednek róla: ez a helyzet nem kis részben éppen a szociáldemokraták és a liberálisok politikája és viselkedése miatt alakult ki. A szociáldemokraták és liberálisok néhány képviselője egyenesen a tömegek irracionális radikalizálódásában bízik, vagyis ők már nem gondolják úgy, hogy a jelen szisztémában a választások jelentik az egyetlen rotációs lehetőséget, és így tulajdonképpen magát a szisztémát változtatnák meg. Az egész politikai osztály azt szeretné, ha az emberek nem gondolkodnának a lehetséges alternatívákon, és radikalizmusuk elmerülne a népbufitásban, a giccses szórakozásokban és a fatalizmusban. A politikai osztály tagjai az embereket olyan gyerekeké akarják sülyeszteni, akik a cirkuszért és a politikai látványosságokért cserébe elfogadják uraik elmaszkírozott autoritarizmusát, vagy olyan bolondokká, akik élvezetet találnak uraik periodikus le- és felváltásában.¹⁷ Így a mai „baloldal” úgy viselkedik, mint a weimari elit, amely olyan helyzetet alakított ki, ahol a németekkel kénytelen-kelletlen elfogadtatták a nácizmust, csak hogy a rendszeren belül maradó „alternatívát” preferálják.

A második kérdés, amivel itt foglalkozunk, az az állításom, hogy a jelenlegi nyíltan jobboldali kormányzat (a korábbi szociáldemokraták csupán leplezett jobboldaliak voltak), amely javaslatot tett bizonyos progresszív politikai lépésekre – így a privilégiumok csökkentésére –, megfelelőbb helyzetet teremt egy következetes baloldal számára. Vajon nem árulás-e ez egy baloldali nézőpontból? Nem, hiszen egyértelműen rámutattam, hogy milyen ellentmondásos módon történik ezeknek a politikáknak a bevezetése.

A Demokrata Liberális Párt egy nyíltan jobboldali párt, amely nem csupán a privilégiumok és a korrupció letörésének jelszavával került hatalomra, hanem főleg jobboldali gazdaságpolitikája és elszánt antikommunizmusa miatt. Igen ám, de a jobboldali gazdaságpolitikát a szociáldemokratáktól és a liberálisoktól örökölték, és a demokrata liberálisok antikommunizmusa csupán harsányabb, mint a szociáldemokratáké és a liberálisoké.

Ráadásul egyáltalán nem beszélek a népi/liberális demokrata kormány és a következetes baloldal között kötendő szövetségről, csupán arról, hogy *a progresszív célokat, mint olyanokat, támogatni kell* (függetlenül attól, hogy kinek a céljai), és így *esetről-esetre* lehet bizonyos pártokat vagy politikákat támogatni, amennyiben azok progresszív célokat követnek. Természetesen mindig meg kell vitatni, hogy az adott célok valóban progresszívek-e, és az új problémákat az elmélet mérlegére kell helyezni, de a baloldali alapelveknek és céloknak túl kell lépniük a kliséken, és nyomást kell gyakorolni ezeknek a céloknak a megvalósulása érdekében.

Ehhez fűződően meg kell említenem, hogy 1899-ben az ifjú romániai szociáldemokrata párt legfontosabb tagjai átléptek a liberális pártba. Ezt azzal indokolták, hogy a szocializmus nincs napirenden, de a liberális cél – az ország modernizálása – progresszív és szükségszerű, ezért sokkal realistább lenne ezt a célkitűzést támogatni, és elnapolni a szocialista „ideálokat”. Önmagukat „nagylelkűeknek” nevezték, és az eset „a nagylelkűek árulása” néven vonult be a történelembe. Szóval magam is efféle „nagylelkű” volnék? Egyáltalán nem. Én úgy vélem, hogy nem egy pártot, hanem *egy célkitűzést kell támogatni*, és ezért egy következetes baloldalnak bármely olyan pártot kritikával kell illetnie, amely elutasítja ezt a progresszív célt, vagy *nem viszi végig* azt. Csak ha a gondolkodás korábban rögzült formáit és a (fétissé alakuló)¹⁸ leegyszerűsített koncepciókat meghaladjuk, akkor leszünk képesek újítani: konkrétan úgy, hogy a következetes baloldal teljes elméleti munkáját és gyakorlati tevékenységét az erőviszonyok megváltoztatásának kiindulópontjává alakíthassuk át.¹⁹

1. Az első fontos szempont a társadalmi struktúra világos osztályanalízisének szükségessége (amit a mai romániai értelmiség elkerül). Az osztályok és egyéb kategóriák generálják a hatalmi viszonyokat, és így az erőviszonyokat. Már beszéltem a bürokráciáról, amelynek felső rétege, mind az állami, mind pedig a magánbürokráciában, erősen összekapcsolódik a nagy magántulajdonok birtokosaival, illetve összefonódik azokkal – ők azok, akik ennek a tulajdonnak a megtartásában érdekeltek, és így általában véve az uralkodó osztályt alkotják.

A kapitalista vezető rétegek valódi kihívója a *proletariátus*. Ha ezt nem keverjük össze az első ipari forradalom korának munkásosztályával – ahogy azt mind a sztálinisták, mind pedig a szociáldemokraták tették –, hanem úgy határozzuk meg, mint azokat, akik termelőeszközök (Marx)²⁰, vagy egyéb, a létfenntartáshoz szükséges eszközök²¹ híján saját munkaerejüket kénytelenek áruba bocsátani, akkor az, hogy miként lesz a proletár rétegekből, illetve a proletár jellegű rétegekből (ideértve az alsóbb- és középszintű bürokratákat, az orvosokat, tanárokat stb.) egy világos osztálytudattal rendelkező *önmagáért való* osztály (Marx), a legfontosabb kérdés a következőes baloldal számára.

2. Bár mindnyájan tisztában vagyunk vele, hogy a sztálinizmus kialakulása, illetve a forradalom elárulása nem a vezetők hitszegéséből, hanem abból a komplex problémahalmazból eredt, hogy a 20. században nem voltak meg a szocializmus objektív feltételei, és igen gyengének bizonyultak a szubjektív feltételek (beleértve ebbe a baloldal vezetőinek viselkedését is), Trockijnak valahol mégis csak igaza volt. A vezetők viselkedésének nem csak arra lehet befolyása, hogy a történelmi feltételeket és a virtuális alkalmakat konkrét, megfelelő, alkalmas pillanatokká (*kairosz*) fordítsa át a nekik tetsző célok érdekében, hanem le is tudja rombolni ezeket a feltételeket. A vezetők viselkedése egyike azoknak a fő alkotórészeknek, amelyeknek *együtt kell lenniük* a kitűzött célok eléréséhez: a *fortuna* önmagában nem elég, a *virtù* is szükséges, ahogyan azt Machiavelli hangsúlyozta, és Althusser is bebizonyította.²² A *virtù* éppen a vezetők képessége arra, hogy megértsék némely illékony és véletlenszerű elem lehetőségét, és azokat egy koherens logika keretei között egyesítsék.

Hogy egy olyan szót használjunk, amely már előkerült ebben a tanulmányban, a baloldal vezetőinek viselkedése heroikus kell, hogy legyen. De mi is egy *hős*? Olyasvalaki, akinek progresszív ideáljai vannak, és úgy cselekszik, hogy konkrét tetteit ezekhez az ideálokhoz közelítse. Cselekedetei így nem csupán azt feltételezik, hogy képes legyen álmodni, társadalmi ideálokat megfogalmazni, vagyis túllépni azokon az általános individualista nézeteken, amelyekre az embereket az emberiség egész „előtörténete” (Marx) során oktatták, de azt is, hogy ezeket az ideálokat,

a társadalom, az emberek, a tömegek érdekeit a legelső helyre állítsa. Heroikusan viselkedve az ember ezeket az ideálokat és társadalmi érdekeket fontosabbnak tekinti, mint saját mindennapi jólétét és belső késztetéseit az individuális, saját boldogságra: a hős intenzív módon él, és mivel saját élete oly drága neki, képes feláldozni is magát ezért az életért. Valójában élete csak akkor kap értéket és értelmet, ha képes saját ideáljainak megfelelően, következetesen cselekedni.

Egy ilyen embernek intellektuális perspektívája van az életről, habár nem értelmiségi: az emberi létet problematizálja, megkérdőjelezi önmagát, kétségei vannak, és ideáljainak megfelelő terheket vállal magára. Ezért a hős nem egyszerűen csak az extrém választások, vagy éppen az extrém önfeláldozás embere, hanem olyasvalaki, aki következetesen, az eszméivel összhangban cselekszik.

Egy akármilyen vezetőhöz képest a baloldali vezetőnek még inkább szükséges felvállalnia ezt a heroizmust, hiszen a baloldal, mint olyan, magába foglalja a dominancia-alávetettség rendjével szembeni társadalmi ideálokat. De vajon vannak-e a mai szociáldemokráciának efféle ideáljai? A válasz zavarba ejtő lehet. Ez megmagyarázza, hogy az 1989 utáni Románia szociáldemokráciájának vezetői miért szegődtek a csúcshatalom szolgálatába, és nem az egyszerű dolgozó emberek érdekeit tartották szem előtt.

A problémának nyilvánvalóan van egy pszichológiai aspektusa is. Jelenleg (de nem csupán jelenleg, hiszen viselkedésük már 1989 decemberétől fogva eléggé egyértelmű volt) azt láthatjuk, hogy a szociáldemokrata vezetők hatalomvágya elnyom minden késztetést, hogy az ország érdekét nézzék, és hogy azon egyszerű emberek oldalára álljanak, akik közül származnak. Ha mindezen aspektust következetesen átgondolták volna, akkor lehetetlen azt feltételezni, hogy tudatosan ilyen irányt szabtak az országnak, hogy akarattal okoztak óriási szenvedést, és tékoztak el honfitársaik életét. De hát pontosan ezt tették. Ha így volt, akkor még olyasféle értelmiségieknek sem tekinthetjük őket, aminek tűnnek.

Ha a modell rossz volt, akkor mai örökösei még rosszabbak. A mai szociáldemokrata vezetőknek sem progresszív társadalmi ideáljai, sem semmiféle heroikus attitűdjük nincsen az országot sújtó masszív válsággal szemben. Következésképpen a heroikus attitűdöt nem a körökben kell keresni.

3. Amint tudjuk, a gazdasági válság meglehetősen erős hajlamot gerjesztett a nyugati ideológiában a kapitalizmus erkölcsi magyarázatára. Ez a tendencia alárendelődik és beleolvad a rendszer általános legitimációjába. De hiába, hogy a bankárok kapzsiságáról, a jogosulatlan jutalmakról, a politikailag irányított nagy magáncégek elutasításáról szóló gondolatok általában véve a kapitalista rend védelmének szempontjából indulnak ki (azáltal, hogy csupán ezeket tekintik a válság elsődleges okainak), Romániában még ez a kapitalista „moralizálás” sem volt képes támogatást

szerezni. A szociáldemokraták különösképpen felelősek ezért az elutasításért, és hogy a morális aspektusokat gúnyos tényekké transzformálták. Kritizálták ugyan az emberek önzését, de mint már említettem, számukra a romániai társadalom kívánatos mintája a (nyugati) kapitalizmus, mintha a kapitalizmus egyáltalában morális lehetne. Kritizálták a csúcsburokraták privilégiumainak megszüntetését, de nem kérdőjelezték meg, hogy ezeknek a kiváltságos fizetéseknek és nyugdíjaknak az állami finanszírozása – vagyis az egész nép, köztük az alacsony fizetésű és nyugdíjú emberek általi finanszírozása – morális lehet-e.

Néhány privilégium megszüntetésével a jobboldali liberális-demokraták megpróbálták korrigálni az állam túlköltekezését, és a csúcsburokráciának való alávetettségét. Így annak a fentebb már említett tendenciának engedelmessé váltak, amely rendszerszintű válság esetén nem kapitalista módszerek segítségével igyekszik segíteni a kapitalizmus működését. De a kapitalizmussal kapcsolatos morális hozzáállásuk is ellentmondásos: nem csupán azért, mert bizonyos privilégiumok eltörlésével saját klientúrájuk egy részét, és vele hatalmuk egy részét is elveszítik, hanem azért is, mert *maga a rendszer a csúcsburokrácia és a burzsoázia egybefonódásán alapul*. És saját propagandájuk is csak kevéssé legitimálja moralizáló irányzatukat, hiszen az valahogy nemigen képes illeszkedni a dominancia strukturális viszonyainak fenntartásához. Akárhogyan is, az egész politikai osztály az individualizmust teszi meg filozófiája alapjának, és a szolidaritás, a közjavak és a közösségi érdekek csupán egyes, véletlenszerű kampányok témájaként szolgálnak.

4. A gazdasági logika összekapcsolódik a morális ítéletek logikájával.²³ A jelenlegi világválság azt mutatja, hogy a kapitalizmus növekedése többé már nem igazolható: bár még mindig akadnak olyan zúgok, ahol van lehetőség a beruházásra,²⁴ és ezek tovább táplálják a növekedést, ám a gazdasági rendszert, mint olyat, kiszárították a folyamatos profithajszsa kísérői: a fegyverkezés, az erőforrások elherdálása, az irracionális fogyasztói vágyakat generáló reklámok. És hiába maradtak még a kapitalizmus növekedését tápláló rejtett zúgok, az általános veszteségek immár felülmúlják a nyereségeket. Ezek a veszteségek szabják meg, hogy a gazdaságot éppen olyan fontosnak tekintik, mint az emberi tevékenység morális/általános társadalmi legitimációját.

A jobboldali ideológiát átvéve a romániai „baloldal” úgy látja, hogy az ország jövődjének fellendülésének záloga a kapitalista fogyasztás támogatása. Itt nincs most helyünk arra, hogy megvitassuk ennek az elvárásnak az ellentmondásos jellegét. De hogyan képviselhetné azt egy baloldali nézet, hogy az állam adóik csökkentésével támogassa a tőketulajdonosokat, másfelől viszont csökkentse a szociális beruházásokra és kiadásokra költött összegeket? És miként lehet baloldali hangon kifejezni az együttérzést a szegény bérmunkásokkal és nyugdíjasokkal, és egy szóval sem említeni, hogy a privilégiumok csökkentésével lehet-

ne növelni az állam bevételeit, és így csökkenteni a szegény rétegeket sújtó megszorításokat? Mennyire lehet baloldali és morális az, ha valaki burkoltan a tisztességtelen privilegizált fizetések és nyugdíjak fenntartását várja el az államtól – vagyis azoktól a sérülékeny rétegektől, akiket a baloldal állítólag képviselni hivatott? Miként lehet valaki baloldali úgy, hogy a kapitalizmus egyre növekvő ellentmondásai láttán, amelyek a magángazdálkodás és magánirányítás következményei, nem igyekszik *minden módon* fellépni ezek ellen – pedig ez éppen az állammal, valamint az egyszerű bérmunkásokkal és nyugdíjasokkal jelentene „szolidaritást”? Nem éppen ez – a nyereségek privatizációja és a veszteségek államosítása – bizonyítja a kapitalizmus olyan strukturális ellentmondását, amely miatt túl kell haladni, hiszen már többet pusztít el, mint amennyit felépíteni képes?

5. A hamis baloldal kritikája immár nem a baloldal történelmi szektásságának egyszerű kifejeződése, amikor az egyik szekta szemben állt az összes többivel. A világban ma felhalmozódott ellentmondások azt kívánják az emberektől, hogy *itt és most* dolgozzanak ki konkrét alternatívákat, hogy legyenek innovatívak. A baloldal immár nem szorítkozhat arra, hogy *a rendszeren belül* nyomást gyakorolva részlegesen a munkaerő adásvételének kondícióit javítsa. Mernie kell egy új társadalmi projectben gondolkodnia: *nyomást kell gyakorolnia a rendszer ellen.*²⁵

A kapitalizmus átalakításához szükséges az ilyen nyomás: és ha ez a nyomás minden területen érvényesül, akkor az olyan partikuláris célok, mint a következetes demokrácia, a következetes kapitalista egyenlőség (vagyis a kiváltságok elvetése, az emberi jogok korlátozásainak megszüntetése), a politikai diskurzusok következetes logikája a társadalmi rend új koncepciójában olvad egybe, amely új formában reprezentálja majd az ember korlátait és lehetőségeit. Ez annyit tesz, hogy ennek az új koncepciónak és reprezentációnak az *objektív előfeltételei* – a *termelőerők és a strukturális viszonyok közötti mély ellentmondások* – találkoznak a szubjektív feltételekkel. Manapság valóban megvannak az objektív feltételek, és bár az emberek állítólag képesek előre látni cselekedeteiket és azok következményeit, a közösségek – úgy tűnik – nem képesek megjósolni a társadalom e rendjének és rendetlenségének eredményeit: a feloldhatatlan ellentétek és a globális problémák rendszerszintű válságot gerjesztenek, és emberi életek pazarlódnak el. Ezt a mozgást tovább erősíti, hogy a baloldal – nem csupán Romániában – még nem kászálódott ki történelmi válságából. A domináns baloldal, amelyet a jobboldal is figyelembe vesz, azokat a szociáldemokrata nézeteket vallja, amelyeket fentebb kifejtettem. A kapitalizmus átalakításának objektív és szubjektív feltételei elegendig még nem találkoztak.

Emlékezzünk arra, miként figyelmeztetett Lenin egy évszázaddal ezelőtt: „Tévedés volna azt gondolni, hogy a forradalmi osztályok mindig elég erősek ahhoz, hogy véghezvigyék a forradalmat, amikor a

forradalom a társadalmi és gazdasági fejlődés feltételei folytán teljesen megérett. Nem, az emberi társadalom nem ilyen ésszerű és nem ilyen »kényelmes« az élenjáró elemek szempontjából. A forradalom megérlelődhet, s meglehet, hogy a forradalmi alkotóerők nem elégségesek ennek megvalósításához – ilyenkor a társadalom rothadásnak indul, s ez a rothadás olykor évtizedekig elhúzódik.”²⁶

Ennek a rothadási periódusnak a megrövidítése kell, hogy *mot d'ordre* legyen világszerte a mai baloldal számára.

Jegyzetek

¹ Amíg a különféle szervezetek (mint a kormányok, a bíróságok, a hadsereg, az egyházak, az egészségügyi és kulturális szervezetek) tisztviselőinek hierarchikus felépítménye, illetve a „szakemberek karrierje”, legyenek azok akár közszolgálati alkalmazottak, vagy különféle hivatalnokok, olyan meritokratikus szabályokon, professzionális normákon, karrierlehetőségeken és átfogó procedúrákon nyugszanak, amelyek lehetővé teszik a társadalom racionális fejlődését és ellenőrzését, addig a bürokráciát általánosan nélkülözhetetlennek, de egyben vagy 1. a demokráciával szembenállónak, vagy 2. egyfajta meglehetősen neutrális szerveződésnek és gyakorlatnak tekintik. A második elemzés értelmében a bürokrácia a hivatalnokok (mindenféle szintű hivatali dolgozók) alkotta köztes réteg, amely az irányítók és az irányítottak közti kapcsolatrendszer logikájába ékelődik, és elmélyíti a társadalom feletti hatalmat, mivel éppen köztes pozíciójának következtében *maga ez a réteg is az irányítókhoz tartozik*, vagy a társadalom rétegződése szempontjából *az irányítottakhoz is és az irányítottakhoz is* (mindezt különböző szinteken, a legkülönbözőbb intézményeknek és beosztásoknak megfelelően).

Gazdasági szempontból nézve a bürokrácia a *szolgáltatások* birodalmába tartozik, és leginkább azok közé, amelyek értelmiségi specializációt kívánnak meg. Fontos, hogy a bürokrácia maga is rétegzett, és felső/magas, közép- és alacsony szintű bürokráciára oszlik. Egy tábornok, egy kórház vagy színház igazgatója, egy magas szintű köztisztviselő, egy rektor vagy dékán, egy bank ügyvezető igazgatója stb. olyan státuszban van, hogy már a burzsoázia felső rétegéhez kerül közel, míg az alacsonyabb rangú tisztek, egy orvos vagy egy nővér, egy tanár stb. státusza a burzsoázia középső rétegeihez vagy a kispolgársághoz kapcsolja őket. Mindazonáltal az egész bürokrácia közvetett kapcsolatban áll a fizikai munkával, és ezt a kapcsolatot alaposan számításba kell venni. Ennek a pozíciónak legfontosabb jellegzetessége *a bürokrácia nagy részének közvetlen kapcsolata az állammal*: ezen a kapcsolaton keresztül a bürokráciának ez a része társadalmi helyzetének megfelelő mértékben használhatja közvetítő hatalmát, vagyis azokat az eszközöket, amelyek általában véve a hatalmi viszonyok (az alávetés-alávetettség/kizsákmányoltság) konzerválására szolgálnak, hogy ily módon biztosíthassa saját céljaira az állam bevételeinek egy jelentős részét. Ez az aspektus rámutat arra, hogy miért növekszik az állami bürokrácia autonómiája az állammal, valamint az egyes intézmények személytelen irányítási szabályaival szemben; ezek az emberek tudatukban egyszerre függenek az államtól, és ezzel egy időben uralják is azt – ennek hatására hajlamosak elidegenedni a valóságos uralmi-alávetettségi struktúráktól, hiszen az „államtól” kapják fizetésüket, juttatásait és ösztönzőiket.

Szükségünk van egy koncepcióra a bürokráciáról, hogy láthassuk: a burzsoázia és a proletariátus között feszülő antagonizmus egy összetett köztes rétegen szűrődik át, amelynek különböző részei a két osztály irányában asszimilálódnak.

² Hogyan lehetne megmagyarázni az általános tolvajlást és korrupciót? A fenomenológia segít megérteni, hogy az emberek az általuk osztott értékek mentén cselekszenek, amelyek legitimálják vagy éppen megtiltják elsődleges intencióikat. „Tudatuk”, amely valamely adott cselekvésre motiválja őket, vagy megakadályozza azt, egyrészt csupán különböző értékek konfrontációját jelenti, illetve tartalmazza, másrészt pedig különböző késztetéseiket és szükségleteiket. Az uralmon lévőek által mutatott példa is igen fontos ezeknek az értékeknek a felépülésében, amelyek az őket érő befolyások hatása alatt elgondolt normatívákat tükrözik. Az általuk elismert, felvállalt vagy elutasított értékeket az emberek különféle virtuális vagy valóságos szituációkban vizsgálják, illetve figyelembe veszik mások tapasztalatait, ezáltal alternatívákat alkotnak, és kialakítják végső intencióikat. Az uralmon lévőek példája meghatározza, hogy az egyszerű emberek hajlamosak megbocsátani maguknak egy olyasféle Jean Valjean-i bűnt, amelyben maguk is szívesen osztoznának.

A sztálinizmus idején, bár számos vezető példája „igazolta” az emberek számára, hogy „mindenki lop a munkahelyéről”, az e kérdésre koncentráló hivatalos értékek ellentmondtak ennek, és a köztulajdont az általános jólét zálogának tekintették. A személyes jólétről úgy tartották, hogy az az ország általános fejlődésének eredménye. 1989 decemberét követően mind a *teljes* uralkodó osztály, mind pedig a *hivatalos értékek* példája az egyéni jólétet legitimálta, semmibe vették a köztulajdont és az általános jólétet, és (a szociológiai individualizmus keretein belül) azt sugallták, hogy csakis egyéni taktikákon keresztül, ahol „a cél szentesíti az eszközt” és „az alkalom szüli a jogot”, válik elérhetővé a személyes jólét.

Sem a vallás befolyása, sem pedig a törvények szabályozó ereje nem erősebb a hivatalos értékeknél – amelyeket a politikai diskurzusok, a tömegmédiá, a szabályok és az oktatás közvetít –, hiszen a lopkodást és a korrupciót nem fékezte meg az 1989-et követő új vallásos trend, mint ahogy korábban a represszív intézmények sem voltak erre képesek. Sőt, a lopás és a korrupció szintje 1990 óta sok ezerszeresére nőtt; az összes „morális” intézmény, így az egyház és az igazságszolgáltatás csupán egy olyan magatartás fennállását bizonyítják, amelyet a szlogenek és a tettek közötti eltérés jellemez.

³ Claude Karnoouh: „Partidul Comunist Român – înviat sau dus la groapă?”, <http://revistacultura.ro/blog/2010/07/resuscitarea-partidului-comunist-roman-un-reportaj-analitic-de-claude-karnoouh/#more-2461>

⁴ Lásd Alexandru Polgár: *Roumanie: ce qui reste du communisme...* <http://lapenseelibre.fr/lapenseelibre23.aspx>

⁵ Egyetlen hivatalos intézmény sem emelte fel szavát a Kommunista Párt újjáalakítása ellen, bár a törvények tiltják a kommunista szimbólumok használatát és a kommunista propagandát. Ez nem csupán azt mutatja, hogy senki sem veszi komolyan ezeket a „kommunistákat”, hanem azt is, hogy általában véve milyen kevésbé számítanak a törvények.

⁶ Report from the Commission to the European Parliament and the Council, 20. 7. 2010. http://ec.europa.eu/dgs/secretariat_general/cvm/docs/com_2010_401_en.pdf

⁷ Erre csak akkor kerülhet sor, ha a jelenlegi „ellenzék” – a szociáldemokraták és a liberálisok – nem kerülnek hatalomra.

⁸ Lásd Ana Bazac: „The ethics committee – concerns following an indirect experience”, *Bucharest Conference in Applied Ethics*, 2nd edition: *Ethics*

Committees and Other Ethical Tools, Universitatea din București, Facultatea de Filosofie, Bukarest, 2009. október 30–31. http://www.bcae.ro/docs/2009/bcae_2009_bazac.pdf; Ana Bazac: „Bureaucratic Inertia versus Democratic Communication Management in University Chairs”, (Társszerzők: Sergiu Băltătescu, Floare Chișea, Ionel Cioară, Adrian Hatos, Sorana Săveanu), *Educație și schimbare socială. Perspective sociologice și comunicaționale*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2010. 333–338.

⁹ 1989 előtt egy társadalmi ideálként jelent meg az emberek helyzetének szisztematikus fejlesztése. Ezt az ideált elsősorban nem a szocialista jellegű hatalom legitimálásának szükséglete miatt hangoztatták, hanem egy *kommunista jellegű ideál logikájából következően*.

¹⁰ Ahogyan azt Constantin Gheorghe (a szociáldemokrata párt tagja, aki magát „baloldali liberálisként” definiálja) írta Claude Karnoouh „Partidul Comunist Român – înviat sau dus la groapă?” című írására válaszolva: <http://revistacultura.ro/blog/2010/07/resuscitarea-partidului-comunist-roman-un-reportaj-analitic-de-claude-karnoouh/#more-2461>

¹¹ A jelenlegi Romániában a legfontosabb privilégiumok az *államilag fizetett* bíráknak, katonatiszteknek, diplomatáknak, parlamenti képviselőknek és magas rangú tisztviselőknek adott óriási fizetések és nyugdíjak. Ezek a privilégiumok részben a sztálinista korszak örökségei, ám 1989 utáni mértékük a csúcsbürokrácia hatalomátvételének következménye.

¹² Nézzük csupán a pénzügyi rendszer privilegizált státuszait: a bankok ügyvezető igazgatóinak adott óriási jutalmak – amelyek akkor is jártak, ha a bank nem termelt nyereséget – csupán azt követően tűntek elfogadhatatlan kapzsiságnak, hogy 2008-ban a válság megrázta a világgazdaságot. A válság és eme kapzsiság összefüggéseire – *elvetve* néhány liberális közgazdász feltételezését, akik a *bankárok kapzsiságát a válság fő okának* tekintik – érdemes elolvasni Samir Amin vonatkozó írását: *Sortir de la crise du capitalisme ou sortir du capitalisme en crise*, Le Temps des Cerises, Párizs, 2009.; vagy Yvon Quiniou munkáját: „Imposture du capitalisme moral”, *Le Monde Diplomatique*, 2010. július 3.

¹³ Emlékezzünk csak rá, hogy mit ír Marx *A német ideológiában*: „a kommunista társadalomban viszont, ahol mindenkinek nem csak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadászom, délután halásszam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja – anélkül, hogy valaha vadásszám, halásszám, pásztorrá vagy kritikussá válnék”. (Marx–Engels: *A német ideológia*. I. Feuerbach. Történelem. MEM, 3. k. 37.)

¹⁴ Egy modern, 19. század végi román meseíró, Grigore Alexandrescu egyik ismert története, *A fejsze és az erdő* remekül példázza a politikai polarizáció kontinuitását: ha a fejszének nincs (fából készült) nyele, akkor hiába az ijesztő külső erő, nem képes kivágni a fákat.

¹⁵ Lásd a 2010 júliusi felmérést, ahol a megkérdezettek 58%-a állította, hogy elmenne szavazni, és ebből 40% a szociáldemokratákat preferálta. http://194.88.148.177/7c/e5/b5/ca/document_2010_07_22_7609721_0_sondaj_ipp.pdf

¹⁶ Romániában jól ismert kulturális motívum a politikai és jogi *forma* (felépítmény), valamint a gazdasági és társadalmi bázis/struktúra (alap) közötti kapcsolat. Ezt a gondolatmenetet még a 19. század végének konzervatívjai dolgozták ki,

és a két világháború közti időszakban tovább fejlesztették. A konzervatívok azt feltételezték, hogy a politikai modernizáció meg kell hogy feleljen a gazdasági struktúra szintjének, és így lehet organikus. Jobboldalról kritizálták a poszt-1848-as liberálisok által bevezetett politikai intézmények formalizmusát. Egyik megállapításuk szerint a politikai modernizáció ütemét egészen addig vissza kellene fogni, amíg az emberek organikusan létre nem hozzák az új gazdasági és társadalmi viszonyokat. 1989 decemberét követően a teljes politikai osztály ismét a kapitalista re-modernizáció (a kapitalista demokrácia) mellett sorakozott fel, lerombolva a gazdaság erejét és koherenciáját.

¹⁷ Egy román közmondás szerint „Az urak változása a bolondok öröme”. Angolul ezt találtam: „Hope and expectation are a fool's income” (A remény és a várákozás a bolond jussa), illetve „The wise man is deceived once but the fool twice” (A bölcs egyszer téved, a bolond kétszer).

¹⁸ Akárcsak a mai Romániában, ahol a fő veszély, úgymond, az elnök autoriter hajlama lenne, bár nem látni bizonyítékokat erre a hajlamra. Ugyanakkor senki, aki erről a veszélyről beszél, nem szól egy szót sem a demokratikus átláthatóság, vagy a privilégiumok eltörlésének szükségességéről. Éppen ellenkezőleg, csendben igyekeznek eltsussolni ezeket a problémákat, hiszen érdekükben áll az átláthatatlanság és a privilégiumok fenntartása.

¹⁹ Lásd Stathis Kouvelakis: „Lenin as Reader of Hegel: Hypotheses for a Reading of Lenin's Notebooks on Hegel's *The Science of Logic*”, in Sebastian Budgen – Stathis Kouvelakis – Slavoj Žižek (szerk.): *Lenin Reloaded: Toward a Politics of Truth*, Duke University Press, Durham & London, 2007. 164–204.

²⁰ Mivel a kapitalizmus világrendszer, így az osztálystruktúra is transznacionális jelleggel bír.

²¹ Az a tény, hogy az alávetettek nem rendelkeznek a társadalom által bírt létfenntartási eszközök felett, az objektív alapja az alsóbb szintű bürokraták, szakemberek és hivatalnokok proletárjellegének, hiszen ők is abból a jövedelemből élnek, amelyet munkaerjük áruba bocsátásáért kapnak. De természetesen ezt a jelleget elfedheti az értelmiségi vagy a professzionális elem, a termeléssel illetve a termelékenységgel kapcsolatos összetett viszony, akárcsak a „középosztályhoz tartozás” ideológiai reprezentációja.

²² Machiavelli: *A fejedelem* (1513). <http://mek.niif.hu/00800/00867/00867.htm>; Louis Althusser: Machiavel et nous. In Louis Althusser: *Écrits philosophiques et politiques*, II. köt., Textes réunis et présentés par François Matheron, Stock/Imec, Párizs, 1995., 1997.

²³ Lásd Adam Smith: *Glasgow Edition of the Works and Correspondence*, 1. kötet, *The Theory of Moral Sentiments* (1759), szerk. D. D. Raphael – A.L. Macfie, Liberty Fund, Indianapolis, 1982. http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=192&layout=html; valamint Francois Régis Mathieu: *Modalités de l'altruisme dans l'analyse économique*. <http://ethique.perso.neuf.fr/Mahieu1.htm>.

²⁴ Ezek a zugok a centrum-periféria viszonyok kiaknázásának eredményei. A szegénység és az elmaradottság keresletet generálnak, és a nagy tartalékokkal rendelkezők (mint Kína), vagy a pénztőke felett diszponálók (mint a nagy bankok) képesek beruházásokkal reagálni erre a keresletre, és így profitálni belőle. Ám a kapitalista gazdaság legnagyobb problémája mégis a kereslet csökkenése, amelynek okai: 1. a kínálat növekedése a profithajtsza, vagyis a világméretű versengés erősödése következtében; 2. a fizetőképesség csökkenése, mivel a tőke a nagyobb profit érdekében csökkenti a munkaerő árát; és 3. a kínálat és

általában véve az egész gazdaság irracionalitása a magánprofitokért folytatott hajsza miatt.

A fentebb említett zugok, amelyeket maga a kapitalizmus hozott létre, így magának a rendszernek a tartósságát segítik. Mindezek a zugok, a kereslet forrásai alkotják azokat az „anyagi alapokat”, amelyek a kapitalista viszonyokon belül fejlődnek, és egyben azok alapjául szolgálnak. Mindazonáltal az, hogy a kapitalista növekedés folyamatosan újabb gazdasági lehetőségeket talál, *nem a társadalmi folytonosság egyedüli faktora.*

²⁵ Erre a merészségre korábban is szükség volt. A 20. század nem egy pillanatában éppen a baloldali emberek és vezetők ilyen merészsége segített elkerülni a tömegek óriási szenvedését. A „mi lett volna, ha?” problémája, amely az utópiához kapcsolódik, nem érthető meg a fenomenológia segítségével nélkül: azok a baloldaliak, akik már nem mernek, elveszítik ideáljait, és éppen a „pragmatikus” értékek lesznek azok, amelyek segítik és működtetik társadalmi konformizmusukat. És azzal hogy nem mernek, bebizonyítják, hogy teljes mértékben megfeledeztek a többiekéről, az emberiségről.

²⁶ Lenin: Az „iszkrás” taktika legújabb vívmánya, avagy komédiába illő választás mint a felkelés újabb indítéka. *Lenin Összes Művei*, 11. köt. 353.

(Fordította: Konok Péter)

(A tanulmány az Eszmélet számára készült.)

Kínai közmunkás

Quo vadis Kína?

A dolgozók helyzete Kínában

1. A kínai felzárkózás

Kína környezete a kapitalista világgazdaság. Mivel elzárkózni még egy ilyen nagy és gazdag ország sem tud, fejlődése érdekében mind input, mind output oldalról ennek a világgazdaságnak a törvényeihez kell alkalmazkodnia. Felzárkózását (érték- és használati érték termelő képességét) ennek a világgazdaságnak a felhasználásával kell biztosítania. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez sikerült is neki, mégpedig egyáltalán nem ismeretlen algoritmus szerint.

A világgazdaság eleve hierarchikusként és hierarchia által, kapitalista rendszerként jött létre. Az értékek keletkezése és áramlása egyenlőtlenségen alapul és egyenlőtlenséget termel. Legnyilvánvalóbban abban mutatkozik ez meg, hogy ha két különböző mennyiség (mondjuk két vállalat termelési értéke vagy két ország GDP-je) azonos ütemben nő, akkor a köztük lévő különbség abszolút értéke is ugyanabban az ütemben nő: egyenlőtlenségük abszolút értéke tehát fokozódik (miközben relatív viszonyuk nem változik). Az abszolút különbség megtartásához a kisebb mennyiség növekedési ütemének éppen annyiszor gyorsabban kell nőnie a nagyobb mennyiségnél, ahányszor a nagyobb mennyiség nagyobb nála. Ilyen feltételek mellett a felzárkózás nyilvánvalóan nem lehetséges.

A világgazdaság hierarchikus jellege azonban azt is jelenti, hogy a gazdasági ciklusokat a hierarchia felső fokán álló országok határozzák meg. Ez nemcsak azzal jár, hogy értékelszívásra képesek a kevésbé fejlett régiókból, hanem azzal is, hogy ciklusaik leszálló ágában válságaik epicentrumát is ők adják. A tőkefelhalmozás, a konkurencia törvényei pedig a vállalatok, nemzetgazdaságok közötti hierarchiát rendezhetik át a ciklusok adta lehetőségek függvényében. Innét ered például a későn jövők előnyének (*advantage of latecomers*) nevezett jelenség, amely a Raimond Vernon által a 60-as években felállított termék-életciklus modellből következik. Az új termékek és technológiák a fejlett országokban jönnek létre és terjednek el, majd az érettség és leszálló ág szakaszában a fejlődő országokba exportálják, illetve telepítik át őket. Ha azonban egy felzárkózni kívánó ország – leginkább nem piacokonform eszközökkel

operáló kormányintézkedések hatására – elébe megy a technológiai fejlesztésnek és nem várja meg, hogy a transznacionális vállalatok jóvoltából érkezzon el hozzá a fejlődés (amely addigra világszerte már elavult), vagy ha az epicentrum felől érkező válság hatásait feltartóztatni sőt saját javára fordítani tudja, akkor „beelőzheti” azelőtte járókat azzal, hogy rögtön átáll a fejlettebb (legfejlettebb) technológiákra, átugorva ezáltal bizonyos fejlődési fokokat.

Ezt az összefüggést maga a tapasztalat nyújtja, ezért a polgári közgazdaságtan is felismerte. Már Ricardo komparatív előnyök tana tartalmazta azt a mozzanatot, hogy *ha* az alacsonyabb munkatermelékenységű (ezért több élők munkát használó, munkaerővel „jobbán ellátott”) ország – Ricardo példájában Portugália – elsajátítja a magasabb termelékenységgű ország (Ricardo példájában Anglia) tudását, technológiáját, akkor az utóbbinak nem érdemes sem ruhaanyagot sem bort (ezek is ricardói példák) termelnie. Ugyanakkor a szabadkereskedelem egyenlőtlenítő hatásaiból következett az a leginkább Liszt Frigyes nevéhez fűződő gondolat, hogy a gyengébb országnak importkorlátozással kell védenie felnövekvő ágazatait (ezt nevezték el később „*infant industry*” elméletnek).

Időben és térben távoli, de gondolatban annál közelebb utóda Ricardónak és Lisztnek Kaname Akamatsu múlt század közepi japán közgazdász, akinek „repülő vadlibák” („*flying geese*”) elmélete még jóval Vernon életciklus-elmélete előtt, az 1930-as években született meg, de csak 1961-ben került a nagy nyilvánosság elé. Az elmélet a Japán által vezetett ázsiai fejlődési modellt írta le. Akamatsu a felzárkózásnak három aspektusát különböztette meg. Az iparon belüli (termékfejlesztés), az iparközi (ágazatfejlesztés az egyszerűbb termékek felől a feldolgozottabbak felé) és a nemzetközi aspektust (termelés-kitelepítés a fejlett országból a fejletlenebb országba). A lényegre redukálva: a fejletlenebb ország úgy léphet előre, ha a fejlett országból származó ipari tudás (termék, technológia) felszívásával fejleszti iparát, majd annak termékeit a fejlett országba exportálja (importhelyettesítés → exportorientáció). Fontos, hogy ebben a modellben – amely a változó, a tőkeáramlásnak nagyobb szerepet biztosító világgazdaságban megfigyelt gyakorlatból táplálkozott – már tudástranzferről, a fejlettebbtől való tanulásról is szó van. További fontos mozzanat, hogy Akamatsu az „*infant industry*” elvét kiegészítette az exportorientáció elvével, mint olyannal, amelynek révén be is lehet biztosítani az elért eredményeket. Végül de nem utolsó sorban a felzárkózás Akamatsu modelljében is az adott ország állami politikáján (tehát nem a vak piaci erőkn) múlik.

Akamatsu modelljét évtizedekkel később Kiyoshi Kojima egészítette ki azzal, hogy mivel az export felfutása a bérek és a valuta érték növekedését vonja maga után – rontva ezzel a termelés versenyképességét –, ezért a termelés kitelepítése válik szükségessé alacsonyabb bérű országokba. Ekképpen a felzárkózó ország visszaimportálja azt a terméket, amelynek gyártását éppen az import kiváltása érdekében kezdte meg

(bár a két termék között ekkorra már minőségi különbség van). Kojima „bezáródó kör”-ében nemcsak Japán, hanem Kína fejlődése is felismerhető: Kína mára a világ egyik jelentős tőkeexportőrévé vált, valutája megerősödött, és a mesterségesen fenntartott gyenge árfolyamért az ázsiai óriást naponta érik kritikák.

A felzárkózáshoz egyrészt felhalmozásra, másrészt (és ezt a fent jelzett felzárkózási modellek is hangsúlyozzák) tudatos állami politikára volt szükség. Kína előbb az áru- és tőkeimporttal kezdte („tanulás”); ezt követően a termelés növelése és fejlesztése, majd az áru- és végül a tőke-export révén robbant be a világgazdaságba vezető erőként. Ugyanakkor azonban a társadalmi jellemzők terén már ezt megelőzően is – a „fejlett” világban kevés figyelmet kapó – sikereket ért el, és ezeket a „kapitalista” típusú felzárkózás során tovább növelte. Úgy tűnik, mégiscsak más úton jár, mint korunk USA-vezette kapitalista világgazdasága.

A Kojima által leírt modellt követő kínai fejlődés ma ellentétes vélemények keresztüzében áll. Az ellentétes vélemények két gyújtópont körül csoportosulnak. Az egyik a lecsupaszított közgazdasági szemlélet, amely a GDP, az ipar, az export a tőke kivétel stb. növekedésén méri a sikereket. Ide tartoznak a fentebb említett polgári fejlődésemelvények. A másik, amelyik a kapitalista termelési mód Kínában szép számmal fellelhető negatív megnyilvánulási formáit helyezi előtérbe és „a Kínai Kommunista Párt által kierőszakolt brutális kapitalista kizsákmányolás”-ról beszél (*„the brutal capitalist exploitation enforced by the Chinese Communist Party”* – Chan, 2010), rendszerint harcos antikapitalista mozgalmak orgánumaiban.

Giovanni Arrighi – aki egyébként ismeri és elismeri Akamatsu és Kojima eredményeit – kiegyensúlyozottabb és átfogó pozícióra törekszik, amikor az egész kérdéskört történelmi kontextusba helyezi. A modern világrendszer fejlődésének tükrében, de szintén a klasszikus közgazdasági gyökerektől indulva vizsgálja és értékeli Kína legutóbbi évtizedeit az *Adam Smith in Beijing* c. művében. (Arrighi, 2007.) A 18. század végi gondolkodónak – a laissez faire-rel tévesen azonosított – azon alapgondolatából indul ki, hogy a piac (egyebek mellett) a kormányzás eszköze (*an instrument of government*), és azt vizsgálja, igaz-e Smith-nek az az állítása, miszerint a „természetes” úton való nemzetgazdasági fejlődés a militarizáció ezzel járó erősödése révén a fejlett/hódító országok és a fejletlen/meghódított országok közötti kiegyenlítődéshöz, „mindenki jogának tiszteletben tartásához” vezet. (Arrighi, 2007. 5. és 68.) Arrighi óvatosságra int a tekintetben, hogy a mai kínai piaccgazdasági fejlődést azonosítsuk a „kapitalizmusba való átmenettel”. A „nem kapitalista piaccgazdaság”, melyben (Smith egykorvolt reményei szerint) minden ember megtalálja boldogulását, jelenleg leginkább Kínában látszik megvalósulni.

Kína felemelkedését Arrighi egyfelől a világkapitalizmus és Kína történelmi fejlődésének alapján, másfelől a mai hegemon és „destruktív” világrendszer (*destructive capitalism*) geopolitikai érderendszerében ábrázolja.

Milyen rendszer van (lesz) Kínában? A nyugati felhalmozási formával szemben, amelynek alapja a megfosztás (*accumulation by dispossession*), merthogy a felhalmozó lehet az egyedüli tulajdonos, Kína saját maga csinálta a munkaigényes ágazatok fejlesztésére koncentráló „iparkodó forradalmát” (*industrious revolution*) 4000 éves történelmi hagyományai – köztük a 2500 éves konfucianizmus –, a társadalmi harmóniára és egyensúlyra törekvés szellemében. Minthogy a társadalmi jólét alapja az étel, a felhalmozás nem von maga után megfosztást – hangsúlyozza Arrighi (*accumulation without dispossession*). Kínában már a korai időkben állami magtárakat tartottak fenn és szükség esetén innen adtak el gabonát a parasztoknak. (Emlékezzünk az 1860-as évek Írországra, amikor a burgonyavész évekre éhezést hozott a népnek. Ekkor indult el a tömeges kivándorlás, amit csak az 1990-es évek gazdasági boomja fordított vissza. Az 1860-as években mind gabona, mind pénz volt elegendő az országban az éhínség felszámolásához – a földesurak kezében...)

Arrighi bemutatja, hogy mindig is egyfajta „központilag irányított piacgazdaság” jellemezte Kína hosszú történelmi múltját, ami nem ismerte a nyugati individualizmust, és ami soha nem rendelte alá az államot a tőkének. Mind Mao idején, mind 1979-től, a Teng Hsziao-ping-i reformok óta számottevően nőtt a hatalmas népesség életszínvonala (várható élet-tartam, iskolázottság, élelmiszertermelés), mégpedig a világon páratlan méretekben – amit a nemzetközi szervezetek, így például a Világbank és az ENSZ is elismer. Mindeközben a kínai gazdaság egyenesen az USA – például Irakban, Latin-Amerikában már amúgy is meggyengült – pozícióit fenyegeti. Kína évek óta az USA kormányzatának legnagyobb hitelezője, ő birtokolja az amerikai állampapírok több mint egyötödét.

A kínai politika egyértelműen a 21. századi világgazdaság vezetői közé emelte Kínát. Az ország gazdasági növekedése 2009-ben, a világgazdasági válság évében is elérte a 8,7%-ot, és mára Kína a világ legnagyobb áruexportőrévé, legnagyobb autópiacává és legnagyobb acélgyártójává nőtte ki magát. Kereskedelmi mérlegtöbblete még a 2009-es csökkenés után is megközelítette a 200 milliárd dollárt, valutatartalékai ennek több mint tizenegyszeresét teszik ki, és Kínáé a világ 6. legnagyobb szuverén állami pénzalapja (a valutatartalékokból képzett állami befektetési alap). A megerősödött gazdasággal szemben riválisai versenyképtelennek látszanak, és jobb híján nemzeti valutája felértékelését követelik. Mindenki elismeri, hogy ha a növekedés nem is tarthat örökké az elmúlt évtizedek ütemében, Kína akkor is minden bizonnyal hamarosan a világ legnagyobb gazdasága lesz (az USA-t megelőzve).

De vajon mit hozott ez a világméretű előretérés az 1,3 milliárd főnyi kínai lakosság számára? Vajon jelenti-e a tőkés világgazdaságban történő felzárkózás egyben azt is, hogy a munkásosztály helyzete (a 19. század felemelkedő Angliájához hasonlóan, és Smith álmaival ellenté-

tesen) ennek következtében romlott? A tőkeimport, privatizáció, áru- és tőkeexport révén szárnyaló gazdaság valós társadalmi hatásainak, a kínai kormány (kommunista párt) szándékainak megértéséhez kíván hozzájárulni az alábbi, a kínai munkaerő-piaci helyzetről szóló áttekintés, különös tekintettel a szociális és munkaerő-piaci helyzet *nem neoliberais* kezelésének tanulságaira. Remélhetőleg a hatalmas Kína mai fejlődését európai szemmel és mértékkel mérve elborzasztó egyedi „munkásnyúzó” esetekből megítélők véleményét is árnyalja a körkép. Ebben a kínai vezetésnek a kedvezőtlen és az évezredes – európai tudattal szintén nem megérthető – szemlélettel ellentétes fejlemények hatására tett lépéseiről is szólnunk.

2. Átfogó szociális helyzetkép

Kína páratlan javulást ért el a szociális helyzet terén az elmúlt évtizedekben. A világon a napi 1 dollárnál kevesebből élők száma 1990 és 2005 között 418 millióval, 23%-kal, 1,4 milliárd főre csökkent. Ám ha a statisztikából kihagyjuk Kínát, a szegények száma 58 millióval nőtt! Az ENSZ kínai rezidense, Khalid Malik szerint a kínai szegények száma 1990 óta több mint 300 millióval lett kevesebb, de a „kommunista” vezetésű ázsiai országban 1978 óta több mint 600 millió embert emeltek ki a szegénységből! Ráadásul Kína a nemzetközi segélyezés, tapasztalatcsere stb. révén is hozzájárult a világszegénység enyhítéséhez, aminek összegzéseként az ENSZ megállapítja: globálisan a Millenniumi Fejlesztési Célok (MDG) időarányos része nem lett volna teljesíthető Kína jelentős eredményei nélkül. (UNSI, 2008. 4.)

A Világbank szerint Kínában 1981 és 2004 között a napi 1 dollár alatt élő szegények száma több mint félmilliárral, a lakosság 65%-áról 10%-ra csökkent, és a csökkenés ezt követően is folytatódott. „Nemzetközi standard”-dal mérve azonban a szegények száma még mindig nagy: 1,25 dollár napi jövedelemszint alatt él a kínai társadalom bő egynegyede, igaz az előrelépés itt is számottevő, hiszen arányuk 1981 és 2004 között 85 %-ról 27%-ra csökkent. (WB, 2009. 6.)

A hatalmas országban tehát a lenyűgöző eredmények ellenére még mindig sok a megoldásra váró szociális kérdés, amelyeket a világgazdasági válság újabakkal tetézett. A továbbiakban először a jövedelmi szegénység alakulását, majd a jólét egyéb összetevőinek változását tekintjük át az e területekre irányuló állami politikákkal együtt, majd átérünk a munkaerőpiac behatóbb vizsgálatára. Itt a munkakörülmények és érdekvédelem (szakszervezetek) állapota után a realviszonyoknak keretet adó törvényi szabályozásról is szólnunk, végül kitérünk a munkaügyi konfliktusok és a válság hatásaira is. Mindezzel természetesen nem tudjuk kielégítően feltérképezni a hatalmas ország lakosainak helyzetét, de remélhetőleg egy lépést teszünk efelé.

3. A jövedelmi szegénység csökkentése – állami eszközökkel

A szegénység visszaszorítása már az 1970-es években megindult, ám a 80-as években tapasztalt javulást a 90-es években felpörgő piaci reformok megakasztották. Bár a „harmonikus társadalom”, a *hexie shehui* csak később (2004 szeptembere után) vált „hivatalos” szlogenné (Vámos, 2009. 41.), a kínai történelmi hagyományokban gyökerező harmóniára törekvés már korábbi reformok során is érezhető volt. A kínai vezetés ugyanis nem elégedett meg a 90-es évek magas gazdasági növekedési rátájával, hanem a szegénység csökkenésének lassulását látva új társadalompolitikai stratégiát fogalmazott meg, az alábbi társadalmi csoportok helyzetének javítására való tekintettel:

1. Akik a legkevésbé részesültek az addigi gyors növekedés eredményeiből (vidéki, főleg gabonatermesztéssel foglalkozó parasztság).
2. A városi-vidéki megélhetési lehetőségek miatt (el)vándorló családok, vagy egyedül vándorló, és így családi, anyagi háttér nélkül maradó munkások rétege. Ezt a kategóriát „lebegő népességnek” (*floating population*) nevezik, és az ország lakosságának 12%-ára becsülik. (A vidéki és városi élet különbségeiről, a migrációról, a két létforma közötti váltás nehézségeiről ld. részletesebben Székely-Doby, 2009.)
3. Végül: városi újszegények (nyugdíjasok, állami vállalatoktól elbocsátottak).

E stratégia részét képezte a foglalkoztatás elősegítése, hiszen a szegénység felszámolásának alfája a fizetett munka biztosítása. A kínai állam ezt a termelés saját vállalatai révén és a magánszféra, valamint az önfoglalkoztatás támogatásával történő fellendítésével igyekezett elérni. 2003–2007-ben a kormányintézkedések hatására 51 millió munkahely jött létre, elsősorban a városokban. Ezt az Európai Unió foglalkoztatási irányelveihez nagyon hasonló intézkedéscsomaggal érték el: munkahelyteremtés, aktív munkaerő-piaci politika, a munkaerő-piaci intézményrendszer javítása a munkát keresők érdekében, szakképzés, a munkanélküliség növekedéséről gyorsan jelzést adó („*early warning*”) rendszer bevezetése a stabil foglalkoztatásért. (Xinhua, 2008/a)

Ezekkel az intézkedéstípusokkal évente 10 millió városi és 8 millió vidéki embernek segítettek elhelyezkedni az agráriumon kívül (jelentős részben az önfoglalkoztatás révén). Az állami vállalatok átszervezése, „karcsúsítása” miatt elbocsátott emberek munkához juttatását is ilyen eszközökkel oldották meg. A munkaerő-piaci ellátás fejlesztésének és a szegénység elleni harcnak a részeként a munkanélküliségi ellátásba beépítették az „alapvető megélhetési költségeket”. A városi munkanélküliség a válság előtti évben (2007) 4,3% volt. (Xinhua, 2008/a)

A célokhoz kapcsolt állami intézkedések jóvoltából 2000 után a szegények száma tovább csökkent, még gyorsabb ütemben, mint azt megelőzően.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) adatai szerint (Vandenberg, 2008), a szegénységi küszöb alatt csak a lakosság 2,5%-a él. A UNSI (2008) szerint 1978-ban még 250 millió, 2007-ben pedig már csak 14,8 millió abszolút szegény élt Kínában (a vidéki lakosság 1,6%-a). Igaz ehhez járul még 28,4 millió „alacsony jövedelmű” vidéki ember is. (UNSI, 2008. 20.)

A UNDP humán fejlettséget mérő Human Development Index-e (HDI*) Kína esetében 1960 és 2001 között számottevő javulást mutat: közel háromszorosára (0,248-ról 0,721-re) nőtt. Ugyanakkor Kína más országokhoz viszonyítva a 90-es évek folyamán visszaesett a rangsorban – annak ellenére, hogy a GNP egy főre jutó értékének növekedése ebben az időben is szárnyalt. (Kaufman et. al. 2006. 17.) Az életszínvonalbeli különbségek ugyanis regionálisan óriásiak, a vidéki és a városi átlagjövedelem közti különbség 3,3-szeres. (UNDG, 2007.) Összehasonlításképpen: a CIA The World Factbook-ja szerint az USA-ban a GINI index növekvő és magas, míg Kínában ennél kisebb, és csökkenő.

A gyors gazdasági növekedés természetesen jó alapot szolgáltatott az eredményekhez (az egy főre jutó GDP 1978 óta kilencszeresére nőtt), ám ez – mint azt az ENSZ is kiemeli – nem lett volna elegendő, ha a többletet nem fordítják *közvetlenül* a szegényekre. (UNSI, 2008. 20.) A központi kormány 1978 óta 150 milliárd jüanos pénzalapot és további 200 milliárd jüan hitelt biztosított a szegénység elleni programokra. 1998 óta kiépítették a „három garancia” rendszert: az alapvető megélhetési garanciát az állami vállalatoktól elbocsátott dolgozókra, a munkanélküliségi biztosítást, és a városi lakosokra vonatkozó minimális megélhetési költségeket. Ez utóbbit beépítették a minimálbérbe és a munkanélküli segélybe is. (Chinese Government, 2004)

2001 és 2007 között az Agrárbank 150,7 milliárd jüan hitelt osztott szét a legszegényebb tartományokban a növénytermesztés és állattartás, kapcsolódó ipar, kereskedelem és szolgáltatás, tehát a vidéki családok jövedelem-generáló munkaintenzív tevékenységének támogatására, valamint szociális programokra. A helyi kormányzatok ilyen célú kiadásai is folyamatosan nőttek. (UNSI, 2008. 20.) Mindezzel a lakosság vásárlóereje is erősödött.

Az ENSZ hangsúlyozza a társadalom mobilizálásának a kínai szegénység felszámolásában játszott pozitív szerepét. A kormány intézményei, szociális szervezetek és állami vállalatok 481 kulcsfontosságú megyének nyújtottak segítséget. A gazdagabb keleti megyék 11 szegényebb nyugati területet, várost támogattak. De aktívak voltak a magáncégek és a nem-kormányzati szervek is. 1990 óta a kormány inspirálja a „résztvételi szegénység-csökkentést” (*participatory poverty reduction*), ami

* A HDI a születéskor várható élettartamon, iskolázottságon és az egy főre jutó GDP-n alapuló összefoglaló mutató.

az érintettek közvetlen beleszólását jelenti a programokkal kapcsolatos döntésekbe (pl. erőforrás-allokáció), és hasonló kezdeményezésekre került sor egyéb hátrányos helyzetű társadalmi rétegek (pl. vidéki nők, gyermekek, fogyatékkal élők) felemelése terén is.

A kínai kormány a vidéki szegénység csökkentését állította a középpontba akkor is, amikor közép- és hosszú távú fejlesztési terveit készítette. A nemzeti szegénységi küszöböt folyamatosan korrigálták a gazdasági fejlettség (GDP/fő) alapján. (UNSI, 2008. 19–20.) Mindezeknek köszönhetően Kína mára messze túlteljesítette az ENSZ Millenniumi Céljaiban rá vonatkozó „előírásokat”.

Mindezen eredmények mellett még bőven van tennivaló a szegénység ellen.

1. Mint fentebb említettük, az abszolút szegénységben (napi 1 dollár alatt) és alacsony keresettel élők együttes száma több mint 43 millió, ami a vidéki lakosság 4,6%-ával egyenlő. (UNSI, 2008. 20.)
2. A kínai szegénység még mindig „mély”. A szegények legjellemzőbben az ország belsejében, nehéz természeti feltételek között, infrastruktúra és továbbfejlesztési lehetőségektől elzárt, közszolgáltatások által el nem ért vidéki területeken élnek, és sokszor egyéb tekintetben is hátrányos helyzetűek (nők, fogyatékkal élők stb.).
3. A szegény régiókban a természeti katasztrófák veszélye ötször akkora, mint a nemzeti átlag. (UNSI, 2008. 20.) Ez nem kínai sajátosság: a szegények mindig is a természeti katasztrófáknak jobban kitett területeken éltek, és az infrastruktúra, közszolgáltatások hiánya, a gyenge állapotú épületek stb. miatt ugyanakkora természeti csapás is jobban sújtja őket, mint a gazdagabb régiók lakóit. Ennek példáit nap mint nap látjuk, akár a 2004-es cunami, akár a 2010-es haiti földrengés kapcsán, hogy csak a legnagyobbakat említsük.
4. Az időleges szegénység gyakoribb, mint a krónikus szegénység. Az ellentétes hatások (szegénység elleni kormányprogramok, természeti csapások, halmozott hátrányos helyzet stb.) miatt a lakosság nagy tömegei emelkednek ki, majd csúsznak ismét vissza a szegénységbe.
5. Külön probléma a városi szegénység, amely történelmileg ugyan alacsony szintű Kínában, ám az utóbbi évtizedek gyors iparosodása és kapitalizálódása (magáncégek, külföldi cégek) miatt egyre növekvő és – főleg – átláthatatlan. A megélhetési lehetőségek (munka) miatt a városokba áramló, családi gyökereitől elszakadó hatalmas tömeg mozgása, élet- és munkakörülményei, sőt sokszor még pusztá létszáma is ellenőrizhetetlen, illetve nehezen nyomon követhető. A kormány – érzékelve a problémát – a korábban említett „három garancia” részeként bevezette a városi minimumellátás rendszerét (*urban minimum living standard allowance system*), de a helyzetet ezzel sem sikerült megoldani. Ehhez a belső migráció pontos gazdasági-szociális feltérképezésére lenne szükség.

6. Végül az alapvető élelmiszerek (főleg a búza és rizs) árának emelkedése további táptalaj a szegénységnek, amit csak újabb célzott erőfeszítésekkel lehet enyhíteni.

4. A szociális helyzet javulásának egyéb elemei

A szociális helyzetet nemcsak a jövedelem, hanem a fogyasztás, az egészség, az oktatás szintje is befolyásolja. Ezek terén Kína szintén sokat haladt előre az elmúlt évtizedekben. Mondhatjuk: míg a fejlett világban a magas szintű jóléti rendszerek leépítése folyt, addig Kínában igen alacsony szintről a jóléti rendszerek kiépítését kezdték meg.

A kormány a termőterületek védelmével, a gabonatermelés „kötelező” szinten tartásával (évi 500 millió tonna), hosszú távú felvásárlási szerződések kötésével, és termelésösztönző programokkal, direkt szubvenciókkal érte el az élelmiszerellátás javulását. A prioritást a minőségi termékek élvezik. A növekvő világpiaci élelmiszerárakra tekintettel a gabona-önellátás politikáját hirdették meg. A gyermekek, terhes és szoptató anyák számára külön minimális ellátást biztosítanak. Ennek köszönhetően például kevesebb, mint felére (2002: 7%) csökkent a csak a minimális élelmiszermennyiséget fogyasztó lakosság aránya, javult az energiafogyasztás szintje, és összetétele, közel harmadára (2005: 6,9%) esett az alultáplált gyermekek aránya. (Ld. részletesebben UNSI, 2008)

Ugyanakkor jelentős regionális különbségek vannak a táplálkozási szintben. A vidéki területeken a hiányt szenvedők (pl. az alultáplált gyermekek) aránya még mindig megengedhetetlenül magas. Gondot jelent a szűkösen rendelkezésre álló víz és termőföld, a még mindig alacsony mezőgazdasági termelékenység, az importtermékek versenye stb.

1983 óta több törvényt hoztak az oktatás, a kutatás-fejlesztés érdekében, és a célokat az ötéves tervekbe foglalták. Ragaszkodnak az általános, ingyenes, kötelező oktatási rendszerhez, nagy erőfeszítéseket tesznek a vidéki-városi, illetve a régiók közötti különbségek felszámolása, a migránsok gyermekeinek a többiekével azonos feltételű oktatása érdekében. Növelik az oktatási célú állami kiadásokat, amelyek mértéke a tervek szerint 2010-ben eléri a GDP 4%-át. (Összehasonlításul: ez az arány az EU-ban és hazánkban is meghaladja az 5%-ot.) A beiskolázási arány mindennek köszönhetően 1978 és 2007 között az általános iskolákban 94-ről 99,5%-ra, a középiskolákban 82-ről 99,4%-ra nőtt, az írástudatlanság csökken, a fiatalok körében az írástudók aránya napjainkban már 99%. (UNSI, 2008. 29–30.)

Továbbá számottevően javult a nők helyzete (oktatás, foglalkoztatás, bérek, politikai részvétel stb.), visszaszorították a csecsemőhalandóságot, a veszélyes fertőző betegségeket (AIDS, malária), az ózont károsító gázok termelését és felhasználását stb. Bár Kína a néptömegek feleme-

lésének politikáját nem az ENSZ hatására, és jóval 2000 előtt kezdte el, nélküle ezeken a területeken sem teljesült volna a Millenniumi Fejlesztési Célok időarányos része. A 2015-re kitűzött célokat Kína minden bizonnyal több tekintetben túlteljesíteni fogja.

5. A munkaerőpiac fő jellemzői

Az ILO 2006-os adatai szerint Kínában a 15–64 éves több mint 800 milliós lakosság 82%-a gazdaságilag aktív, a foglalkoztatottak 47%-a a mezőgazdaságban dolgozik. A munkanélküliségi ráta 4,2% (a válság hatására is csak 4,3%-a nőtt), a feketegazdaság kiterjedtsége nem ismert. A foglalkoztatási ráta 1990-ben még igen magas, 76,3% volt. Ezt követően azonban az ipari-szolgáltatási gazdaság növekedése (bármilyen gyors volt is) nem tudta kellő ütemben felszívni az agráriumból felszabadult munkaerőt. Így a ráta mára 72-73%-ra csökkent. Különösen a fiatalabb (15–24 éves) korosztály foglalkoztatási aránya esett vissza (1990 és 2007 között 72,7%-ról 64,5%-ra). Ezek az arányok nemzetközi összehasonlításban ugyan még mindig kimagaslóak (Magyarország különösen irigyelhetné), de mögöttük sokmilliós munkanélküliség húzódik meg. A problémához hozzátartozik, hogy a születésszabályozást nehezen tudják érvényesíteni, különösen a távoli szegényebb régiókban. Ugyanakkor az oktatási rendszer kiterjedése sok fiatalnak adta meg a lehetőséget a tanuláshoz, és az utóbbi években jelentkezett a minimális szociális ellátási rendszer jótékony hatása is. A foglalkoztatási arány csökkenése tehát nem csak negatív fejleményt takar.

A kínai vállalati szféra változatos formájú egységekből áll, de túlnyomó többségében állami, államilag ellenőrzött, önkormányzati, szövetkezeti, tehát valamilyen közösségi típusú egységet jelent. (Ld. Artner, 2010.) Ezek egyrészt a városi egységek (*urban units*, kínaiul *danwei*), másrészt a vidéki, falusi vállalatok (*township and village enterprises*). A harmadik csoportot a magánvállalatok képezik, a negyediket pedig az önfoglalkoztatók és farmerek. Ez utóbbi kategória az ILO definíciója szerinti „sebezhető foglalkoztatottak”-at takarja, és ennek a csoportnak a létszáma az utóbbi évtizedekben mérséklődött. Ez elsősorban a farmerek számának csökkenéséből adódik, mert a vállalkozásoknak kedvező, azokat serkentő állami politika következtében az önfoglalkoztatók száma jelentősen emelkedett: a kínai statisztikai hivatal 2008-as összeírása szerint mára eléri a 28,7 milliót. (NBSC, 2009.) A munka mellett is nagyon szegény, napi egy dollárnál kevesebből élők aránya az 1992-es 33,4%-ról a töredékére zuhant. E folyamatoktól nem függetlenül a munkatermelékenység gyorsan (1990 és 2006 között 3,4-szeresére) nőtt. (UNSI, 2008. 23.)

5.1 Munkakörülmények

A multik törvénytörő gyakorlatáról sok konkrét információt lehet találni az interneten, például a nemzetközi szakszervezeti mozgalom hongkongi összekötő irodájának, az IHLO-nak a honlapján (IHLO s.a.), de ha ilyenek nem lennének, a lázadásokról, vadsztrájkokról, és azok nemegyszer rendőri erőszakkal történő megfékezéséről szóló hírekből akkor is következtethetnénk a rossz munkakörülményekre. (A munkások lázongásairól a kínai média is nyíltan beszámol.) Ilyen törvénytörő gyakorlat például a munkaszerződések hiánya, a túlmunka, a fizetések önkényes megállapítása, a bér visszatartása, a képzés, a munkavédelem, a társadalombiztosítás vagy az orvosi vizsgálat hiánya. A munkások sokszor egészségre káros körülmények között, pl. mérgező anyagokkal dolgoznak (pl. Huizhou Power Pack Batteries Ltd., ld. IHLO, 2009/a).

A rossz munkakörülményekért azonban messze nem csak a multik felelősek. Mint a témával foglalkozó parlamenti bizottsági elnök, Huang Zhendong elmondta, 2005 óta a munkahelyi megbetegedések aránya jelentősen nőtt, 2008-ban már 700 ezer embert érintett. Bár nagy ütemben nő az újabb típusú megbetegedések száma is, elsősorban a szénbányákban dolgozók veszélyeztetettek, hiszen leggyakrabban tüdőbetegségekről van szó. A munkahelyi betegségeket leginkább a kis- és közepes (magán)vállalatoknál regisztrálták, ami nem csoda, mert a kínai bányák többnyire ilyenek kezében vannak. (Xinhua, 2009)

A külföldi cégek vonakodnak elismerni az üzemi baleseteket és kifizetni az értük törvényesen járó kártérítést. Jól jellemzi a helyzetet az az eset, amikor egy 26 éves kínai munkás 2008 folyamán egy tajvani tulajdonú üzemben elveszítette fél karját, de hosszú hónapokig nem sikerült rendeznie az ügyet a tajvani menedzsmenttel. A vita vége az lett, hogy 2009 közepén a sérült munkás megtámadta a vállalat három vezetőjét, és kettőt közülük agyonszúrt. (*China Daily*, 2009/b)

A legtöbb törvénytelenység a vendégmunkásokkal esik meg: őket bocsátják el leghamarabb, túlóráikat, havi bérüket legtöbbször nekik nem fizetik ki. Ez a helyzet a válság idején tovább romlott. Ezért 2009 novemberében az Összkínai Szakszervezeti Szövetség (All China Federation of Trade Unions – ACFTU) a törvényhozókhöz fordult, hogy a szabályozás szigorításával érjék el a munkavállalókat sértő gyakorlat korlátozását. (*China Daily*, 2009/a) 2009. november 15. és 2010. február 5. között a kormány és a szakszervezetek speciális ellenőrzést tartottak a külföldi cégeknél a bevándorlók bérének kifizetésével kapcsolatban. Az ACFTU javasolta a büntetőtörvénykönyv olyan módosítását, amely szigorúbb szankcionálná a bérvisszatartást. A foglalkoztatással kapcsolatos kínai törvények ugyan már most is tiltják az ilyen eljárást, sőt a dolgozó felé kártérítési kötelezettséget („kompenzációs díjat” az elmaradt bér 20–100%-áig) írnak elő a munkáltató számára, ám semmiféle további kényszerítő erőt (sem pénzbüntetést, sem börtönt) nem tartalmaznak

arra az esetre, ha ezt a munkaadók nem teljesítik. A bérkifizetés tehát a gyakorlatban kizárólag a munkaadó akaratán múlik. Ezért a munkáltatók adott esetben még meg is fenyegetik a bérüket követelő dolgozókat (előfordult, hogy egy magánvállalat vezetője megverte és megszurta a reklamáló nő férjét – az eset országos visszhangot kapott, ami segített felhívni a figyelmet a tarthatatlan állapotokra). (*China Daily*, 2009/a) A béreket – pl. Magyarországgal ellentétben – nem garantálja az állam, még akkor sem, ha a munkaadó a piaci helyzete miatt nem tud fizetni. Hiányoznak azok az eszközök (a bérek állami garanciája pl. csőd esetén, a munkáltatónak adott állami juttatások, könnyítések), amelyekkel az EU foglalkoztatáspolitikai irányelvei alapján Magyarországon is igyekeznek védeni a béreket és a munkahelyeket. Ezért került arra sor, hogy a válság első löketével megugró bérelmaradásokért – jobb híján – maguk a bérkövetelés jogosságát elismerő bíróságok álltak jót.

5.2 A szakszervezetek

A hatályos törvények szerint a kínai szakszervezetek önálló jogi személyek, a vállalatokéval egyenlő jogokkal. A külföldi vállalatokra vonatkozó törvény szerint a dolgozók joga szakszervezetet alapítani, ebben a vállalat nem akadályozhatja meg őket. A vállalati szakszervezet-alapításhoz elég annyi, hogy a dolgozók egyszerűen bejelentik ezt a szándékukat a helyi magasabb szintű szakszervezeti egységnek. A cégeknek minden támogatást meg kell adniuk, beleértve a helyiség biztosítását is. Önálló, független szakszervezetek nincsenek, a szervezést az „állami” Összkínai Szakszervezeti Szövetség (ACFTU) végzi. A helyi ACFTU segítségével létrehozott vállalati szakszervezetekbe minden dolgozó belép, a szakszervezeti gyűléseken többnyire szintén teljes létszámban jelennek meg.

A kínai belbiztonsági politika célja az elégedetlenség keretek között tartása, az erőszak eszkalálódásának megakadályozása (Vámos, 2009. 50–51. o.). Ennek részeként a „vadsztrájkok”, a szervezetlen, és ezért sokszor a rendőrséggel való konfliktusig fajuló munkástiltakozások elkerülése, megelőzése végett az ACFTU a multinacionális vállalatok dolgozóinak teljes beszervezését határozta el. (Korábban a külföldi munkavállalók beszervezésére indított programot.) 2008-ig a Kínában működő összes külföldi vállalat 73%-ánál volt szakszervezet, a multik esetében azonban ennél sokkal rosszabb volt ez az arány. A cél érdekében az ACFTU 2008 júniusában kampányt indított a „100%-os szervezethez” és kollektív szerződés érdekében a legnagyobb (a *Fortune* magazin 500-as listáján szereplő) multinacionális vállalatoknál. Ekkor a Kínában bázist létesített 375 „*Fortune*-vállalatnak” csak felében működött szakszervezet. A „100 százalékos szervezethez” kampány 2009 végéig jól haladt előre, de nem teljesült maradéktalanul, ugyanis több multi, így pl. a Microsoft és a Wyeth is elzárkózott a kezdeményezéstől. Az ACFTU 2009 végéig

149 vállalat esetében ért el sikert, ezzel az országban headquarter-rel bíró 375 multiból 313-ban (83%) jött létre szakszervezet. (IHLO, 2009/b)

A világcégek arra hivatkozva próbálták kibújni a szakszervezetek engedélyezése alól, hogy náluk már működnek dolgozói körök: különböző alkalmazotti jóléti egyesületeket, klubok. A gond csak az, hogy ezek nem rendelkeznek olyan jogokkal, amelyek a dolgozói érdekek kínai törvények szerinti védelmét biztosítanák. Előfordult (mint a BMW helyi vállalata, a Brilliance Automotive Ltd. – BBA esetében), hogy a szakszervezet-alakítást igyekeztek elintézni azzal, hogy ezeket a klubokat egyszerűen átkeresztelték „szakszervezet”-re, érintetlenül hagyva struktúrájukat, hatókörüket. (Feng, 2009.) A külföldi cégek saját gyakorlatuk alapján abból indulnak ki, hogy a szervezettség növekedésével nő a sztrájkveszély is. A kínai szakszervezetek (az ACFTU) azonban inkább a két fél közti kooperációra, a megelőző problémarendezésre vannak kondicionálva. Mint a helyi szakszervezeteket és az országos kapacitás-építést koordináló ACFTU-funkcionárius elmondta, a legnagyobb nehézséget számukra a multik kínai jogászai és HR-esei okozzák, aki „nem értik” a kínai törvényeket, és rossz tanácsokat adnak a külföldi menedzsmentnek. Ezért az ACFTU a „100%-os szervezettség” kampány félidejében elhatározta, hogy a kínai vállalatvezetés helyett közvetlenül a multik külföldi központjával kommunikál. (Feng, 2009)

Ennek azonban a munkavállalók szempontjából megvan az a veszélye, hogy a munkabéke és az adókedvezmények érdekében a multik hajlandók ugyan megengedni a szakszervezetet, de az csak „papíron” létező, nem pedig valós érdekvédelmi intézmény marad („szakszervezet munkások nélkül”). Erre utal az is, hogy az ACFTU azzal nyugtatja a nyugati típusú sztrájkoktól féltő multikat, hogy „a kínai szakszervezetek nem ilyenek” – mármint nem szerveznek sztrájkot. (IHLO, 2009/b)

Egy felülről lefelé épülő szerveződési folyamattal van tehát dolgunk, ami a nyugati típusú „piaci demokráciák” gyakorlatától jelentős mértékben különbözik (de eltér pl. az öntevékenységre, a „részvételre”, az ún. „missziókra” épülő venezuelai társadalmi reformkísérlettől is), viszont hatékony, legalábbis, ami a szervezettség növelését illeti. Közvetlen, vállalati munkás-érdekvédelem nem folyik, az egyezkedések az ACFTU és a helyi kormányzatok valamint a vállalatvezetés között, a munkások feje felett zajlanak.

A „hivatalos” ACFTU és a dolgozók valóban spontán, a helyi problémákra szerveződő, ma még igen ritka szakszervezetei között van is némi ellentét. A Wal-Mart az egyik mintapélda erre, ahol a dolgozók saját szakszervezetet alapítottak, mert a létező (az ACFTU által létrehozott) szakszervezettel elégedetlenek voltak. (IHLO, 2008) Az ACFTU nélkül azonban ezek a szakszervezetek nem is léteznének, sőt helyi harcaikban is nagyrészt az ACFTU erejére kénytelenek hagyatkozni. A „hivatalos” szakszervezet tehát kettős erő, gátol és segít egyszerre: nem vele szemben, hanem rá támaszkodva lehet megvalósítani a dolgozói érdekvédel-

met. Ugyanakkor, adott esetben a városi szintű szakszervezet – ahogyan a Wal-Mart dolgozói írják az internetes blogokban – csak „asszisztál” a multinacionális vállalat vezetésének. A szakszervezeti középvezetői réteg tehát hajlamos a saját kényelmét szolgálni a dolgozók helyi problémáival való fáradtságos törődés helyett. Van rá példa, hogy szorult helyzetében a vállalati szakszervezet „átnyúl” a városi ACFTU feje felett és a pekingi ACFTU-központoz fordul segítségért. A vállalati szakszervezetek ilyen nyílt, kritikus magatartása a középszinttel szemben azonban egyelőre ritka. (IHLO, 2008)

5.3 A foglalkoztatás törvényi szabályozása

A kínai kormány célja a teljes foglalkoztatás. Az ezt szem előtt tartó, a piaci átalakulással járó változásokat kezelő törvények már az 1990-es évek közepén megszülettek, különös tekintettel a még mai is kb. 130–150 millió vidéki (belföldi) migráns munkásra, ám e törvények lassan elégtelenné váltak. Így 2004-től a foglalkoztatás egy sor vonatkozásának újraszabályozására, a vállalatok működésének szigorítására volt szükség a munkavállalók érdekében.

A kínai társadalomban, és így a jogalkotásban is rendkívüli szerepe van az egyén lojalitásának a társadalmilag elfogadott, ősi erkölcsi normák iránt. A „modern” polgári jog csak a kínai nyitást, a külföldi vállalatok beáramlását követően, az új helyzet igényeihez alkalmazkodva alakult ki. Ezt szolgálta az 1995-ben bevezetett Munka Törvénykönyve is, amely (a 2007-es munkaszerződésről szóló törvénnyel együtt) még a magyarnál is szélesebb körben szabályozza a foglalkoztatás viszonyrendszerét. (LL, 1998) Itt egy momentum különös figyelmet érdemel, tekintettel a posztkapitalista („átmeneti” vagy „államszocialista”) kelet-európai és szovjet tapasztalatokra, ahol az állami és pártbürokrácia elkülönülése és önérdekű hatalma miatt a kitűzött szocialista elvektől eltérő, és végső soron az új társadalmi kísérletet romboló hatalmi struktúrák és mechanizmusok alakultak ki. Ez a momentum az, hogy az 1995-ös kínai Munka Törvénykönyve a munkáltatók és munkavállalók jogai és kötelességei mellett kitér az *állami apparátus* mulasztásai esetén alkalmazandó szankciókra, tehát e fent említett túlhatalomnak is igyekszik gátat vetni. Ezt a törekvést az állami kompenzációról szóló törvény (LSC, 1995) még tisztább formában jeleníti meg (ld. később).

A 2008-ban életbe lépő Törvény a Foglalkoztatás Elősegítéséről (EPL, 2007) első paragrafusa kimondja, hogy a foglalkoztatás elősegítése mellett a társadalmi harmónia és stabilitás előmozdítását szolgálja („*promoting social harmony and stability*”). Rögzíti a központi és a helyi kormányzat kötelességeit a munkahelyteremtéssel (pl. vállalatok, gazdasági egységek létrehozása, vállalkozások, önfoglalkoztatás támogatása), a munkavállalók informálásával, a munkakereséssel, a tisztességes és

diszkriminációmentes munkavégzés körülményeinek megteremtésével és ellenőrzésével, a munkaerő-piaci szervezet fenntartásával és működésével, a képzéssel és szakképzéssel kapcsolatban. Ez utóbbi esetben a vállalatok kötelességeiről is szól. Ez a törvény is kitér a munkavállalók érdekeit sértő, jogellenes állami (intézményi vagy alkalmazotti) gyakorlat tiltására, az adható szankciókra, amelyek az 50 ezer renminbit is elérhetik. (EPL, 2007)

A Munka Törvénykönyvét kiegészítő, 2008-ban hatályba lépő Törvény a Munkaszerződésről (LCL, 2007) a korábbiaknál nagyobb védelmet nyújt a munkavállalóknak a munkáltatókkal szemben. Az új törvényt az indokolta, hogy a piaci viszonyok terjedésével eszkalálódtak a foglalkoztatási visszaélések, és a nyomukban feltörő tiltakozó akciók (tüntetések, vadsztrájkok, gyárfoglalások) is.

A munkaügyi szabályokban is tetten érhető tehát az az inverzitás, amit a szociális helyzetről szóló fejezetben a jóléti rendszerekről mondtunk: míg a fejlett világban, így különösen Európában a munkavállalói jogok leépítése folyik, addig Kínában éppen fordítva, most építik ki a munkavállalók védelmét, és így a két rendszer (a kínai és az európai) immár nem egy esetben „találkozik”. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a kínai munkajogi szabályozás több, a munkavállalóra nézve sérelmes gyakorlat (pl. a munkavállaló iratainak visszatartása, testi fenyítése, a többszörös próbaidő kivetése stb.) *tiltását* nevesíti, ami tükrözi, hogy még napjainkban is érik, érhetik ilyen atrocitások a kínai dolgozókat.

Kínában nincs külön munkaügyi felügyeleti rendszer, a törvényesség felett a helyi, területi önkormányzatok munkaügyi osztályai őrködnek. Őhözjuk kell benyújtani a munkaszerződéseket és azok megszűnését is „törvényesítés” végett. (ILO, 2008)

A minimálbérről szóló törvényt szintén a 90-es évek első felében alkották meg és egy évtizeddel később, 2004 januárjától módosították. Eszerint többek között (ld. bővebben Lehman, 1993; Huawei et al. 2004/a és 2004/b) a helyi kormányok joga a terület és az ágazat sajátosságainak figyelembevételével alakítani a kötelező minimálbért, de a regionális iparkamarával, a helyi pénzügyi kormányzattal, a civil szférával, a szakszervezettel és a statisztikai intézménnyel való konzultáció alapján. A legkisebb kötelező bért havi és munkaórai szinten is meg kell határozni, ami megszünteti azt a kiskaput, hogy a részmunkaidősöket az arányos minimálbérnél alacsonyabb szinten foglalkoztathassák. Továbbá: a „normál” munkába beletartozik a törvényesen járó (éves, házasságkötési, anyasági stb.) szabadság ideje is. A minimálbér tehát ekkor is jár. A korábbi törvény ezt expliciten nem tartalmazta. A 2004-es minimálbér-törvény egyben a kínai kormányzat azon törekvésének része, hogy általánossá tegye a társadalombiztosítási rendszert (nyugdíj, lakhatás, egészségügyi és munkanélküliségi ellátás). 2010 februárjában a legmagasabb minimálbért Shenzhenben fizették, havi 1000 renminbit (kb. 32-33 ezer forint).

A Munka Törvénykönyvével egyidejűleg (1995-ben) léptették életbe az állami kompenzációval foglalkozó törvényt a bürokrácia jogsértéseivel kapcsolatban, amelynek alapján a jogsértő hivatalokat, vagy azok dolgozóit adminisztratív, büntetőjogi, anyagi teherrel sújthatják. (LSC, 1995.) Az LSC 2009 decemberében elfogadott módosítása a korábbiaknál nagyobb kártérítésre jogosítja az állampolgárokat, ha az állam megsérti jogait. A korábbi gyakorlat szerint is volt lehetőségük az állampolgároknak kártérítési beadvánnyal élni a jogsérelmet elkövető állami szerv ellen, de ehhez nem egy esetben előbb az érintett szerv írásbeli engedélye kellett. Most eltörölték ezt az előzetes engedélyeztetési kényszert, tehát közvetlenül lehet a kártérítésért a bírósághoz folyamodni. Beszédes az is, hogy beiktatták a jogsérelmek közé a pszichológiai bántalmazást. A törvény azonban nem ad fogódzót ahhoz, hogyan kell értékelni az ilyen mentális sérelmeket és károkat. (Xinhua, 2010)

5.4 Munkaügyi konfliktusok

Kína az olcsó munkaerőre építve érte el eddigi sikereit, és tudta biztosítani a termelés növekedését, ezáltal a munkaerő folyamatos felszívását. A törvények és szabályok ezt a versenyképességi előnyt voltak hivatottak biztosítani, és egyben az alacsony hozzáadott értékű (alacsony termelékenységű, nagy élőmunka-igényű) ágazatokat és technológiákat futtatták fel, illetve tartották életben. Ez a fejlődési pálya egyszerre szolgálta az értéktöbblet-termelést és a foglalkoztatást, ezáltal egyszerre szorította le a béreket, és ugyanakkor biztosított egy alacsony, de lassan növekvő jövedelmet a munkásoknak (a szegénység elsősorban a munka nélkül maradt vidéki parasztság körében súlyos). Ez a struktúra azonban nagyon gyenge minőségű munkakínálatot teremtett, illetve tartott fenn.

Az extenzív fejlődés tarthatatlanságát az országvezetés a 90-es évek végén ismerte fel. Nemcsak a világpiacon versenyképességről van szó, hanem arról is, hogy ennek romlása a további növekedés gátjává, így az életszínvonal emelésének, sőt a foglalkoztatásnak, a szociális-politikai biztonságnak is akadályává válik. A 90-es évek folyamán ugyanis évről-évre gyors ütemben nőtt a zavargások száma, és 1993–2005 között megfízszereződött, elérve a 87 ezret. (Lee, 2007.) A további évekről csak annyit tudni, hogy ezt követően csökkenés következett (Inotai – Juhász – Tólas, 2008. 43.).

A munkaügyi törvények változása egy felvilágosultabb, hosszabb távú szemléletet tükrözött: az ipar átstrukturálásával (technológiai színvonalának emelésével – emlékezzünk Akamatsura!), a társadalmi kohézió növelésével hosszabb távú, stabil foglalkoztatási viszonyok lehetősége és szükségessége járt. Ekkor születtek meg, vagy módosultak a fent ismertetett törvények. A gazdasági változások okozta társadalmi változásokra történő ilyen reagálás szervesen illik a kínai történelmi-kul-

turális gyökerekkel bíró és az egész modern kínai fejlődést is átszövő pragmatista, egyben harmóniát kereső megoldások közé. Amíg tehát az európai, benne a magyar munkajog a foglalkoztatási viszonyok „rugalmasabbá” tétele (magyarán a dolgozók fokozott kiszolgáltatottsága) és vele párhuzamosan a jogsérelmek orvoslásának lehetőségei felé haladt – ami azonban távolról sem jelentette a jogbiztonságot a foglalkoztatás terén –, addig a kínai jog éppen az ellenkező utat járta be: szigorította a foglalkoztatás addig laza, kevésbé ellenőrzött feltételeit.

Mint arról szóltunk, Kínában a szervezett munkásvédelem még gyenge lábakon áll, a hivatalos szakszervezet jórészt formális. A kínai vezetés a szakszervezetesítés támogatása mellett ezért az individuális jogi védelem intézményrendszerét is megerősítette. Ennek egyébként történelmi-kulturális okai vannak: a személyes felkeresés, beadványkészítés hagyományai a császári korig nyúlnak vissza (ld. bővebben Vámos, 2009. 46–48.). A munkaügyi konfliktusok, perek 1987 és 2005 között évi átlagban 27%-kal nőttek (van Heerden, 2009), de a jogi vitarendezés 2008-tól még nagyobb jelentőségre tett szert, egyfelől a válság miatt, másfelől az új törvényeknek köszönhetően. Ekkor az LCL mellett egy másik törvényben kibővítették azt az időintervallumot, amelyen belül a munkavállalók bírósághoz fordulhatnak a jogsértést követően.

6. A 2008-as válság hatása

A kínai munkapiacot 2008-ban három jelentős hatás is érte. Az egyik a világgazdasági válság, amely összekapcsolódott a másik eseménnyel, az olimpiai játékok befejeződésével, a harmadik pedig az új törvények (LCL, törvény a munkaügyi bírói eljárásokról) életbelépésével kapcsolatos.

A 2003–2007-ben létrejött 51 millió munkahelyből a válság 20 milliót „visszavett”. A munkaügyi miniszter már 2008. márciusában „nagyon súlyos” helyzetet jósolt 2008-ra. Ezt orvosolandó, a korábban „EU-konformként” említett foglalkoztatáspolitikai intézkedésekre (munkahelyteremtés, aktív munkaerő-piaci politika stb.) a központi költségvetésből 66,6 milliárd yuant (9,3 milliárd dollárt) különítettek el az elkövetkező 5 évre. (Xinhua, 2008/a) Ezzel 24 millió új munkahelyet szándékoznak teremteni. Itt említjük meg, hogy a foglalkoztatást, és a hosszabb távú kínai fejlődést befolyásolja a kínai környezeti ipar lendületes – állami – fejlesztése is. A kormány öt éves terveiben rendszeresen jelentős környezetvédelmi célkitűzések vannak, 2009-ben az ázsiai ország túlszárnyalta az USA-t a környezetkímélő energetikai beruházások terén, és lehangyta a G20-akat is a zöld projektekre fordított összegekben. (2009-ben Kína 34,6 milliárd dollárt, az USA 18,6 milliárd dollárt ruházott ilyen technológiákba, a világ összes kiadása pedig 162 milliárd dollárt tett ki.) Ennek az ágazatnak a fellendülése jelentős számú munkahelyet teremtett és teremthet a jövőben is. (Randstad, 2010)

A 2008-as válság hatását felerősítette, hogy éppen beköszöntével egy időben csengett le a foglalkoztatási szempontból pozitív hatású 2008-as nyári olimpia. Így a játékok befejeződésével együtt járó elbocsátásokhoz a válság okán szaporodó gyárbezárások társultak. Az ideiglenes szerződéssel foglalkoztatottak száma 7 milliőről 27 millióra nőtt, mert a vállalatok ezzel, illetve a kiszervezésekkel igyekeztek megspórolni a társadalombiztosítási bérterheket. Megnőtt a színlelt szerződések száma is, és a vállalatok egy jó része alacsonyabb bérű tartományokba költözött át. A nem elég szervezett ACFTU nem tudta ellátni a munkaadók és munkavállalók közti közvetítő szerepet. Erősödtek a zavargások, sztrájkok és velük a rendőri fellépés is.

E „kettős válság”-ra (világgazdasági válság, olimpia vége) a helyi hatóságok eleinte – a könnyebb ellenállás irányába lépve, és mert „óvakodnak az erőszakos akcióktól” (Vámos, 2009. 51.) – úgy reagáltak, hogy szemet hunytak a munkatörvénykönyv előírásainak megsértése felett, ugyanakkor csökkentették a vállalatok társadalombiztosítási terheit, csak hogy az elbocsátásokat fékezze. Ezek az intézkedések – rövid távon – még mindig kisebb társadalmi feszültséget okoztak, mint az ezek nélküli valószínűsíthetően felszökő munkanélküliség.

A központi és helyi kormányok, illetve a „hivatalos” szakszervezet, az ACFTU, a károsult munkavállalókat perre biztató kampányai nyomán 2008-ban megszorodtak a munkaügyi perek, az ítélezések elhúzódtak. (Vámos, 2009. 47.) 2009 elejétől november végéig 80 ezerre nőtt a munkajogi konfliktusokban érintett foglalkoztatottak száma. (2008 egészében 49 ezer, 2007-ben pedig 26 ezer a megfelelő adat.) Ez kb. 70 ezer peres eljárást jelentett, sok esetben egyszerre több munkaadó érintettségével. A pekingi perek száma is megduplázódott. A vita tárgyát leggyakrabban a túlóra-prémium kifizetése képezte. A bíróságok túlterheltté váltak, nem bírják a dömpinget. Egy-egy per 10-12 hónapig is eltarthat.

A perek számának növekedését segítette, hogy 2008 májusában életbe lépett a Munkaügyi Perek Mediációjáról és a Bírósági Eljárásról szóló törvény (*Law on Mediation and Arbitration of Labor Disputes*), ami ingyenessé tette a dolgozók számára ezeket az eljárásokat. (Korábban 300 yuant kellett fizetni.) Ez a törvény azonban „kétarcú”. Egyfelől megkönnyíti a munkavállalók számára a jogvédelemhez jutást, másfelől az a célja, hogy amit lehet, peren kívüli eljárással (közvetítéssel, mediációval) oldjanak meg a felek. A szakszervezeti vezetők elmondása szerint azonban az ilyen tárgyalások nem sikeresek, ugyanis a munkaadók a megoldáskeresés helyett nemegyszer arra használják a mediációt, hogy kifárasssák a munkavállalót, akinek így elmegy a kedve a további vitáktól. (Wang, 2009)

A kaotikus helyzet miatt, és az állami bérgarancia hiányában a helyi munkaügyi bíróságok nemegyszer anyagi áldozatok árán igyekeztek jótállni az elbocsátottakért. Előfordult, hogy kifizették a távozó vállalat

által hátrahagyott béreket. Ez történt például akkor, amikor a Kajmán-szigeteken és Hongkongban bejegyzett játékgártó multi, a Smart Union Group Limited minden előzetes bejelentés nélkül zárt be két gyárat, és a dolgozók 3 havi bérének kifizetése nélkül távozott. (van Heerden, 2009)

A munkások az állam beavatkozását várják. Például 2008 őszén egy hongkongi elektronikai cég 1000 munkása tüntetett Shenzenben azért, hogy a kormány lépjen fel elmaradt bérük kifizetése érdekében. (Xinhua, 2008/b.) A válság kibontakozásával tehát sem az elbocsátásoknak, visszaéléseknek, sem a nyomukban fellépő spontán tiltakozásoknak nem lehetett gátat vetni.

Mindeközben folytatódott az ACFTU „100 százalékos szervezetség” és kollektív szerződés kötési akciója. 2008 októberéig 1 millió 91 ezerre nőtt a kollektív szerződések száma az országban, ami 1 millió 834 ezer üzemet és 140 millió dolgozót érintett. Az ACFTU szervezeteibe vont tagok száma 209 millióra emelkedett. Különösen a migráns munkások körében nőtt a szervezetség aránya, e körből az utóbbi 5 évben 66 millió új szakszervezeti tag került ki. (van Heerden, 2009) A szervezést 2010 folyamán is folytatják. Ugyanakkor a válság hatására kényszerhelyzetbe kerülő vállalatok rugalmasabb foglalkoztatási viszonyokat igényelnek (elbocsátások, munkaszervezeti változások), aminek azonban a kínai munkatörvénykönyv, illetve ennek szigorúbb alkalmazása határokat szab. Ez utóbbi határok még inkább érezhetőek lesznek, ha a kormány gazdaságélénkítő intézkedései nyomán a növekedés gyorsulni fog. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a törvényeknek ezután könnyebben érvényt lehetne szerezni, különösen az olyan kérdésekben, mint az írott munkaszerződés, a társadalombiztosítási befizetések, a minimálbér, a túlórapénzek, a feketefoglalkoztatás stb.

Kína történelmi kultúrájára, a mindenkori uralkodó osztály politikájára a társadalmi harmónia keresése, az általa irányított pragmatizmus jellemző. Ez azzal jár, hogy mindig annak a félnek a javára avatkozik be az állam (a helyi kormányzatok), amelyek kiszolgáltatottabb helyzetbe kerül. A válság idején az elbocsátásokkal szemben védi a munkásokat, a fellendülés idején szemet huny a szabályok megszegése felett, mindaddig, míg ezek odáig nem fajulnak, hogy heves tiltakozó akciókra kerül sor. Van Heerden (2009) szerint, ha ez bekövetkezik, a helyi kormányzatok a társadalmi harmónia érdekében a dolgozók védelmében fognak beavatkozni.

7. Összegzés

A kínai gazdaság és társadalom ugyan a magyartól sok tekintetben nagyon eltérő körülmények között fejlődik, de a 80-as évektől kezdve hasonló, a piaci viszonyoknak mind nagyobb teret engedő pályán halad. A különbség a globalizáció játékszabályainak való kitettségben, az ezzel

kapcsolatos politikában rejlik. A kínai vezetés inkább felhasználni igyekszik a magántulajdonosi, piaci ösztönzőket a termelés anyagi bázisának kiterjesztésére és minőségi fejlesztésére, mint teljes egészében ezeknek az ösztönzőknek adni át a gazdasági-társadalmi fejlődés irányítását. Ahogy Arrighi is hangsúlyozza: az európainál is régebbi keletű kínai kapitalizmus sajátossága, hogy az erős központi állam és erkölcs hatására „a tőkés alarendelt társadalmi csoport maradtak, amely [csoport] nem rendelkezett azzal a képességgel, hogy az általános érdeket alávesse saját osztályérdekeinek” („*capitalists remained a subordinate social group with no capacity to subject the general interest to their own class interest*”). (Arrighi, 2007. 333.)

Kína hatalmas méretű szegénységgel küzd, e téren azonban – alapvetően nem-piaci mechanizmusok révén – az utóbbi évtizedekben világviszonylatban is számottevő eredményeket ért el. A magyar szegénység ezzel szemben nemhogy csökkent volna, de egyre tágul és mélyül. A két ország munkajoga nem áll távol egymástól, a magyar és a kínai munka törvénykönyvében a munkavállalókat hasonló jogok védik. A kínai jogrendben a személyes bírósági eljárások révén a jogorvoslat még az államapparátussal szemben is fennáll, sőt erre a dolgozókat – már csak a kollektív érdekvédelem hagyományainak hiánya miatt is – ösztönzik. Ennek ellenére a valós foglalkoztatási viszonyokban, különösen az exportra termelő, külföldi vállalatok esetében a kínai helyzet sok esetben rosszabb, mint hazánkban.

A kínai társadalmi valóság alapproblémája, hogy a termelés még mindig nem képes jó életszínvonalat biztosító munkalehetőségeket kínálni a jelentős mértékben képzetlen és számban növekvő munkaerőnek. A hatalmas ország tehát még jelenlegi, az állami szerepvállalásra és a kapitalista növekedési hajlandóságra épülő óriási termelési kapacitásaival sem tudta bevonni a modern gazdaságba a teljes lakosságot. A paradoxon az, hogy ezt a célt kapitalista alapokon nem is érheti el. A tőkés termelés logikája ugyanis a vállalati költséggazdálkodásra, nem pedig a társadalmi munkaerőalappal való gazdálkodásra épül. Ennek lényege, hogy a termelékenység-növekedés és munkaszervezés jóvoltából a termelésben felszabaduló munkaidőt költségtakarékossági okok miatt a profitban érdekelt tőketulajdonosok nem egyenletesen osztják szét a munkavállalók között, hanem azt „kidobva” a társadalom holt vizébe, felhalmozzák a munkanélküliek oldalán (elbocsátják a „felesleges” munkaórát képviselő munkaerőt). Ebből az következik, hogy Kínának szükségszerűen kell ötvöznie a virulens, de önző magáncélú termelés ösztönző erejét a társadalom iránt felelősségteljes, de lomhább és bürokratikusabb, ráadásul korrupcióra hajlamos állami irányítással.

Bár a kínai „*nem kapitalista piacgazdaság*” (Arrighi) eddigi sikerei arra mutatnak, hogy e vállalkozás nem teljesen reménytelen, a fent említett kettősség veszélyeket is rejt. Ha a piaci logika válik uralkodóvá, a társadalom hatalmas rétegeinek leszakadása beláthatatlan állapotokat

teremthet. Ha az állami kontroll, akkor elvész a társadalmi haladás, a hierarchikus és elnyomó rendszerekből a szabad egyének önkéntes egyesüléséig tartó fejlődés perspektívája. E dilemmában vergődik az emberi jogok körüli vita is, amely más dimenzióba kerül, ha a fejlett nyugatról, és megint másba, ha a feltörekvő, a modernizáció és felzárkózás keserves útját járó fejlődő országok felől nézzük. (Ld. Horváth, 2009) A megoldást csak a magáncélú ösztönöztségnek a közösségi ösztönöztséggel való felváltása jelentheti, amire Kínában a sajátos államiság kínált eddig egy hibrid megoldást.

A kínai vezetés „harmóniára” törekvése azt a szükségszerűséget jelelni meg, hogy nem kapitalista vezérelt társadalomban a lehető legkisebb kárral oldják meg a kapitalista fejlődésre kirótt történelmi feladatot: a termelőerők tömegmértékű fejlesztését. A munkaerőpiacot, foglalkoztatást és szociális helyzetet érintő lépések ennek a feladatnak igyekeznek megfelelni, és a jelek szerint eddig nemzetközi összehasonlításban igen jó eredménnyel.

Ha Adam Smith ma Pekingben járna, nem lenne csalódott...

Hivatkozások

- Arrighi, Giovanni (2007): *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*. London, Verso, 2007.
- Artner Annamária (2010): Állami vagy piaci? Az állam és a kis- és középvállalatok szerepe Kínában. *Fejlesztés és Finanszírozás* VIII. évfolyam, 2010/3, (megjelenés alatt).
- Chan, John (2010): Internet discussion in China on the exploitation of workers. 9 June. World Socialist Web Site, wsws.org. <http://www.wsws.org/articles/2010/jun2010/chin-j09.shtml>
- China Daily* (2009/a): Changes in laws will help protect wages: Trade unions. 2009. November 20. http://www.chinadaily.com.cn/m/hangzhou/e/2009-11/20/content_9012244.htm
- China Daily* (2009/b): Injured worker kills 2 managers after dispute. 2009.06.17. http://www.chinadaily.com.cn/hkedition/2009-06/17/content_8291037.htm
- Chinese Government (2004): China's Social Security and Its Policy (September). http://www.gov.cn/english/official/2005-07/28/content_18024.htm
- CIA: *The World Factbook*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html> (letöltés: 2010. augusztus).
- EPL (2007): Employment Promotion Law of the People's Republic of China. Order of the President [2007] No. 70. August 30, 2007. http://www.baliprocess.net/files/China/China_employment%20promotion%20law_2008-eng.pdf
- Feng, Jianhua (2009): Unions Target Foreign Firms. *Beijing Review*, January 11, 2009. http://www.bjreview.com.cn/nation/txt/2009-01/11/content_174156.htm
- Horváth I. Mihály (2009): Az emberi jogok helyzete a Kínai Népköztársaságban. In: Inotai András – Juhász Ottó (szerk.): *Stratégiai kutatások. A változó Kína – I. Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet – Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. ISBN 978-963-301-52-9 (184–205.).

- Huawei, Lin – Downey, Michael – Sonnenberg, Stephen – Hastings, Paul (2004/a): Legal Briefing. *Business Services Industry*, July. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5478/is_200406/ai_n21354245/?tag=content;col1
- Huawei, Lin – Downey, Michael – Sonnenberg, Stephen (2004/b): China's Wage and Hour Laws: New Rules Governing Minimum Wages. *Paul Hastings LLP*. May. https://www.paulhastings.com/assets/publications/81.pdf?wt.mc_ID=81.pdf
- IHLO (2008): ACFTU and Trade Unions. Recent ACFTU Activity: Collective Contracts and Campaigns (August). <http://www.ihlo.org/LRC/ACFTU/180808b.html>
- IHLO (2009/a) The three-day strike at Huizhou Power Pack Batteries Ltd. (08-10 Dec.) <http://www.ihlo.org/LRC/WC/121209.html>
- IHLO (2009/b): ACFTU and Trade Unions. 100 percent unionization by December 2009 – ACFTU to go direct to MNC headquarters. Hong Kong Liaison Office of the international trade union movement. <http://www.ihlo.org/LRC/ACFTU/0010309.html>
- IHLO (s.a.): Worker and Trade Union Rights in China. Working Conditions. <http://www.ihlo.org/LRC/WC/index.html>
- ILO (2008): Working Conditions Laws 2006-2007. A global review. ILO, Geneva. http://www.ilo.org/public/english/protection/condtrav/pdf/work_laws.pdf
- Inotai András – Juhász Ottó – Tálás Barna (2008): *Kína-stratégia: folyamatosság és változás*. Az MTA – MEH Kína-projekt 2007/2008-as ütemében készült tanulmányok összefoglalója. MTA VKI, Budapest. <http://www.mta.hu/fileadmin/2008/11/02-kina.pdf>
- Kaufman, Joan – Kleinman, Arthur – Saich, Tony (eds.) (2006): *AIDS and Social Policy in China*. Published by the Harvard University Asia Center, Cambridge, Massachusetts, 2006. <http://www.fas.harvard.edu/~asiactr/publications/pdfs/AIDS%20Volume%20complete.pdf>
- LCL (2007): Labor Contract Law of the People's Republic of China. Order the President of the People's Republic of China, No. 65. June 29, 2007. http://www.fdi.gov.cn/pub/FDI_EN/Laws/law_en_info.jsp?docid=82499
- Lee, John (2007): China's syndrome of lawless growth (kivonat a *Will China Fail?* c. könyvből). *The Australian*, October 20, 2007. <http://www.theaustralian.com.au/news/chinas-syndrome-of-lawless-growth/story-e6frg6t6-1111114682705>
- Lehman (1993): Regulations concerning minimum wages in enterprises – 1993. (Minimum wage regulation) Lehman, Lee and Xu. A PRC Law Firm. <http://www.lehmanlaw.com/resource-centre/laws-and-regulations/labor/regulations-concerning-minimum-wages-in-enterprises-1993.html>
- LL (1998): Labour Law of the People's Republic of China. Ministry of Commerce, the People's Republic of China. November 26, 1998. <http://english.mofcom.gov.cn/aarticle/lawsdata/chineselaw/200411/200411003110016.html>
- LSC (1995): Law of the People's Republic of China on State Compensation. <http://www.cecc.gov/pages/newLaws/stateCompensationENG.php>
- NBSC (2009): Communiqué on Major Data of the Second National Economic Census (No.1) National Bureau of Statistics of China. Office of the Leading Group of the State Council for the Second National Economic Census. National Bureau of Statistics of China, December 25, 2009. http://www.stats.gov.cn/english/newsandcomingevents/t20091225_402610168.htm
- Randstad (2010): China generating thousands of green energy jobs. March 25. <http://www.randstad.com/the-world-of-work/china-generating-thousands-of-green-energy-jobs?c=9633>

- Székely-Doby András (2009): Urbanizáció és vidékpolitika Kínában. In: Inotai András – Juhász Ottó (szerk.): *Stratégiai kutatások. A változó Kína – I. Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet – Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. ISBN 978-963-301-52-9. (113–132.)
- UNDG (2007): Resident Coordinator Annual Report China. http://www.undp.org.cn/keydoc/RCAR_2007_CPR_NAR.pdf
- UNSI (2008): China's Progress Towards the Millennium Development Goals. 2008 Report. Published Jointly by Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. United Nations System in China, 2008. <http://www.un.org.cn/public/resource/b0bb7b863d301be218a33ac8094b772a.pdf>
- Vámos Péter: A társadalmi, etnikai, vallási feszültségek és a korrupció kezelése Kínában. In: Inotai András – Juhász Ottó (szerk.): *Stratégiai kutatások. A változó Kína – I. Kína politikai, társadalmi fejlődésének jelene és jövője*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet – Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2009. ISBN 978-963-301-52-9. (32–84.)
- van Heerden, Aurret (2009): Impact of the Economic Crisis on China's Labor Contract Law. *Global Action*, March 9, 2009. <http://flaglobalaction.blogspot.com/2009/03/impact-of-economic-crisis-on-chinas-new.html>
- Vandenberg, Paul (2008): Is Asia adopting flexicurity? A survey of employment policies in six countries. IMI – International Management Institute, New Delhi 2008/4. Economic and Labour Market Papers International Labour Office, Geneva. Employment Analysis and Research Unit Economic and Labour Market Analysis Department, ILO, Geneva. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-ed_emp/---emp_elm/---analysis/documents/publication/wcms_113927.pdf
- Wang, Wen (2009): Labor disputes skyrocket in Beijing. *China Daily*. December 10, 2009. http://www.chinadaily.com.cn/metro/2009-12/10/content_9154121.htm
- WB (2009): From poor areas to poor people: China's evolving poverty reduction agenda. An assessment of poverty and inequality in China. March, 2009. Poverty Reduction and Economic Management Department East Asia and Pacific Region. The World Bank. http://siteresources.worldbank.org/CHINAEXTN/Resources/318949-1239096143906/China_PA_Report_March_2009_eng.pdf
- Xinhua (2008/a): Minister: China's employment situation „very severe” this year. March 9. http://news.xinhuanet.com/english/2008-03/09/content_7749607.htm
- Xinhua (2008/b): South China authorities to build fund to help lay-offs. October 20. <http://www.encyclopedia.com/doc/1P2-19357140.html>
- Xinhua (2009): More Chinese workers suffer occupational diseases. 2009. 11. 5. <http://www.jschina.com.cn/gb/jschina/english/newscenter/js/userobject1ai2222594.shtml>
- Xinhua (2010): Amended state liability compensation law adopted. April 30. China.org.cn. http://www.china.org.cn/china/2010-04/30/content_19940077.htm

Kirgízia: útban a káosz felé

Öt éve annak, hogy az idei áprilisi eseményekre kísértetiesen emlékeztető körülmények között megbukott és menekülésre kényszerült az előző kirgiz elnök, Aszkar Akajev. Akkor, 2005 március végén a soros parlamenti választások elcsalása volt az a szikra, ami előbb az ország déli részén – Os környékén – elindította az elégedetlenség hullámát, majd rövid időn belül átcsapott a fővárosba, Biskekkebe is. A tüntető tömeg – ahogy akkor, úgy most, 2010-ben is – a kormányzati épületeket próbálta elfoglalni. 2005-ben ez rövid ellenállás után sikerült is: Akajev és környezete ugyanis volt annyira józan, hogy ne adjon ki tűzparancsot. Kurmanbek Bakijevet, az idén áprilisban elkergetett kirgiz elnököt azonban más fából faragták. Nemcsak bízott az öccse által irányított – és a Nemzeti Gárda beolvasztása révén néhány ezer fősre duzzasztott – testországaiban, de április 7-én – vagy ő, vagy öccse – ki is adta a tűzparancsot. A tömegbelevetés és az annak nyomán elszabaduló indulatok következményeként több mint nyolcvan ember halt meg a két napig tartó utcai ütközetekben. Öt éve, a „tulipános forradalom” még jóval kevesebb áldozatot szedett, noha a közhatalom összeomlása akkor is napokig tartó fosztogatásba torkolt.

A közép-ázsiai Kirgizisztán a Szovjetunió felbomlását követően hosszú éveken át igazi bezzeg-országnak számított. Ellentétben közvetlen környezetének legtöbb államával, ahol rövid időn belül autoriter, avagy nyíltan diktatórikus rezsimek jöttek létre, viszonylag szabad rendszer alakult ki. A szovjet felbomlás időszakában elnökké választott – korábban a szovjet tagköztársaság tudományos akadémiáját vezető – Aszkar Akajev éveken át nemcsak az ellenzéki sajtó szabad működését biztosította, de elfogadta, hogy olyan ellenzéki pártok is szabadon tevékenykedhessenek, amelyek nemcsak színlelik ellenzékiességüket. Mindez éles ellentétben állt olyan szomszédos országok gyakorlatával, mint amilyen, például, Türkmenisztán, vagy Üzbegisztán. Az utóbbiban ugyan ma is léteznek ún. ellenzéki pártok, ám azok lojalitása Karimov diktatúrája iránti megkérdőjelezhetetlen: föl sem merül bennük a hatalom megszerzése, avagy érdemi korlátozása iránti igény. Türkmenisztánban még ennél is „egyszerűbb” a helyzet. Ott még kísérlet sem történik a többpártiság imitálására. Nyijazov, majd Berdimuhamedov szigorú diktatúrájában csak egyetlen párt létezhet, amit jó ízléssel Demokrata Pártnak hívnak.

Ehhez képest Kirgízia éveken át joggal tűnhetett a kiteljesedett sza-

badság és hatalmi önmérséklet irigylésre méltó példájának. A külvilág honorálta is a kis közép-ázsiai ország belső békéjét, stabilitását és politikai rendszerének viszonylagos liberalizmusát. Ám ennek fenntartása soha nem volt egyszerű feladat, hiszen Kirgizisztán a posztszovjet térség Tádzsikisztán melletti legszegényebb állama, ahol nincsenek olyan értékes erőforrások, mint a világ egyik legnagyobb földgáz-tartalékával rendelkező Türkmenisztánban, vagy az olajban, földgázban és uránban egyaránt gazdag Kazahsztánban. Itt az egy főre eső GDP alig haladja meg a kétezer dollárt, miközben ez a mutató a szomszédos Kazahsztánban már jócskán tízezer dollár fölött jár. Ráadásul szegény országgént olyan geopolitikai környezetben kellett e stabilitást és társadalmi békét fenntartani, ahol nem kisebb játékosok tologatják a bábukat, mint Kína, Oroszország és – a 2000-es évek elején a térségben katonailag közvetlenül is megjelenő – Egyesült Államok. (Kirgizisztán az egyetlen olyan posztszovjet állam, ahol egyszerre működik orosz és amerikai katonai bázis.) Biskeknek azonban nemcsak a nagyokra kellett és kell ma is tekintettel lennie, de olyan, a közeli környezetében lévő ingatag, belső konfliktusoktól gyötört és épp ezért kockázatokat rejtő országokra is, mint amilyen Afganisztán, vagy Pakisztán. Eközben ügyesen kellett lavíroznia az egykori szovjet közép-ázsiai térség két – regionális vezető szerepre törő – hatalmának ambíciói között is. Az ország szuverenitásának megőrzése olyan, a kirgiz államnál jóval erősebb országok közvetlen szomszédságában, mint amilyen Üzbegisztán és Kazahsztán, soha nem volt egyszerű feladat.

Máig tartja magát – főként moszkvai szakértői körökben – az a nézet, hogy 2005-ben Washington komolyan mérlegelte annak lehetőségét, hogy amennyiben nem sikerülne a „tulipános forradalommal” hatalomra került csoportoknak az ország egésze feletti ellenőrzést megszereznie, úgy meg kell fontolni – nem egyszerűen az ország kettéosztását, hanem – a kirgiz állam északi és déli területeinek Kazahsztánhoz, illetve Üzbegisztánhoz történő csatolását is. És mindez történt volna azért – állítják ezek az orosz elemzők –, hogy az Egyesült Államok elnyerje e kirgiz területekhez jutó két közép-ázsiai állam tartós politikai jóindulatát. Nehéz megítélni, hogy valóban létezett-e ilyen terv. De akár létezett, akár nem, egy dolog biztos: még politikailag konszolidált helyzetben sem könnyű egyben tartani és hatékonyan irányítani egy olyan országot, ahol a terület nagy részét több ezer – helyenként hat-hétezer – méter magas hegyek uralják. Ráadásul úgy, hogy a Tiensan-hegység egyik magas, kelet-nyugat irányban futó hegylánca az országot két, egymással alig-alig érintkező területre bontja szét. A főváros körüli északi részek, az ún. *Csujj medence* (Csujszkaja dolina) a kazah sztyeppe legdélebbi nyúlványát képezik, míg a déli részek központjaként számottevően tartott Os körüli területek a *Fergana-medence* keleti pereméhez tartoznak. Lényegében e két, viszonylag nagy kiterjedésű völgyön túl Kirgízia a magas hegyek országa, ahol máig csak egyetlen, párszáz kilométeres vasúti

szárnyvonal működik, és ahol még ma is szép számmal akadnak olyan hegyi falvak – főként az ország déli, Tádzsikisztánnal és Üzbegisztánnal határos részein –, amelyekhez semmilyen kiépített út nem vezet.

De nemcsak e sajátos geográfiai adottságok miatt nehéz egyben tartani az országot, hanem azért is, mert Kirgízia számos tekintetben premodern társadalom. Az itt élők körében még mindig rendkívül fontos, sőt meghatározó szerepet játszanak a rokoni kapcsolatok, épp ezért nem túlzás azt állítani, hogy Kirgízia kapcsán máig nem lehet modern értelemben vett politikai közösségről beszélni. Vagyis egy olyan társadalomról van szó, ahol nem egyszerűen emberi gyengeség kérdése, hogy az állam mindenkor vezetője szereti rokonait fontos közhatalmi posztokba emelni – illetve az üzleti szféra busás haszonnal kecsegtető területeire delegálni –, hanem olyan, a közösség jelentős része által is elfogadott társadalmi tradícióé, amelynek terhetől rendkívül nehéz szabadulni, sőt a vele való szakítás nem kevés politikai bátorságot feltételez.

Már 2005-ben is jól látható volt, hogy nem elsősorban ideológiai, avagy értékbeli különbségek mozgatták az akkor délről kiinduló tiltakozás és felkelés szereplőit, hanem az északi csoportok érdekeit képviselő klánok mértékvesztése. A már másfél évtizede regnáló akajevi elit az önmérséklet elemi normáira sem volt tekintettel, és ez egyaránt vonatkozott a politikai és üzleti életre. Mindez árulkodóan mutatkozott meg a „tulipános fordulatot” megelőző parlamenti választásokon. Miközben az ellenzék feltétlenül korlátozott ambícióval készült a megmérettetésre – a hetvenöt fős törvényhozásban mindössze 20–25 mandátumhoz szeretett volna jutni –, aközben Akajev és környezete mindent megtett azért – mozgósítva az igazságszolgáltatást és az ún. adminisztratív erőforrások szinte teljes tárházát –, hogy még e szerény terv se teljesüljön. Mindennek következtében az ellenzéki pártok a választásokon mindössze öt képviselői helyhez jutottak. Ám ez a hatalmi mértékvesztés már a kirgizeknek is sok volt. És jött a „tulipános fordulat”, élén a déli *Kurmanbek Bakijev*vel, aki azt ígérte, hogy egyszer és mindenkorra véget vet a hatalom önkényének, a mindent átható korrupciónak, a családi kapcsolatok uralmának, a nepotizmusnak.

A 2005-ös fordulat kétségtelenül elsősorban belső folyamatok következménye volt, még akkor is, ha tudjuk, hogy számos nyugatról támogatott alapítvány és NGO segítette az ellenzék politikai küzdelmében. Az sem véletlen, hogy épp Kirgizisztánban lehetett a korábban Grúziában és Ukrajnában bevált, erőszakmentes „színes forradalom” mintájára elnököt dönteni. Ez azért volt lehetséges – Akajev súlyos politikai hibáin túl –, mert a kirgiz politikai modell megtúrta az ellenzék politikai jelenlétét, elfogadta az ellenzéki sajtó kritikai nyilvánosságát és viszonylag liberálisan kezelte a különböző külföldi alapítványok működését. Ott, ahol e feltételek nem voltak jelen, és ahol a politikai vezető nem „fölt” erőszakhoz folyamodni – lásd az üzbegisztáni Andizsánban néhány hónappal később lejátszódó vérfürdőt –, ott ilyen fordulatot nem

lehetett kierőszakolni. Mindenesetre a „tulipános tábornak” az a körülmény kezdetben mindenképpen kedvezett, hogy a kirgíziai fordulat meggyőzően lehetett beilleszteni a posztszovjet térségen végigsöprő „színes forradalmak” sorába. Mindez jelentős mértékben segítette az új kormányzat nemzetközi legitimációját.

A gyors hatalmváltás után úgy tűnt, hogy Akajev bukása után Kirgízia rövid időn belül ismét a térség mintaállama lehet: stabil, demokratikus és szabad. Az új államfő, Kurmanbek Bakijev maga mellé vette miniszterelnökként a hatalmváltás napjaiban a börtönből kiszabadított, koncepció-s perben még Akajev idején elítélt rendőrtábornokot, Feliksz Kulovot. Az ország északi területeiről származó, Szaharov-díjas Kulov – aki sokkal inkább volt a „tulipános fordulat” szimbóluma, mint a déli Bakijev – rendkívül sokat tett azért, hogy az utcai fosztogatások a fővárosban rövid időn belül megszűnjenek, és a közhatalom helyreálljon. Kulov és más, nem Bakijev környezetéhez tartozó politikusok, így például – az ideiglenes elnöki posztot ma betöltő – Roza Otunbajeva politikai szövetségesként való kezdeti elfogadása is arra vallott, hogy Bakijev nemcsak a korrupciót és a nepotizmust akarja letörni, de tekintettel akar lenni az ország különböző területeinek és csoportjainak érdekeire, vagyis nem egyetlen klán országglásaként képzeli el államfői működését. Ez a kezdeti ambíció azonban már rövid időn belül alábbhagyott. Az új elnök környezetében egyre többen váltak csalódottá és érezték úgy, hogy Bakijev feladja korábban hirdetett elveit. Az elnököt sorra hagyták el szövetségesei és álltak át az ellenzék táborába. Már 2006 őszén tiltakozóhullám söpört végig az országon, ám az államfőnek akkor még sikerült úrrá lennie a helyzeten. Eközben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy míg a fordulat nyomán a politikai rendszer ugyan átmenetileg demokratikusabbá vált, az ország belső helyzete mindinkább destabilizálódott. Kirgízia azonban nemcsak korábbi relatív stabilitásából „billent ki”, de ezzel párhuzamosan megindult közéletének – köz- és magántereinek – kriminalizálódása is. Mindez joggal veti fel a „színes forradalmak” külső támogatóinak felelősségét, még akkor is, ha a lehető legjobb szándékot feltételezzük róluk.

Bakijevnek azonban nemcsak politikai problémákkal kellett szembenéznie, hanem az ország rendkívül súlyos gazdasági gondjaival is. Az alig több mint ötmillió lakosú Kirgízia egyik legnagyobb problémája a kiterjedt munkanélküliség. Legalább félmillióan – más források szerint még ennél is jóval többen – tartósan külföldön (leginkább Oroszországban) kénytelenek munkát vállalni, hogy családjukat eltarthassák. A létminimum alatt élők aránya rendkívül magas, meghaladja a népesség 40 százalékát. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a lakosság egyre ingerültebben fogadta a Bakijev család számos tagjának fontos állami posztra történő kinevezését. Az elnök egyik testvére – Zsanis Bakijev – éveken át az államfő védelméért felelős főhatóság élén állt, de tényleges befolyása messze túlnőtt ezen: lényegében ő felügyelte az ország titkosszolgálatait. Az államfő másik testvére – Adil Bakijev – az

ország Kínába delegált gazdasági ügyekben illetékes főképviselőjeként dolgozott. A harmadik testvér – Marat Bakijev – pedig Kirgízia németországi nagykövetségként szolgált. De ezzel még távolról sem volt vége az elnöki rokonok közhatalmi funkciókba emelésének. Az államfő egyik fia, akit ugyancsak Marat Bakijevnek hívnak, a parlament nemzetbiztonsági bizottsága elnöki főtanácsadójaként, míg a másik fiú – Makszim Bakijev – a kormány gazdaságfejlesztési irodájának vezetőjeként dolgozott. Ez utóbbi iroda, noha formálisan a kormány felügyelete alá tartozott, ténylegesen attól független intézményként rendelkezett jelentős költségvetési pénzek felett. Mi tagadás, ez így együtt már nem kevés. Joggal irritálhatott sokakat.

Nos, ezt – valamint az életfeltételek folyamatos romlását – elégtelték meg az ország északi részén található Talasz város lakói idén tavasszal, és március 17-re *kurultajt*, afféle népi gyűlést hívtak össze. A tanácskozáss résztvevői ultimátumot intéztek a terület kormányzójához. Az év elején jelentősen megemelt áram- és fűtésdíjak mérséklését, a közelmúltban gyanús körülmények között privatizált nagy állami cégek – mint például a *Szeverelektro*, vagy a *Kirgiztelekom* – állami tulajdonba történő visszavételét, az elnök fia által vezetett gazdaságfejlesztési iroda felszámolását, valamint a Bakijev család tagjainak állami posztokról történő menesztését követelték. Ám hiába vártak a hatóságok intézkedésére. Azok nemcsak, hogy nem léptek, de még arra sem voltak hajlandók, hogy szóba álljanak a népgyűlés képviselőivel. Helyette április elején megkezdődött az ellenzéki politikusok tömeges letartóztatása. Ez már túl sok volt a kirgizeknek, és 2010. április 6-án mintegy másfél ezren a talaszi adminisztráció elé vonultak, majd betörték az épületbe. A rendőrség és a helyszínre vezényelt speciális erők megpróbálták a tüntetőket megállítani és feloszlatni, ám ekkor már késő volt, az indulatok nemcsak Talaszban, de másnap a fővárosban is elszabadultak.

Ám hiába lövetnek április 7-én a tömegbe immár éles töltegyekkel, a felbőszült tüntetőket nem tudják megállítani. Az elnök, Kurmanbek Bakijev – aki fogadkozásai ellenére ugyanazt csinálta éveken át, mint elődje, csak épp még Akajevnél is türelmetlenebbül – már aznap elmenekült Biskekből. Sokáig ellentmondó hírek keringenek tartózkodási helyéről, majd kiderül, hogy az ország déli részén, a Dzsalsalabad térszomszédságában lévő szülőfalujában, Maszadanban keres menedéket. Hírek kelnek szárnyra arról is, hogy szinte azonnal fegyveres csoportok szervezésébe kezd. Bukása után zavaros és ellentmondó nyilatkozatok sorát teszi. Azzal fenyegetőzik, hogy vérfürdőt rendez Kirgíziában, ha az ideiglenes kormány erőszakkal próbálná foglyul ejteni, avagy megölni. Közben az új hatalom képviselői tárgyalásokat kezdenek az EBESZ elnökséget betöltő Kazahsztán külügyi vezetőjével Bakijev sorsáról, illetve arról, hogy a bukott elnököt hol és milyen feltételek mellett fogadnák be.

Már ekkor érezhető volt, hogy Kirgízia politikai jövője tele van bizonytalanságokkal, az ország stabilitása a korábbiaknál is kétségesebbé

vált. Nem látszott semmiféle garancia, hogy a bukott elnök helyére lépő egykori szövetséges, Roza Otunbajeva képes-e a véres hatalomváltás után konszolidálni az ország belső helyzetét. A két elnök, és három kormány külügyminisztereként is szolgáló Otunbajeva politikai jó szándékában és demokratikus elkötelezettségében nem volt ok kételkedni, már csak azért sem, mert korábban mindig bátornak bizonyult, amikor korrupttá váló korábbi szövetségeseivel szakítani kellett. Ez azonban önmagában aligha jelentett biztosítékot arra, hogy ő és szövetségesei egységesek maradnak, hatékony vezetőnek bizonyulnak és képesek lesznek a könnyen elszabaduló indulatok féken tartására. Az ugyanis kezdettől világos volt, hogy az új ideiglenes kormány legitimitása felettébb ingatag, amit többek közt az a taktikailag hibás lépés is növelt, hogy az új hatalom nemcsak az elnököt buktatta meg, de rövid időn belül a parlamentet is feloszlatta. Ugyanakkor az ideiglenes kormány azt is bejelentette, hogy június végén népszavazással új alkotmányt fogadtat el, amely Kirgíziát elnöki rendszerből parlamentárisá alakítja át.

Komoly kockázatot jelentett az is, hogy az áprilisi fordulat után az új hatalom nem lehetett biztos a déli területek engedelmisségében. Ez a hatalomváltás ugyanis – ellentétben a 2005-össel – nem délről indult ki, hanem északról, vagyis nem a „déli klánokat” hozta helyzetbe, hanem az ország északi csoportjait. Mindez többek között azt jelentette, hogy kétségessé vált a Bakijev idején bejártott, déli területeken áthaladó kábítószer-kereskedelem jövője. Számos elemző szerint abban, hogy az Otunbajeva vezette ideiglenes kormány nem tudta politikai akaratát az ország egészére gyorsan és hatékonyan kiterjeszteni, épp a kábítószer-üzletben érdekelt és a megdöntött hatalommal együttműködést kialakító bűnszervezetek játszották a meghatározó szerepet.

A déli országrész azonban nemcsak ezért tűnt potenciális veszélyforrásnak, de azért is, mert nem lehetett kizárni egy újabb üzbég-kirgiz konfliktus kialakulását sem. Ilyen nyílt és véres összecsapásra egyszer már sor került, mégpedig a szovjet korszak végén, 1990 júniusában. A mindössze néhány napig tartó osi és uzgeni tragédia egyike volt a peresztrojka évek legsúlyosabb etnikai összeütközésének. A föld- és vízhasználat körül kialakult feszültség június 4-én kirgizek és üzbégek közti többezres tömegverekedéssé fajult, ami a hivatalos adatok szerint 186 ember életét oltotta ki. A konfliktusnak csak az tudott véget vetni, hogy a térségbe irányították a szovjet hadsereg jelentős létszámú alakulatait. A Dél-Kirgíziába vezényelt katonai erő fél éven át felügyelte a helyzetet, és tartotta távol egymástól a két etnikai csoportot. Ez a konfliktus azonban már akkor sem kizárólag a hétköznapi élet színterein kialakult ütközések és súrlódások következménye volt. A kirgíziai üzbég közösség vezetői ugyanis még májusban beadvánnyal fordultak a szovjet Legfelsőbb Tanács Nemzetiségi Tanácsához azt kérelmezve, hogy a kirgiz tagköztársaság Os környéki területén, ahol jelentős számban élnek üzbégek, hozzanak létre – üzbegisztáni és grúzai mintára – üzbég autonóm

területet. Az osi üzbégek azt is sérelmezték, hogy miközben kirgíziai lélekszámuk alig marad el a tagköztársaság területén élő oroszoktól, alig találni vezető posztot betöltő üzbéget. A beadvány a korszak hivatalos statisztikai adataira hivatkozva arra hívta fel a figyelmet, hogy miközben a teljes kirgíziai népesség 21,5 százalékát adják az oroszok, aközben a tagköztársaság vezető posztjait ennél lényegesen nagyobb arányban töltik be. Ugyanakkor a kirgíziai lakosság több mint negyedét alkotó etnikai csoportok – üzbégek, dungánok, ujugurok, tádzsikok, kazahok, tatárok – alig jutnak vezető beosztáshoz. Különösen sérelmesnek találták, hogy a népesség több mint 10 százalékát adó üzbégek legfeljebb 7-7,5 százalékban vannak jelen fontos államhatalmi funkciókban. (Mind ez mutatja, hogy már a késői szovjet korszakban komoly feszültség és bizalmatlanság alakult ki kirgizek és üzbégek között, és ez a feszültség kiváltóképp érezhető volt az ország déli területein, ahol az üzbég lakosság aránya már a '90-es évek elején jóval meghaladta az országos átlagot.)

Az áprilisi fordulat nyomán hatalomra került ideiglenes kormány helyzetét – a számos nehézségen és kihíváson túl – egy körülmény mindenképpen erősítette, mégpedig az, hogy mind Moszkva, mind Washington abban volt érdekelt, hogy az új vezetés minél gyorsabban stabilizálja helyzetét és a lehető legrövidebb időn belül terjessze ki hatalmát az ország egészére. Túl ezen az is kedvezett az új kormánynak, hogy – szemben a 2005-ös „tulipános forradalommal” – ezúttal sem orosz, sem amerikai részről nem gondolták, hogy a másik fél lenne felelős a történetekért. Ettől persze még igaz lehet az az állítás, hogy Moszkva valószínűleg tudott a készülődésről, és a hatalomváltás egyáltalán nem volt ellenére. Mindazonáltal továbbra sincs bizonyíték arra, hogy az oroszok kezdeményezték volna Bakijev megbuktatását, illetve hogy a politikai fordulatban bármiféle gyakorlati szerepet játszottak volna. Az a tény, hogy mind Moszkvában, mind Washingtonban higgadtan fogadták a történeteket, azért érdemel különös figyelmet, mert – ahogy már utaltunk erre – Kirgíziában egyszerre működik (ráadásul meglehetősen közel egymáshoz) egy amerikai (Manasz) és egy orosz (Kant) katonai bázis.

A gyanú, hogy az ideiglenes kormány nem lesz képes gyorsan és hatékonyan stabilizálni az ország belső állapotát, már viszonylag korán igazolást nyert. Májusban látszott, hogy az új kormányzat nem teljesen ura a helyzetnek. A déli országrész Os melletti legnagyobb városában, Dzsalalabadban már néhány héttel a hatalomváltás után etnikai összefüggésekre került sor, de szerencsére akkor még mindez nem fajult tömeges és véres pogrommá. A konfliktusok azonban napról napra szaporodtak. Május végére incidensek sora érte el az ország déli, batkeni területét is. Ez a terület Kirgíziának az a része, amely délről határolja az Üzbegisztánhoz tartozó Fergana-medencét. Magas hegyek urálják, ahol számos kis üzbég enkláve élkelődik a kirgiz területekbe. Ezek az enklávék úgy jöttek létre, hogy az itt futó kis hegyi folyók völgyében évszázadokkal ezelőtt földművelő üzbég közösségek telepedtek le. Jószerével még a

XIX. században is ilyen üzbég falvak népesítették be csaknem teljes hosszában e folyó völgyeket. A XX. század elejére azonban már csak e vékony völgsáv egyes szakaszain éltek üzbégek, mert a folyópart más részein megjelentek a kirgizek. És amikor megtörtént a múlt század húszas-harmincas éveiben a közép-ázsiai szovjet tagköztársaságok területének és határainak kijelölése, akkor e „problémát” úgy hidalták át, hogy a hegyi folyók felső szakaszán megmaradt üzbég közösségeket kis enklávék formájában Üzbegisztánhoz csatolták. Ez a sajátos helyzet ma is fennáll, és lehetőséget ad a két etnikai közösség közti kisebb-nagyobb villongásra. Május végére e területeken a feszültség odáig fokozódott, hogy néhány üzbég enklávéba – a nagyobb konfliktust megelőzendő – Taskent katonai és rendőri erőket vezényelt.

E zárványléttel összefüggő konfliktus tipikus példáját adja *Szoh* esete. Ez a kis falu egyike az Üzbegisztánhoz tartozó, ám kirgíziai területek közé ékelődött enklávénak. Itt azért alakult ki feszültség, mert az üzbég enklávében élők egyre nehezebben tudtak megélni saját területükön, és egy idő után olyan legelőkre hajtották ki állataikat, amelyek az enklávén kívül esnek. Mindezt hosszú időn át a kirgizekkel megegyezve tették. Mindaddig a helyzet konfliktust nem szült, amíg e legelőkre nem tartottak igényt a szomszédos kirgiz falvak. Ám, amint ez az igény megjelent – függetlenül attól, hogy ez tényleges, a kirgiz közösség szükségleteiből, avagy merőben politikai okokból fakadt –, menten konfliktus keletkezhetett. Itt is ez történt. A kirgiz helyi hatalom megtagadta az enklávé üzbég lakóitól a legelő további bérlését, mire a kis üzbég falu lakói úgy reagáltak, hogy a községet átszelő úton közlekedő kirgiz rendszámú autókat rendszeresen kövekkel dobálták meg, utasaikat pedig megverték. Ezek után a kirgizek se maradtak adósak. Úgy vettek elégtételt, hogy a kis falut Üzbegisztánnal összekötő utat az enklávén kívül eső területen eltorlaszolták, ellehetetlenítve így az anyaországgal való érintkezést. Válaszul az üzbégek elzárták az Üzbegisztán területén található kirgiz falu, *Csarbak* ivóvíz-vezetékét. A konfliktusnak ebben a fázisában aztán – a nagyobb összeütközést megelőzendő – Taskent az enklávékban élő üzbégek védelmére (Biskek előzetes értesítése nélkül) katonai és rendőri erőket irányított. Mindez nem sok jót ígért.

De az igazi dráma csak ezután következett. Még ma sem egyértelmű, hogy mi vezetett a június 11-én fellobbanó dél-kirgíziai pogromokhoz, ahhoz a vérfürdőhöz, amelynek nyomán – a hivatalos adatok szerint – több mint háromszáz ember halt meg, míg a nem hivatalos becslések szerint legkevesebb kétezren válhattak a lincselések áldozatává. Még az ideiglenes kormány vezetője is arról beszélt, hogy a halottak tényleges száma meghaladhatja a kétezeret, és az öt napig dúló pogrom több száz ezer embert kényszerített otthona elhagyására.

Hiába készült el augusztus végére a Nemzetközi Kríziscsoport (*International Crisis Group*) jelentése a kirgíziai pogromokról (*The Pogroms in Kyrgyzstan, Asia Report N193 – 23 August 2010*), és nyert

nyilvánosságot még június végén az új kormány iránt lojális kirgiz Nemzetbiztonsági Szolgálat (*Szluzsba Nacionalnoj Bezopasznosztyi*) verziója, máig nehéz pontos és hitelt érdemlő képet nyerni arról, hogy mi is történt június 11-e és 16-a között Os és Dzsalsalabad környékén. A drámai végkifejletből és az áldozatok nagy számából arra lehet következtetni, hogy a napokig tartó véres pogrom kiváltója aligha lehetett valamilyen gyakorta előforduló, az élet hétköznapi menetével összefüggő etnikai konfliktus. Nem tűnik életszerűnek, hogy az ország déli részén jelentős számban élő üzbégek és a többségi kirgizek valamilyen soros – akár verekedéssé fajuló – vitája önmagában elégséges lehetett volna ahhoz, hogy a konfliktus ilyen méreteket és ilyen kegyetlen formát öltjön. A hétköznapi élet kisebb-nagyobb vitái ugyanis errefelé meglehetősen gyakoriak, mégsem váltak – az 1990-es esetet leszámítva – etnikai háborúvá. A történetekre a központi hatalom gyengesége és kétes legitimitása sem adhat meggyőző magyarázatot. A büntetlenség érzete persze kelthet olyan benyomást, hogy most minden megengedett, ám ez az érzület önmagában aligha adhat magyarázatot a napokig tartó lincselésre. Az azonban kétségtelen, hogy az ideiglenes kormány benuháza és tehetetlensége tovább rontott a helyzeten, amit csak fokozott a térségben állomásozó rendőri és katonai erők kivárása, sőt – egyes beszámolók szerint –, fellépésük gyakori etnikai elfogultsága is. Az, hogy megtörtént-e mindez – vagyis a központi hatalmat képviselő karhatalmi erők nem védtek kellő eréllyel és határozottsággal a megtámadottakat, akik többnyire üzbégek voltak, hanem maguk is pogromlovagokká váltak –, egyelőre teljes bizonyossággal nem tudható, de nagyon valószínű. Teljes bizonyossággal azt sem lehet tudni, hogy ki volt a tényleges felbújtó és finanszírozó. Sőt, azt sem látni világosan, hogy ki támadott meg kit, merthogy az egyszerre több helyszínen elszabaduló indulatok kronológiája nehezen rekonstruálható. Mindenesetre az aligha valószínű, hogy a kirgíziai összlakosság ma már legalább 14-15 százalékát adó üzbégek rontottak volna a kirgizekre. Ez még akkor is nehezen képzelhető el, ha tudjuk, hogy a júniusi konfliktusban érintett déli területeken – Os és Dzsalsalabad környékén – arányuk az országos átlagnál jóval magasabb. Ez persze nem jelenti azt, hogy üzbég oldalon a hatalomváltás utáni időszakban ne jelentkeztek volna különböző politikai igények, az üzbég nyelv hivatalos státuszának rendezésétől az üzbégek aktívabb politikai szerepvállalásáig, ám ezek – de akár még az autonómia követelése is – teljes mértékben legitim igények, már amennyiben nem egy etnokratikus szerkezetű és szellemű országban vetik fel. Egy olyan államban, ahol a politikai közönséget nem azonosítják az etnikai közönséggel az efféle kezdeményezések se dühöt, se ellenszenvet nem váltanak ki. Kirgíziában más volt a helyzet, mert-hogy akadtak olyan politikai – és részben alvilági – tényezők, amelyek indulatot szítottak, tüntetést szerveztek, sőt attól sem riadtak vissza, hogy egyetemi épületet dúljanak fel. Ez történt még májusban Dzsalsalabadban, ahol a felbőszült tömeg a városban működő Népek Barátsága Egyetem

épületébe tört be, csak azért, mert az intézményt az üzbég közösség egyik vezetője tartja fenn.

Ugyanakkor az a feltételezés sem tűnik meggyőzőnek, hogy a többségi kirgizok – mindenféle szervezés és előkészítés nélkül – egyszerre csak megelégteltek volna az ambiciózus és szorgalmas (főként földműveléssel és kereskedelemmel foglalkozó) üzbégek jelenlétét. Nemcsak azért nehéz ezt elképzelni, mert – ha nem is konfliktusmentesen, de – évszázadok óta élnek egymás mellett, tevékenységeikkel jól kiegészítve egymást, hanem, mert az üzbég etnikai közösség meglehetősen nagy – legkevesebb nyolcszázézeres –, amit nem lehet csak úgy elkergetni, vagy ha ez mégis bekövetkeznék, e fejlemény gazdaságilag roppantaná össze a térséget. És ezzel a kirgizok többsége is alighanem tisztában van.

Ha tehát ezek a változatok nem tűnnek meggyőzőnek, vagyis nem valamiféle spontán elszabaduló konfliktus vezetett a vérfürdőhöz, akkor lennie kell valamilyen más körülménynek, illetve erőnek, amely érdekelt lehetett e drámai és kaotikus helyzet kialakításában. Az ideiglenes kormány kezdettől azt állítja – és a Nemzetbiztonsági Szolgálat június végén közreadott verziója is ezt erősítette meg –, hogy volt és ma is jelen van a térségben ilyen erő. Az új biszeki vezetés szerint ez az erő nem más, mint az áprilisban megbuktatott elnök, Kurmanbek Bakijev és családja, illetve a hozzájuk máig hű dél-kirgiziai klánok. Ezt a verziót – még ha nem is nélküli az önfelmentés és leegyszerűsítés bizonyos elemeit – számos közvetett és közvetlen bizonyíték látszik alátámasztani. Egyrészt az április elején elkergetett elnök szülőföldjén, a dél-kirgiziai Dzsalamalabad környékén lelt menedékre, ahonnan többek között azzal fenyegette meg az ideiglenes kormányt, hogy csataterre változtatja az országot, ha megpróbálnák letartóztatni. Arról is megbízható információk szóltak, hogy a bukott államfő és vele tartó szűk környezete azonnal fegyveres csoportok szervezésébe fogott. Mindezt Bakijev személyes biztonságának garantálására hivatkozva tették, ám valószínűleg nem csak ez volt a cél. A menesztett elnök ugyan röviddel megbuktatása után lemondott államfői posztjáról, ám írásos nyilatkozatát utóbb visszavonta, ezzel is erősítve az általános bizonytalanságot és az ideiglenes kormány legitimitása körüli kétségeket. Végül az új hatalomnak sikerült elérnie, hogy Bakijev elhagyja az országot. Miután az orosz vezetés világossá tette, hogy a bukott államfőt nem várják Moszkvába – ráadásul az elkergetett elnök meggyőződése, hogy erőszakos elmozdítása orosz segítséggel történt, így eleve nem is készült oda –, Bakijev elfogadta a fehérórosz diktátor ajánlatát és Minszkbe utazott. A család számos – korábban fontos közhatalmi funkciót betöltő – tagja azonban illegálisba vonult, és Dél-Kirgizistánban maradt, illetve fel-felbukkant az országgal délről határos Tádzsikisztánban, hogy onnan szervezze a Bakijevhez hű erőket. Hogy mindez nem csupán merő feltételezés, arra leginkább az a lehallgatott és még május elején a világhálóra feltett hosszú telefonbeszélgetés lehet a bizonyíték, amit a bukott elnök fia, a június elején Londonban

politikai menedékjogot kérő Makszim Bakijev folytatott nagybátyjával, Zsanis Bakijevvel.

A feltehetően a tádzsik titkosszolgálatok által lehallgatott párbeszéd cinizmusa elképesztő. De legalább ennyire döbbenetes az a részletekben menő pontosság, ahogy Makszim, az ország gazdaságfejlesztési ügyeiben illetékes iroda egykori vezetője – jelentős állami pénzek feltételezett elsibolója – pontról pontra ismerteti az ideiglenes kormány megdöntéséhez és az általános bizonytalanság, illetve káosz kialakításához nélkülözhetetlen lépéseket. És nem mással ismerteti e programot, mint azzal a Zsanis Bakijevvel, aki nemcsak az elkergetett elnök testőrségét és titkosszolgálatait irányította, de – számos beszámoló szerint – máig szoros kapcsolatokat ápol az ország déli részén egyre nagyobb befolyáshoz jutó kábítószer-maffiával és más kriminális csoportokkal. A beszélgetés során Makszim viszi a szót, míg Dél-Kirgízia informális ura többnyire csak egyetértően hallgat, vagy pontosítón visszakérdez. A beszélgetés során kirajzolódó terv világos, a cél egyértelmű: olyan helyzetet kell teremteni, hogy az egyébként is bizonytalan legitimitású ideiglenes kormány helyzete még ingatagabbá váljék. Ennek érdekében el kell lehetetleníteni a június 27-re kitűzött, az új alkotmányról rendezendő népszavazást. Ha ugyanis e népszavazás nyugodt körülmények között és jelentős részvétel mellett megtörténne,* úgy megerősödhetne az átmeneti adminisztráció, és az elnöki rendszerű köztársaság parlamenti berendezkedésre válthatna. Ez utóbbi – bár nyilván nem jelentene leküzdhetetlen akadályt – mégiscsak komplikáltabbá tehetné a Bakijev-klán politikai visszatérését. Ez tehát a cél. De hogyan érhető el mindez? Többek között úgy – fejt ki a lehallgatott telefonbeszélgetésben e politikai technológia részleteit Makszim Bakijev –, hogy néhány tucat ember fogja magát Biskekben és erővel betör az ideiglenes kormány székházába, ahol kinyilvánítja: immár mi vagyunk az ideiglenes kormány és nem ti. Ha ez a vadonatúj ideiglenes kormány még néhány dekrétumot is kiadna, nos, az lenne csak az igazi. Ebben a helyzetben már végképp nem tudná senki, hogy kié is a hatalom.

A beszélgetésben kirajzolódó terv gonosz és cinikus. Felsejlik belőle, hogy minden megengedett, ha a hatalom visszaszerzése a cél. Olyannyira nincs határ és erkölcsi gát, hogy a beszélgetésnek van egy olyan részlete, amikor a bukott elnök fia egészen odáig elmegy, hogy kifejtse: elég 500 mindenre elszánt *jebanatot* (visszafogott magyar fordításban: *faszfejt*) megvenni és arra bírni, hogy az ország különböző pontjain – nem kell ehhez több mint nyolc-tíz jól megválasztott helyszín – válogatás nélkül a civilek közé lőjön, és a káosz garantált. Ebben az ifjú Bakijevnek igaza is lett.

* A népszavazást június 27-én, érvényesen, megtartották. Az elfogadott új alkotmány szerint Kirgízia immár nem elnöki, hanem parlamenti köztársaság.

Noha több mint leleplező ez a telefonbeszélgetés, önmagában aligha adja egyértelmű bizonyítékát annak, hogy ezt a tervet a Bakijev-család meg is valósította. A kirgiz Nemzetbiztonsági Szolgálat június végi sajtóközleménye szerint azonban igen, merthogy a titkosszolgálat számos olyan konspiratív találkozóról tud, ahol állításuk szerint a bukott elnök családjának tagjai kapcsolatba léptek a közép-ázsiai térségben tevékenykedő különböző muszlim terrorista csoportok vezetőivel, így mindenekelött az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom (IDU) és az Iszlám Dzsihád Szövetség (SZID) képviselőivel. A Nemzetbiztonsági Szolgálat szerint Makszim Bakijev 2010 áprilisában Dubaiban találkozott az IDU irányítóival. Május elején pedig a Bakijev-család két képviselője vett részt azon az afganisztáni Badahsán-tartományban tartott találkozón, ahol a Talibán, az IDU és az Egyesült Tádzsik Ellenzék (OTO) harctéri parancsnokai voltak jelen, és ahol megegyezés született arról, hogy a bukott kirgiz elnök családja 30 millió dollárt ad az IDU-nak a kirgiziai belső helyzet destabilizálásáért. A biszeki titkosszolgálatok arról is tudnak – állítja a sajtóközlemény –, hogy 2010 májusában a SZID egy 15 fős csoportot alakított ki a pakisztáni törzsi területekre visszavont tapasztalt üzbég harcosokból, akiket illegálisan – Afganisztánon és Tádzsikisztánon át – Kirgíziába juttattak el, ugyancsak azzal a céllal, hogy fokozzák a belső bizonytalanságot és káoszt. Hogy mindez megfelel-e az igazságnak – nehéz eldönteni, ellenőrizni pedig képtelenség. Az nyilvánvaló, hogy a felsorolt iszlamista csoportok egytől egyig érdekeltek a közép-ázsiai térség országainak fokozódó politikai bizonytalanságában. Ezért elképzelhetőnek és életszerűnek tűnik e csoportok és a hatalmuktól megfosztott Bakijev-család közti taktikai szövetség létrejötte. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy Bakijev környezete épp e szervezetek erejét és képességeit igénybe véve próbálta meg visszaszerezni hatalmát. Ám ennél többet aligha állíthatunk.

Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy ha minderről már az események bekövetkezte előtt tudott az ideiglenes kormány, akkor miért nem tett ellene valamit? Vagy ha tett, akkor lépései miért nem bizonyultak kellőképpen hatékonyak? Egyelőre nehéz e kérdésekre válaszolni. Egy azonban bizonyos, az átmeneti adminisztráció, élén az időközben elnöki hatáskörrel is felruházott Roza Otunbajevával, vajmi keveset tett – vagy tudott tenni – az öt napig tomboló pogrom ellen. Ebben – többek között – az is akadályozhatta, hogy a kirgiz hadsereg és rendőrség viszonylag kis létszámú, rosszul felszerelt és alulképzett. Olyan erői pedig végképp nincsenek, amelyek hatékonyan tudnának kezelni efféle helyzeteket. Ráadásul az új vezetés egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy parancsait teljesítik is. Otunbajeva maga nyilatkozta, hogy hiába adtak ki tűzparancsot a gyújtogatók és fegyveresek ellen, azt a kirgiz rendfenntartó erők figyelmen kívül hagyták. Az új vezetés a titkosszolgálatok egészének feltétlen lojalításában sem bízhat. A már említett lehallgatott telefonbeszélgetésben a szolgálatok korábbi vezetője, Zsanis Bakijev

maga is utal arra, hogy ha eljön a pillanat, számíthat majd egykori titkoszolgálati beosztottjaira. Nyilván ezek a körülmények is közrejátszottak abban, hogy az új vezetés már a konfliktus elején megpróbálta elérni, hogy Oroszország jelentős erők átdobásával segítsen a pogrom megfékezésében. Moszkva azonban elhárította e kérést, és csak humanitárius segéllyel támogatta a helyzet rendezését. Az orosz vezetés persze nem volt könnyű helyzetben. Többek között azért sem, mert roppant nehéz lett volna pontosan meghatározni, hogy mi is a feladata, ki ellen kell fellépni, és kiket kell szétválasztani. Mindez azokban a drámai napokban egyáltalán nem volt világos. A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy Oroszországnak sincsenek ilyen természetű feladatok kezelésére kiképzett erői. De túl e „technikai” részleteken felmerültek politikai jellegű kockázatok is. Ha Moszkva a kérésnek engedve jelentős erőkkel bevonul Kirgíziába, úgy sokak ellenszenvét és kritikáját váltotta volna ki. Többek között olyan közeli szövetségeseiét is, mint Üzbegisztán és Tádzsikisztán. Azzal vádolhatták volna, hogy nem segíteni akart, hanem csak politikai felügyeletét akarja újabb területekre kiterjeszteni. Ráadásul egy ilyen beavatkozás olyan időszakban, amikor Moszkva folyamatosan jelét adja annak, hogy modernizációs szükségleteinek támogatásáért kész a nyugati hatalmakkal együttműködőbb politikát követni, elképzelhetetlen lett volna anélkül, hogy ehhez ne nyerje el előzetesen Washington és Peking egyetértését. Ha viszont nem lép – mint ahogy tette is –, akkor joggal vethetik a szemére, hogy érzéketlen, hidegen hagyja mások fájdalma és szenvedése. Kivárása és tétlenkedése nemcsak e fontos humanitárius szempontból válhat majd Moszkva kárára, de azért is, mert könnyen elillanhat az a térségben még mindig jelenlévő közérzület, hogy ha baj van, Moszkva biztosan segít. Segít, mert tud és akar is segíteni. Ez a borzalmas öt nap azonban arról győzte, illetve győzhette meg az egykori szovjet Közép-Ázsia társadalmait, hogy Oroszországra már nem feltétlenül lehet számítani. Miközben a Kreml próbálta távolságtartásával megnyugtatni a térség autoriter rendszereit, aközben azt kockáztatta, hogy elveszíti a régió társadalmainak szimpátiáját. Hogy miért történt így, az egyelőre nem tudható, de hogy Moszkva kivárása nem múlik el nyomtalanul, az egészen bizonyos.

A júniusi pogromhullám ugyan öt nap után kifulladt, ám továbbra sincs garancia arra, hogy a borzalmas napok nem ismétlődnek meg az ország más részein, akár az északi területeken, a fővárosban is. Ha a káosz átcsap újabb körzetekre, vagyis nem sikerül stabilizálni a kirgíziai helyzetet, úgy Belső-Ázsia déli, bizonytalan oldalához – mindenekelőtt Afganisztánhoz és Pakisztánhoz – immár az északi oldal egyes területei is csatlakozhatnak. Ha a kirgíziai helyzet végképp megbillen, úgy egyre nehezebbé válik az északi oldal legnépesebb országát, Üzbegisztánt stabil körülmények között tartani. Ahhoz, hogy e rémálom ne következék be, az új kirgiz vezetésnek is sok mindent kellene tennie. Mindenekelőtt szembenézni azokkal az okokkal, amelyek közrejátszottak a júniusi pogrom

rom kialakulásában. Ehhez nem elég a lincselés felbujtóit, finanszírozóit és közvetlen elkövetőit felkutatni és megbüntetni. Persze, ez sem egyszerű feladat. Már csak azért sem, mert valószínűleg számos – egymással is együttműködő – erő felelős a történekeért. Éppúgy szerepe lehetett a júniusi drámában a Bakijev-családnak, a déli országrész kábítószer-üzletében érintett alvilági csoportoknak, miként a belső-ázsiai térségben aktív különböző muszlim szervezeteknek. A közvetlen felelősség és érintettség megállapítása az elfogulatlan és szakszerű ügyészi vizsgálat, majd pedig bírósági tárgyalás feladata. De van még egy legalább ennyire, vagy még ennél is fontosabb teendő: a kirgíziai politikai osztálynak ugyanis szembe kell néznie saját felelősségével is. Mert ez a felelősség nyilvánvaló. Ami történt, azért történhetett meg, mert Kirgíziában akadtak olyan jelentős létszámú társadalmi csoportok, amelyek fogékonyak bizonyultak a nacionalista retorikára, akik számára a politikai közösség az etnikai közösséggel azonos. Ennek az érzületnek a kialakulásában kitüntetett szerepe volt és van a mindenkor politikai osztálynak. De nemcsak az eszmék és eszmények vonatkozásában terheli felelősség az állam irányítóit. Felelősek azért is, hogy az ország gazdasági és szociális helyzete se adjon táptalajt nacionalista indulatoknak, zsigeri gyűlölködésnek. Mindennek egyik alapfeltétele, hogy a jobb sorsra érdemes kis közép-ázsiai köz-társaságban végre megálljon az ország népességének jelentős részét sújtó társadalmi züllés, az egyre kiterjedtebb lumpenizálódás. Mindez nemcsak Kirgíziának okoz gondot, de a szomszédos Tádzsikisztánnak és Üzbegisztánnak is, vagyis komoly regionális probléma. Szélsőséges és gonosz eszméknek azonban nemcsak a szociális ellehetetlenülés toborozhat híveket, de a hatalom korruptsága, tehetetlensége, az ügyészség és bíróság részrehajlása is. Ha a kirgíziai igazságszolgáltatás nem lesz képes és hajlandó nemcsak az üzbégek, hanem a kirgizek felelősségét is megállapítani a júniusi pogromokban, úgy az ideiglenes kormány biztos lehet abban, hogy a kirgiz közhatalom hosszú időre eljártssza az etnikai béke helyreállításának esélyét. Etnikai béke nélkül pedig nincs modern politikai közösség.

Felhasznált irodalom

- Abasin, Sz.: *Nacionalizmi v Szrednyej Azii*. SzPb, 2007.
- Arapov, D. – Koszacs, G. (red.): *Iszlám i szovjetszkoje goszudarsztvo*. Vip.1., Moszkva, 2010.
- Arapov, D. (red.): *Iszlám i szovjetszkoje goszudarsztvo*. Vip.2., Moszkva, 2010.
- Buttino, M.: *Revolucija naoborot. Szrednyaja Azija mezdsu pagyenyijem carszkoj imperii i obrazovanyijem SzSzSzR*. Moszkva, 2007.
- Chaudet, D.: *Iszlamszkij terrorizm v regionye Bolsoj Centralnoj Azii: „al-kaidizacii” uzbekszkoje dzsihadizma*. Párizs, IFRI, 2008.
- Kaszenova, N.: *Novij mezsdunarodnij donor: pomoscs Kitaja Tadzsiszstanu i Kirgiszstanu*. Paris, IFRI, 2009.

- Kazancev, A.: „Bolsaja igra” sz nyeizvesztnimi pravilami: mirovaja politika i Centralnaja Azija. Moszkva, 2008.
- Kazancev, A.: Polityika sztran Zapada v Centralnoj Azii: projekti, dilemmi, protyivorecsija. Moszkva, 2009.
- Khalid, A.: *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. 2006.
- Malgin, A. – Narinszkij, M. (red.): *Juzsnij flang SzNG. Centralnaja Azija-Kaszpij-Kavkaz: energetyika i polityika*. Moszkva, 2005.
- Marganyija, O. (red.): *SzSzSzR poszle raspada*. SzPb, 2007.
- Radvanyi, J. (red.): *Posztszovjetszkije goszudarsztva*. Moszkva, 2008.
- Rumer, B. (red.): *Centralnaja Azija i Juzsnij Kavkaz*. Moszkva, 2007.
- Rumer, E. – Trenin, D. – Zhao, H.: *Views from Washington, Moscow and Beijing*. London, 2007.
- Todua, Z.: *Ekszpanzija iszlamisztov na Kavkaze i v Centralnoj Azii*. Moszkva, 2006.
- Zvjagelszkaja, I.: *Sztanovlenyje goszudarsztvo Centralnoj Azii. Polityicseszjkije processzi*. Moszkva, 2009.
- www.ferghana.ru
- www.kommersant.ru
- www.ng.ru
- www.vremya.ru

A baloldali rendszerváltó társadalmi-politikai mozgalmak napjaink Latin-Amerikájában

Előadó:

Carlos Antonio Aguirre Rojas történész
Universidad Nacional Autónoma de México

Budapesti Francia Intézet
(I. ker. Fő utca 17.)

2010. november 15., hétfő 19 h
(francia nyelven, szinkrontolmácsolással)
A belépés ingyenes!

A Magyar Szociális Fórumokért Alapítvány,
a Le Monde diplomatique magyar kiadása,
a TIT Kossuth Klub Egyesület és
az Eszmélet folyóirat közös rendezvénye

A görög válság: az Európáért folytatott „háború” első „csatája”

„Nem akarunk meghalni Danzigért” – mondták a franciák hetven évvel ezelőtt. „Nem akarunk fizetni a görögökért” – mondják ma a németek. S bár azóta Európában a fegyverek helyett már a pénz diktál, ereje nem kevésbé halálos – és nem is kevésbé önpusztító.

Görögország ellen hatalmas „geoökonómiai” erők intéztek rohamot: a minden ellenőrzést levetett finánctóke, a Pénz születő Birodalma. A támadás jelentősége messze meghaladja ennek a kis országnak a méreteit. Ez csak az első csata azoknak az ütközeteknek a sorában, amelyek meg fogják határozni az európai államok és országok, az egyesült, független, szociális Európa jövőjét – demokráciánk és civilizációnk jövőjét.

Ki fogja megfizetni a világgazdaság felhalmozódott adósságát, beleértve a nagy bankok 2008-ban történt megmentésére kipengetett összeget? – erre a kérdésre keresik a választ Görögországban. A fejlett országok lakossága? Akár a három évszázad harcaiban kivívott szociális és demokratikus jogoknak, vagy másképp fogalmazva, az európai civilizációnak az eltörlése árán is? Vagy a többi ország? Rámegy az egész környezetünk? A bankok nyernek, vagy az államok?

Vajon képes lesz-e Európa egy ésszerű protekcionizmus és egy növekedési politika keretei között ismét irányítása alá vonni az elszabadult finánctóke szörnyetegét, újraszabályozni a tőkeáramlásokat, részt venni egy többpólusú világ felépítésében és példát mutatni a globális rendnek? Vagy elvérzik könnyörtelen belső konfliktusaiban, és konszolidálja Amerika megingott domináns szerepet? Esetleg idővel más, akár totalitáriánus hatalmakat is erősíthet globális vagy regionális szinten?

A görög válság

A bankokat kolosszális összegekkel megmentő európai kormányok és az Európai Unió Görögország számára – az 1941–1944 közötti német megszállást leszámítva – a legsúlyosabb visszaesést eredményező intézkedéseket írnak elő. Az ebből következő recesszió határozatlan időre megfosztja az országot a növekedés bármilyen reményétől, és lehetetlenné teheti az államadósság visszafizetését. A 2008-ban indult

világválság legújabb fázisában Görögország játszhatja el a Lehman Brothers szerepét.

Eljutottunk arra a pontra, hogy az európai központi bank 1 százalékos kamattal ad hitelt a bankoknak csak azért, hogy amazok 6-7 százalékos kamatot kérhessenek a görög államtól. Közben az európai államok nem hajlandók meghozni olyan, a görög állam által fizetett kamat normalizálását elősegítő intézkedéseket, mint például eurókötvények kibocsátása.

Németország Európa ellen

Húsz évvel ezelőtt a frissen újraegyesült, „teljes stratégiai nagykorúságát” elérő Németország első dolga az volt, hogy partnereinél kieroszakolta a Jugoszláviából kivált tagköztársaságok elismerését és „kivégezte” a többnemzetiségű szövetségi délszláv államot. Ebből következett előbb a Balkánt végigpusztító, ám a problémák egyikét sem megoldó háborúk sora, majd az EU közös kül- és védelmi politikájának elvetélése, végül az USA ünnepélyes visszatérése a délkelet európai térség abszolút urának a szerepébe.

Ám mindez apró csínytevésnek tűnik ahhoz képest, ami ezután jöhet. Berlin rövidlátásból és a maastrichti szabályrendszer dogmatikus, végletesen önző védelméből következően hajlandónak mutatkozik feláldozni, gazdasági és szociális katasztrófába dönteni egy vagy több, akár még az EU „kemény magjához”, az eurózónához tartozó partnerét is.

A „görög” válság, a „spanyol”, a „portugál” vagy bármelyik ezután következő válság tétje ma nem csupán a közös európai politika vagy a Balkán sorsa. Maga az egyesült Európa gondolata múlhat ki a közös fizetőeszközzel együtt, ahogy erre már rámutattak tisztán látó politikusok és gazdasági elemzők mind Európában, mind a világ más tájain. Míg 1990–91-ben a német politika segítette meghatározni az Egyesült Államok délkelet európai szerepét, ma megint csak a német politika állíthatja helyre Amerika megrendült hegemoniáját Európa, sőt, a világ ügyeiben. Ezzel párhuzamosan pedig megfosztja Európát attól a lehetőségtől, hogy ideológiájára és civilizációjára támaszkodva úttörő szerepet játsszon a világrend égetően sürgős átalakításában.

Nem precedens nélküli a német történelemben az ily hatalmas léptékű hiba. Berlin ma ugyanúgy túlbecsüli gazdasági erejét, mint ahogy túlbecsülte katonai erejét az 1910-es és 1930-as években, amikor jelentős mértékben hozzájárult Európa – és maga Németország – lerombolásához mindkét világháborúban.

A közös deviza és az EU működési módja legfőként Németországnak kedvez, ám az ennek ellenére sem hajlandó „megnyitni pénztárcáját” nehéz helyzetbe került partnereinek. Nem védi meg kifelé Európát sem az angol-amerikai irányítás alatt álló nemzetközi bankok, sem pedig az eufemisztikusan „a piacként” emlegetett fináncióke támadásaival

szemben. De belső védelmet sem ad Európának. Nemcsak, hogy nem segíti meg egyik úgynevezett partnerét, hanem még azt is elnézi, hogy a német média a legnagyobb nehézségek közepette szadista és rasszista kampánnyal sértegeti Görögországot.

Németország és Maastricht

A németek joggal állítják, hogy az EU-tagok között bármely szolidaritást és kölcsönös segítségnyújtást tiltó, örök időkre kőbe vésett, sehol máshol nem létező monetáris politikát előíró maastrichti szabályokat védik. Ezek a szabályok egybeesnek Németország érdekeivel – pontosabban azoknak a berlini vezető körök általi értelmezésével –, de leginkább a bankok és általában a fináncstőke birtokosainak az érdekeivel. Az ő profitjukat garantálja a maastrichti szabályrendszer, valamint a tőke- és áruforgalom teljes liberalizációja, amely explicit vagy implicit módon tiltja az európaiaknak egy inflációtűrőbb, keynesiánus, anticiklikus politika folytatását, ám lehetetlenné teszi azt is, hogy megvédjék magukat a külgazdaság, nevezetesen Amerika vagy Kína támadásaitól.

Berlin éppen a maastrichti egyezményt szentírásként kezelő politikájának a hangsúlyozásával fedi fel önkéntelenül is a jelenlegi európai építmény szörnyűségét. Nem kell ahhoz közgazdásznak lenni, elég a józan paraszti ész, hogy felismerjük: egy személyeket, népeket, államokat vagy bármi mást egyesítő unió nem lehet hosszú életű, ha létezésének az alapja nem más, mint... az alkotóelemei közti szolidaritás tilalma! De az európai népek nem azért mondtak igent Európa egyesítésére, hogy tönkretegyék magukat, hanem azért, hogy több biztonságra és jólétre tegyenek szert.

Azzal, hogy már az első problémák felmerülésekor hátat fordítanak partnereiknek, maguk a német vezetők fosztják meg jogosultságától az egységes Európa gondolatát, a közös deviza létezését és saját ambíciójukat Európa vezetésére. Mire jó egy olyan Unió, amely minden követ megmozgat a 2008-as válságot okozó bankok megmentésére, ám nem hajlandó segítséget nyújtani a közpénzen konszolidált bankok által fenyegetett európai népeknek? A válság által érintett eurózóna-tagok kizárólag azért nem léptek még ki a rendszerből, mert tartanak annak következményeitől (az egyes országok vezető köreinek az érdekeiről most ne is beszéljünk). De vajon meddig lesz elégséges ez az ok, különösen annak fényében, hogy a gazdasági válság esetleges eldurvulása Európa jelentős részét Latin-Amerika szintjére süllyesztené? Ahogyan már megtörtént a XX. században is, Németország ismét meg fog fizetni az önzéséért: mind politikailag, saját szerepének az aláásával, mind gazdaságilag, amiért saját termékei vásárlói ellen lép fel. Ám féltő, hogy erre túl későn fog rádöbenni.

Szinte magától értetődő, hogy a görög válság nem kizárólag és nem is elsősorban az ország kétségtelenül jelentős belső problémáiból, a görög állam gyengeségéből és a széleskörű korrupciót gerjesztő politikai rendszeréből fakad. Ám ezek a problémák – amelyekhez még hozzáadódik, hogy Görögország óriási összegeket költ a revíziós igényekkel fellépő Törökország elleni védekezésre – meghatározzák a válság formáját, bekövetkezésének idejét és az ország válaszképességét. Nem határozzák meg viszont az okát, ahogy ezt bizonyítja a Spanyolországot, Portugáliát és más országot sújtó válság. Ezen válság Görögországban elsősorban az államháztartási hiányban, Spanyolországban a magánadósságok felhalmozásában manifesztálódik, de másutt is érzékelhető. A válságban tükröződik, hogy az Unió leggyengébb tagjai hosszú távon képtelenek egyfelől megfelelni a Németország és a nemzetközi bankrendszer érdekeire szabott monetáris politikának, másfelől elhárítani az eurózóna külső védelmi korlátai lebontásának következményeit.

Kompenzációs mechanizmusok híján a közös fizetőeszköz „belső” működéséből következően Európa déli részének az értékőbblete folyamatosan északra vándorol. Az amerikai és a kínai konkurencia elleni védelemtől önként lemondó eurózóna „külső” működése bármilyen ipari és szociális politika és bármilyen adóharmonizáció esetén az európai termelőképesség csökkenéséhez vezet az egész kontinensen, kezdve a leggyengébbekkel. Így például a görög ipar az ország északi részéből a Balkánra települ át, az eurót drágálló turisták pedig a török tengerpartot részesítik előnyben. A kohéziós politika rövidesen bekövetkező lezárása után a probléma még súlyosbodni fog. A helyzetet minden bizonnyal nehezíti a görög strukturális probléma, aminek következtében Görögország az európai válság kellős közepébe került, de magát a krízist nem ez idézte elő.

Nem csak Dél-Európának kell szembesülnie ezekkel a problémákkal. A központibb fekvésű és fejlettebb Franciaország, Európa politikai szíve (ha Németországot tekintjük az ipari szívnek) hasonlóan érintett, és ez vezetett az európai alkotmány elvetéséhez a 2005-ös népszavazáson. Azóta számos francia értelmiségi mutatott rá az eurózóna zsákutcájára. Emmanuel Todd, Jacques Sapir, Bernard Cassen és az ATTAC, Maurice Allais és sokan mások mind hangsúlyozták, hogy a protekcionizmus valamilyen formája nélkül a termelékeny és szociális Európa hosszabb távon életképtelen. Az eurózóna jelenlegi merev szabályai Todd szerint egyenesen totalitarizmushoz vezetnek. A kereskedelem ultraliberális rendszere és az uniós termékek preferálásának az eltörlése miatt a brüsszeli hatóságok Európát a katasztrófa felé kormányozzák.

Politikai akarat híján az eurózóna reformjának a gondolatát nem lehetett átültetni a gyakorlatba. A görög nép tragédiáját idéznék elő, ha – többek közt – a görög politikai rendszernek és a degenerálódó politikai

elit kormányzásának következtében katasztrófával fizetne az euró reformjéért, amely már túl későn érkezne ahhoz, hogy abból Görögország hasznot húzzon.

Gazdaság és geopolitika

Ami viszont a probléma geopolitikai dimenzióját illeti, úgy tűnik, a német vezetők nem tanultak saját történelmükből, és elfelejtették, hogy az első világháborút megelőző évtizedekben képtelenek voltak a tudományos és technológiai fejlődésüktől várt profit realizálására. Az elmúlt pár évtized deregulációja által életre hívott kaszinó-kapitalizmus, amelynek a születéséhez érdekelt félként minden stratégiai éleslátás híján ők maguk is hozzájárultak, angol-amerikai gyermek. Márpedig nincs az az ügyes és erős játékos, aki valaha is nyerni tudott volna a kaszinó tulajdonosa ellen!

Felmerül az emberben a kérdés, hogy nem rejtőzik-e a jelenlegi válság mögött valamilyen stratégiai terv, amely nemcsak a görög állam-adósságot, hanem a világvalutává válni készülő eurót is érinti? Főleg, hogy immár tudjuk: a Görögország és az euró elleni támadás mögött a *Goldman Sachs* állt.

A bankok diktatúrájának Európájában a maastrichti egyezmény mögé bújó németek valóban profitáltak ugyan gazdasági fölényükből, ám közben bele is sétáltak egy óriási, az egyesült Európára leselkedő potenciális csapdába – amelyet most működésbe hoztak. Várható is volt, hogy a dolgok ebbe az irányba menjenek, ha azt látjuk, hogy az európai monetáris politika kidolgozója nem más, mint a *Goldman Sachs* embere, Otmar Issing. De ő is csak egy láncszem ennek a banknak a széles európai befolyási hálózatában.

Talán éppen most látjuk kibontakozni a maastrichti egyezmény keretében a geopolitikát és geoökonómiát integráló stratégiai tervet. A válság bele volt kódolva magába az egyezménybe, méghozzá két lehetséges végkimenetellel: Európa vagy átalakul egy totalitáriánus struktúrává, vagy alkotó elemeire esik szét – illetve legfeljebb belső problémái által szétszaggatott állapotban marad fenn, és képtelen lesz az Egyesült Államoktól független módon működni és feltételeket szabni a globális fináncctökének.

Úgy tűnik, Berlin arra a reményre alapozza politikáját, hogy nagyobb hasznot húzhat a globalizáció mai formájából, mintha egy szabályozott tőke- és áruáramlást biztosító többpólusú világban a megreformált Európa nevében lépne fel egyenlő félként az Egyesült Államokkal szemben. Talán éppen azért, mert még emlékszik az európai és globális hegemoniáért folytatott harcainak kudarcára. Ám úgy látszik, közben eltekint attól, hogy a globalizációt a pénzügyi és hitelszektor dominálja, nem pedig a Németország erejét adó ipar. Így Németország végül könnyen ugyan-

abban a helyzetben találhatja magát, mint a „hosszú” liberális évszázad végén, az első világháború hajnalán.

Meglehet, a német vezetők azt hiszik, Görögország „megbuktatása” vagy kiléptetése az eurózónából egyrészt „fenyegető példaként” szolgálhatna az Unió többi tagja számára, másrészt növelné a túlságosan „felpuhult” európai kemény mag egyenszilárdságát. Németországban mai napig roppant népszerű a Karl Lammers által megfogalmazott „többsebességű Európa” a maga homocentrikus (egyetlen középpontból felrajzolt) köreivel. Csakhogy nagy a veszélye, hogy ezeknek a köröknek végül mégis különbözőek lesznek a középpontjai.

Nyilvánvaló, hogy mind Görögország, mind az eurózóna más tagországai számára ez a probléma fel fog vetődni, méghozzá a vártnál hamarabb. Mind Görögországnak, mind más államoknak csak az eurózóna gyors és mély reformja esetén van értelme azon belül maradni. Ám egyáltalán nem biztos, hogy egy vagy két tagország kilépése a várt előnyöket hozná Németországnak.

Ennek a politikának az erőltetésével Berlin mély válságba viheti az eurózónát és az Európai Uniót. Ezzel egy időben jelentős stratégiai vereséget szenvedhet Délkelet-Európában, és az Egyesült Államok kezére játszva elősegítheti Amerika központi stratégiai célját: egy amerikai-török befolyási zóna kialakítását az Adriától a Kaukázusig és Ciprusig.

A még Zbigniew Brzezinski egykori amerikai elnöki főtanácsadó által megfogalmazott „stratégiai sakktabla” rendszerében „a közép elfoglalása” révén ez a befolyási zóna Európa és a Közép-Kelet szénhidrogén-lelőhelyei, illetve Oroszország és a „meleg tengerek” közé ékelődne, valamint részét képezné az Európai Uniónak. Másképp fogalmazva az Amerika által dominált Eurázsia egyik központjaként Európa „stratégiai megbénítását” és Oroszország ellenőrzés alatt tartását szolgálná. A hírhedt Wolfovitch és Jeremia jelentések óta, amelyek egyértelművé tették az Egyesült Államok hidegháború utáni stratégiáját, Európában igazán tudhatnák – de gyaníthatóan nem akarják tudomásul venni –, hogy Washington stratégiai célkitűzése a vele antagonisztikus erők létrejöttének a megakadályozása, aminek az eléréséhez csírájában fojt el minden erre irányuló törekvést, „beprogramoz” válságokat, és akadályokat gördít a nemzetközi rend különböző pólusai közötti együttműködések és szövetségek elé. Ezt Németország egy esetben ugyan megértette, amikor az Oroszországgal közvetlen összeköttetést teremtő Északi Áramlat gázvezeték megépítése mellett döntött, ám általánosságban továbbra is stratégiai vakságban szenved.

Megjegyzések

Ahogy azt a XX. században is tette, a német munkásosztály példás fegyelemmel követi az ország vezetőit, amikor a foglalkoztatás stabilizálása

fejében elfogadja jövedelmének a csökkenését. Egy új Hegel tudná csak leírni, hogyan válhatott a fegyelem az Ész legfőbb megtestesítőjéből és Németország legerősebb ütőkártyájából a legebezhetőbb pontjává. Utopisztikus elképzelés abban reménykedni, hogy a szociális romhalmaz alakuló Európában a németek meg tudják őrizni vívmányaikat. Brecht kiválóan írta le ezt a folyamatot: eleinte mindenki passzívan figyelte, hogy mit művelnek a náciak a kommunistákkal. Aztán ugyanolyan passzívan figyelte, hogy mit művelnek a zsidókkal. A végén meg már nem maradt, aki bárkit is meg tudott volna védeni.

Talán a pszichoanalízis eszközeivel tudnánk csak megérteni, hogy a németek az 1945-ös háborús vereségük óta miért képtelenek a mai napig megemészteni a saját történelmüket, különösen az általuk elszenvedett és általuk okozott tragédiák történelmét. Annyi mindenesetre biztos, hogy a német médiának Görögország ellen folytatott hadjárata kifejezetten szadista és rasszista, és többet mond el Németországról, mint a görögökről. Gondolom, az emberiség tovább fog emlékezni a milói Vénuszra arra az ábrázolására, amellyel a német *Focus* magazin megsértette a görög népet, mint az európai civilizáció halálát előrevetítő, önző és abszolút Semmit jelképező – a néhai Fal helyén emelt – Sony bevásárlóközpont. A német média nemigen beszél Görögország állandó kereskedelmi deficitjéről Németországgal szemben, amely annak tudható be, hogy utóbbi kihasználta a görög közmunkákat, és kedvező áron felvásárolta a legjobb görög cégeket, miközben a *Siemens*szel fizettette ki(le) a görög szocialista és konzervatív politikusokat. Mint ahogy arról sem, hogy Németország a mai napig nem fizetett kártérítést Görögországnak a második világháború alatt okozott hatalmas pusztításért. Berlin még a német náci csapatok által elrabolt görög nemzeti bank aranytartalékát sem adta vissza!

(Eredeti megjelenés: *Utopie Critique*, elektronikus változat, 2010. március;

http://www.utopie-critique.fr/index.php?option=com_content&task=view&id=205&Itemid=33)

(Fordította: Bayer Antal)

Lula Brazíliája, nyolc év után

2002-ben Brazília az egész világnak meglepetést okozott azzal, hogy szakszervezeti munkást ültetett a köztársasági elnöki székbe. Luiz Inácio Lula da Silva, a Munkáspárt (Partido dos Trabalhadores – PT) alapítója és vezetője valójában egy nagy népi mozgalom emblemikus figurája volt, amely a nyolcvanas évek fordulóján megdöntötte a diktatúrát. A későbbiek folyamán a PT támadásba lendült, hogy a hagyományosan az elit rétegből származó nagyfőnökök kezéből kiragadja a hatalmat. A baloldal fokozatosan haladt előre, és először olyan nagyvárosokat hódított meg, ahol az addig sosem látott kísérletezgetések az önkormányzati menedzsmenttel bebetonozták a PT-t, és ahol ennek hatására *de facto* nagykoalíció jött létre, amely egybefogta a városi és falusi közép- és alsóbb osztályok jelentős részét. A különféle „baloldalak” szövetkezésük során a PT-hez hajtották az egykori marxista mozgalom, a haladó keresztények és a szakszervezeti tagok nagy részét is.

Végül mindez együtt vezetett Lula győzelméhez a 2002-es elnökválasztáson (amelyet aztán 2006-ban újabb mandátum követett). *De facto* a PT lett az első számú politikai erő az országban, bár a parlamenti szkené továbbra is rendkívül szakadozott maradt¹. A Brazil Szociáldemokrata Párt (Partido da Social Democracia Brasileira – PSDB) a PT legfőbb ellenfeleként a politikai színtér másik nagy pólusát képviseli, amely egyesíti a hagyományos jobboldalt és a gazdasági elit modern szellemű ágazatainak, valamint a közép- és felsőbb osztálynak egy részét.

Új és régi problémák

Nyolc évvel később, a következő (2010 októberében megtartandó) elnökválasztás közeledtével az országban egyfajta paradigmaváltás megy végbe. Mivel Lulának már második mandátuma jár le, idén Dilma Roussef indul majd a PT színeiben (Roussef rövid ideje tölt be fontos funkciót a Lula-kormányban). Vele szemben José Serra képviseli a PSDB-t. Bár a közvélemény-kutatások azt mutatják, a lakosság körében Lula támogatottsága igen magas (körülbelül 80%-os), a játszma még sincs előre eldöntve.

Dilmának és a Lula-program folytatásának kedvez az, hogy a gazdaságot éppen szélcsend jellemzi. A kormány biztos kézzel tartja kordában a világválság hatásait, s ez előnyére válik Brazíliának, amit jól mutat a

GDP növekedési üteme (ez 2010-ben elérheti a +5%-ot), csakúgy, mint a foglalkoztatottság növekedése és a szegénység visszaszorulása. Ez utóbbi pedig igencsak látványos, ha belegondolunk, hogy különféle mutatók szerint körülbelül harmincmillió embernek sikerült kiszabadulnia a „mélyszegénységből”. Másrésről a jó gazdasági közérzet tükröződik abban a tényben is, hogy jelentősen csökkent az államadósság. Bár Brazília alaposan ki van téve a pénzügyi piacok ingadozásának, az ország jelentős kereskedelmi többleten csücsül, valamint biztos devizatartalékkal rendelkezik (2009-ben +24%).²

Közben Lula „minden brazilok” elnöke lett. Népszerűsége messze meghaladja a pártját (amelytől részben függetlenné is vált). Valójában Lula nem kizárólag (és nem elsősorban) karizmatikus egyénisége és a társadalmi jólétet megcélzó, a szegényebb rétegek számára előnyös intézkedései miatt népszerű, hanem főként azért, mert egy olyan átalakulási programot és folyamatot testesít meg, amely ösztönzőleg hat az alacsonyabb osztályokra. Tény, hogy ez a program sem formailag, sem tartalmilag nem „forradalmi” – soha nem is volt az. Ebben az értelemben pedig a brazil baloldali kormányzásban felismerhetők olyan elemek, amelyek igencsak hasonlítanak ahhoz, ami a keynesizmus és a szociáldemokrácia nyomdokaiban járó Európában és Észak-Amerikában történt.

Bár ezek az elemek hasonlóak, ám mégsem azonosak. Brazília, a strukturális szegénység és szociális kirekesztettség országa, amit a tizenkilencedik századik virágzó rabszolgatartásból örökölt; a mai napig a világ legegzenlőtlenebb társadalma. Egyúttal Brazília viszonylag új, még törekeny demokrácia, amely évtizedeken át katonai diktatúrában élt. Így könnyebben érthető, hogy adott körülmények között az uralkodó és uralt osztályok közötti nagy „kompromisszumra” épülő, részleges reformok politikája továbbra is jelentős kihívásokkal küzd.

Láthatjuk hát, hogy még mindig heves a politikai küzdelem. Ráadásul a PT jelöltje hátránnyal küzd, ugyanis viszonylag kevésbé ismert, nem áll mögötte látványos életút, mint elődje mögött. Közben a média is megnehezíti az életét, mivel megkérdőjelezi, hogy képes lenne olyan bonyolult országot kormányozni, mint Brazília. A PSDB „jobb” kormányzást ígér, ám Lulát nem támadja, mivel az választói szempontból kontraproduktív lenne. Ennek ellenére a jobboldal számára még mindig nem biztos a győzelem. Hiszen ma már Brazília sem a régi. A dolgozó rétegek önállóbbak lettek, kevésbé vannak alárendelve, kevésbé függenek a hagyományos hatalmi hálóktól, amelyek korábban a lakosság nagy részét szinte megfosztották állampolgári jogaiktól.

Folytonosság és törés

Mi is történt hát az elmúlt nyolc év alatt? Lula feladata kezdetben nem tűnt egyszerűnek. 2002-re az országot igencsak legyengítette Fernando

Henrique Cardoso kormányának nyolc éves, keményvonalas neoliberális vezetése. Az adósság az egekig ért, részben a brazil gazdaság addig példátlan megnyitása és a brazil kormánynak az Egyesült Államok és az IMF által előírt „washingtoni konszenzushoz” való igazodása miatt³. Az alsó- és középosztály jövedelme visszaesően volt. A munkanélküliségi ráta csaknem elérte az aktív munkaerő 20%-át. A közsférát megosztotta a privatizációs hullám, amely lehetővé tette a gazdasági elit számára, hogy egész gazdasági ágazatokat vásároljon vissza olcsón. A szegénység és az egyenlőtlenség drasztikus növekedésnek indult. Mit lehetett tenni?

Lula úgy döntött, először is lecsillapítja a kedélyeket. Célja a stabilitás biztosítása, a túlköltekezés és a válságok elkerülése volt, míg a jobboldal tőkekiáramlásról, sőt a gazdaság összeomlásáról vizionált. Lula ellen-támadásba lendült, és kiterítette lapjait a híres *Levél a brazilokhoz* című írásában, amelyben megerősítette, hogy „sajnálatos módon” – egyébként elképzeléseinek megfelelően – be kell tartani a korábbi kötelezettségvállalásokat, például az államadósság megfizetését, és a monetáris politika folytatását.

Azt is megígérte, hogy továbbra is prioritásként fogja kezelni az infláció elleni harcot, és az igen magas kamatlábak révén biztonságot nyújt a tőketulajdonosoknak. Azt vállalta, hogy betartja a költségvetési megszorításokat, és visszafogja az állami kiadásokat. Egyszóval, sokat vitatott pénzügyminiszterével, Antônio Palocival együtt Lula megnyugtatta az uralkodó csoportokat, úgy a brazil elitet, mint az olyan nemzetközi pénzügyeseket, mint az IMF. A keserű pirulát le kellett nyelni...

Ezzel egy időben Lula programot dolgozott ki a gazdaság „helyrehozására”. Megálljt parancsolt a privatizációnak, és újra napirendre tűzte egy közbelépő és szabályozó, „developmentalisztikus” állam gondolatát. Újabb tárgyalásokba bocsátkozott a szakszervezeti mozgalommal és a dolgozói csoportokkal. Legnagyobb érdeme, hogy új lendületet adott a szociális programnak, amely leginkább az ország északi részén (például a Nordeste régióban) élő legszegényebb, paraszti lakosság felé irányult. A Fome Zero (Nulla Éhínség) program családi pótlék (Bolsa Família) formájában biztosított szociális segílyt ezeknek a rétegeknek (amelyek a teljes népesség egynegyedét teszik ki), hozzájárulva ezzel az éhínség és a „mélyszegénység” visszaszorításához.

Más területeken a Lula által diktált politika egyaránt mutat folytonosságot és töréseket. Kormány a agrár-ipari ágazat fejlődésére épített, és a megművelhető szántóföldek java részét birtokló nagy magáncégek égisze alatt megkönnyítette a génkezelt szója és a hús exportját. Lula végül elvetette a „radikális” agrárreform gondolatát, amelyet pedig történelmi szövetségesei, köztük a nagyszerű Földnélküliek Mozgalma (Movimento dos Trabalhadores Sem Terra – MST)⁴ népszerűsítettek. Mindeközben a kormány segítségével az MST parlagon heverő földekhez jut hozzá, és anyagi támogatásban is részesül a célból, hogy javítsa technikai kapa-

citását, például a földnélküliek által „összehirárcsolt” földeken létrehozott szövetkezetek menedzsmentjében.

Mindebből lassacskán egyfajta fejlesztési program alakult ki, amely több szempontból is különbözik a tradicionális „developmentalizmustól”, mely „erős” államon és az importot felváltó iparosodáson alapszik. Ám ez a projekt egyúttal alapvető pontokon szakított a nyolcvanas- kilencvenes évek neoliberais modelljével, például ami az állam szerepét, valamint egy olyan társadalombiztosítási háló megteremtésének szükségességét illeti, amely fellendítheti a belföldi piacot, s így a gazdaságot.

Hatalmi erőpróba

2002 és 2006 között, első mandátuma alatt a kormány különféle buktatók között lavírozott. Főként társadalmi szövetségesei körében, de még a PT bizonyos marginális szekciójában is kedvezőtlenül hatott rá az, hogy gazdasági értelemben véve folytonosságra törekedett. Néhány képviselő le is mondott, s belőlük Heloisa Helena képviselőnő irányítása alatt kialakult egy, magát a PT-től balra betájoló párt, a Szocializmus és Szabadság Pártja (Partido Socialismo e Liberdade –PSOL), amelyet olyan személyiségek is jóváhagytak, akik kezdetben ott voltak a PT alapításánál, mint Plínio Arruda Sampaio. Később felgyorsult a PT kemény magjának hanyatlása, melyet a párt finanszírozásával kapcsolatban kirobbant „botrányorozat” indított el. A brazil politikai rendszer az átláthatatlanságra, a befolyásra, az elvtelen szövetségekre és a politikusok érdekek alapján kötöttet „deal”-jeire épült. Bár Lula kormánya megígérte, hogy „tisztába teszi” a helyzetet, mégis a saját módján kezelte azt, és kisebb-nagyobb előnyökhöz juttatott egy-egy pártot vagy személyt, amiért cserébe ez utóbbiak nem gátolták a kormányzati politikát⁵. Ezt róttá fel a kormány korrupcióval vádoló jobboldali média, aminek következtében a keresztény hullám, valamint a szociális mozgalmak kritikájának hatására baloldali személyiségek távoztak posztjukról.

Ám ez a zűrzavar nem befolyásolta Lula kormányzati stratégiáját. A lakosság, főként az alsóbb rétegek és mezőgazdasági termelők ágazatok, tömegesen szavaztak az Elnökre. A jelentősebb mozgalmak, mint az MST, szintén a támogatása mellett döntöttek, részben, hogy elkerüljék a jobboldal visszatérését, részben pedig, mert tudatában voltak annak, hogy Lula majd olyan megoldásokat is hoz, amelyek összhangban vannak a nép és a népi mozgalom követeléseivel.

Második mandátumának elején Lula azt ígérte, rákapcsol, és fellendíti a fejlődést. A minimálbért több mint 30%-kal megemelte, hogy megnövelje a dolgozó rétegek jövedelmét, s egyúttal lendületet adjon a belföldi piacnak. A Bolsa Familia mellett egyéb kezdeményezések is megjelennek: a ProUni (támogatás a szegény családból származó egyetemi hallgatók számára), a PRONAF (támogatás a mezőgazdasági termelők részére),

vagy a Territorios da Cidadania program (kölségvetési átcsoportosítás a szegény települések és régiók felé). Ezzel párhuzamosan a kormány a Növekedés-felgyorsítási Programon (Programa de Aceleração – PAC) keresztül 200 milliárd dollárt investált az infrastruktúra (utak, repülötterek, tengeri kikötök, víztisztítás) felújításába.

Ezeknek az elsősorban segélyezési kezdeményezéseknek eredményeként a brazilok többségének jelentősen javultak az életkörülményei.⁶ Persze, ahogy Laurent Delcourt kifejti, ezt a folyamatot árnyalataiban kell vizsgálni.⁷ A szociális hálóra irányuló kiadások messze alulmúlták az adósságszolgálatra szánt összegeket. Eközben a kamatlábak igen magasak maradtak, ami a tőketulajdonosoknak kedvező volt, ám negatív hatással volt a foglalkoztatottságra.

A brazil gazdaság és társadalom dinamikájában központi szerepet betöltő agrárpolitikát illetően Lula „mezőgazdasági fejlesztési modellje az exportáló monokultúrákra és az agrárbusiness-re épült, ám hiába volt a növekedés mozgatórugója és értékes devizaforrás, szociálisan méltánytalan, ökológiailag katasztrofális és hosszú távon tarthatatlan volt”⁸.

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg az energetikában is, bár a hangsúly az óriási állami vállalat, a termelői kapacitását jelentősen növelő PETROBRAS megerősítésén volt, valamint más törekvéseken, amelyek arra irányultak, hogy nagy duzzasztógátak, folyóelterelések és akár atomerőmű-építési projektek révén javuljon az ország energetikai potenciálja.

Összességében olyan kép alakult ki a kormányról, amelyet a brazil szociológus, Emir Sader „korcsnak” és ellentmondásosnak titulál. Egyrészt Lula kormányzása valóban lehetőséget biztosított a pénzügyi szektornak, hogy megőrizze központi szerepét, s így a kiváltságos rétegek is óriási nyereséget könyvelhettek el. Másrészt az állam újra „developmentalisztikus” lett, mind a jövedelmek újrafelosztásával, mind pedig az állam gazdasági szabályozó szerepének megerősítésével.⁹

Az új Brazília világviszonylatban

Ezeket a jelentős fejlesztéseket összefüggésükben kell vizsgálni, vagyis annak függvényében, miként változott Brazília helyzete világviszonylatban. Lula megválasztásának idején az ország egy helyben topogott, mivel az Egyesült Államok politikáját követte mind a két amerikai kontinens vonatkozásában, mind pedig ennél is átfogóbb kérdésekben, mint például a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) tárgyalásai alkalmával felmerülő kereskedelmi szabályozások jövőjével kapcsolatban.

2003-ban, a WTO-tárgyalások alatt Lula felszólalt az olyan liberális kereskedelmi átalakulásra irányuló törekvések ellen, amelyek szerinte negatívan hatnak Brazíliára és a déli országokra nézve. Lula viszonylag hamar változtatott a megbeszélések hangvételén. Kijelentette, hogy kiemelt fontosságúnak tartja a két Amerika integrációjának felgyorsítását,

és határozottan szembehelyezkedett az Egyesült Államok és Kanada által kidolgozott Összamerikai Szabadkereskedelmi Övezet (FTAA) programmal.¹⁰

A kormány nagyobb hangsúlyt akart fektetni több, a két amerikai kontinens integrációjára irányuló projektre is, amiből (2008-ban) létrejött az UNASUR (Dél-Amerikai Nemzetek Uniója) program. Persze ez a féltéken átívelő kezdeményezés nem mérhető össze az Európai Unióval, ám igen ambiciózus. Ekkor merültek fel a gyakorlati kérdések. Valójában nehéz dolog ténylegesen koordinálni a folyamatban lévő kezdeményezéseket (MERCOSUR, ALBA), amelyeket átjárnak a különféle hatalmi csatározások, főleg Brazília és a követelőzőbb országok egy csoportja (Venezuela, Bolívia, Ecuador és Kuba) között.¹¹ Továbbá szükséges volt még új politikai intézmények létrehozása és túl kellett lépni az épp érvényben lévő gazdasági és kereskedelmi besoroláson, ami közös politikai bázis híján nem ment gyorsan, annak ellenére, hogy olyan új integrációs eszközök jöttek létre, mint a Petrosur (energetika), a Bancosur (pénzügy), vagy a Telesur (kommunikáció).¹²

Eközben Lula kormányának aktivizmusa jól érvényesült több válság alatt is, melyek során a brazil (és egyéb latin-amerikai) érdekek összeütkezésbe kerültek az Egyesült Államok érdekeivel. A legközvetlenebb ilyen jellegű csapás váratlanul Hondurasra éri, ahol a helyi elit által, az Egyesült Államok támogatásával (2009 júniusában) végrehajtott puccs megdönti a Brazília által komolyan támogatott választott kormányt, s így Brazília még azt is eléri, hogy Washington elszigetelődjön az Amerikai Államok Szervezetén (OAS) belül, pedig eladdig ez a szervezet az Egyesült Államok „csatlósa” volt a régióban.

Az USA-val szemben feszült is maradt a viszony. A Kolumbia újralfelfegyverzésére irányuló tervek, amelyek még Bush idején születtek, Obama megválasztása után folytatódtak. A Venezuela, sőt Kuba elleni fenyegetések is hangot kaptak abban a kormányban, amelyet pedig éppen azért választottak meg, hogy eltávolodjon a neokonzervatívok „végtelen háborújától”.

Ezalatt Lula igyekezett jó kapcsolatot ápolni Washingtonnal, egyrészt, mivel muszáj volt (!), másrészt pedig, mert egy „felelősségteljes” állam imázsát akarta láttatni, amely részt tud vállalni a két Amerika újralakításában oly módon, amely nem feltétlenül káros az Egyesült Államokra nézve, ám nincs benne alárendeltség. A terv finoman szólva is ambiciózus.

Bizonyára ennek is köszönhető, hogy az adott pillanat Lulának kedvezett. A dolgozó réteg sosem látott mozgósítása azt eredményezte, hogy egy egész sornyi megerősödő latin-amerikai, balközép kormány fokozatosan, különböző mértékben szembehelyezkedett a „washingtoni konszenzussal”. Anélkül, hogy kezdeményezné a hagyományos „jenki” ellenséggel szembeni ellentét kiélezését, Lula kormánya leleményesen mégis ezt jelezte azzal, hogy kiterjesztette kereskedelmi kapcsolatait

(például Kínára és az Európai Unióra)¹³, és hogy a jelentősebb globális vitákban több szerepet vállalt, és egyre inkább voluntaristává vált.

Ez a hangnemváltás több fontos gazdasági átalakulással is egybeesett. Brazília javára vált, hogy 2006-07-től főként az élelmiszeriparban hirtelen felszöktek a nyersanyagárak, így az országnak lehetősége nyílt, hogy fellendítse exportját (elsősorban a szója és az élelmiszer-ipari termékek kivitelét). Bár Brazíliát relatíve korlátozta a hagyományos munkamegosztás, biztos pénzügyi szektora és szilárd költségvetési többlete mégis megerősítette „feltörekvő” státuszát. Informális szövetségre lépett más, ugyancsak feltörekvőnek titulált országokkal, így megalakult a BRICS (Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika), amelyen belül újabb gazdasági és politikai kapcsolatok szövődtek. Ez nagyban közrejátszott abban, hogy megalakult a G20, úgyszólván ellensúlyozandó a G8-at, a gazdag északi országok hagyományos körét.¹⁴ Ez a szembenállás azonban viszonylagos marad, mivel mindkét „tábor” a piacok „liberális átalakítását” tűzte zászlajára, bár még folynak köztük a viták arról, mit is jelent pontosan e „liberalizáció”.

A következő lépés

Néhány hónap múlva több millió brazil járul majd az urnák elé, hogy az országnak elnököt, az államok élére pedig kormányzókat válasszanak, valamint, hogy felfrissítsék a szenátorok és parlamenti képviselők egy részét a nemzeti Congressóban. Egy biztos: mindenki az elnökválasztást figyelni majd árgus szemmel, mivel ez a kormányzat központi idegrendszerre, s egyben a népi legitimitás terepe. Mióta hivatalosan is bejelentette indulását, Dilma Rousseff szépen halad előre a választási szándékot vizsgáló közvélemény-kutatások szerint. Az államszövetség politikai gépezete zakatol, hogy biztosítsa győzelmét, melyhez egyszerű, de meggyőző jelszót választott: Folytatni kell! A szegénység elleni harc során elkönyvelt sikerek sorában Lula csapata a gazdasági stabilitást („még a gazdagok is gazdagabbak lettek” – állítja a távozó elnök), valamint Brazília „feltörekvését” emelte ki, hiszen az ország a *The Economist* ígérete szerint „az ötödik gazdasági világhatalommá” válhat. Dilma szerint Lulának sikerült úgy kormányoznia Brazíliát, hogy „a társadalmi integrációval elért fejlődés gazdasági modellé vált”.¹⁵ A PT jelöltje azt ígéri, legalábbis olyan „brazil stílusú jóléti államot” hoz létre, melynek legfőbb szereplője egy „tervezni és irányítani képes állam”.

Majd kiderül, hogy a szavazók követik-e. Ahogyan az már korábban is említésre került, Dilmának igencsak jól jön a jobboldal zűrzavaros politikája, hiszen az nem hivatkozhat korábbi kormányzására (Cardoso kormánya csaknem romba döntötte az országot), és az elmúlt nyolc év társadalmi és gazdasági vívmányait sem tagadhatja le. Ám még korántsem biztos a győzelem, hiszen Dilmát és a PT-t komolyan veszélyezteti a

belső vita, és a politikai mozgósítás megváltozásához köthető egyre növekvő választói apátia. A PT valójában többé már nem az a harcias szervező, amelyet a népi mozgalmak elkötelezett, jól bebetonozott kemény magja vezet. Egyrészt azért nem, mert „lefejezte” az állami hivatalok felé történt kivonulás. Másrészt azért sem, mert többé már nem (legalábbis nem kizárólagosan) ez a párt a legfőbb szimbolikus vonatkozási pont az átalakulás reményének kérdésében, mint ahogy azt a nyolcvanas-kilencvenes évek népi küzdelmei során kiharcolta magának. A PT egyre inkább „amerikai típusú” kampányt folytat (a televízió keresztül), ám a gyakori média-megjelenés nem ellensúlyozza kellőképpen a mozgósítás hiányát.

Persze ez a gyengülés nem „totális”. Sok szociális aktivista marad hű a PT-hez, nem is annyira lelkesedésből, mint inkább realizmusból, azért, hogy „megbuktassák a jobboldalt”, valamint, hogy folytassák a szociális és gazdasági jogokért vívott harcot. Emir Sader szerint a militáns szekciónak szoros viszonyt kell ápolnia a PT-vel, mivel ha támogatja annak haladó elemeit, összpontosítani tudják a támadást a pénzügyi ágazat és az agrárbusiness hegemoniája ellen.¹⁶

A társadalmi mozgalmak a maguk részéről a folytonosság mellett foglalnak állást. A Munkavállalók Egységes Központi Szakszervezete (Central Única dos Trabalhadores – CUT) mindig is lojális maradt Lulához, még úgy is, hogy a dolgozói réteg, főként az ipari és szolgáltatói ágazatokban, bizony megszenvedte az ortodox makroökómia politikai hatásait. A mezőgazdasági termelők szektorok, főleg az ország északi részén, szintén a kormány odaadó hívei maradnak, jórészt a szociális programok miatt, amelyek végre változást hoztak az életükbe. Ami az MST-t illeti, minden bizonnyal fenntartással bár, de végül ugyanúgy tesz, mint 2006-ban, vagyis Dilmát támogatja „a jobboldal ellenében”.

Persze nem mindenki osztja ezt az álláspontot. A PT harcos magjának egy része, ahogyan korábban is szó esett róla, átcsábult a PSOL-hez.¹⁷ Ám manapság ez utóbbi éppen mély válságon megy keresztül, mivel képtelen kijelölni egy következetes és alternatív irányt Lula politikájával szemben.¹⁸ Teljesen szétcincálták a különböző frakciók, amelyek igyekeznek maguknak megkaparintani a hatalmat és a mandátumokat, ráadásul a párt olykor kétes együttműködésre is kényszerült a jobboldallal.¹⁹ Az újabb szakadóroknak, akik a népszerű volt környezetvédelmi miniszter, Marina Silva köré csoportosultak, a Zöld Pártot nem sikerül feléleszteniük, amely különös olvasztótégelye volt azoknak a bal- és jobboldali politikusoknak, akik a „fenntartható fejlődést” akarják újra napirendre venni, bár egyelőre még tisztázatlan módon. Mindenesetre úgy tűnik, a környezetvédő érvek a mai napig képtelenek globális, alternatív programmá összeállni, és továbbra is a PT-ben csalódott baloldaliak néhány csoportjára és a városi középosztályra szorítkoznak, amely eléggé eltávolodott az alacsonyabb rétegek gondjaitól.

Brazília és Latin-Amerika más országaiban is erőteljes újrendezés körvonalazódik a szemünk láttára. Közép-keleti „kalandjai” és a pénzügyi válság rossz kezelése csúnyán elbánt az Egyesült Államok hatalmával abban a zónában, amelyet „sajátjának” tekintett (az úgynevezett Monroe-elv alapján). Persze az USA még távolról sem esett ki a játékból, ám most már viszonylag következetes, szervezett államokkal, kormányokkal és mozgalmakkal áll szemben, amelyek bár szűk, de valódi mozgástérrel rendelkeznek. Vajon elegendő-e mindez a félteke gazdasági és politikai reneszánszához, és egy újabb fejlődési „modell” működésbe lépéséhez? A legkevésbé sem volna bölcs dolog ennyire elrugaszkodni a realitásoktól, még akkor sem, ha olykor úgy tűnik, ilyen tervek vannak kialakulóban.

Végső soron elképzelhető, hogy a társadalmi és politikai harcok alakulása országos szinten is meghatározó lehet. Brazília esetében több lehetőség is fennáll. Lula terve, a különböző osztályok közötti nagykoalíció az egyik. Egy, a balközép koalíción nyugvó állam körüli „neodevelopmentalistikus” projekt a magánszektor (például az agrárbiznisz) és egy megerősödött állami ágazat (az energetika) által megnövelt termelői kapacitásra bázisoz, ugyanis az itt befolyt profitot osztják szét, hogy javítsanak az alacsonyabb rétegek életkörülményein, s egyúttal ösztönözzék a hazai piacot. Ez a projekt magában foglalja azt is, hogy Brazília kiterjeszti kapcsolatait a világ többi részére, vagyis még szorosabbra húzza a déli országok közötti kötelékeket, és minimalizálja az Egyesült Államoktól való függést.

Ezzel szemben a hagyományos elit és a jobboldal szerint Brazíliát újra a kapitalista világ más részén diadalmaskodó „turbókapitalizmusra” kell rávezetni, amely a felsőbb rétegek csaknem kizárólagos javát szolgáló fokozott finanszírozás alapszik. A jelenlegi választási viták folyamán nem ritkán hallani, hogy a túlnyomó többségben jobboldali média a Bolsa Familia program eltörlését indítványozza („túlágosan sokba kerül, és csak a dolgozó rétegek alapvető lustaságának kedvez”), a favellák [hullámlémezéből épült nyomornegyedek – a szerk.] felszámolását követeli („olyan területeket foglalnak el, ahol modern várost is ki lehetne fejleszteni”), és azt várja, hogy a társadalmi mozgalmakat, például az MST-t büntetendővé nyilvánítsák. Emellett a jobboldal újra az Egyesült Államokhoz akarja hajtani Brazíliát, sőt akár még támogatná is az USA-t a Washington által „veszélyesnek” titulált államokkal, például Venezuelával és Iránnal szembeni harcban.

E két jelentősebb pólus mellett ott van a társadalmi átalakulások elmélyítésének a lehetősége is, miszerint a dolgozó rétegeknek nemcsak jobb életkörülményeket, hanem hatalmat és politikai kapacitást is biztosítanak, mindezt az „ökoszocializmus” elérése végett (melyben a környezetvédelem szerves része a „fenntartható fejlődésnek”). Ezt egy olyan stílus

köríti, amely legalábbis részben a PT eredeti terveit idézi, és amelynek fő célja, hogy egy „állami részvételen alapuló” demokrácia segítségével felülkerekedjen az aktuális politikai rendszeren. Pillanatnyilag úgy tűnik, ez az „ökoszocializmus” inkább csak a „sorok között” rejtőzik, mint az úgymond „valóban létező” politikai porondon. Ám ez a lehetőség mégis fennáll: ugyanis semmi sem utal arra, hogy a brazil népnek az elmúlt években rövid idő alatt, rohamléptekben kiharcolt vívmányok hatására nem jön meg a kedve ahhoz, hogy „még tovább” menjen. Amúgy láttuk már az újraosztó keynesizmus által átalakított társadalmakban, hogy azért vannak határok, s ráadásul ezek egyre szorosabbak, tekintve a válságokat, s leginkább a „válságok válságát”, amely átjárja a jelenlegi társadalmak gazdasági, politikai és ökológiai horizontját. S mindeközben a lakosság folyamatosan újabb projektek után kutat.

Jegyzetek

¹ A PT 91 képviselőt számlál (az 513-ból) és a brazil Congresso 14 szenátora a tagja (81-ből). Ezenkívül a 27 tagállamból hármát felügyel. *De facto*, a PT kormányai mind szövetségi, mind tartományi, mind pedig önkormányzati szinten koalíciós kormányok, amelyekben megtalálhatók a kis baloldali pártok (PSB, PCdoB, PTB stb.) valamint más centrista csoportosulások, mint például a PMDB. Továbbá, a brazil politikai rendszer alapvetően prezidentális beállítottságú, így az Elnöknek nagy a mozgásteret a kormányzásban. Azonban a nagy volumenű változásokért, mint például az alkotmányreform, a választott képviselők felelősek, így ezek a politikai pártoktól függenek.

² 2002 és 2009 között ez az adósság 210 milliárd reálról 202 milliárdra csökkent, ám még fontosabb tény, hogy az adósság/GDP arány 41,8%-ról 12,9%-ra zuhant.

³ Jorge Mattoso: „O Brasil herdado”, in Emir Sader & Marco Aurelio Garcia: *Brasil, entre o passado e o futuro*. Editora Fundação Perseu Abramo, Sao Paulo, 2010.

⁴ A nagybirtokok (1000 hektár, vagy afelett) még mindig 43%-át foglalják el Brazília megművelt földjeinek.

⁵ Csak egy a számos példa közül. Ceara államban Cid Gomez kormányzó a PT és a PSDB támogatásával „regnál”. A két párt megegyezett, hogy felosztják egymás között a mandátumokat, és hogy kölcsönösen megbíznak egymásban. Gomez fivére egyben Lula minisztere, ez utóbbi amúgy más, jobb és baloldali pártokkal alkudozik, hogy parlamenti többséget szerezzen. Az ilyen „kartellek” fekete finanszírozáshoz, felelősségteljes pozíciókra kinevezéshez, kiváltságokhoz vezetnek, röviden minden olyanhoz, amit a PT eredetileg erkölcsileg elutasított.

⁶ Graziano da Silva J. (2009): „Consumo dos pobres: motor da retomada econômica no Brasil”, *Valor*, december 16.

⁷ Laurent Delcourt: „Le Brésil de Lula, une dynamique de contradictions”, in *Alternatives Sud, Le Brésil de Lula, un bilan contrasté*. Éditions Syllepse, 2010.

⁸ Uo.

⁹ Emir Sader: *A nova touperia, os caminhos da esquerda latino-americana*. Boitempo Editoria, Sao Paulo, 2009.

¹⁰ Ez a terv a latin-amerikai országok túlnyomó többségének ellenvetése és a

féltekét (beleértve az Egyesült Államokat és Kanadát is) átszelő óriási mozgósítás hatására 2004-ben végül befulladt.

¹¹ Az elemzők kiemelik, milyen feszültségeket szül Brazíliának, a félteke gazdasági szuperhatalmának néhány hegemón törekvése, amelynek során a brazil cégek „természetes” terjeszkedésükben mind nagyobb szeletet akarnak hasítani Argentína, Bolívia és más országok piacából. A témában I. Claudio Katz: „L’Amérique latine et la crise mondiale”, *Inprecor*, no. 556. 2010 január.

¹² Bár 2002 óta megnégyszereződött a kereskedelmi tevékenység a MERCOSUR országai között, százalékban mérve még mindig igen gyenge teljesítményt mutat (körülbelül 15%) Brazília kereskedelmi kapcsolatait tekintve. A témában I. Alexandre Morin: „Un bilan mitigé pour les 20 ans du MERCOSUR”, *Centre d’études interaméricaines*, Université Laval, 2010 január.

¹³ 2009-ben Kína Brazília második legnagyobb kereskedelmi partnere lett az Európai Unió után, az Egyesült Államok előtt.

¹⁴ A témával kapcsolatban I.: Lambert R. (2009): „Le Brésil, ce géant entravé”, *Le Monde diplomatique*, június 1., 18–19. old.

¹⁵ Dilma Rousseff: „Um país para 190 milhões de Brasileiros”, in Emir Sader & Marco Aurelio Garcia: *Brasil, entre o passado e o futuro*.

¹⁶ Emir Sader: *A nova touperia, os caminhos da esquerda latino-americana*.

¹⁷ A 2006-os választások alkalmával a szavazások első fordulójában Heloísa Helena a harmadik helyet szerezte meg magának, 6 millió szavazattal (a szavazatok csaknem 7%-ával). Amúgy a PSOL három szövetségi képviselői helyet szerzett. A jelenlegi előrejelzések szerint 2010-ben jelentősen kevesebben szándékoznak majd a PSOL-ra szavazni.

¹⁸ Renato Godoy de Toledo, *Brasil de Fato*, 2010. április 6.

¹⁹ Plínio Arruda Sampaio, a PSOL „bölcsé” még azt sem tudja elérni, hogy pártja bekerüljön az elnökválasztásokra.

Fordította: Makádi Balázs

(Eredeti megjelenés: *Mémoire des Luttes*, 2010. június 21.

<http://www.medelu.org/spip.php?article446>)

Afganisztán: a leghosszabb vesztes háború

Bevezetés

A közel egy évtizedes hadakozás dacára, amely magába foglalt egy inváziót és egy megszállást is, az USA hadserege, valamint szövetségeseinek és csatlósainak fegyveres ereje éppen elveszíti az afganisztáni háborút. A központi területek, valamint néhány város és katonai erősség kivételével az afgán nemzeti ellenállás erői – különféle lokális, regionális és nemzetiségi szövetségeseikkel együtt – ellenőrzésük alatt tartják a területeket, az embereket és a kormányzást.

A vég nélkül elhúzódó hadakozás mélyen aláásta az USA fegyveres erőinek morálját, és alaposan csökkentette a háború mögött álló amerikai lakossági támogatást – megnyirbálva ezzel a Fehér Ház lehetőségeit arra, hogy újabb imperialista háborúkat indítson. Az évente sokmilliárd dollárra rúgó hadikiadások hatására a költségvetési deficit kicsúszott az ellenőrzés alól, és a kormányzat minden szintjén kemény és népszerűtlen szociális megszorító intézkedésekre kényszerítette az ország irányítóit. Mindennek a vége még egyáltalán nem látható, hiszen az Obama-kormányzat tízezrekkel növeli a csapatok létszámát és több tucat milliárd dollárral a hadikiadásokat, ám az ellenállás mind katonai, mind pedig politikai szempontból csak tovább növekszik.

A lakosság növekvő elégedetlensége valamint a kiadások csökkentését követelő banki és civil szervezetek széleskörű nyomása miatt Obama és a főparancsnokság kénytelen egyfajta „részleges kivonulásban” gondolkodni, vagyis egy nagy, állandó afgán zsoldosereg és rendőri erő toborzásában és kiképzésében az USA és az ENSZ szakembereinek irányításával.

Az USA stratégiája: egy afgán gyarmat létrehozása

2001 és 2010 között az amerikai hadikiadások mindösszesen 428 milliárd dollárt tettek ki; a gyarmati megszállás 2010 június elsejéig több mint 7228 halálos áldozatot és sebesültet követelt. Az amerikai hadi helyzet romlására a Fehér Ház a csapatok létszámának növelésével reagált,

ami még több halálesetet és sebesülést eredményezett. Az Obama-kormányzat eddig eltelt 18 hónapja alatt több katona esett el, mint a megelőző nyolc év során összesen.

A Fehér Ház és a Pentagon stratégiája a pénz és a fegyverek bőséges áramlásán, valamint a különféle segéderők – nagyrészt jól fizetett hadurak és bábuként viselkedő, nyugaton képzett egykori emigránsok – számának növekedésén alapul. A Fehér Ház „fejlesztési segélyei” szó szerint magukba foglalják a különféle klánfőnökök illékony lojalitásának megvásárlását. A választások kiírásával a Fehér Ház a legitimitás máza mögé igyekszik rejteni a dolgokat, de mindez csak még jobban hangsúlyozza az élőlésködő kabuli bábregsim és regionális szövetségesei korrupciós természetét.

Ha a hadműveleteket nézzük, a Pentagon egyik „offenzívát” indítja a másik után, egyik sikert a másik után jelenti be, majd minden esetben visszavonja erőit, és visszatérnek az ellenállás harcosai. Az amerikai hadműveletek lerombolják a kereskedelmet, feldűlják a termőföldeket és a piacokat, miközben a „tálibok” és a milíciák ellen indított légitámadások többször ölnek meg esküvőkön, vallási ünnepeken összegyűlő civileket, vagy éppen a piacon sorban állókat, mint valódi harcosokat. A civil áldozatok magas számának oka az amerikai tábornokok kivételével mindenki számára világos: nincs különbség a „militánsok” és az afgán civilek milliói között, hiszen az előbbieket saját közösségeik integráns részét képezik.

Az amerikai megszállási övezet kulcsproblémája, hogy gyarmati enklávéként léteznek egy gyarmatosított nép körében. Az USA, helyi bábjaival és NATO-szövetségeseivel együtt idegen gyarmatosító sereget képez, afgán katonai és rendőri regrutáit pedig egy állandósult illegitim hatalom pusztá eszközeinek tekintik. Az emberek bármilyen akciót, legyen akár agresszív, akár jó szándékú, büszke és független népük szokásainak, történelmi örökségének megsértéseként értelmeznek. A mindennapi életben a megszállás minden fejlődést szétzüllesztett; semmi sem mozdul, hacsak nem az idegenek által dirigált katonaság és rendőrség közvetlen parancsára. Az emberek, ha erőszakkal fenyegetik őket, együttműködést színlelnek, azután az ellenállásban harcoló apjuknak, testvérüknek vagy fiúknak nyújtanak segítő kezet. A regruták felveszik a zsoldjukat, majd fegyvereiket átadják az ellenállóknak. A falvakban élő fizetett besúgók vagy kettős játékot játszanak, vagy pedig szomszédjaik rájönnek szerepükre, és így a felkelők célpontjaivá válnak.

Washington legközelebbi szövetségeseit, az afgán kollaboránsokat korrupciós árulóknak tekintik; olyan átmeneti uraknak, akik bőröndjeiket állandóan összecsomagolva, amerikai útlevelüket pedig folyton a zsebükből tartják, hogy azonnal elmenekülhessenek, amint az amerikai erők távozni kényszerülnek. Egyetlen program, „újraépítési” alap, képzési misszió vagy „civil program” sem tudta, vagy fogja tudni kivívni az afgán emberek rokonszenvét, hiszen ők minden ilyesmit az erőszakon alapuló amerikai megszállás részének tekintenek.

1. Az ellenállásnak mély gyökerei vannak a népesség körében – a családi közösségek, nyelvi és kulturális kötelékek rendszerén az USA kívül esik, és nem is tud „kitalálni” ilyeneket; de még az afgán kollaboránsok vagy a propaganda sem képes az efféle kötelékeket megvásárolni, megtanulni vagy leutánozni.
2. Az ellenállásnak igen rugalmas határai vannak, és széleskörű nemzetközi támogatása, elsősorban Pakisztán felől, de számos egyéb antiimperialista, iszlamista csoport is fegyverekkel és önkéntesekkel támogatja, és támadja az USA és a NATO utánpótlási vonalait Pakisztánban. Emellett arra kényszerítik az USA olyan klienseit, mint Pakisztán, Szaúd-Arábia, Jemen vagy Szomália, hogy többfrontos harcot folytassanak.
3. Az amerikaiak által toborzott és kiképzett afgán katonai és rendőri erők közé nagy számban szivárognak be az ellenállás harcosai, jelentős köreikben az ellenállás aktív vagy passzív támogatása. Így az ellenállás már előre tudomást szerez a csapatmozgásokról. A dezertálások és az önkényes távolmaradások aláássák a „hadrafoghatóságot”.
4. Az ellenállás területe és tevékenysége jóval kiterjedtebb, mint a gyarmatosító csapatoké, amelyek ezért kénytelenek olyan megbízhatatlan afgán biztonsági erőkre támaszkodni, amelyek tagjainak nemigen fűlik a foga saját honfitársaik lemészárlására, különösen mikor olyan közösségek ellen vezénylik őket, ahol rokonaik vagy hittestvéreik élnek.
5. Az ellenállás szövetségesei a mély közös hit miatt lojálisabbak, kevésbé korruptak és sokkal megbízhatóbbak. Az amerikaiak szövetségesei csakis azért lojálisak, hogy kielégíthessék pillanatnyi pénzügyi igényeiket, amíg az USA katonai ereje az országban állomásozik.
6. Az ellenállás azzal fordulhat az emberekhez, hogy a bomlasztó megszállást megelőző mindennapi rend és törvényesség helyreállítására törekszik. Az USA hiába ígér háborús győzelme esetére mindenféle pozitív eredményt; ezek az ígéretek egy évtizedes pusztító megszállás után nemigen hatnak az emberekre.
7. Az USA nem tud olyan hitrendszerrel felkínálni, amely versenyképes lenne az ellenállás vallási-nacionalista-tradicionalista elképzeléseivel, amelyek nagy hatással vannak a falvak és a kisvárosok lakosságának túlnyomó többségére, valamint népszerűek a földjeiről elűzött paraszti népesség körében.
8. Az ellenállás támogatja az iraki, palesztin és más antiimperialista erőket – ez pedig igencsak pozitív üzenet azoknak az afgánoknak, akik tanúi lehetnek az amerikaiak iraki háborújának, illetve az ahhoz kapcsolódó pakisztáni, szomáliai és jemeni háborúk pusztító hatásának. Izraelnek az amerikaiak által támogatott libanoni agressziója, a

Palesztinának szánt segélyt szállító hajó megtámadása, és a cionista militánsok látványos jelenléte az amerikai kormányzati körökben komoly ellenérzéseket kelt a politikailag tudatos afgán véleményformálók körében.

9. Az afgánok a körülmények miatt kitartóbbak az USA katonai erejével szembeni ellenállásukban, mint a háborút támogató amerikaiak, akiknek egyéb, sürgetőbb gondjaik is vannak, illetve mint az amerikai haderő, amelynek egyre több dolga akad az Arab-öbölben.
10. Az afgán ellenállás általában nem gyilkol civileket harci akciói során, hiszen az USA és a NATO katonái egyértelműen azonosítható el-lenségek. Ugyanakkor fordítva ez egyáltalán nem igaz. A megszállt területek falvaiban élő afgánok gyakran kell, hogy elszenvedjék a „különleges egységek” gyilkos támadásait és a robotrepülőgépek bombázásait. Ilyen körülmények között az egyszerű embereket ugyanolyan katonai támadások fenyegetik, mint az ellenállás harcosait.

Egy elbukott küldetés: képtelenség egy megbízható, hatékony afgán zsoldoshadsereg létrehozására

Egy ez év júniusának végén közzétett amerikai kormányzati ellenőrzés megcáfolta az Obama-kormányzat állításait, miszerint sikeresen folyik egy olyan hatékony afgán zsoldoshadsereg és rendőrség kiépítése, amely támogatást nyújthat a jelenlegi kabuli kliens-rezsimnek. A részletes elemzéseken és helyszíni megfigyeléseken alapuló jelentés rámutat, hogy a Pentagon „olyan sztenderdekre alapoz, amelyek szármalasan alkalmatlanok, és csökkentik azon afgán egységek képességeit, amelyeket Mr. Obama »küldetésünk lényegének« titulál” (*Financial Times*, 2010. június 7. 1.). Más szavakkal, Obama továbbra is úgy bűvészkedik, ahogy azt választási kampányának a „változásról” és a „háború végéről” szóló hamis szlogenjei alapján gondolni lehetett, és a „gazdaság megóvásának” jelszavával tovább lapátolja a pénzt a Wall Streetre. Harmincezer új katona odavezénylésével alaposan kiterjesztette az afganisztáni háborút, miközben a katonai és rendészeti költségeket 325,5 milliárd dollárra emelte, ami megközelítőleg 132 százalékkal magasabb a Bush-kormányzat utolsó évében mért hasonló költségeknél (Congressional Research Service, FY 2010 Supplemental for Wars, 2010 június).

Az Obama-rezsim a fejlődésről szóló álszent ígérezeit sokkal inkább saját önkiszolgáló, bürokratikus és technikai kritériumaira alapozta, mint az afgán zsoldoshadsereg valóságos harci teljesítményére és magatartására. A katonai parancsnokság jelentései és a fejlesztési beszámolók azt részletezték, hogy hány, milyen hosszúságú és mélységű kiképzésre került sor, illetve mennyi és milyen minőségű fegyverrel és felszereléssel látták el az afgán csapategységeket. Amikor a „kiképzési küldetésen”

átesett afgán egységek száma 2008 és 2009 között a nulláról 22-re emelkedett, a Pentagon hihetetlen fejlődésről szónokolt. A hibákat elkerülendő a Pentagon „a parancsnokok helyi felméréseire” támaszkodott – amely persze önmagában is hiba volt, hiszen az adott parancsnokoknak jól felfogott érdekükben áll túlbecsülni az alájuk tartozó afgán zsoldosok teljesítményét, hogy így újabb juttatásokat és kitüntetésekkel érdemljenek ki. Az Obama-kormányzat a 2009 novemberi 97 ezerről 2010 októberére 134 ezerre, 2011 októberére pedig 171 ezerre kívánja emelni az afgán katonák létszámát, ez 75 százalékos emelést jelent két év alatt (Congressional Research Service 2010, 13.). Hasonló emelkedést terveznek a rendőrségnél is: a 2009. novemberi 93 800-as létszámot 2011 októberéig 134 ezerre emelnék, ami 43 százalékos növekedést jelent.

Obama állítására, amely szerint a háború fokozatosan az amerikaiak által „kiképzett” afgán csapatok kezébe kerül, két további tény is alaposan rációfól. A Fehér Ház 1,9 milliárd dollárt kért – ez kétszerese a Bush-kormányzat által 2009-ben kért összegnek – új, a „hosszú távú jelenlétet” szolgáló katonai bázisok és berendezések kiépítésére (ami a szélhámos Obama szerint véletlenül sem jelent „permanens jelenlétet”). Másodszor, az Obama-rezsim megszokott kettős beszédét alkalmazva Gates védelmi miniszter és Mullen admirális, a Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottságának elnöke mostanában azt hangoztatják, hogy Obamának a csapatok kivonásának 2010 júliusi megkezdéséről szóló kampányígéretei „azt a napot jelentik, amikor megkezdjük az átmenetet [...] nem pedig azt a napot, amikor kivonulunk”, és mindegy a „körülményektől függően” kerül sor „egy sok éves folyamat” során (Gates meghallgatása a Szenátus Hadügyi Bizottsága előtt, 2009. december 2.). Magyarul, az „átmenet” nem jelent „kivonulást”. Azt jelenti, hogy az amerikai csapatok évtizedekig maradnak, harcolnak és megszállva tartják Afganisztánt. Azt jelenti, hogy újabb csapatok érkeznek, és újabb katonai bázisok épülnek. Azt jelenti, hogy újabb 400 milliárd dollár megy el a háborúra az elkövetkező öt évben. És azt is jelenti, hogy az elkövetkező három évben megduplázódik, hétezerről 14 ezerre nő majd az elesett és megsebesült amerikai katonák száma.

A háború „sikeres” afganizálásának kritériumaira rációfól a bázisok, harci egységek és költségek egyre növekvő amerikanizálása. Ennek oka, hogy az afgán katonai vezetők legfeljebb annyira megbízhatóak, mint Obama választási ígéretei. Az amerikai létszám azért is növekszik, mert az afgán politikai bábok annyira korruptak, hatékonyságuk oly alacsony, és saját népük annyira megveti őket, hogy Washington kénytelen „megfigyelők” és „tanácsadók” seregével körülvenni őket – ezek viszont teljesen alkalmatlanoknak bizonyulnak a helyi közösségek viszonyainak és szükségleteinek a megértésére. Az egyre nagyobb mérvű amerikai „segélyek” csupán a korrupciót és a beteljesíthetetlen ígérek számát növelik, és mind nagyobb gyűlöletet gerjesztenek az elérni vágyott célközönség körében.

Az alapvető probléma, hogy ez egy amerikai háború, és ez az oka, hogy az afgán csapatok harcképessége a legalább 20 százalékos de-

zertálási arány miatt – ennyit vallanak be az amerikai katonai vezetők – a felére csökken (Congressional Research, id. mű, 14.). Más szavakkal: az afgán regruták fogják a zsoldjukat és a fegyvereiket, majd visszaszöknek falvaikba, szomszédjaik és családjuk körébe, és vélhetőleg sokan akadnak olyanok is, akik katonai kiképzésük után a nemzeti ellenálláshoz csatlakoznak. Az afgán katonák – és nem egyszer az afgán tisztek – közötti ilyen mértékű elégedetlenség mellett egyáltalán nem meglepő, hogy az ellenállók hírszerzése kiváló információkkal rendelkezik az amerikai csapatmozgásokról. Ilyen mértékű elégedetlenség mellett azon sem lehet meglepődni, hogy az amerikai hírszerzés sok informátora kettős játékot játszik, vagy pedig könnyen lelepleződnek és életüket veszítik. A milliárd dolláros toborzóprogramok dacára is rengeteg a dezertőr, és sokan „jötevőik ellen fordítják fegyvereiket”. A Fehér Ház, a Pentagon és a Kongresszus nem hajlandók felismerni azt a realitást, hogy maga az imperialista megszállás az oka szinte az egész nép ellenállásának. E helyett még több újoncot, még több „kiképzési programot” és „világosabb” zsoldos-szerződéseket követelnek.

A valóság az, hogy az amerikai megszálló erők és a katonai költségek növelésével az ellenállás is erősödik, körülveszi a nagyobb városokat is, találkozókat támad meg Kabul központjában, és rakétatámadásokat indít szerte az országban a legnagyobb amerikai katonai bázisok ellen. Egyértelmű, hogy az Egyesült Államok politikai értelemben már elvesztette ezt a háborút, és éppen most veszíti el katonailag is.

Hiába a legfejlettebb katonai technológia, a robotrepülőgépek, a különleges alakulatok, az újoncok számának emelése, a mind több kiképző, tanácsadó, a civil szervezetek tömkelege, hiába építenek újabb és újabb katonai bázisokat – az ellenállás győzedelmeskedik. A Fehér Ház a milliós számra otthontalanná tett, lemészárolt és megnyomorított afgánok számának további növelésével csak az ország népének egyre elkeseledettebb gyűlöletét vívhatja ki. A civilek legyilkolásának hírére mind több és több újonc fog dezertálni, vagy válik „megbízhatatlan” katonává. Lesz köztük, aki a „másik oldal” elkötelezett harcosául szegődik. Ismét bebizonyosodik, amit már láthattunk Indokínában, Algériában és másutt is – egy népszerű, erősen motivált ellenálló gerilla-hadsereg, amely mélyen gyökerezik egy elnyomott népesség nemzeti-vallási kultúrájában, képes ellenállni, kitarítani és győzelmet aratni egy technikailag fejlett, idegen imperialista hadsereg felett. Obama „uralkodj vagy pusztítsd el” jellegű afgán háborúja, inkább előbb, mint utóbb, feldúlja majd Amerikát, és véget vet az elnök szégyenteljes kormányzásának is.

(Fordította: Konok Péter)

(Eredeti megjelenés: *Global Research*, 2010. június 16.
<http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=19758>)

„Adivaszik”, kommunisták és az őslakos-tudat kialakulása Keralában

Kerala, az indiai föderáció délnyugati állama volt az első olyan állam a világon, ahol demokratikusan választott kommunista kormányzat kezébe került a hatalom (1957-ben). Mivel állandó versengésben állt a Kongresszus Párttal – India legerősebb, országos befolyású pártjával –, a kommunisták azóta rendszeresen hol részt vettek a hatalom irányításában, hol meg kiestek a hatalomból. E tanulmány írásakor az Indiai (Marxista) Kommunista Párt, az I(M)KP ismét kormányzati helyzetben van. Kerala ebben a tekintetben egyedülálló: a globális Délen található többi államtól (például Vietnamtól, Kínától, Kubától vagy akár Nyugat-Bengáliától) eltérően erős parlamenti demokrácia jellemzi, ahol nincs *de facto* egypárti ellenőrzés. Mégis, a hagyományos nyugati baloldaltól eltérően az I(M)KP nem jutott el odáig, hogy „harmadikutas” kompromisszumot kössön a neoliberalizmussal – legalábbis ideológiailag. Ráadásul, míg egész Indiában egyre növekszik a *hindutva* („hinduista”) nacionalizmus veszélye (akárcsak a neonacionalista pártok felbukkanása Európában), Keralában eddig elképzelhetetlennek látszott, hogy a legnagyobb hindutva párt, a BJP (*Bharatiya Janata Party* – Indiai Néppárt) bármilyen tekintetben jelentőségre tegyen szert (Thachil, 2009). Míg India többi részén a szimbolikus kasztpolitika elsődlegesen az egyes kasztok ún. „krémjének” érdekeire összpontosít – így például az egyetemeken és a közszolgálatban a „védettség” fenntartására – és ezekkel foglalkozik, addig Keralában a politikai pártok ideológiai érdeklődésének középpontjában továbbra is „az átlagemberek” jólétének biztosítása és „a szegények felemelkedésének elősegítése” áll. Ezek a politikai vívmányok, amelyekhez a figyelemre méltóan magas életszínvonal és magas műveltségi szint társul, Kerala államot a társadalmi fejlődés „modelljének” mintapéldájává emelték, amely továbbra is a globális baloldalt inspiráló gyakorlatot jelent (lásd erről például Sandbrook et al., 2007).

Ugyanakkor azonban a látszólag zavartalan felszín alatt Keralában a hagyományos baloldal már korántsem működik olyan hatékonyan, ahogyan azt egynéhány csodálója világszerte képzei – erős, szilárd szociáldemokrata múltja ellenére sem képes a globális trendek hatásait elkerülni. Bár választási tekintetben az Indiai (Marxista) Kommunista Párt egyike a két meghatározó pártnak, ám ennek sokkal inkább a politikai

patrónus–kliens viszonyrendszerek biztosítják alapját, mintsem a kommunista pártnak az emancipációs vagy felszabadítási programhoz való elkötelezett ragaszkodása, és az ennek hatására meglévő alcsoportoknak (a nőket is ideértve) a párt iránti kitartó lelkesedése. Tény, hogy különösen India gazdasági liberalizációjának 1991-ben indult folyamata hatására Keralában a kommunista párt mellett számtalan alternatív szervezet jelent meg, köztük a ma Adivaszi Gotha Maha Szabha (AGMSZ, azaz az őslakos Klánok Nagytanácsa) néven ismert mozgalom. Ez a mozgalom, amely az „Őslakosok” jogait hangsúlyozta, állítólag „első ízben [...] biztosított fórumot az I(M)KP és a Kongresszus Párt vezette politikai porondon kívül, ahol a legitim társadalmi szükségletek nyilvánosságot kaphatnak” (Chathukalam és John, 2006. 198.). Az elemzők egyetértettek abban, hogy e mozgalom „minőségileg eltérő politikai gyakorlatot” képviselt, mely mint olyan, túllép a „törzsi problémakörön” (Sreekumar és Parayil, 2006. 249.). A mozgalom felbukkanását számos vita kísérte azzal kapcsolatban, mi idézte elő az AGMSZ létrejöttét, és általános egyetértés formálódik azt illetően, hogy a neoliberalizmus veszélye erősítette fel a bennszülötteknek a jogfosztottságuk ellen régóta folytatott küzdelmét. Alaposabb elemzés azonban ellentmond ennek a pusztán történeti folytonosságra alapozott magyarázatnak, és arra kényszeríti az elemzőt, hogy ténylegesen szembenézzon a kérdéssel: vajon az adivasziak miért éppen most indítottak mozgalmat az „őslakos-tudat” ideológiája alapján, és miért nem inkább a sokkal kézenfekvőbb és hatékonyabb emancipatorikus alternatíva, nevezetesen a kommunista ideológia alapján szerveződtek. Miközben tehát tanulmányunk arra a kérdésre keres választ, miért erősödött mozgalommá Keralában az őslakos-tudat, egyben kritikailag elemzi azt is, mi maradt mára Keralában a baloldal hagyományaiból.

Az elemzők ugyanakkor gyakorta figyelmen kívül hagyják, mellékes körülménynek tekintik az őslakos-tudat kialakulásának vizsgálatakor, hogy a mozgalom felbukkanása egyfajta politikai *eltolódás* jele. Többségük ugyanis abból indul ki, hogy amikor az „őslakosok” megkísérelnek a jogfosztottsággal szembeszegülni vagy a jobb életkörülményekért harcolni, akkor automatikusan az őslakos-tudat zászlaja alatt szerveződnek meg. Így például rendszerint teljesen háttérbe szorul annak vizsgálata, hogy a jelenleg Latin-Amerikában tapasztalható „őslakos” mozgalmak egy korábbi generáció által megteremtett társadalmi szervezeti hálózatra épülnek (lásd például Becker, 2008). Hasonlóképpen szokás elfeledkezni az AGMSZ és a kommunista mozgalom között fennálló folytonosságról, pedig az AGMSZ élén álló adivaszi aktivisták többsége valamelyik, a marxizmus által inspirált mozgalom tagja volt korábban. Mielőtt adivasziaként szerveződtek volna Kerala leginkább proletár „törzsei”, például az adiják (jelentése: rabszolgák) és a paniják (jelentése: munkások), előbb az 1960-as évek végén Keralában jelentkező naxalita mozgalom résztvevői voltak. A naxalita mozgalom a kommunista pártból az 1960-as években kivált radikális maoista szervezkedés volt, és nevét

az 1967-ben Naxalbariban (Nyugat-Bengália) kirobbant felkelés után kapta. Vangheszét, azt a fiatal naxalita vezetőt – akire úgy emlékeznek, mint a panija és az adija munkások életkörülményeinek javítása érdekében elkötelezett aktivistára –, akit a rendőrök e küzdelem során 1970-ben megöltek, sokan tisztelik ma is azok közül, akik az AGMSZ-ben játszanak meghatározó szerepet. Korábban paniják és adiják százai csatlakoztak az Indiai (Marxista-Leninista) Kommunista Párt¹ vezette unióhoz, nemcsak azért, hogy a zálogban végzett munka felszámolását elérjék, hanem hogy a kollektív sztrájkok révén magasabb béreket csikarhassanak ki a munkaadóktól. Vannak olyan vezetői is az AMGSZ-nek, akik az 1980-as években az Indiai (Marxista) Kommunista Párt tagjai voltak. C. K. Dzsanut, az AGMSZ-t irányító adija asszonyt például a politikai aktivizmushoz nagybátyja vezette el, aki az I(M)KPjól ismert tagja volt. C. K. Dzsanu az I(M)KP mezőgazdasági munkás-szövetségében – amely ma is aktív a körzetben – tett szert politikai tapasztalatra. A parlamenten kívüli radikális kommunista töredékcsoportok befogadói, így például a „Porattom” (harc) és az „Adivaszi Vimochana Munnani” (Adivaszi Felszabadítási Front), bár az AGMSZ-nél kevésbé befolyásosak, ezekkel együtt, egymás mellett léteznek ma is. Vajon a századfordulón miért lépett fel olyan sok adivaszi aktivista „autonóm” adivaszi követelésekkel a zászlaján: ez a kérdés sokkal inkább magyarázatra szorul, hogysem „természetesnek” tekintve elfeledkezhetnénk róla.

Továbbá, már csak azért is fel kell tennünk ezt a kérdést, mert az „adivaszi-tudatról” vagy őslakos-tudatról folytatott diskurzus nem egészen adekvát Kerala összefüggésében. Például cseppet sem bizonyított, hogy ebben a körzetben, ahol ma élnek, valóban a paniják és az adiják voltak az első betelepülők. Sokkal inkább a „törzsi” hagyományoknak, mintsem az őslakos-tudatnak van szüksége a diskurzusok során erre a témára, hiszen a paniják és az adiják valójában a földekkel és erdőkkel rendelkező, felső kasztokhoz tartozó földesurak rabszolgáiként éltek ezeken a területeken. Bár a paniják és az adiják legalább ugyanazon a helyen éltek, mielőtt a függetlenséget követő néhány évtizedben a Dél-Keralából betelepülők ide érkeztek volna, az AGMSZ által meghatározott őslakos-fogalom értelmezése logikailag korántsem konzekvens – még ha így tekintik is –, mivel például a csettiket, a Wadajanban élő őslakos csoportot nem sorolja az adivaszi körébe (Cheria et al. 1995. 55.). Ráadásul a tudományos elemzések, melyek az indiai népesség gyarmatosítás kori kategóriáin alapulnak, alaposan megtépázták a bennszülött-tudat és a törzsiség közötti vélt kapcsolatok rendszerét (pedig az őslakos-diskurzusok alapvetően ezekből indultak ki), és azt is megmutatták, hogy az indiai népszámlálások során használt ún. „nyilvántartott törzsek” kategóriája

¹ Az Indiai (Marxista) Kommunista Párt 1964-ben vált ki az Indiai (Marxista-Leninista) Kommunista Pártból – *a ford.*

nagyjából és egészében „egyfajta gyűjtőfogalom, melybe minden nem ortodox és nem hindu csoport besorolható” (Bates, 1995. 117.). Néhány csoportnak – nevezetesen a panijáknak és az adijáknak – egyenesen lehetetlen elvitatni „törzsi mivoltát” abban a szokásos szociológiai értelemben, hogy a csoport tagjait viszonylag önfenntartó, kölcsönös gazdasági viszonyrendszerek jellemzik. Meglehetősen nagy a dél-indiai törzsekkel foglalkozó azon antropológiai vizsgálatok száma, melyek arra a következtetésre jutottak, hogy arrafelé a kaszt és törzs megkülönböztetésének nincs semmi jelentősége (lásd például Morris, 1982. 55.).

Mindennek a tetejében, az „adivasziság” meghatározó jellemzője gyakorta nem is olyasmi, amivel az AGMSZ átlagos tagjai spontánul azonosulnának. „Adivaszik? Így nevez minket a kormány. Mi valójában paniják vagyunk.” – ezt egy panija nő mondta nekem (terepjegyzetek, 2005). Egy másik többször említette: „Fogalmam sincs, mit jelent ez az »adivasi«, azt tudom csak, hogy a kuricsianok – egy másik, gazdagabb »törzs” – nem adivaszik, mert ők nem olyanok, mint mi, ők nem szegények” (interjú, 2006). Sok panija és adija a szegénységet nevezte meg, mint rájuk jellemző sajátosságot, és nem emlegette „adivasi” identitását. Ha a kormányzat által használt ún. „nyilvántartott törzsek” kategóriáját – a „törzsi rést” (Li, 2000) – alkalmazzuk, és ezzel a többi nyilvántartott törzs közé soroljuk őket – e törzsek történetileg a paniják és az adiják fölött álltak, vagyis „érinthetetleneknek” tekintették a panijákat és adijákat –, akkor az „adivasi” közösségek megjelenése semmiképpen sem tekinthető természetes fejleménynek. Az is előfordult, hogy amikor az AGMSZ által szervezett földfoglalási akció résztvevőit a szervezők felszólították, hogy hagyjanak fel a keresztény vagy hindu rituálékkal, és csak „hagyományos »adivasi« isteneikhez imádkozzanak”, akkor jó néhányan megbántódtak. Egy panija résztvevő ezt mondta nekem: „Mondhatom, rémületes volt, én sokkal jobban szeretek ezekkel a keresztény szomszédokkal élni, mint azokkal az adivaszikkal” (terepjegyzetek, 2006). Az „adivasi” identitás és a fogalom állítólagos jelentésköre cseppet sem tekinthető magától értetődőnek az AGMSZ részvevői körében. A mozgalom legaktívabb tagjai, vagyis a mezőgazdasági munkások közösségéből rekrutálódott adivaszik, sokszor kényszerültek arra, hogy a domináns „adivasziság” szimbólumait máshonnan vegyék kölcsön, így ezekhez gyakorlatilag semmi kötődésük nem volt; így például a körzetben élő, gazdagabb törzsek által használt íj és nyíl jelképeit, melyek az AGMSZ zászlaján láthatók. Az adivasi identitásnak ez a vitatható megkonstruálása gyakorta azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy ellene hat az „adivasi mint proletár”-képzetnek (Baviskar, 2005), ami annál inkább meglepő, mivel politikájuknak ez vált egyik központi ideológiai kérdéskörévé. Tény, hogy az „adivasi” aktivisták korábbi részvétele a kommunista mozgalomban, az adivasi diskurzus és a helyi realitás szembeszökő ellentmondásai, valamint az a tény, hogy az AGMSZ tagjainak döntő többsége spontánul még csak azonosulni sem tudott az „adivaszisággal”, mindez arra mutat,

hogy ezeknek az embereknek cseppet sem volt „természetes”, hogy az őslakos-tudat felé forduljanak. Azok az okok, melyek mégis ebbe az irányba terelték őket, szorosan kapcsolódnak az osztálypolitika és a kommunista ideológia Keralában végbement elerőtlenedéséhez.

Ha arra a kérdésre akarunk választ kapni, hogy az aktivisták politikai programjukat miért az őslakos-tudat, mintsem a kommunista ideológia fogalmi révén formulálták meg, akkor először a politikai-gazdasági változás elemzését kell elvégezni, és azt vizsgálni, hogy Keralában a neoliberais átalakítás komplexitásai társulva az őslakos népek alkotta, nemzetek feletti hálózattal hogyan teremtették meg az őslakos-tudat iránti érzékenységet. Másodsorban, szándékomban áll kifejtetni, hogy ezek a változások hogyan mutatkoznak meg azon a jóval empirikusabb szinten, ahol az őslakos aktivisták összecsapnak a kommunista párti szimpatizánsokkal, és azt is szemügyre veszem, hogy a kommunista paternalizmus legitimitációjának összeomlása és ideológiai polarizációjának specifikus vonásai hogyan játszottak közre ezen fejlemények alakulásában.

Az őslakos-tudat kialakulásának globális összefüggései

Mivel a bennszülött-tudat felszínre törése globális jelenség (lásd például Niezen, 2003), kézenfekvő kiindulási pontnak mutatkozik a keralai fejleményeket kiváltó okoknak a „strukturális hatalom” (Wolf, 1990. 586.) fogalma felőli elemzése, azaz a globálisan felerősödött „kifosztás, kisémmizés általi felhalmozás” (Harvey, 2003) vizsgálata. Ugyanakkor az őslakos-tudat „vándorló modelljeinek” (Tsing, 2007) kialakulása és ezeknek a keralai aktivista csoportokkal való kapcsolatai egyfajta kiegyenlítő szerepet is betöltenek.

Felhalmozás kisémmizés által és a földhasználat iránti igény

Az 1970-es évek végétől a globális kapitalizmus rendszerszerű dinamizmusában meglehetősen riasztó változás tapasztalható, s ezt a jelenséget David Harvey (2003) kifejezése: a „felhalmozás kisémmizés által” pontosan és erőteljesen ragadja meg; vagyis a kapitalista terjeszkedés olyan formája van terjedőben, amely nem annyira a meglévő munkaerő és a források intenzívebb kizsákmányolására épül – ezt szokás „bővített reprodukciónak” is nevezni –, hanem a globális osztatlan tulajdonnak (például a természeti terek, a közösségek által ellenőrzött források és közintézmények) a kapitalista logikába való anektálására. A globális kapitalizmusnak ebben a formában kisajátított szerzeményeire alkalmazott egyik klasszikus metafora, a „zöld mezők”, eredeti jelentésükben valóságos zöld területek és az alattuk elterülő, rejtett erőforrások eltulajdonítását jelenti. Ez a kisajátítási forma és az ellene folytatott küzdelem

az 1990-es években Indiában jelentősen felerősödött: milliókat érintett a kormányoknak az a lépése, hogy nagy területeket bányászati vállalkozásoknak adott el (Roy, 2009); továbbá felgyorsult az óriási duzzasztóművek építése, és a speciális gazdasági zónák kialakítása érdekében hatalmas területeket tisztítottak meg. Ezzel egyidejűleg, a munkaerő-viszonyok informalizálódtak és óriási „szabad” tartalék-munkaerő képződött (Bremen, 1999).

A kapitalista dinamikában bekövetkezett, fentebb vázolt változás átformálta az ellenállás nyelvezetét és formáit is (Harvey, 2003), vagy azért, mert a régi formák már nem működtek, vagy mert értelmüket veszítették. Az „új mozgalmak és az ún. »hagyományos társadalmi mozgalmaknak« tekintett tipikus formák (vagyis a munkásmozgalom) közötti jelentős különbség abban áll, hogy viszonylag elhanyagolható azoknak a szervezeteknek a szerepe, melyek a munkások bérezésével és konfliktusaival kapcsolatos ügyeket a magántulajdon kizsákmányoló birtokosaival közvetlenül vívják meg” (Omvendt, 1993. 307.). Tény, hogy a kisemmizéssel, különösen a föld-kisajátításokkal szembeni önvédelem vált elsődleges kérdéssé. Így a föld nyert elsődleges szerepet az adivaszik politikai küzdelmei során, és az őslakos-tudattal kapcsolatos viták kitűnően illettek ehhez a célhoz, mivel az embereknek a földhöz való történeti és kulturális kötődését hangsúlyozták; ezek az érvek ugyanis túllépnek a gazdasági hasznossági elveken, és megnehezítik a kormányzat azon törekvését, hogy „fejlesztési” terveiket úgy nyomják le a lakosság torkán, hogy pénzügyi kompenzációt ajánlanak a kisajátításokért cserébe (Ghosh, 2005), vagy hogy máshol kínálnak letelepülésre alkalmas területeket.

Másfelől, a földdel kapcsolatos ideológiai kérdésekbe való belemélyedés nem takarhatja el előlünk azt aényt, hogy Indiában sok adivaszik van, köztük olyanok, akik Keralában az AGMSZ-t irányítják, akik nem rendelkeznek a megélhetéshez szükséges, elegendő földterülettel (ha egyáltalán van földjük), és a tőke flexibilitása következtében beindult migrációt munkáslétük meghatározó aspektusának látják (Bremen, 1999). Azoknak az AGMSZ-aktivistáknak, akikkel beszélgettem, elsődleges óhaja a föld birtoklása volt, azaz biztonságos, elegendően nagy terület megszerzése, melyet otthonnak nevezhetnek – ahol nem kell a háztartás többi tagjával minden este azon civódní, ki aludhat kinn és ki aludhat benn, és amelyik nem függ attól, „jószívú-e” a földesúr, és vajon alkalmazza-e őket vagy sem, vagy hogy képesek lesznek-e majd fizetni neki a havi bérleti díjat. De a megélhetés biztonsága szempontjából a földdel nem rendelkező, általam megkérdezett adivaszik számára a munkahelynek van elsődleges jelentősége.

Keralában a neoliberalizmus játszik döntő szerepet abban, hogy a föld politikai kérdéssé vált, és elsődlegesen a Jan Bremen által „az abszolút fölőslégesség kísértetének” nevezett jelenség elleni harc formáját öltötte – vagyis azon jelenség elleni fellépést, hogy munkát keresve az emberek állandó vándorlásra kényszerüljenek, és közben a közösséghez

tartozás érzését mint olyat elveszítsék. Ez Indiában együtt jár a liberalizáció általános politikai retorikájával, mely maga mögött akarja tudni a „szegény és sebezhető osztályok állami támogatását és jogosultságát, hogy helyébe a tulajdonjogok implicit vagy explicit támogatásának modelljét” állíthassa (Rajagopalan, 2004. 229.). A társadalmi támogatások és a munkások jogosultságainak (nem mindig jogilag is alátámasztva, de a gyakorlatban érvényesítve) szinte feltartóztathatatlanul erodálódó folyamatát szemlélve, az AGMSZ vezetői olyan kezdeményezésekkel léptek fel, melyek jobban egybecsengtek a megváltozott körülményekkel. Így például felvetették a föld tulajdonlásának kérdését, hogy egy kis darab földet megművelhessenek a szegények, és „önsegélyező” javaslatokkal léptek fel, hogy a mezőgazdasági terményeket ezek a kistermelők piacra tudják vinni; bár igaz, az ilyen stratégiák ironikusak keralai viszonylatban, ahol a mezőgazdasági szektor mély válságban van a termőföld kiszipolyozása miatt (a kémiai műtrágya és a rovarirtók mértéktelen alkalmazása miatt), illetve a nemzetközi verseny hatására. Különösen így van ez azóta, hogy 2000-ben feloldották a mennyiségi korlátozást a mezőgazdasági termékek importjára (lásd Jacob, 2006; George és Krishnaprasad, 2006). A nagy eladósodás – amihez a bankok aktív manipulációja társult – és a család jó hírének megőrzése a Kerala állambeli földművesek körében erősen hozzájárultak az öngyilkosságok számának növekedéséhez.

A gazdasági nyomorúság, mellyel a föld nélküli agrármunkásoknak – így többek között a panijáknak és adijáknak is – szembe kellett nézniük, még sokkal súlyosabb, mint a kisbirtokkal rendelkezők nyomora, noha azok a társadalmi mechanizmusok, amelyek kiváltották ezt a kisémmizettséget, nagyobb valószínűséggel vezetnek éhínséghez, mint öngyilkossághoz. A kormányzat terveket vázolt fel az eladósodott farmerek megsegítésére, de figyelmen kívül hagyta az agrármunkásokat, sőt illegálisan meg is gyengítette az őket segítő szervezeteket, nevezetesen az önfinanszírozó Agrármunkás Jóléti Alapot (Mohanakumar, 2008). Aho- gyan még ezek a minimálisnak tekinthető biztonsági intézmények is erodálódnak, az agrármunkások egyre nehezebben tudnak munkát találni: a globalizációnak a törzsi életfeltételekre gyakorolt hatásaival foglalkozó felmérés szerint míg a liberalizációt megelőzően, 1991-ben az adivaszi munkások 36% jutott évi legalább 200 napi foglalkoztatottsághoz, addig a tanulmány készítése idején, 2003-ban már csak 4 százalékuk esett ebbe a kategóriába (Aerthayil, 2008. 69.).

Az 1990-es évek végétől az államilag támogatott „minta”-szövetkezeti gazdaságok, melyeket az 1960-as, 1970-es években szerveztek meg, és amelyek munkát adtak az adivaszi dolgozóknak, sorra összeomlottak. A nemzetközi verseny nyomása alatt, valamint az ebből következő csökkenő központi kormányzati támogatások miatt a szövetkezetek vezetői már nem törődtek a szövetkezetek érdekeivel, és saját rövid távú érdekeiknek megfelelően legyengítették a szövetkezeteket. Mivel ezeken a földeken

számos panija és adija dolgozott, őket különösen súlyosan érintették ezek a változások. Néhányuk kezdetben megpróbált szervezkedni annak érdekében, hogy a kormányt a támogatás további folyósítására kényszerítse, és hogy legalább heti négy munkanapot biztosítson nekik, de ezek a követelések hamarosan elhalkultak azok mellett a jóval „észszerűbb” követelések mellett, hogy a szövetségi területeket osszák fel kis, egyéni parcellákra; e követelésnek jelentős súly és legitimitációt adott az őslakos-létről fellángolt vita. A vitában a bennszülöttek azt állították, hogy a szövetségi földek korábban erdőségek voltak, és mint ilyenek, az adivaszik „ősi földbirtokait” alkották. Mivel néhány szövetségi területet kifarcelláztak, a többi szövetségben dolgozó adivaszik kezdték elfoglalni a nagygazdaságok megműveletlen földjeit, mielőtt mások ragadják magukhoz a tulajdonjogot, és ezzel hólabda-hatást idéztek elő a földfoglalások kérdésében. Keralában a neoliberalizmusnak óriási felelőssége van abban, hogy a földkérdés középpontba került, ami viszont különösen az őslakos-tudattal foglalkozó vitákban játszik főszerepet; és így elsődlegesen abban nyilvánul meg, hogy elzárja az emberek előtt annak lehetőségét, hogy kereső foglalkozást vagy megfelelő jóléti rendszert követeljenek, és ugyanakkor a földtulajdon iránt támasztott követelést teszik ésszerűvé.

Az őslakos-tudat vándorló modelljei

A neoliberalizmus jelentette fenyegetésen túl a huszadik század utolsó negyedében az őslakosok nemzetközileg is feléledt mozgalmát szokás általában az őslakos népek tiltakozását felerősítő tényezőnek tekinteni (lásd Niezen, 2003). Csak az 1980-as években kezdett a globális azonosságtudat szárba szökkenni az „őslakos népek” egységesítő kategóriája alatt, és ennek következménye a „globális őslakos-téma” kiformalódása (Karlsson, 2003). E folyamatban döntő jelentőségűnek bizonyult az ENSZ égisze alatt alakult *Az őslakos népekkel foglalkozó munkacsoport* nevű szervezet megalakulása 1982-ben (Working Group on Indigenous Populations – WGIP), melynek évenként összehívott tanácskozása tekinthető a leginkább „felelősnek a nemzetközi őslakos identitástudat egységesüléséért”, mert támogatta „egyfajta globális »imaginárius közöség« kialakulását” (Niezen, 2003. 46.). Eredetileg csak azokat a csoportokat tekintették „bennszülötteknek”, amelyek a betelepült hódítók által létrehozott amerikai és az ausztrál társadalmakban marginális helyzetben éltek, de az 1990-es években az „őslakos”-fogalom tartalmilag kitágult, és kezdett az afrikai és ázsiai marginalizált csoportokra is kiterjedni. Az első delegáció, mely az újonnan alakult *Indiai Őslakos és Törzsi Népek Tanácsát* (Indian Council of Indigenous and Tribal People – ICITP) képviselte, 1985 óta vesz részt rendszeresen a WGIP tanácskozásain. Pusztán létével egyben cáfolta is az indiai kormány állítását, miszerint

nincs jelentős különbség az „őslakos” és „nem őslakos” népesség között. Az ICITP-re azonban hamarosan úgy tekintettek, mint amelynek nincs széles társadalmi bázisa (Karlsson, 2003. 408.), és az etnográfiai kutatások arra az eredményre jutottak, hogy az ICITP aktivistái gyakran olyan rugalmatlan és esszencialista fogalmakat kapcsolnak a törzsi identitás meghatározásához, amelyek szemben állnak a legtöbb adivaszi érdekeivel (Ghosh, 2005).

Keralában különösen nagy befolyásra tettek szert a Törzsi Önkormányzatok Nemzeti Frontja és az Adivaszi Fórum Déli Területe elnevezésű szervezetek. Az utóbbit az 1990-es évek végén alapították abból a célból, hogy 1992-ben nagy adivaszi találkozót szervezzenek, ahol csatlakozhatnak a nemzetközi mozgalomhoz, amely Amerika ötszáz évvel korábbi „felfedezése” ellen, valamint az őslakosságnak a hódításból következő gyarmatosítása és kiirtása ellen tiltakozott (Cheria et al., 1997). 1998 márciusában *Az őslakos népekkel foglalkozó munkacsoport* anyagi segítséget nyújtott C. K. Dzsananak, hogy részt vehessen a Thaiföldön megrendezett „Ázsiai Őslakos Nők Konferenciáján”. Ezek a szervezetek általában az adivaszi identitásnak mindenekelőtt az esszencialista megközelítését szorgalmazzák, amit jól tükröz például az *Indigenous Affairs (Őslakos Kérdések)* című nemzetközi folyóiratban a keralai adivaszi mozgalom csúcspontja idején publikált cikk. Ebben különösképpen jól érzékelhető, hogy nemzetközi szinten nem meggyőzőek az „őslakos-tudat” fogalmát igazoló érvek. Az effajta esszencializálást a helyi szinten éppen annyira ösztönzik a körülmények, mint az őslakos-tudat értelmezése körüli nemzetközi szintű versengés, így például jól látható az „eko-törzsiség” kritikájában (Sissons, 2005). Létezett egy nemzetközi szervezet, a Globális Népi Akciócsoport, a direkt fellépésben érdekelt szövetség, amely az őslakos-tudat jóval rugalmasabb és kritikusabb értelmezését támogatta, és lehetővé tette C. K. Dzsanu számára, hogy 1999-ben csatlakozzon a „kontinenseket átfogó karavánhoz”, több más, globalizáció- és kapitalizmus-ellenes aktivistával együtt; ez persze az AGMSZ-t éppen a korábbival ellentétes irányba terelte, ami jól látható például a 2006-os választások alkalmával a Farmerek Kártérítési Fórumával kötött politikai szövetség létrehozásában.

E nemzetközi találkozók során elhangzott ideológiai viták hatása alig-alig mutatkozik meg C. K. Dzsanu bizonyos politikai problémákkal kapcsolatos megfogalmazásaiban, továbbá például abban, hogy az angol „identitás” fogalmat használja mozgalma fő célkitűzése meghatározására (terepjegyzetek, 2006). De az 1990-es évek végén, nemzetközi körútját követően C. K. Dzsanu radikálisan szakított a nemzetközi hálózatokkal, mivel az AGMSZ-re záporoztak a kommunista és a naxal riválisok vádjai, amelyek szerint az AGMSZ-t a „külföld pénzeli”, „külföldi ügynökök manipulálják”, és a „szegény adivaszik” rovására a mozgalom vezetői szépen megtollasodnak. Széles körben keringett a pletyka, hogy C. K. Dzsananak autója van, palotában lakik és a bőre alatt is pénz van. Ami-

kor 2005-2006-ban Keralában kutatómunkát végeztem, meglehetősen sok energiámat felemésztette, amíg sikerült rávennem C. K. Dzsanut, hogy interjút adjon nekem. Arra hivatkozott, hogy ha a média tudomást szerez arról, hogy ő egy fehér nővel beszélget, akkor újra kezdődik a mendemonda, hogy külföldi kapcsolatokkal rendelkezik. Az országos szervezetekkel csak laza kapcsolatai voltak, miközben az az általános meggyőződés tükröződött az AMGSZ 2001-es határozatában, hogy az adivaszik problémáját valószínűleg csak országos szinten lehet megoldani, helyi szinten aligha. E határozat jóváhagyta egy, az országos szabályozás alá eső vadrezervátum elfoglalását, mivel a vezetés reményei szerint ezzel beavatkozásra készítetik a szövetségi kormányt, és az, amint korábban már megtörtént, elmarasztalja a keralai kormányt, amiért nem foganatosítja a törzsek között szétosztandó földekről rendelkező központi törvényt. Az a szándék azonban, hogy az országos figyelem központjába kerüljenek és országos jelentőségű szövetséget építsenek ki, nem teljesen esik egybe a mozgalomnak azzal az elvével, hogy a saját körzetükön, lakóhelyükön túl működő hálózatok működésébe nem avatkoznak bele. Valószínűnek tűnik, hogy e lépés mozgatórugója a keralai kommunista párttal való helyi konfliktus volt.

Az őslakosok szakítása a kommunizmussal

A közvetlen politikai okok, melyeket maguk az őslakos-mozgalom aktivistái sorolnak fel, ha magyarázatot keresünk arra, miért kezdtek a meglévő baloldaltól függetlenül, „önállóan” szervezkedni és új politikai programmal előállni, gyakorlatilag arra vonatkoznak, hogy csalódtak a kommunista pártban. Arra a kérdésre, hogy Keralában a társadalmi konfliktusok kifejezésének nyelve miért váltott át az őslakos-tudat fogalmaira, nem tudunk megfelelő választ adni, ha nem vizsgáljuk az őslakos aktivisták és a kommunista párt közötti konkrét politikai csaták dinamikáját. Először azt az ideológiai polarizálódást veszem szemügyre, amely Keralában a baloldalon végbement, majd megvizsgálom azt a folyamatot, amelyet én a kommunista politikai paternalizmus összeomlásaként értelmezek.

Ideológiai polarizáció

Az AGMSZ és a keralai Indiai (Marxista) Kommunista Párt vezetése szintjén jelentős ideológiai nézeteltérés alakult ki különösen Kerala politikai történetének interpretációjában és a társadalmilag alávett csoportok közötti együttműködés alapjainak stratégiai kérdésében. A kommunista párt álláspontja szerint mind a „kasztkérdést”, mind a „törzsi problémát” történetileg a „fejlődés fokainak” „tudományos” elemzésével kell megközelíteni. Ez a szemléletmód tette lehetővé például, hogy a

kommunista vezető, E. M. Sz. Nambudiripad nemcsak a 20. század elején Keralában végrehajtott kasztreformról nyilatkozott elismerően, hanem saját – a keralai hierarchia csúcsán álló – kasztjának szerepéről is, amennyiben modernebb termelési módot és a kasztársadalom családi viszonyrendszerének fejlettebb változatát honosították meg a korai keralai „prefeudális” civilizáció feltételei közepette (Nambudiripad, 1984. 25.; lásd még Menon, 2006. 45.). A következő fejlődési fok a feudalizmus volt, melyen túl kellett lépni, és ennek érdekében a kommunista párt „teljesen eredeti, szekuláris álláspontot” vett fel (Nambudiripad, 1984. 3.), melynek része a „megalkuvást nem ismerő küzdelem a kasztelnomás ellen”. E cél érdekében a párt „teljes mértékben eloldja magát a kaszt- és közösségi szeparatizmustól [...] és szilárdan szemben áll a nyilvántartott és elmaradott kasztok minden olyan kísérletével szemben, [...] hogy leválasszák népeiket a szabadságért, demokráciáért és szocializmusért küzdő népi mozgalom fő vonulatáról” (uo. 4.). A párt felfigyelt az 1990-es években felerősödött, nem osztályalapú politikai szervezkedés „aggasztó tendenciáira” (Surjeet, 2000), és a „fasiszta” pártok általi fenyegetésre koncentrált, különösen a BJP megjelenésére. Ennek következtében a kommunista párt újabb erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a I(M)KP programját „összhangba hozza a változó idők szavával”, és a „kasztizmus” problémájával szemben újult energiákkal kezdett harcot. Azt állították, hogy „míg a párt felismeri az elnyomott kasztok eredeti törekvéseit és egyenlőség iránti igényét, és miközben ezen egyenlőség gazdasági alapjait a földreformok és az emberek érdekeit szolgáló egyéb intézkedések révén meg kívánja teremteni, ugyanakkor a pártnak erőteljesen fel kell lépnie minden törekvessel szemben, amely az egyik kasztot a másik ellen fordítja, és meg kell védenie, meg kell erősítenie a dolgozó emberek egységét, tartozzanak akármelyik hithez, etnikumhoz, kaszthoz és nyelvi csoporthoz” (Surjeet, 2000).

Míg a „dolgozó tömegeknek” a „közösségi erőkkkel” szembeni egysége a párt legfontosabb célja, addig a társadalmilag alávett csoportok közti stratégiai szövetség kérdésében mégis tett bizonyos engedményeket. Az újabb párt dokumentumokban felbukkan a „dalit” fogalma (jelentése: elnyomott – India korábban érinthetetlen polgárai többsége által elfogadott politikai identitást jelent), és dicsérettel illetik „fokozódó tudatosságukat”, de továbbra is óvnak „néhány dalit szervezettől és országos kormányzati formációtól, melyek a dalit tömegek körében kommunistaellenes érzelmeket igyekeznek felkorbácsolni, és le akarják választani őket a baloldali mozgalomról” (az I(M)KP határozata, 2006. február 22.). A dokumentum azt tanácsolja, hogy az „ilyen szektás és [...] külföldről finanszírozott tevékenységeket el kell utasítani és le kell leppezni”. A gyakorlatban szinte az összes dalit és adivaszi szervezet szektásnak tekintendő és „külföldről támogatottnak” minősül. Még C. K. Dzsanu kommunista nagybácsija is elhite, hogy az AGMSZ mögött imperialista erők állnak, amelyeknek az a célja, hogy „megsemmisítsék a kommunizmust és megakadályozzák,

hogy ez az eszme egész Indiát meghódítsa” (interjú, 2005), s ezzel a hivatalos pártdokumentumok állításait ismételte meg, nevezetesen azt, hogy az AGMSZ-t „kongresszusi támogatással” hozták létre válaszul arra, hogy az I(M)KP „előretört egyes adivaszi területeken” (Backer, 2002).

Amikor magára az ún. „törzsi kérdésre” került sor, akkor a párt további engedményeket tett az abszolút „egység” érdekében. Eredetileg az I(M)KP gazdálkodó-földműves szervezete foglalkozott a törzsi életformával kapcsolatos kérdésekkel, de az AGMSZ megalakulását követően az I(M)KP felülvizsgálta álláspontját, és az adivaszik számára új, független kommunista szervezetet indított, az ún. Adivaszi Kszema Szamithi-t (AKSZ). Ezt egyfelől azzal legitimálták, hogy vélhetően „az adivasziknak ezek a szervezetei nem sorolhatók egyszerűen a kasztszervezetek közé, hiszen az adivaszik már régen eltávolodtak a hagyományos kaszti megosztottságtól” (*The Marxist*, 2003. par. 15.), továbbá mert a párt mezőgazdasági szervezete egymagában „nem tudna sikeresen fellépni ügyükben, mert nem minden adivaszi foglalkozik a mezőgazdasággal” (Backer, 2002). De ezek az érvek csak nehezen vonatkoztathatók a panijákhoz és adijákhoz hasonló csoportokra, akikre nem érvényes, hogy „már régen eltávolodtak a hagyományos kaszti megosztottságtól” és akik *ténylegesen* is mezőgazdasági dolgozók. A kommunista párt irányvonala ebben a kérdésben tehát továbbra is az, hogy el kell utasítani e csoportok önálló szerveződését, és ebben követi a kommunista pártokra globálisan jellemző megközelítést, mely csak a tehető „törzsi” vagy etnikai csoportokat kezeli önálló történelemmel rendelkező egységekként, míg a többi társadalmi alcsoportot egyszerűen „a proletár ranglétra legalsó fokán helyezi el” (Boughten, 2001. 16.).

Az őslakos-kérdéssel foglalkozó aktivisták erőteljesen elutasítják az I(M)KP történelemszemléletét és stratégiai irányvonalát. Mivel az alsóbb kasztok mozgalmait tömörítette egységes, demokratikus frontba, a kommunista párt hegemoniáját az adivaszi aktivisták ügyes manipulációnak tekintik, amely szétzúzta a huszadik század elején a kasztokkal szemben elért mozgalmi eredményeket. Sok adivaszi aktivista úgy véli, hogy a kasztokat elítélő retorika leple alatt *ténylegesen* a felsőbb kasztok privilégiumai erősödtek meg, és hogy a kasztrendszerrel szembeni eredeti fellépés erejét elvették a kommunisták (Devika, előkészületben). Mint C. K. Dzsanu mondja, „régen az emberek a feudális nagyurak rabszolgái voltak, mára ez csak annyiban változott meg, hogy a politikusok rabszolgái lettek” (interjú, 2005). Az AGMSZ egy másik vezetője, Githananden azt mondja, pontosan a „kasztkérdés” miatt fordított hátat az I(Marxista-Leninista)KP csoportjának, melynek addig vezetője volt, és emiatt akart alternatívákat keresni, melyek véleménye szerint sokkal inkább tükrözik az indiai történelmi valóságot, és amelyek a kasztokkal való brahmanista trükközést nem ünneplik mint progresszív történelmi fejleményt (interjú, 2005). A történelmi fejlődés lépcsőfokait kifejtő kommunista elméletet a Githanandenhez hasonló aktivisták ma a történelem dravida-ellenes

manipulációjának tekintik (lásd még Menon, 2006), amellyel eltakarják az őslakos dravidáknak, vagyis a mai dalitok és adivaszik őseinek semmivel sem igazolható, megmagyarázhatatlan, erőszakos leigázását. C. K. Dzsanu szerint az AGMSZ talán legjelentősebb vívmánya sokkal inkább éppen ez, nem pedig annak az elméletnek az elfogadása, mely elismeri, hogy életformájuk „elmaradott”; „ma már azt mondjuk, mindenkinek úgy kellene élnie, mint az adivasziknak, éppen a világ békessége érdekében” (interjú, 2005).

Az őslakos aktivisták elutasítják „a szekuláris-liberális és a baloldali pártok és értelmiségiek összehangolt kísérleteit arra, hogy világi *versus* közösségi megosztást erőltessenek az emberekre”, és osztatlan egységre szólítsanak fel a hindutva (azaz a hindu nacionalizmus) megerősödésével szemben, amely az 1990-es években kezdett erőteljes politikai vonzerőként mutatkozni (Menon és Nigam, 2007. 54.). Bár minden őslakos aktivista, akivel beszélgetni tudtam, erőteljesen elutasította a hindutva politikai vonalát, de arra sem voltak hajlandók a hízlegések ellenére sem, hogy szakítsanak a közösségi szervezkedéssel, és elfogadják azt az elvet, mely szerint minden politika, amely a domináns „világi” megközelítéshez kritikusan viszonyul, szükségképpen „közösségi” volna. Ez az ideológiai zsákutca még világosabban megmutatkozott akkor, amikor az I(M)KP Keralában erőteljesen elutasította a dalit és adivaszi szervezetek működését, és ennek következtében a 2006-os választásokon az őslakos aktivisták stratégiai szövetségre léptek a Kongresszus Párttal, amely – bármilyen ironikus is – készségesebben fogadta egyenlő partnerekként az adivaszi aktivistákat, mint a kommunista párt (C. K. Dzsanu, interjú, 2005).

Ez viszont újra felerősítette a kommunisták körében azt a meggyőződést, hogy az AMGSZ-hez hasonló szervezetek természetük szerint „kommunális” jellegűek. Ugyanakkor a bennszülött aktivisták erősen hisznek az autonóm szervezetek szükségességében, mert ezek hiányát éppen a kommunista mozgalomnak Keralában elkövetett hibáira vezetik vissza. Mindennek ékes bizonyítéka, hogy az agrármunkások, akik a bérlő gazdák mozgalmához, harcához csatlakoztak, csak „segélyeket” kaptak és kiszorultak a figyelem középpontjából, amikor a termelő tőke, nevezetesen a föld újraelosztására került sor (Devika, előkészületben). Ezért aztán általános egyetértés uralkodik az őslakos aktivisták körében arról, hogy az adivaszi és a dalit csoportoknak, melyek együtt lépnek fel a társadalmi változások érdekében, továbbra is hangsúlyozniuk kell sajátos hátterüket, igaz, olyan nyelvezettel és terminológiával, mely nem stigmatizálja őket és nem erősíti a kasztrendszerét. Ennek érdekében a dalit és adivaszi „nemzetépítés” fogalma terjedt el Keralában (interjú Githananennel, 2005). Az ideológiai polarizálódás dinamizmusa során, mivel a kommunista politikusok nem hajlandók elismerni semmiféle „megosztó” történelmi és jelenlegi adivaszi és dalit szervezetet sem, néhány bennszülött aktivista olyan szélsőségig is elmegy, hogy az auto-

nóm kormányzati struktúrák megteremtését, valamint „ősi földjeik” önálló területté nyilvánítását követeli.

A paternalizmus összeomlása

Az ideológiai viták mögött, úgy tűnik, az AGMSZ tagságának körében a kommunista párttól való leválás eredeti oka az a tény volt, hogy maga a párt hátat fordított a „szegények” képviselőjének. Az átlag érzete kitapinthatóan jelen van a tagság aktivistáinak körében, akik egy időben reménykedve tekintettek a párt viszonylag jótékony paternalizmusára. Minthogy bizonyos abszolút kaszttabukat és diszkriminációs gyakorlatot – részben a kommunista pártnak köszönhetően – többé-kevésbé sikeresen levetköztek, a paternalista gesztusokat manapság már nem hajlandók a korábban megvetéssel kezelt csoportok iránti tiszteletet és méltóságot sugárzó aktusoknak tekinteni, hanem inkább annak jeleként, mely nap mint nap igazolja alacsonyabb státuszukat. Ebből fejlődött ki a politikai paternalizmusnak egy jóval radikálisabb elutasítása, valamint a dalit és adivaszi identitás elismerésének középpontba emelése.²

A hivatalos kommunista párti nyilatkozatokban – akárcsak a párt tagjainak hétköznapi megnyilatkozásaiban – általában jelen van egy szinte automatikus feltevés, mely szerint a politikai változás aktív cselekvői olyan személyek, akik maguk társadalmilag nem alávett csoportokhoz tartoznak. Ennek jegyében olvashatunk például a „törzsek felemelésének szükségességéről” és arról, hogy a „gyengébb elemek” elidegenedését a párttól meg kell akadályozni (*The Marxist*, 2003. par. 28.); egyes párttagoktól pedig azt lehet hallani, hogy a kommunista vezetők „önfeláldozó erőfeszítéseket” tesznek a dalitok és adivaszi átférfálására, akiknek a tapasztalatait változatlanul csak színtiszta „szენvedés, elnyomás, nyomor és erőszak” jellemzi (Menon és Aditya, 2007. 101). Világos, hogy az Indiai (Marxista) Kommunista Párt dalit és adivaszi szimpatizánsai és párttagjai, valamint a főképp felsőbb osztályokhoz tartozó és szinte kizárólag felsőbb kasztokból verbuválódott „élcsapata” között mindig is létezett egyfajta „elidegenedtség”. Az „élcsapat” görcsösen igyekszik szolidaritást vállalni tömegbázisával, különösen akkor (és, mint ahogy ma megmutatkozik, valószínűleg csakis akkor), ha „a tömegek” továbbra

² A dalitoktól és adivasziaktól eltekintve főképpen a nők azok, akik ma leginkább úgy érzik, a kommunista párt elárulta őket – a dalitokhoz és adivaszihoz hasonlóan, az ő életszínvonaluk is fölötte van az indiai átlagnak, de a társadalmilag alávett kasztcsoportokhoz hasonlóan, dühíti őket az a tény, hogy mindez nem járt együtt a nők számára biztosított mozgásszabadság és autonómia kiteljesedésével. Ennek következtében Keralában felemelkedően van egy sokkal radikálisabb, paternalizmus-ellenes feminizmus.

sem akarnak kitörni az „áldozati” szerepkörből. Az 1960-as években a kommunista mozgalom föld- és bérreformért folytatott küzdelmeinek dicsőséges korszaka Keralában legalábbis összhangban állt a huszadik század elejének kasztreform-mozgalmaival, amelyek tulajdonképpen a kommunizmus megerősödését készítették elő, és egy lépéssel eltávolodtak a durva kaszti elnyomástól, ami miatt Kerala államot Szwami Vivekananda a kasztok „elmeógyógyintézetének” minősítette. Úgy tűnik tehát, hogy akkoriban az adivaszi és dalit résztvevők stratégiai okokból tolerálták a paternalizmust. Noha a földosztás során nem részesedtek a földből a földbélőkkel azonos mértékben, a szélesebb körű kommunista mozgalommal ápolts szövetségük gyakorta biztosította nekik a házuk alatt elterülő parcella jogos birtoklását, a szerény szociális lakhatáshoz jutást, a minimumbér kicsikarását, mindenkire érvényes egészségbiztosítási és oktatási rendszert, élelmiszerjegyeket, továbbá bizonyos mértékű méltóságot és fejlődést.

Csimbren például, aki ma az AGMSZ tagja, de korábban a kommunista párt szimpatizánsa volt, elmondja, hogyan is kezdett hinni a kommunista pártban. Miután apját a rendőrség súlyosan bántalmazta egy, a magasabb bérekért folytatott sztrájk során, családjához kommunisták kezdtek járni. „Korábban senki sem törődött velünk, senki nem jött hozzánk, hogy tanítson minket úgy, ahogy ők tették” (interjú, 2006). A kommunista mozgalom segítségével megszerzett előnyök révén – az oktatáshoz való jog, a „rendes házak”, melyeket a kommunista párt építtetett, a lehetőség, hogy a nők kórházban szülhessenek – a kommunista vezetők paternalista magatartását elfogadták, hiszen ez azt is jelentette, hogy az adivaszi munkások már nem számítottak társadalmon kívülieknek. Ám ahogy az 1980-as években az anyagi fejlődés stagnálni kezdett a Csimbrenéhez hasonló közösségek körében, sőt az 1990-es években helyzetük romlott – a házak elöregedvén, összeomlottak, a magánbefektetők bekerítették a közösségi földeket –, a kommunista párt változatlan paternalista retorikája egészen más megvilágításba került. Csak a tényleges kommunista párttagok körében találtam a paternalista vezetést továbbra is elismerő interpretációra – ám ezek a párttagok ma is előnyöket élveznek irigylésre méltó helyzetükből. A többiek körében, amilyen például Csimbren is, a fejlődés folytatásának reménytelen vágya a kommunista párttal és paternalista politikájával szembeni éles kritikában ölt testet. Maren, az AGMSZ egyik adivaszi aktivistája skeptikusan jegyezte meg nekem: „mindig arról beszélnek, hogy minket, adivaszikat, mennyire szeretnek [...] valójában, persze, cseppet sem szeretnek, hanem utálnak minket – csak az őseinket szeretik, azokat, akik túlságosan félnékek voltak, és nem mertek kijönni az erdőből” (interjú, 2006). Hasonlóképpen, az adivaszi munkások is kezdték elutasítani a baloldal terminológiáját, minthogy az patetikus hangon és állandóan hangsúlyozta nehéz körülményeiket. Api, az adivaszi földfogláló munkások egyik független vezetője például kerek-perec elutasította, hogy reagáljon az adivaszikkal kapcsolatos megfogalmazásra,

hogy ti. ők reménytelenül „kizsákmányolt” emberek: „Miért mondják azt, hogy ki vagyunk zsákmányolva? Nem hagyjuk magunkat kizsákmányolni! Ha ők nem szállítanak nekünk, akkor majd belépünk egy másik pártba.”

Így mostanra a paternalizmus egységesebb kritikája alakult ki a politikailag aktív adivaszi munkások körében, s ennek alapján az adivaszik elutasítanak a saját közösségükön kívülről jövő bármiféle vezetést – és ez erősen eltávolítja őket a kommunista vezetéstől. Míg továbbra is sok kommunista párttag hangoztatja a bennszülött vezetés ideológiai elkötelezettségének állítólagos hiányát és legendákat terjesztenek a vezetők korruptségéről, ezek a pletykák csak arra jók, hogy az őslakos aktivisták pozitív fejleményként értelmezzék ezeket. Amikor az AGMSZ föld nélküli tagjai körében rákérdeztem a pletykákra (melyekről tudtam, hogy hamisak), mely szerint C. K. Dzsanu az AGMSZ-t amolyan „szerencsegyárnak” használja, legnagyobb meglepetésemre így válaszoltak: „Na és? Hát ez nagyszerű! Végül még majd mi is gazdagok leszünk!” (interjú, 2006). A jótékony paternalizmus összeomlásával a közösségi identitás alapján szerveződő identitás sokkal egyértelműbb megnyilatkozásai válnak uralkodóvá, szemben az osztályalapú azonosulással.

Ez még arra is kihat, hogyan magyarázza néhány adivaszi munkás azt, hogy még ma is a kommunista pártot támogatja. Míg az I(M)KP előszeretettel beszélt a 2006-os választások eredményeiről – amikor az AGMSZ csak pár szavazatot kapott –, mint „parasztgazdák és törzsek újonnan alakult, »független« szervezeteinek [...] többek közt az *Adivaszi Gothra Szara* (ennek vezetője C. K. Dzsanu) nevű szervezetnek az egyértelmű elutasításáról a választók részéről” (George és Krishnaprasad, 2006. 82.), sok AGMSZ-tag maga jutott arra a következtetésre, hogy az eredményt az adivasziknak az Indiai (Marxista) Kommunista Párttal kötött alkuja alakította így: az AGMSZ létrehozásával megmutatták a pártnak, hogy komolyan kell őket venni, és csak konkrét eredmények esetén nyerhetik el szavazataikat a kommunisták. Lehetőséget adtak a pártnak arra, hogy mérlegelje álláspontjukat, de lojalitásukat szigorú feltételekhez kötötték, és ebben az értelemben, mint C. K. Dzsanu hangsúlyozta: „mindenfajta siker, melyet az [I(M)KP-féle] AKSZ az adivaszi földek megszerzésében elér, az adivaszik győzelme, vagyis egyben az AGMSZ sikere is”. Ilyen kijelentésekkel nemcsak az AGMSZ vezetése állt elő. Az egyik panija közösségben, amely az AGMSZ tevékenységében részt vett, minden lakos saját kolóniájából való személyre szavazott a 2006-os választások során. Mivel ezek a személyek kisebbségben voltak a törvényhatóságban, így nem is szerezték politikai hatalmat, de a választók elmagyarázták nekem, hogy „nem is ez a cél – [a kommunisták] nem teljesítették ígéreteiket, így elhatároztuk, megmutatjuk nekik, hogy másnak tudjuk adni szavazatainkat [...] csak akkor kapják meg az adivaszik szavazatait, ha teljesítik ígéreteiket” (terepjegyzetek, 2005).

Ha túllépünk azon a magyarázaton, hogy a mai bennszülött ellenállás pusztán csak a gyarmati elnyomás elleni évszázados küzdelem logikus történelmi folytatása, és ehelyett az „öslakos-tudat” sztereotip fogalmait elvetve érzékenyebb, szélesebb körű, a helyzethez igazodó megközelítést alkalmazunk, amilyeneket például az AGMSZ-hez hasonló mozgalmak javasolnak megfontolásra, akkor helyénvaló lesz annak a kérdésnek a felvetése, hogy miért is ment végbe az eltolódás az „osztályalapú” vitától az „identitást” hangsúlyozó megfogalmazások felé. E tanulmányban először megvizsgáltam a főképpen az 1990-es években végbement keralai strukturális változások természetét. Elemeztem a politikai-gazdasági átalakulást, amely előtérbe helyezte a földhöz való jogokat és háttérbe szorította a munkahelyekért és a bérekért folytatott harcok kérdéskörét. De igyekeztem feltárni a bennszülött jogokért küzdő, nemzetek feletti mozgalom (korlátozott) befolyását Keralára, és a mozgalomnak az itteni aktivistákkal való kapcsolatait is. A második szint, ahol az öslakos-tudat feléledésének kérdését megvizsgáltam, jóval közvetlenebb és tapasztalati: az öslakos-jogi aktivisták politikai vezetőinek döntéshozatali lépései. E vizsgálat során arra a következtetésre jutottam, hogy döntő szerepet játszik ebben a kommunista pártból való kiábrándulás. A kiábrándulás egyfelől az öslakos-jogi aktivisták és a kommunisták egyre erősödő ideológiai polarizációjában mutatkozik meg, abban, ahogyan a keralai történelmet elemzik és a társadalom alcsoportjaival köthető szövetségekről vélekednek, továbbá jelen van a csalódás amiatt, hogy a kommunista párt jótékonykodó paternalizmusának anyagi háttere megroppant, és mindezek következtében a társadalmi alcsoportok egyre radikálisabban utasítják el a paternalizmust egészében.

A kommunista pártból való kiábrándulás és az alternatívaként felbukkant öslakos-tudat megszilárdulásának tapasztalatai különösen erőteljesen vannak jelen Keralában, és gyakorta intenzív érzelmi kifejeződést kapnak. Ugyanakkor, mindez szorosan kapcsolódik a fentebb már említett, a strukturális kontextusban végbement változásokhoz is. Világszerte érvényes a megállapítás, hogy „az 1945–1973 között kialakult baloldali politikai szervezetek alkalmatlanná [váltak] az 1973 utáni korszakban” (Harvey, 2007. 172.), ahogyan az is globális jelenség, hogy a hagyományos baloldal képtelen volt az adekvát változásra és ennek következtében „a lázongó mozgalmak [...] tőlük eltérő utat választottak, melyek bizonyos értelemben kimondottan szembefordultak a szocialista politikával” (Harvey, 2007. 166). Visszahatásként egyre több olyan mű születik, mely kritikusan elemzi az öslakos-tudat túlzott ellenségességét vagy „sötét oldalát” (Shah, 2007); ez ugyanis az öslakos-tudat követőit az elnyomás struktúráihoz vezeti vissza, vagyis oda, amit szeretnének elkerülni. E tanulmányban igyekeztem mindezeket kiegészíteni annak elemzésével, hogy honnan származhat az ilyen „szélsőséges ellenségesség”, továbbá

azon politikai spirálok elemzésével, melyek ide vezetnek. Ezen kívül impliciten bemutattam, hogy bár egyre nagyobb hangsúlyt kapnak azok a strukturális erők, melyek a bennszülött mozgalmakat megteremtették és a hagyományos baloldali identitástól, az „osztályidentitástól” eltérő formában – nevezetesen az adivaszi és dalit identitásban – jelentkező interakciókban is egyre nyomatékosabban vannak jelen, ugyanakkor és ezzel egyidejűleg ezekben az adivaszi és dalit mozgalmakban erőteljesen hat a mélyben azokkal az osztályszövevényekkel és társadalmi átalakulást óhajtókkal köthető együttműködés igénye, amelyek céljai erősen emlékeztetnek a hagyományos baloldal eredeti eszméire.

Az osztályharcnak az identitáspolitikával való felváltása olyan jelenség, amelyet túlságosan is jól ismerünk a jelenkori európai politikából, és vitathatatlan, hogy Kerala története része a globális történelemnek, melynek jelenlegi helyzetét a fokozódó osztálypolarizáció és az erejét vesztő osztálypolitika perverz ellentmondása jellemzi. Ám Kerala további ösztönzést adhat nekünk abban a tekintetben, hogy megmutatja, egy demokratikus hagyományokkal és erős kommunista párttal rendelkező régióban a napjainkban zajló világpolitikai fejlemények hatására minőségileg különböző jellegű bennszülött politika formálódhat ki, mint más, hasonló (fél)perifériás térségekben, amelyeknek modern kori történelmét az autoriter kommunizmus formálta (Steur, 2009).

Irodalom

- Aerthayil, Mathew (2008): *Impact of globalization on tribals in the context of Kerala*. New Delhi, Rawat Publications.
- Bates, Crispin (1995): „Lost innocents and the loss of innocence”: interpreting adivasi movements in South Asia. In R. H. Barnes – A. Gray – B. Kingsbury (eds.): *Indigenous Peoples of Asia*. American Assoc. for Asian Studies, Michigan.
- Becker, Marc (2008): *Indians and Leftists in the Making of Ecuador's Modern Indigenous Movements*. Duke University Press.
- Bosu et al. (2004): Indigenous peoples of India: Identity Crisis and Search for a New Identity. In *Indigenous identity: crisis and reawakening*. Published for the Indian Confederation of Indigenous and Tribal Peoples (ICITP) by NPK of the Indian Society for Promoting Christian Knowledge. Delhi, Naudin Prakasha Kendra.
- Boughton, Bob (2001): The Communist Party of Australia's involvement in the struggle for Aboriginal and Torres Strait Islander Peoples' Rights 1920–1970. In *Labour and community: Historical essays*, ed. R. Markey, 263–294. Wollongong, University of Wollongong Press.
- Breman, Jan (1996): *Footloose labour: Working in India's informal economy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cederlof, Gunnel – Deborah Sutton (2005): The aboriginal toda: On indigeneity, exclusivism and privileged access to land in the Nilgiri Hills, South India. In *Indigeneity in India*, ed. Bengt Karlsson and Tanka Subba. London, Kegan Paul.

- Chakrabarty, Dipesh (2005): Politics unlimited: The global adivasi and debates about the political. In *Indigeneity in India*, ed. Bengt Karlsson and Tanka Subba. London, Kegan Paul.
- Chathukulam, Jos and M. S. John (2006): Issues in Tribal Development: The recent experience of Kerala. In *Tribal development in India: The Contemporary Debate*, ed. Govinda Chandra Rath. London, Sage Publications.
- Cheria, Anita – K Narayanan – Bijoy, Edwin (1997): *A search for justice: A citizen's report on the adivasi experience in South India*. Bangalore, St. Paul's Publications.
- Clifford, James (2001): Indigenous articulations. *The contemporary Pacific 2* (Fall 2001), 468–490.
- Devika, J. N. (2006): „A people united in development? Egalitarian developmentalism and the question of caste in Kerala state, India”. As yet unpublished paper – personal communication.
- George, Jose – P. Krishnaprasad (2006): Agrarian distress and farmers' suicide in the tribal district of Wayanad. *Social scientist* 34. 7/8, 70–85.
- Ghosh, K. (2006): Between global flows and local dams: indigenouslyness, locality and the transitional sphere in Jharkhand India. *Cultural Anthropology* 21. 34.
- Harvey, David (2007): *The new imperialism*. London, Verso.
- Jacob, T. G. (2006): *Wayanad: Misery in an emerald bowl. Essays on the Ongoing Crisis in the Cash Crop Economy – Kerala*. Mumbai, Vikas Adhyayan Kendra.
- Karlsson, Bengt (2003): Anthropology and the indigenous slot. *Critique of Anthropology*, Vol. 23, No. 4. 403–423
- Kerala State Committee of the CPI(M) (2003): Casteist organizations and the party. *The Marxist* Oct–Dec. http://www.cpim.org/marxist/200304_marxist_caste.htm.
- Kuper, Adam (2003): The return of the native. *Current Anthropology* 44 (3), 389–95.
- Li, Tania (2000): Articulating indigenous identity in Indonesia: Resource politics and the tribal slot. *Comparative studies in society and history* 42 (1), 149–79.
- Lukose, Ritty (2005): Empty Citizenship: Protesting Politics in the Era of Globalization. In *Cultural Anthropology* 20 (4), 506–533.
- Menon, Dilip (1994): *Caste, nationalism and communism in south India: Malabar 1900–1948*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Menon, Dilip (2006): *The blindness of insight: Essays on caste in modern India*. Pondicherry, Navayana.
- Menon, Nivedita – Aditya Nigam (2007): *Power and contestation: India since 1989*. Halifax/Winnipeg, Fernwood Publishing, London – New York, Zed Books.
- Morris, Brian (1982): *Forest traders: A socio-economic study of the Hill Pandaram*. New Jersey, Athlone Press.
- Niezen, Ronald (2003): *The origins of indigenism*. Berkeley, University of California Press.
- Omvedt, Gail (1993): *Reinventing revolution: New social movements and the socialist tradition in India*. New York, M. E. Sharpe.
- Roy, Arundhati (2009): The heart of India is under attack. *The Guardian*, 30 October. <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2009/oct/30/mining-india-maoists-green-hunt>.
- Sandbrook, Richard – Marc Edelman – Patrick Heller – Judith Teichman (2007): *Social Democracy in the Global Periphery: Origins, Challenges, Prospects*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Shah, Alpa (2007): The dark side of indigeneity? Indigenous people, rights and development in India. *History Compass* 5/6, 1806–32.
- Singh, Kumar Sanjay (2001): *The dark clouds and the silver lining: Adivasi struggle in Kerala*. New Delhi, Kalpana Printing House.
- Sissons, Jeffrey (2005): *First peoples: Indigenous cultures and their futures*. London, Reaktion Books.
- Sreekumar, T. T. – Govindan Parayil (2006): Interrogating development: new social movements, democracy and indigenous people's struggles in Kerala. In *Kerala: the paradoxes of public action and development*. Delhi, Orient Longman.
- Steur, Luisa – Ritanjan Das (2009): What's left? Land expropriation, socialist „modernizers”, and peasant resistance in Asia. *Focal* 54, 67–72.
- Tharamangalam, Joseph (2006): Understanding Kerala's paradoxes: The problematic of the kerala model of development. In *Kerala: the paradoxes of public action and development*. Delhi, Orient Longman.
- Tsing, Anna (2007): Indigenous voice. In *Indigenous Experience Today*, ed. Marisol de la Cadena and Orin Start. Berg.
- Wolf, Eric (1990): Distinguishes lecture: Facing power – Old insights, new questions. *American anthropologist* 92 (3), 586–596.

(Fordította: Baráth Katalin)

(A tanulmány az Eszmélet számára készült.)

A keralai főváros, Thiruvananthapuram (Trivandrum) belvárosa

Séta az elvtársakkal

Gandhisták puskával?

Az írógéppel írt, szűkszavú feljegyzés, amit a szobám ajtaja alatt becsúsztattak, találkozóm időpontját erősítette meg az India belbiztonságára nézve Legúlyosabb Fenyegetéssel. Hónapok óta vártam, hogy halljak felőlük. *Dantevadában* (Dantewada), *Csattiszgárban* (Chhattisgar), a *Ma Dantesvar-i* (Ma Danteshwar) *mandiron* kellett lennem az így jelzett két napon megadott négy időpont egyikén. A több időpont azért volt, hogy ne befolyásolhassanak a rossz idő, defekt, blokádnak, közlekedési sztrájk vagy pusztán balszerencse következményei. A cédulán ez állt: „Írónak kell legyen fényképezőgépe, tikája¹, kókuszdiója, a Találkozóknak lesz sapkája, hindi Outlook magazinja és banánja. A jelszó: Namashkar Gurujii”. Azon gondolkodtam, vajon a *Találkozó* nevű személy férfit vár-e majd; esetleg okosabb lenne, ha álbajuszt ragasztanék?

Dantevadát sokféleképpen lehetne leírni. Oxyoron. Határváros, India szívébe ékelve. Háborús epicentrum. Feje tetejére állított város.

A liberális felfogás számára egyszerűbb azt hinni, hogy ez az erdőben vívott háború az indiai kormány és a maoisták között folyik, akik a választásokat színlelésnek, a Parlamentet meg disznóólnak tartják, és nyíltan vallják, hogy törekvésük az Indiai Állam megdöntése. Kényelmes elfelejteni, hogy Közép-India törzsi népeinek történelme az ellenállás története, ami századokkal előzte meg Maót. (Persze, ez közhely, ha nem így lett volna, ezek a népek mára nem is léteznének.) A *hok*, *oraonok*, *kokok*, *szantalok*, *mundák*, *gondok* számtalanszor lázadtak a britek, a zamindárok vagy a pénzkölcsönzők ellen². A lázadásokat kegyetlenül elfojtották, sok ezer embert öltek meg, ám e népeket egészen sohasem hódították meg. A függetlenség utáni első, maoistának nevezett felkelésben is – amely Naxilbar faluban, Nyugat-Bengálban kezdődött (innen a *naxalita* elnevezés) – a törzsi népek játszották a főszerepet. A naxalita politika kibogozhatatlanul összekapcsolódott a törzsi felemelkedéssel, és ez épp annyit mond el a törzsekről, mint amennyit a naxalitákról.

A lázadás öröksége egy dühös népet hagyott hátra, amelyet szándékosan elszigetelt és marginalizált az indiai kormány. Az Indiai Alkotmányt, az indiai demokrácia morális támaszát 1950-ben fogadta el a Parlament. Ez volt a törzsi népek gyásznapja. Eltörölték hagyományos jogait az

erdőgazdálkodásra, aminek következtében egész életmódjuk kriminalizálódott. Cserébe a választójogért elveszítették hagyományos életmódjukat és a méltóságukat.

Az „aggódást” legutóbb a belügyminiszter P. Chidambaram fejezte ki, miszerint: nem akarja, hogy a törzsi népek „muzeális kultúrákban” éljenek. Bezzeg a törzsek jóléte korábban, vállalati jogászkodása idején, amikor elsősorban bányászati cégek érdekeit képviselte, nem tűnt számára ennyire fontosnak.

Az elmúlt öt év során *Csattiszgar*, *Dzsarkand* (Jharkhand), *Orissza* (Orissa) és Nyugat-Bengál kormányai több száz szerződést írtak alá a nagy ipari korporációkkal, és ezekben – titokban – több milliárd dollárt nyújtottak acélüzemekre, nyersvasgyárakra, erőművekre, alumíniumgyárakra, védőgátakra és bányákra. Ahhoz, hogy mindezek megvalósuljanak, és a szerződéseket valódi pénzre válthassák, a törzsi népeket el kell költöztetni lakóhelyükről.

Erről szól ez a háború.

Milyen háború az, amit egy ország saját határain belül, saját népének üzen meg? Van-e esélye az ellenállásnak? Kellene hogy legyen? Kik a maoisták? Erőszakos nihilisták, akik idejétmúlt ideológiákat tukmálnak a törzsi népekre, eleve reménytelen felkelésbe hajtván őket? Mit tanulhattak korábbi tapasztalataikból? Vajon a fegyveres harc valóban antidemokratikus lenne? S a „szendvicselmélet” – amely szerint a törzsek keresztútba kerültek az állam és a maoisták között – hűen írja-e le a valóságot? A „törzsek” és a „maoisták” valóban egymást kizáró kategóriák, ahogyan egyesek állítják? Vagy tán mégis egybevágnak az érdekeik? Tanultak bármit is egymástól? Keveredtek egymással?

Egy internetes cikk azt írta, hogy az izraeli *Moszad* harminc magas beosztású indiai rendőrtisztet képzett ki célzott gyilkossági technikákra, hogy így érhék el a maoista csoportok lefejezését. Szó volt a sajtóban

az új *hardware*-ről, amelyet Izraeltől vettek: lézeres távolságmérőkről, hőképelemző berendezésről és pilóta nélküli távirányítású repülőgépről, amelyeket előszeretettel használ az Egyesült Államok hadserege is. Tökéletes fegyverek a szegények ellen.

Utam során láttam, hogy Raipur külvárosában többméteres plakát reklámozza a *Vedanta Rákkórházat* (Vedanta a neve annak a társaságnak is, amelynek a jelenlegi belügyminiszter korábban dolgozott). Orisszában, ahol bauxitot bányásznak, a Vedanta egyetemet finanszíroz. Ezen az ártalmatlan módon kerültek látóköreinkbe a bányatársaságok: olyan gyengéd óriásokként, amelyek, lám, törődnek velünk. Ezt hívják CSR-nak³, a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának. És ez fedi el a gazdálkodásnak azt a gyalázatos módját, amely India bányászati szektorát jellemzi.

Későn értem a városba, Dzsagdaldpur (Jagdaldpur) aludt, kivéve *Rahul Gandhi* hirdetőtábláit, amelyek arra biztatják az embereket, hogy csatlakozzanak a *Youth Congress*-hez⁴. Gandhi kétszer is járt Basztárban (Bastar) az elmúlt hónapok során, de semmit sem mondott a háborúról. A *nép hercege*⁵ valószínűleg túl mocskosnak tartaná, hogy ilyesmibe beavatkozzon.

Utam során hamarosan magam mögött hagytam Kankert, amely *Terorelhárító és Dzsungelharcos Főiskolájáról* híres; ezt B. K. dandártábornok üzemelteti, akit azzal a feladattal bíztak meg, hogy a korrupció és hanyag rendőroket dzsungelkommandósokká képezze át. „Úgy harcolj a gerillák ellen, mint egy gerilla” – a háborús kiképző iskolának ezt a mottóját felfestették a kövekre. A tábornok nagy büszkeséggel képez ki „utcai kutyákat”, hogy megküzdhessenek a „terroristákkal”. Minden hatodik héten nyolcszáz rendőr végez a háborús kiképző központban, s húsz hasonló iskola építését tervezik még Indiában. A rendőri erőket fokozatosan átirányítják a hadseregbe. (Kasmírban ez fordítva történt, ott a hadseregből duzzasztották fel a közigazgatás rendőri erőit.) Kifordítva-befordítva. Akárhogy is, az Ellenség: a Nép – fizetett polgárőrcsoport felel az erőszakért, gyilkosságokért, falvak felgyújtásáért és több ezer ember kiűzéséért otthonaikból.

Korán érkeztem a Ma Dantesvar-i mandirra, a találkozómrá (első nap, első időpont). Velem volt a fényképezőgép, a kókuszdió és egy púderpiros *tika*. Kíváncsi voltam, ha netán figyel valaki, nem kezd-e nevetni? Néhány perc múlva egy fiatal fiú jött a közelembre. Sapkája volt, hátán iskolatáska. Az ujjain lekopott, vörös körömlakk. Se hindi Outlook, se banán. Még „Namashkar Guruji” se.

– Maga az, aki oda akar menni? – kérdezte.

Nem tudtam, mit mondjak. Kivett egy ragacos jegyzetet a zsebéből és a kezembe nyomta: „Outlook nahin mila (nem találtam Outlook-ot)” – állt rajta.

– És a banán? – kérdeztem.

– Megettem – mondta –, megéheztem.

Valóban biztonsági kockázat volt.

Azt mondta, a neve Mangtu. Hamarosan megtudtam, hogy *Dandakaranya*, az erdő, ahová be akartam jutni, tele van soknevű emberekkel, akiknek eléggé cseppfolyós az identitásuk.

Motorbicikli vett föl. Fogalmam sem volt, hová megyünk. Magunk mögött hagytuk a rendőrkapitány házáat, amelyet előző látogatásomról ismertem fel. Pártatlan ember volt a rendőrkapitány: „Látja, asszonyom, őszintén szólva, erről a problémáról meg kell mondani, hogy ezt sem a rendőrség, sem a katonaság nem tudja megoldani. Az a probléma ezekkel a törzsekkel, hogy nem értik a kapzsiságot. Anélkül, hogy maguk is mohóvá válnának, nincs reményünk. Mondtam is a főnökömnek, vigyék el innen a fegyveres erőket és adjanak helyette tévét minden lakásba. Minden magától el fog rendeződni.”

Egy pillanat alatt kiértünk a városból. Nem követtek. Az út hosszú volt, mintegy három órányi. Hirtelen ért véget a semmi közepén, egy üres úton, amelyet mindkét oldalán erdő szegélyezett. Mangtu leszállt a motorról. Én is. A motorosok elmentek, s én felkaptam a hátizsákom, hogy kövessem a kis belbiztonsági kockázatot az erdőbe.

Nemsokára kibukkantunk egy egyenes, széles folyó fehér homokos partjára. A túlparton ránk várakozott egy citromzöld *Horlicks-os*⁶ pólóban Chandu. Egy kicsit idősebb biztonsági kockázat. Úgy húsz év körüli. Bájos mosolya volt, biciklijé, forralt vízzel teli marmonkannája és sok csomag glükóz-keksze – számomra – a Párttól. Alkonyattájt a válltáskaik kukorékolni kezdtek. Kakasok voltak bennük, amelyeket a piacra vittek, de nem sikerült eladniuk.

Az egyik faluban találkozunk kellett Didivel (Nóvér elvtárssal), aki tudta, mi lesz az utazás következő lépése. Chandu nem tudta. Az információnak is van egyfajta gazdasága. Senki sem tudhat mindent. Amikor a faluba értünk, Didi nem volt ott. Híre-hamva sem volt. Először némi aggodalmat láttam Chandun; magamban jóval többet éreztem. Nem tudtam, mi a kommunikáció rendje errefelé, és mi van, ha valami félresikerült?

Letáboroztunk egy kiürült iskolaépület előtt, nem messze a falutól. Miért fest úgy minden állami iskolaépület, mint valami bástya: fémspalettákkal az ablakokon és csúszkás, összecukható fémmajtókkal? Miért nem olyanok inkább, mint a falusi házak, vályogból és nádtetővel? Mert közben barakkok és bunkerek is egyben.

– Az iskolákban nincsenek tanárok. Mind elfutott – magyarázta Chandu.

– Nem lehet, hogy ti kergettétek el őket?

– Nem, mi csak a rendőröket kergettük el. De miért is jönnének a tanárok a dzsungelbe, ha otthon is megkapják a fizetésüket?

Jó kérdés. Elmesélte nekem, hogy ez itt az „új terület”. A Párt csak ritkán lép be ide.

Fiatalok érkeztek, fiúk és lányok vegyesen, tinédzserkorúak vagy korahúszasok. Chandu megmagyarázta, hogy ez a falusi milícia, a maoisták legalsó katonai szintje. Sosem láttam hozzájuk hasonlókat: száriba és

szárongba öltöztek, néhányan olajzöld terepruhába. A fiúk ékszereket hordtak és sisakot. Mindnek volt előltöltős puskája, amit *barmamak* (bharmaar) neveznek. Néhányuknak kése, baltája, íja és nyila is volt. Az egyik fiú nehéz aknavetőt cipelt, amit három láb hosszú amerikai katonai csőből alakítottak ki. Puskaporral volt megtöltve, és élesítve, készen arra, hogy elsüssék. Nagy zajt tudott kelteni, de csak egyszer lehetett használni. Azt mondták, megijeszti a rendőröket – és nevettek. Nem úgy tűnt, hogy a háború a legelső a gondolataik között. Talán azért, mert területük kívül esett a *Szalva Dzsudum* (Salva Judum; Tisztogató Hadművelet, lásd lejjebb – a ford.) körzetén. Épp befejezték a napi munkát, kerítés építését néhány falusi ház köré, hogy az kint tartsa a kecskéket a földeken. Tele voltak jókedvvel és kíváncsisággal. Az a munkájuk, mondta Chandu, hogy járőrözzenek és megvédjék négy-öt falu közösségét, segítsenek a földeken, tisztítsák a forrásokat vagy javítsák a házakat – elvégezzék, ami épp szükséges.

Didi még mindig sehol.

Vacsora után mindannyian szó nélkül felsorakoztak. Tiszta sor, indulunk. Minden velünk jött, a rizs, a fazekak, a zöldségek. Elhagytuk az iskola nyílt területét és egyes sorban masíroztunk az erdőben. Nem egészen fél óra múlva egy tisztásra érkeztünk, ahol aludni készültünk. Semmi zaj sem hallatszott. Pár perc alatt mindenki kihajtogatta nagy, kék műanyag lepedőjét, az általánosan használt *dzsilit* (ami nélkül nem is létezhetne forradalom). Chandu és Mangtu megosztozott egyen, és én is kaptam egyet. Chandu elmondta, hogy üzenetet küldött Didinek. Ha megkapja, ő lesz az első, akit reggel megpillantunk. Ha megkapja.

Ez volt a legszebb hálószoba, ahol valaha aludtam. A magánszobám egy ezercsillagos hotelben. Körülvettek ezek a furcsa, gyönyörű gyerekek a különös fegyvereikkel. Bizonyára mindannyian maoisták. Vajon meghalnak majd? Ellenük jött létre a dzsungelharcos kiképzőiskola? Meg a felfegyverzett helikopterek, a hőképelemzők és a lézeres távolságmérők? Miért kell meghalniuk? Mi célból? Hogy mindez körülöttünk bányává változzon?

Kora délután érkeztek. Távrolról láttam őket, körülbelül tizenötüket, amint olajzöld egyenruhájukban felénk futottak. Már távolból tudtam, a futásuk irányából, hogy ők a „gyilkosok”, a *Népi Felszabadító Gerilla Hadsereg* (People's Liberation Guerilla Army, PLGA). Miattuk kell a hőképelemző és a lézeres távolságmérő, miattuk van a dzsungelharcra kiképző iskola.

Ők már komoly fegyvereket cipeltek: INSAS-t,⁷ SLR-t,⁸ s kettejüknek AK-47-e is volt. A szakasz vezetője Madhav elvtárs, aki kilenc éves kora óta tart a Párttal. Warangalból származik, Andra Pradesből (Andhra Pradesh). Szomorú, és szörnyen mentegetőzik. „Történt egy nagyobb kommunikációs hiba” – mondja újra és újra – „ami általában nem fordul elő.” Már első este meg kellett volna érkezni a főtáborba.

Valaki porszemét tett a dzsungelhírek gépezetébe. A motorbiciklinek egy teljesen más helyen kellett volna letennie. „Megvárakoztattuk, túl hosszú gyaloglásra kényszerítettük. Egész úton rohantunk, amikor megérkezett az üzenet, hogy itt van.”

Mondtam, hogy minden rendben; hogy felkészültem rá, hogy várjak, gyalogoljak és figyeljek. Azonnal indulni akart, mivel az emberek a táborban már nagyon várták és aggódtak. Csak „néhány óra” járás volt a tábor. Épp sötétedett, amikor megérkeztünk.

Vacsorakor találkoztam Narmada elvtárral, az Adivaszi Nőszervezet⁹ felügyelőjével, akinek vérdíjat tűztek ki a fejére; Saroja elvtárral a Népi Felszabadító Gerilla Hadseregtől, aki csupán olyan magas, mint az SLR-je; Maase elvtársnővel (neve gondiul fekete lányt jelent), aki szintén körözés alatt állt; Rupi elvtárral, a tech-varázslóval, Raju elvtárral, aki a körzet felügyelője, és Venu elvtárral, (alias Murali, alias Sonu, alias Sushil, ahogyan épp nevezni akarják) – alighanem a legidősebbel mindannyiuk közül. Talán a központi bizottsággal vagy a politbúroval vacsorázhattam? Nem mondták, nem kérdeztem. Maguk között gondi, halbi, punjabi vagy malayalam nyelven társalogtak. Csak Maase beszélt angolul. Így hát együtt mindnyájan hindiül kommunikáltunk.

Rossz hírek jöttek, ahogy ez már ebben a dzsungelben lenni szokott. Egy hírnök érkezett „süteményekkel”, azaz kézzel írott jegyzetekkel, amelyeket összegyűrt és összefűzött papírfecnikre írtak. Egész szatyorrall volt belőlük, mint a chipsből. Hírek mindenfelől. A rendőrség megölt öt embert Ongnaar faluban, a milícia négy tagját és egy helyi lakost. Talán ők voltak azok a gyerekek, akiket a csillagfényes hálószobámban tegnap éjjel láttam.

Aztán jó hír is érkezett. Kis csapat egy határozott fiatalemberrel. Szintén terepruhában volt, de az teljesen újnak tűnt. Mindenki csodálta őt s beszámolóját a rohamról. Szégyenlősnek tűnt, de boldognak. Orvos volt, aki a bajtársakhoz jött élni és dolgozni az erdőbe. Sok éve nem volt már orvos Dandakaranyában.

A rádióban hírek szóltak a belügyminiszter és a vezető miniszterek találkozójáról a baloldali szélsőségekkel.

Bemutattak Kamla elvtársnőnek. Megmondták, hogy semmiképp sem mehetek még öt lépést sem a dzsilimtől, anélkül, hogy őt felkelteném, mivel az erdőben mindenki elvétí az irányt.

Másnap, reggeli után Venu elvtárs már várt rám keresztbe tett lábbal ülve a dzsilin, s úgy nézett a világra, mint egy falusi tanító. Hamarosan történelemórám lesz. Vagy, hogy pontosabban fogalmazzak, előadást hallgathatok meg az elmúlt harminc év történetéről a Dandakaranya erdőségben, amely abban a háborúban kulminál, amelyet a mai napig vívnak. Persze, ez a partizánverzió, de hát végül is mi a történelem? Akárhogy is, a titkos történelmet nyilvánossá kell tenni, hogy vitatkozhassanak vele, hogy megmérkőzhessen, ahelyett, hogy hazudnak róla, mint ahogy most történik.

Venu elvtársnak megnyugtató modora volt, hangja gyengéd – ami az elkövetkező napokban kisímította az idegeimet. Ő is egyik vezetője volt annak a hét fegyveres osztagnak, amelyek harminc évvel ezelőtt, 1980 júniusában átvágtak a Godvarin Andra Pradesből, és eljutottak a Dandakaranya erdőségbe (a DK-ba, ahogy a Pártban mondják). Egyike volt a kezdeti 49-eknek. A Népi Háborús Csoporthoz (People's War Group, PWG) tartoztak, amely az I(M-L)KP, az Indiai (Marxista-Leninista) Kommunista Párt egyik klikkje volt; ők az eredeti *naxaliták*. A Népi Háborús Csoportot az év áprilisában különálló, független pártként jelentették be, Kondapalli Seetharamiah vezetése alatt. A PWG elhatározta, hogy állandó hadsereget állít fel, amelynek számára bázisra volt szüksége. Dandakaranyát szemelték ki erre a szerepre, és az első osztagokat azért küldték, hogy felderítsék a területet és kiépítsék a gerillazonákat. A PWG döntése, hogy állandó hadsereget állít fel, az Andra Pradesban szerzett tapasztalatokból indult ki, ahol a „Földet a parasztoknak” kampány közvetlen összecsapáshoz vezetett a földesurakkal, és rendőri elnyomást idézett elő, amit a párt saját kiképzett haderő nélkül kibírhatatlannak ítélt.

(2004-ben a PWG egybeolvadt a többi IKP-frakcióval, az Egységpárttal [Party Unity, PU] és a Maoista Kommunista Központtal [Maoist Communist Centre, MCC] – amelynek hatóköre kívül esik Biharon és Dzsarkandon –, így nyerte el mai formáját és lett az Indiai Maoisták Kommunista Pártja [Communist Party of the Indian Maoists].)

Dandakaranya az a terület, amelyet a britek a maguk fehér módján *Gondwanának*, a *gondok* országának hívtak. Ma ez az állam *Madia Pradessel* (Madhya Pradesh), *Csattisgaral*, *Orisszával*, *Andra Pradessel*, *Maharastrával* határos az erdőkön túl. Régi trükk a problémás népeket különböző adminisztratív egységekre szétválasztani, de ezek a maoisták és maoista *gondok* nemigen törődnek olyasmivel, mint az államhatárok. A fejükben másmilyen térképek vannak, és éppúgy, mint az erdő többi teremtményének, nekik is megvannak a maguk ösvényei. Számukra az épített utak nem olyasvalamik, amin végig kell haladni, inkább olyanok, amiket keresztezni kell, vagy, ahogy az egyre inkább előfordul, ahol lesbe kell állni. Habár a gondok (megosztva a *koya* és a *dorla* törzsek között) messze a legnagyobb többség, a többi törzsi közösségnek is vannak itt telepei. A nem-adivasi közösségek, kereskedők és letelepedők az erdő szélén élnek, közel az utakhoz és a piacokhoz.

A PWG nem az első hírnök volt Dandakaranyában. Baba Amte¹⁰, a jól ismert gandhista 1975-ben nyitotta meg *asramját* és leprakórházát Warorában. A *Ramakrisna* misszió¹¹ azzal vette kezdetét, hogy falusi iskolákat nyitott *Abudzsmad* (Abujmad) elzárt erdőiben. Észak-Basztárban Baba Bihari Das kezdett erőteljes kampányt, hogy „visszavezesse a törzseket a hinduk nyájához”, amely kampány részeként befeketítették a törzsi kultúrát, öngyűlöletet keltenek és megismertették a hindu kultúra nagy ajándékát, a *kasztrendszer*t. Az első megtérőkre, a falusi vezetőkre és a nagyobb földesurakra – mint Mahendra Karmára, a Szalva Dzsudum

alapítójára – ruházták a *dividza*, a kétszer-születettek¹² és a bráhmínok állapotát. (Ami persze csalás volt, hiszen senki sem válhat bráhminná. Ha lehetne, már a bráhmínok nemzete volnánk.)

Ezt a hamisított hinduizmust a törzsek számára megfelelőnek tartották, éppúgy, mint a többi márkahamisítást, legyen szó kekszről, szappanról, gyufáról vagy olajról, amelyet a falusi piacokon árulnak. Azokat, akik nem csatlakoztak a hinduk nyájához, *katvasznak* nyilvánították (amin érinthetetlen értenek). Belőlük lett később a maoista mozgalom természetes alapja.

A PWG először Dél-Basztárban és Gadcsiroliban (Gadchiroli) látott munkához. Venu elvtárs néhány részlettel jellemezte azokat az időket: hogy mennyire gyanakvóak voltak a falusiak s miért nem engedték be őket az otthonaikba. Senki sem kínálta őket étellemmel vagy vízzel. A rendőrség azt a pletykát terjesztette róluk, hogy... rabolnak. A falusi asszonyok a tűzhely hamujába rejtették ékszereiket. Hihetetlenül nagy volt a nyomás. 1980 novemberében a rendőrség tüzet nyitott Gadcsiroliban a falugyűlésen. Ez volt Dandakaranya első találkozása a gyilkolással. Traumatikus csapás volt, és az elvtársak visszavonultak Godavariba, Adilabadba. Ám 1981-ben visszatértek. Megkezdték a törzsi népek megszervezését, hogy követelhessék a *tendulevelek* (ebből készül a helyi cigarettafajta, a *bidi* [beedi]) felvásárlási árának emelését.

Abban az időben a kereskedők három piasztert fizettek egy körülbelül ötvenleveles tendu-kötegeért. Rettentő munka volt megszervezni és sztrájkba vezetni olyan embereket, akik nem ismerték ezt a fajta politikát. Végül a sztrájk sikeres volt, és megduplázták a levelek árát kötegenként hat piaszterre. A Párt valódi sikere azonban az volt, hogy megmutatkozott az egység és az új politikai irányítás értéke. Mára, több sztrájk és agitáció után a tendu ára eléri az egy rúpiát. (Elég valószínűtlennek tűnik a mai árfolyamokon, de a tenduüzlet forgalma eléri a többtíz *cror-rúpiát*¹³.)

A Párt következő nagy harca, ahogy Venu elvtárs mesélte, a *Ballarpur Papírmalmok* ellen folyt. A kormány a *Thapar* csoportnak 45 évre szóló szerződést ajánlott, hogy kitermeljenek másfél *lakh*¹⁴ tonna bambuszt, igencsak támogatott áron. Hosszas agitáció, sztrájk, majd a papírmalom hivatalnokaival folytatott tárgyalások után megháromszorozták a kötegek átvételi árát. A törzsek számára ez nagy eredmény volt. Más politikai pártok csak ígéreteket tettek, de semmi jelét sem adták, hogy meg akarnák őket tartani. Az emberek kezdtek közeledni a PWG-hez, és kérdezték, csatlakozhatnak-e.

A tendu, a bambusz és az erdő más termékeihez kötődő politika azonban időszerű. Az egészéves probléma, az emberek életének valódi csapása a legnagyobb földesúr, az *Erdészeti Hivatal* volt.

Felbátorodva az emberek korábbi részvételén, a Párt úgy döntött, harcba száll az Erdészeti Hivatallal. Bátorította az embereket, hogy vegyék át és műveljék az erdőt. Az Erdészeti Hivatal megtorlasként leromboltatta az erdő területén újonnan épült falvakat. 1986-ban Bidzsapurban (Bijapur)

Nemzeti Parkot létesítettek, ami hatvan falu kilakoltatásával járt. Már több mint a felüket elköltöztették, és a nemzeti park infrastruktúrájának kiépítése is megkezdődött, amikor a Párt fellépett a folyamat ellen. Lerombolta az infrastruktúrát és leállította a kilakoltatást. Megakadályozta, hogy az Erdészeti Hivatal a területre lépjen. Néhány alkalommal a falusiak egy-egy hivatalnokot elfogtak, fához kötözték és megverték. Katartikus visszavágás volt ez a több generációnyi kizsákmányolás után. Végül az Erdészeti Hivatal megfutamodott. 1986 és 2000 között a Párt háromszázezer *acre* erdőt osztott vissza. Ma, ahogy Venu elvtárs mondta, már nincsenek földnélküli parasztok Dandakaranyában.

A mai fiatal generáció számára mindez távoli emlék. Az idősebb nemzedékeknek azonban az Erdészeti Hivaltól való megszabadulás a szabadságot jelentette. Ami sokkal többet jelentett nekik, mint India függetlensége valaha is. Összegyűltek a Párt körül, amely velük harcolt.

Ma a Dandakaranyát a *Népi Kormányok* (Dzsanatana Szarkar [Jana-tana Sarkar]) gondosan kidolgozott rendszere vezeti. A szervező elvek a kínai forradalomból és a vietnami háborúból származnak. Minden Népi Kormányt falvak csoportja választ, amelyek egyesített népessége ötszáz és ötezer fő között van. Kilenc hivatal működik (angol átírásban): *Krishi* (mezőgazdaság), *Vyapar-Udyog* (kereskedelem és ipar) *Arthik* (gazdaság), *Nyay* (igazságügy), *Raksha* (védelem), *Hospital* (egészségügy), *Jan Sampark* (közkapcsolatok), *School-Riti Rivaj* (oktatásügy és kultúra), és *Jungle* (dzsungel). A Dzsanatana Szarkarok csoportja a Területi Bizottság alá tartozik. Három Területi Bizottság alkot egy körzetet és tíz körzet teszi ki a Dandakaranyát.

Ironikus módon, mondja Venu, az elsők, akiknek a Párt Erdészeti Hivatal elleni kampánya jövedelmezett, a falusi vezetők, a *mukhiák* azaz, a kétszerszületettek voltak. A rendelkezésükre álló emberi erőt és a forrásokat arra használták, hogy annyi területet szerezzenek maguknak,

amennyit tudtak, amíg csak lehetett. Azután azonban a nép megkereste a Pártot a „belső ellentmondásokkal” – mondta Venu elvtárs.

A Párt a törzsi társadalmon belüli egyenlőség, az osztályok és a jog-sérelemek felé fordította figyelmét. A nagy földesurak látták a közeledő bajt. Ahogy a Párt befolyása nőtt, úgy csökkent az övék. Az emberek a Párt elé vitték gondjaikat a falusi vezetők helyett. Föltűnt a színen Mahendra Karma, aki egyszerre volt az egyik legnagyobb földesúr és tagja az Indiai Kommunista Pártnak (IKP). 1990-ben összegyűjtött egy csapatnyi falusi vezetőt és földesurat, s kampányba kezdett, amelynek a *Dzsán Dzsagran Abijan* (Jan Jagran Abhiyaan) nevet adta (kb. a Kö-zösség Ébredése Kampány). Módszerük az „ébredésre” az volt, hogy létrehoztak egy körülbelül háromszáz fős csoportot, amely átfésülte az erdőt, embereket gyilkolt, házakat gyújtott fel és nőket molesztált. Ezután a Madia Prades-i (Madhya Pradesh) kormány (Csattiszgart még nem alakították meg akkor) biztosított rendőri erősítést. Maharastrában valami hasonló szervezet, amit ott *Demokratikus Front*nak neveztek, kezdte meg a támadást. Népi háború válaszolt minderre, valódi népfelkelés módján, a leghírhedtebb földesurak meggyilkolásával. Néhány hónap alatt a Dzsán Dzsagran Abijan – a *fehérterror*, ahogy Venu elvtárs nevezi – elbukott. 1998-ban Mahendra Karma – aki azóta a Kongresszus Párthoz csatlakozott – megpróbálta újra életre kelteni, de az ezúttal még hamarabb széthullott, mint korábban.

Azután 2005 nyarán rámosolygott a szerencse. Áprilisban a csattiszgari BJP-kormány két szerződést írt alá arról, hogy integrált acélfeldolgozó üzemet állít fel (titokban tartott feltételekkel). Az egyiket 7000 crore rúpiáért Bailadilában az *Essar* acélvállalattal, a másikat 10000 crore rúpiáért Lohandigudában a *Tata Acéllal* kötötték. Ugyanabban a hónapban Manmohan Szing miniszterelnök megtette elhíresült kijelentését, amelyben a maoistákat India „Legsúlyosabb Belbiztonsági Kockázatának” nyilvánította. A miniszterelnök bejelentésére felszöktek a bányatársaságok részvényárai. A média számára is üzenet volt ez, azt jelentette, a maoistákkal bárki játszozhat, aki úgy dönt, hogy ilyesmire vállalkozik. 2005 júniusában Mahendra Karma titkos találkozóra hívta a falusi vezetőket Kutroo faluba, és elindította a *Szalva Dzsudumot* (Salwa Judum; Tisztogató Hadművelet).

A Dzsán Dzsagran Abijannal ellentétben a Szalva Dzsudum arra irányult, hogy az embereket út menti táborokba költöztesse ki a falujukból, ahol biztosítani tudják a rendet és ellenőrzést. Ezt katonai nyelven a falvak *stratégiai célú kitelepítésének*¹⁵ hívják. Sir Harold Briggs tábornok találta ki még 1950-ben, amikor a britek a maláj kommunistákkal harcoltak. A Briggs-terv nagyon népszerű lett az indiai hadseregben, amit Nagaföldön, Mizoramban, és Telanganánál is alkalmaztak. Raman Szing, a BJP főminisztere¹⁶ Csattiszgárban kijelentette, hogy amíg az ő kormánya fennáll, azok a falusiak, akik nem költöznek be a táborba, maoistáknak minősülnek. Így aztán Basztárban egy egyszerű állampolgár

számára pusztán otthon maradni is egyet jelentett azzal, hogy veszélyes terrorista cselekményekben vesz részt.

Az első falu, amit a Szalva Dzsudum felégetett (2005. június 18-án) Ambeli volt. Ezután 2005 júniusa és decembere között kifosztott és felgyújtott, meggyilkolt több száz falut Dantevada déli részén. Bidzsapur (Bijapur) és a Bailadilához közeli Bairamgar (Bhairamgarh) voltak a műveletek központi területei, ahová az Essar új acélgyárát tervezték. A Népi Kormányok különleges célpontjaivá váltak a Szalva Dzsudum támadásainak. Emberek százait mészárolták le az elképzelhető legbrutálisabb módon. Körülbelül hatvanezer embert telepítettek át táborokba; néhányan önként mentek, mások a terror hatására. Közülük körülbelül háromezren kaptak különleges rendőri megbízatást,¹⁷ ezerötszáz rúpiás fizetéssel. Ezek a hitvány alakok, többségükben fiatalok, ezzel arra ítélték önmagukat, hogy életük végéig szögesdrót mögött éljenek. Kegyetlenkedéseikkel egyszersmind e borzalmas háború áldozataivá is váltak. Mert nincs az a Szalva Dzsudumot feloszlató legfelsőbb bírósági határozat, amely megváltoztathatná sorsukat. Sohasem mehetnek haza otthonukba.

A többi néhány százezer ember azonban eltűnt a kormány szeme elől. (Nem tűnt el viszont e 644 falunak a fejlesztési alapja. Vajon mi lett ezzel a kisebb aranybányával? Sokan közülük Andra Prades és Orissza felé vették az irányt, ahol szerződéses munkásként dolgoztak a *chili*-betakarítás időszakában. Tízezrek menekültek azonban az erdőbe, ahol a mai napig élnek oltalom nélkül; csak nappal mernek hazamenni a földjeikre, otthonaikba.

A Szalva Dzsudum farvizén rendőrök és rendőrtáborok tömege jelent meg. Az elképzelés az volt, hogy biztonsági folyosót alakítanak ki a maoista ellenőrzés alatt álló területek visszafoglalására. A maoisták csapássorozattal vágtak vissza a létrehozott biztonsági körzet szívében.

2006. január 26-án a *Népi Felszabadító Gerilla Hadsereg* (People's Liberation Guerrilla Army, PLGA) megtámadta a *Gangalaur* rendőrtábort és hét embert megölt. 2006. július 17-én az erabori Szalva Dzsudum táborát támadták meg, 20 ember meghalt, 150 megsérült. 2006. december 13-án vették tűz alá a Baszaguda (Basaguda) „menedéktábor”, és három különleges rendőrt és egy rendfenntartót megöltek. 2007. március 15-én jött a legvakmerőbb akció mind közül. A Népi Felszabadító Gerilla Hadsereg 1210 gerillája támadta meg *Rani Bodili Kanya* asramot, egy leányszállót, amelyet 80 csattiszgári rendőr (és különleges rendőr) barakká alakított, a lányok azonban még mindig ott laktak, mintegy élő pajzsként. A Népi Felszabadító Gerilla Hadsereg benyomult a barakkba, elkerítette a melléképületet, amelyben a lányok laktak, és megtámadta a rendőrtábor. 55 rendőrt és különleges rendőrt öltek meg. A lányok közül senki sem sérült meg.

A Rani Bodilit ért támadásnak nagy visszhangja volt az országban. Emberjogi szervezetek ítélték el a maoistákat nem csupán az erőszakért, hanem, úgymond, oktatásellenességükért is, mivel iskolát támadtak meg.

Dandakaranyában azonban a Rani Bodili elleni támadás legendává vált, énekeket, verseket, színjátékokat írtak róla.

A maoista ellenoffenzíva meghiúsította a biztonsági folyosó tervét, és szabad lélegzethez juttatta az embereket. A rendőrség és a Szalva Dzsudum visszavonult táboraiba, ahonnan azonban időnként kitámadnak – általában éjjelente – 300 vagy 1000 fős csapatokat mozgósítva, hogy műveleti falvakat keressenek. Végül a különleges rendőrökön és családjaikon kívül a legtöbb ember a a Szalva Dzsudumból visszatért falvaiba. A maoisták üdvözölték őket és kijelentették, hogy még a különleges rendőrök is hazatérhetnek, amennyiben mélyen és nyilvánosan megbánják cselekedeteiket. A fiatalok elkezdtek a Népi Felszabadító Gerilla Hadsereg köré gyűlni (amelyet formálisan 2000 decemberében alapították meg).

A Szalva Dzsudum nem pusztán elbukott, hanem visszafelé sült el.

Tudjuk, hogy a Szalva Dzsudum nem csupán egy rövid ideig tartó, helyi művelet volt. Bármit írnak is a lapok, a Szalva Dzsudum valójában közös hadművelete volt a csattiszgári kormánynak és a Kongresszus Pártnak, amely a központi hatalmat birtokolja. Nem lett volna szabad elbuknia. Különösen nem akkor, amikor a korábban említett szerződések megvalósulásra várnak. A kormányon óriási volt a nyomás, hogy előálljon egy új tervvel. Ez lett a *Zöld Vadászat Művelet* (Operation Green Hunt). A Szalva Dzsudum különleges rendőreit immár *koya* kommandósoknak hívják. Megszületett az új politikai irányvonal, amelyet kedélyesen WHAM-nak (Winning Hearts and Minds) – Győzelmes Szívek és Elmék politikájának neveznek.

Az állami agrárviszonyokat taglaló, „Befejezetlen munka és földreform (I. kötet)” című jelentéstervezet szerint a Szalva Dzsudumot elsősorban a Tata és az Essar finanszírozta. Kormányjelentésről lévén szó, ez az állítás, amikor a sajtó tudomására jutott, nagy port kavart. (Ezért azután a jelentés végleges változatából ki is hagyták. De vajon tényleg tévedésről volt szó, vagy esetleg valaki egy acélcső gyengéd nyomását érezte a lapockája tájékán?)

2009. október 12-én a Tata acélüzemmel kapcsolatban elrendelt nyilvános meghallgatást, amit Lohandigudában ígértek megtartani, s amelyen a helyiek is részt vehettek volna, végül sok mérfölddel távolabb és erős biztonsági gordon mögött Dzsagdalspurban, egy kis eldugott helységben tartották meg. S a falusiak tiltakozása ellenére a földfelvásárlás megkezdődött.

Lohandiguda, amely öt órányi autóútra van Dantevadától, sohasem volt naxalita terület. Ma azonban az. Joori elvtárs, aki mellettem ült, amíg a *csatnit* eszgettük, a térségben dolgozik. Azt mondta, azután határozta el, hogy odamennek, amikor graffitik jelentek meg a falusi házak falán ezzel a szöveggel: *Naxali aao, hamein bachao, azaz Gyerekek naxaliták, mentsetek meg minket!* Néhány hónappal ezelőtt, Vimal Meshramot, a falusi pancsajat elnökét¹⁸ a piacon agyonlőtték. „A Tata

embere volt” – hallom Jooritól. „Arra bízta az embereket, hogy adják fel földjeiket és fogadják el a kompenzációt. Helyes, hogy végeztek vele. Mi is elvesztettünk egy bajtársat. Ők lőtték le. Kérsz még csapolit?” – „Ez a lány csak 20 éves!” – „Nem hagyjuk, hogy a Tata idejőjön. Az emberek nem akarják.”

Joori nem a gerillahadsereghez tartozik, ő a *Csetna Natia Mancs* (Chetna Natya Manch, CNM) tagja, ami a Párt kulturális szárnya. Ez volt az a pont, amikor úgy éreztem, mondanom kell valamit. Valamit az erőszak hiábavalóságáról, az elfogadhatatlan kivégzésekről. De mit javasolhatnék nekik? Menjenek bíróságra? Kezddenek éhségsztrájkba? Nevetséges. Az új gazdaságpolitika kezdeményezőit – akik oly könnyen kimondják: „Nincs alternatíva!” – kellene megkérdezni, vajon milyen alternatív ellenállási politikát javasolnának? Valami konkrétumot ezeknek az embereknek, itt és most, ebben az erdőben. Melyik pártra kéne szavazniuk? Melyik az a demokratikus intézmény ebben az országban, amelyhez fordulhatnának?

Füttyszó hangzik. A kék dzsilisátrat lebontják, és összehajtogatják az ötperces lakást. Még egy füttý és mind a száz elvtárs felsorakozik. Ötös sorokba. Raju elvtárs a művelet vezetője. Névsor van. Én is a sorban állok, kiáltom a számomat, amint Kamla elvtársnő, aki előttem áll, megszűgja. (Húszig számolunk, aztán előlről kezdjük, mivel a legtöbb gondi eddig tud számolni. A húsz is elég nekik. Talán jó volna, ha nekünk is elég lenne.) Chandu most már terepruhában van és géppisztolyt visel. Raju elvtárs halkán beszél a csoporthoz. Gondiu van, nem értem, de gyakran hallom az RV szót. Később Raju elvtárs elmagyarázta, ez randevút, találkoztót jelent. Jövevényező a gondiban. „Találkozási pontokat alakítunk ki, így ha tűz alá kerülünk és az embereknek szét kell szóródnuk, tudják, hol csoportosulhatnak újra.” Nem valószínű, hogy tudja, miféle pánikba taszított ez engem. Nem azért, mert attól tartanék, hogy tűz alá kerülök, hanem mert attól félek, eltévednék.

Mielőtt elindulunk, Venu elvtárs hozzám lép és azt mondja: „Jól van, elvtársnő, akkor elbúcsúszom.” El vagyok hűlve. „Nagyon örülünk neked elvtársnő, amiért eljöttél ide” – teszi hozzá. Még egy kézfogás, összeszorítja öklét. „Lal salaam, elvtársnő.” Eltűnt az erdőben, és abban a pillanatban olyan, mintha soha nem is lett volna itt.

Raju elvtárs tökéletesen beszél a hindit és faarccal tudja elmesélni a legviccesebb történeteket is. Tizennyolc éven át dolgozott Raipurban ügyvédként. Feleségével, Maltival együtt mindketten párttagok, és részei a városi hálózatnak is. 2007 végén a raipuri szervezet egyik kulcsfiguráját letartóztatták, megkínózták és végül besűgővá tették. Körbevitték Raipurban egy zárt rendőrségi járművön és rá kellett mutatnia minden korábbi kollégájára. Malti elvtársnő volt az egyikük. 2008. január 22-én másokkal együtt őt is letartóztatták. A vád az volt ellene, hogy a Szalva Dzsudum atrocitásairól készült videót tartalmazó CD-ket küldött a parlament tagjainak. Az ügye nemigen jut el a tárgyalásig, hiszen a rendőrök

is tudják, hogy gyenge lábakon áll, de az új Különleges Biztonsági Intézkedések Csattiszgáriban módot adnak rá, hogy több évig őrizetben tartásuk. „Így most a kormány zászlóaljkat vonultat fel ahhoz, hogy a szegény parlamenti képviselőket megvédje a saját postájuktól” – mondta Raju elvtárs. Őt nem kapták el, mivel akkor éppen Dandakaranyában volt egy találkozó. Azóta is itt van. Mi adhat neki erőt, hogy kitarson fanyar humora mellett? Mi tartja mindannyiukat mozgásban annak ellenére, amit eddig el kellett viselniük? A hitük és a reményeik – és odaadásuk a Párt iránt. Újra és újra végiggondolom ezt a legmélyebb, legszemélyesebb módon.

Nem hiszem el ezt a hadsereget!

A táplálkozásuk, életmódjuk alapján gandhistábbak a gandhistáknál, s kisebb ökológiai lábnyomot hagynak maguk után, mint a klímaváltozás hirdetői. Hanem most már a szabotázsuk is megvan a maga gandhista formája; például mielőtt egy rendőrautót felgyújtanak, tökéletesen lecsupaszítják és minden részét felhasználják. A kormánykereket kiegyenesítve *bharmaarrá* lehet alakítani, a kárpitot leszedik és lőszertartóként használják fel, az akkumulátort napelemmel töltik fel. (A parancsnokság új utasításai szerint a zsákmányolt járműveket nem szabad elégetni, csak eltemetni. Így alkalomadtán elővehetők.)

Szuoksötétben és síri csendben meneteltünk. Én használtam egyedül elemlámpát, így az egyetlen, amit fénykörében láttam, Kamla elvtársnő mezítelen sarka volt kopott fekete sarujában, ami pontosan mutatta, hova tegyem a lábam. Elég sokat gyalogoltunk. Örültem a történelemórának, már csak azért is, mert így egy egész napig pihentethettem a lábamat.

Az 1910-es baszitari *Bhumkal*-láadás centenáriumát mentünk megünnepelni, amikor a koyák fellázadtak a britek ellen. *Bhumkal* földrengést jelent. Raju elvtárs szerint, az emberek hajlandók napokig gyalogolni, hogy odaérjenek az ünnepségre. A DK minden körzetében ünnepségek zajlanak. A mi helyzetünk különleges, hiszen Leng elvtárs, az ünnepségek szervezője velünk menetel.

Gondiul „leng” azt jelenti, „hang”. Leng elvtárs magas, középkorú férfi Andra Pradesből, kollégája a legendás és rajongott énekes-költőnek, Gadarnak, aki 1972-ben alapította meg a radikális kulturális szervezetet, a *Dzsan Natia Mancsot* (Jan Natya Manch, JNM). Leng elvtárs 1977-ben csatlakozott hozzájuk, és a saját érdemei alapján vált híres énekessé. Andrában élt a legnagyobb elnyomás idején, amikor szinte minden nap meghalt egy barát. Őt egyik éjszaka a kórházi ágyából mentette ki egy magát orvosnak álcázó asszony a rendőrfőnök elől. A Warangalon kívüli erdőbe vitték volna, hogy ott számoljanak le vele. Szerencsére azonban Gadar értesült a hírről és jelezte a veszélyt. Amikor 1998-ban a népi háborús csoport (PWG) elhatározta, hogy kulturális szervezetet hoz létre a Dandakaranyában, Leng elvtársat küldték, hogy vezesse ide a *Csetna Natia Mancsot*. „A kulturális szervezetnek 10 000 tagja van” – tudtam meg tőle.

Elég későn, estefelé értünk a ligetekbe. Rögtönzött emlékművet állítottak fel, bambuszállványt burkoltak vörös drapériába. A tetején a maoista párt sarlója és kalapácsa felett a Népi Kormány íja és nyila ezüstbe csomagolva. Megfelelő hierarchia. A színpad hatalmas, szintén ideiglenes, szilárd állványzatát vékony sárréteg fedte. Már égett néhány apró tűz, az emberek esti ételüket készítették.

Emberek, akik régóta nem látták egymást, s most újra találkoztak. Hallottuk, ahogy tesztelik a mikrofonokat. Zászlók, transzparensok, poszterek, lobogók szöktek a magasba. Egy poszter, öt ember képével, akiket Ongnaarnál öltek meg, aznap tűnt fel, hogy odaértünk.

Narmada, Maase és Rupi elvtársakkal teáztam. Narmada elvtársnő arról a sokéves munkájáról beszélt, amelyet Gadchiroliban végzett mielőtt a Dandakaranyában a *Krantikari Adivaszi Mahila Sang* (Krantikari Adivasi Mahila Sangh), az adivaszi nőmozgalom vezetőjévé vált volna. Rupi és Maase, akik azelőtt városi aktivisták voltak Andra Pradesben, meséltek a nők küzdelmének hosszú éveiről a párton belül, amit nem csak a jogaikért vívtak, hanem azért is, hogy elérjék: a Párt is tartsa tiszteletben a férfiak és nők közötti egyenlőséget. Ezt központi kérdésnek tekintik egy igazságos társadalomról alkotott elképzeléseikben. Beszélgettünk a '70-es években történetekről, amelyek olyan nőkről szóltak, akik részt vettek a naxalita mozgalomban, de kiábrándították őket azok a férfi elvtársak, akik miközben magukat forradalmároknak képelték, nem tudtak megszabadulni a régi, patriarchális felfogástól és férfisovinizmustól. Maase szerint a dolgok sokat változtak azóta, de még mindig van tennivaló. (A Párt központi bizottságában és a politikai bizottságban sincsenek még nők.)

Dél körül érkezett meg a gerillahadsereg újabb kontingense. Egy magas, ruganyos, fiús kinézetű férfi vezette. Ennek az elvtársnak két neve is van – Sukhdev és Gudsa Usendi –, egyik sem a valódi. Sukhdev a neve az olyan szeretett elvtársnak, aki mártírhálált halt. (Ebben a há-

borúban csak a halál elég biztonságos ahhoz, hogy a valódi nevüket használhassák.) Gudsa Usendi pedig sok elvtárs neve volt már egyszer s másszor. Néhány hónappal ezelőtt Raju elvtárs is az volt. Gudsa Usendi a neve ugyanis a Párt szóvivőjének Dandakaranyában. Így aztán, habár Sukhdev az út nagyobbik részét velem töltötte, fogalmam sincs, hogyan találhatnám meg őt újra. Bár a nevetését bárhol felismerném. Azt mondja, 1988-ban jött a DK-ba, amikor a Párt úgy döntött, hogy erőinek egyharmadát Észak-Telanganából ide küldi. „Dresszben” volt. „Civilbe” öltözve: ezt a jövevényszót használja a gondi nyelv is a civil ruhára; ezzel ellentétes a „dressz”, ami a maoista uniformist jelenti.

Megérkezett a dzsungelposta. Nekem is hozott „kekszet”! Venu elvtárs küldte. Egy kis darab papírra leírta egy dal szövegét, amit ígért nekem. Narmada elvtársnő mosolyogva olvasta. Ismeri a történetet. Ez volt az első, nőket érintő ügy, ami ellen a Párt kampányba kezdett. Tapintatosan kellett kezelni, sebészi pontossággal. Az 1986-ban elindított Adivaszi Nőmozgalom ma kilencvenezer tagot számlál. Méltán mondhatjuk az ország egyik legnagyobb nőszervezetének. (Mindannyian maoisták. Mind a kilencvenezen. Őket fogják „főlszámolni”? S mi lesz a kulturális csoport 10 000 tagjával? Őket is „eltörlük?!) Az Adivaszi Nőszervezet kampányt folytat az olyan adivaszi hagyományok ellen, amilyen a kényszerházasság vagy a leányrablás. A bigámia és a házasságon belüli erőszak ellen is fellép. Még nem nyerte meg minden csatáját, na de melyik feminista nyerte meg eddig? Például Dandakaranyában a nők a mai napig nem vehetnek magot. A találkozókön a férfiak egyetértenek abban, hogy ez nem *fair* és tenni kellene valamit, a gyakorlatban azonban nem történik semmi. Így aztán a Párt úgy döntött, az asszonyok a Népi Kormányokhoz tartozó közös földeken fognak magot vetni. Ott vetnek, zöldséget természetnek és gátat építenek. Fél siker...

Amint a rendőri nyomás növekedett Basztárban, az Adivaszi Nőszervezethez tartozó nők rémisztő erővé váltak, és százával, olykor ezrével gyűltek össze, hogy fizikailag is összecsapjanak a rendőrökkel. Az Adivaszi Nőszervezet létezése megváltoztatta a hagyományos hozzáállást, és sokat enyhített a hagyományos formákon, valamint a nők diszkriminációján. Sok fiatal nő számára a Párthoz – s különösen a Gerillahadsereghez – csatlakozás, a menekülés egyik útja lett saját társadalmukból. Sushila bajtársnő az Adivaszi Nőszervezet egyik idősebb hivatalviselője mesélt a Szalva Dzsudum nőkkel szembeni dühéről. Mesélt egyik szlogenjükről: *Hum do bibi layenge! Layenge!* (Két feleségünk lesz, megcsináljuk! Megcsináljuk!) A nemi erőszak és szexuális csonkítás gyakran kifejezetten az Adivaszi Nőszervezethez tartozó nők ellen irányult. Nem egy fiatal nő azután csatlakozott a Gerillahadsereghez, hogy látta a kegyetlenségeket. Jelenleg már a gerillák 45%-át nők teszik ki.

Laxmi elvtársnő mesélte nekem, hogy látta, amint a Dzsudum harminc házat gyújtott fel a falujában, Dzsodsorban (JoJOR). „Akkor még nem voltak fegyvereink” – mondta. „Nem tehattünk mást, mint tétlenül

néztük.” Kévéssel később csatlakozott a gerillákhoz. Laxmi egyike annak a százötven gerillának, akik 2008-ban Orisszában három és fél hónap alatt keltek át a dzsungelen Najagarba (Nayagarh), hogy rajtaüssenek egy rendőrségi fegyverraktáron, ahol 1200 karabélyt és kétszázezer töltényt zsákmányoltak.

Sumitra elvtársnő elmesélte két barátnőjének a történetét, akik az Adivaszi Nőszervezetben dolgoztak. 2009-ben épp befejezték a március 8-ai nőnap ünnepséget, együtt voltak egy kis kalyibában egy Vadgo nevű falu szélén. A rendőrök éjjel körbevették a házat és tüzet nyitottak. Kamla visszalőtt, de megölték. Parvati el tudott menekülni, de másnap megtalálták és megölték őt is.

Ez a tavalyi nőnapon történt. Íme, egy országos lap közleménye az idei nőnapról:

Elfajzott lázadók tiporják a nők jogait

Sahar Khan, *Mail Today*, Raipur, 2010. március 7.

A kormány mindent elkövetett, hogy az országban legyőzze a maoista fenyegetést. Csattiszgárban azonban a lázadók egy csoportjának a túlélésnél fontosabb, hogy fenntartsa [a hatóságokkal szembeni] pressziót. A küszöbön álló Nemzetközi Nőnap alkalmából a Basztár-régió maoistái egyhetes „ünnepséget” kívánnak tartani, hogy támogassák a nők jogainak ügyét. Ezen önkéntes bajnokok óhaja meglepte az állam rendőrségét. Basztár főfelügyelője, T. J. Longkumer elmondta: „Még sosem találkoztam a naxaliták ilyen megnyilvánulásával, akik csak az erőszakban és a vérontásban hisznek.”

Az ostobaságnak és rosszindulatnak ez a keveréke nem szokatlan. Gudsa Usendi, a Párt krónikása többet tud erről bárkinél. Kis számítógépe és MP3-a tele van sajtóközleményekkel, cáfolatokkal, helyreigazításokkal, pártirodalommal, halállistákkal, tévéadás-részletekkel, audio- és videoanyagokkal. „A Gudsa Usendiségben a legnehezebb – mondja – olyan cáfolatok kibocsátása, amelyeket sohasem tesznek közzé. Elő tudnánk hozni egy vastag kötetnyi cáfolatát azoknak a hazugságoknak, amelyeket rólunk mondanak.” A felháborodás nyomát sem érezni a beszédén.

„Mi volt a legnevetségesebb vád, amit cáfolnia kellett?”

Elgondolkodik.

„2007-ben ki kellett adnunk egy nyilatkozatot, ami így szólt: »*Nahin bhai, hamne gai ko hathode se nahin mara*« (Nem, testvér, nem öltünk teheneket kalapáccsal). 2007-ben, a Raman Szing-kormány választási ígéret gyanánt új *Gai Jodzsanát* (Gai Yojana; tehéntartási rendelet) jelentett be: tehenet minden adivaszinak. Az egyik nap a tévécsatornák és újságok arról adtak hírt, hogy naxaliták megtámadtak egy tehéncsordát, és, mivel hindu- és kormányellenes nézeteket vallanak, kalapáccsal

halálra verték az állatokat... El lehet képzelni, mi történt. Kiadtunk egy cáfolatot. Alig hozta le valaki. Később kiderült, hogy a férfi, akire a szóban forgó teheneket bízták, szélhámos volt. Eladta a csordát, és azt mondta, hogy lesből megtámadtuk és megöltük a teheneket.”

„És a legkomolyabb?”

„Oh, abból tucatnyit lehetne felsorolni, hiszen végül is kampányt folytatnak ellenünk. Amikor a Szalva Dzsudum megindult, az első napon megtámadták az Ambeli nevű falucskát, felgyújtották, és aztán mindannyian – rendőrök, különleges rendőrök, a *Naga Battalion* (a szövetségi elitalakulat) térségbe vezényelt osztagai – tovább haladtak Kotrapal felé. Bizonyára hallott Kotrapalról? Híres falu, huszonkétszer gyújtották fel, mert lakosai nem voltak hajlandók megadni magukat. Szóval, amikor a Dzsudum elérte Kotrapalt, milíciánk már várta őket. Felkészültünk a lesből támadásra. Két különleges rendőr meghalt, hetet elfogtunk, a többi elfutott. Másnap az újságok megírták, hogy a naxaliták szegény adivaszikat mérsároltak le. Volt, amelyik szerint több százat. Küldtünk cáfolatot. Senki sem publikálta.”

Megkérdeztem, mi történt az elfogott hét emberrel. „A területi bizottság *dzsán adalatot* (jan adalat, népbíróság) hívott össze. Négyezer ember vett rajta részt. Meghallgatták a teljes történetet. Két különleges rendőrt halálra ítélték, ötöt figyelmeztettek és elengedtek. A nép döntött. A nép a besúgók jelenlétében – ami mára súlyos problémává nőtt – tárgyalta meg az ügyet, és azt mondta: »*Iska hum risk nahin le sakte.*« (Nem vállalhatjuk a kockázatot, hogy megbízunk ebben az emberben.) Vagy azt: »*Iska risk hum lenge.*« (Vállaljuk annak a kockázatát, hogy megbízunk ebben az emberben.) A sajtó mindig csak olyan besúgóról cikkezik, akiket megöltek, olyanokról viszont, akiket szabadon eresztettek, soha nem ír. Így aztán mindenki azt hiszi, hogy a *dzsán adalat* valamiféle vérszomjas intézmény, amely mindig mindenkit halálra ítéel. Pedig a cél nem a bosszú, hanem az életek megmentése. Persze, vannak problémák, követtünk el súlyos hibákat, még olyat is, hogy nem a megfelelő embert öltük meg, mert azt hittük, álcázott rendőr, de a médiában nem így mutatnak be minket.”

A dobok hangja egyre erősödött. Elérkezett a *Bhumkal*-ünnepség ideje. Kisétáltunk a földekre. Alig hittem a szememnek. Tengernyi volt az ember, a legvadabb és legcsodálatosabb emberek a legvadabb és legcsodálatosabb ruhákban. Öregek, gyerekek az égbe szökő vörös boltív alatt. Leng elvtárs beszélt és még a Népi Kormányok néhány tisztviselője. Köztük Niti elvtársnő, aki 1997 óta tart a Párttal, és egymagában akkora „fenyegetést” jelent, hogy 2007-ben több mint 700 rendőr vette körül Innar faluját, mert azt hallották, hogy ott van. Niti elvtársnőt nem azért tartják veszedelmesnek, mert olyan sok rajtaütést vezetett volna (habár megtette), hanem azért, mert *adivaszi* nő, akit szeretnek a falusiak és valódi inspirációt jelent a fiatalok számára. Miközben beszél, AK géppisztolya a vállán lóg.

Az emberek mérföldeket gyalogolnak napokon át, hogy ünnepeljenek és énekeljenek, hogy madártollat tűzhessenek a turbánjukba, virágot a hajukba, hogy egymás köré fonják a karjukat, *mahuát* igyanak¹⁹ és át-táncolják az éjszakát. Senki sem táncol vagy énekel egyedül. Ez bármi másnál jobban kifejezi azzal a civilizációval szembeni dacukat, amely el akarja őket törölni.

Nem tudom elhinni, hogy mindez a rendőrök orra előtt történik – a Zöld Vadászat Akció közepén.

Eleinte a Népi Felszabadító Gerilla Hadsereghez tartozó elvtársak csak nézték a táncolókat, oldalt állva puskáikkal. Később azonban megmozdultak és egyesével csatlakoztak a táncolókhöz.

Mao elnök. Ő is itt van. Kicsit magányos ugyan, de jelen van. A vörös kárpitra akasztották fel a képét. Marxét is. Mellettük lóg Charu Majumdarnek, a naxalita mozgalom alapítójának és legfőbb teoretikusának portréja. Beszédeiben fetisizálta az erőszakot, a vért, a mártíromságot, és gyakran használt olyan durva nyelvezetet, ami már-már magában is genocídium.

Miközben Charu Mazumdar arról szónokolt, hogy „Kína elnöke a mi elnökünk, Kína ösvénye a mi ösvényünk”, a naxaliták hallgattak, amikor Jahya Khán tábornok népirtást követett el Kelet-Pakisztánban (Bangladesben), mivel abban az időben Kína Pakisztán szövetségese volt. Akkor is csendben maradtak, amikor a vörös khmerek uralma és az általuk elkövetett genocídium rázta meg Kambodzsát. Hallgattak a kínai és az orosz forradalom hallatlan túlkapásairól. Hallgattak Tibetről. A naxalita mozgalomban is voltak erőszakos túlkapások, és lehetetlen igazolni mindazt, amit cselekedtek. Na de mérhető-e bármi is azokhoz az aljasságokhoz és borzalmakhoz, amiket a Kongresszus Párt és a BJP²⁰ követett el Pandzsábben, Kasmírban, Delhiben, Mumbaiban, Gudzsarátban...?

Kína útja mára megváltozott. Kína immár birodalmi hatalom, amely zsákmányul ejt más országokat, más népek javait. A Pártnak azonban még mindig igaza van – csupán nézeteit változtatta meg.

Amikor a Párt a kérő – ahogyan Dandakaranyában –, és a népnek udvarol, figyelve annak minden kívánságára, akkor valóban *néppárt*, s így a hadserege valóban *néphadsereg*. A forradalom győzelmét követően azonban frigyükből könnyen válhat keserves házasság. Előfordulhat, hogy a néphadsereg a nép fölé kerül. Ma Dandakaranyában a Párt célja, hogy a bauxitot a hegyekben megőrizze. Mi lesz, ha holnap megváltoztatja a nézetét? Na de megtehetjük, megengedhetjük, hogy a jövő tegyen bennünket mozdulatlanná a jelenben?

Éberen feküdtem, s Charu Mazumdar és a Maoista Párt tézisének elmélkedtem magamban a „permanens háború”-ról. Emiatt gondolják, hogy a maoisták ajánlata a béketárgyalásokról csupán megtévesztés, trükk, hogy lélegzethez jussanak és újrafegyverkezzenek, s aztán visszatérjenek a permanens háborújukhoz. De vajon csak a maoisták hisznek a permanens háborúban? Miután India szuverén nemzeté

vált, rögtön birodalom is lett, területeket anektált, háborút indított. Sohasem habozott a katonai beavatkozás eszközéhez folyamodni, hogy politikai problémákat oldjon meg – Kasmírban, Haiderabadban, Goán, Nagaföldön, Manipurban, Telanganában, Asszamban, Pandzsábban, a naxalita felkelés ellen, Nyugat-Bengálban, Andra Pradesban – és most Közép-India törzsi területein. Tízezreket öltek meg, milliókat kínoztak meg – büntetlenül. Mindezt a demokrácia mosolygós álarca mögött. És kik ellen vívták ezeket a háborúkat? Muszlimok, keresztények, szikhek, kommunisták, dalitok, a törzsi népek és mindenekelőtt a *szegények* ellen, akik követelték a jussukat, ahelyett, hogy elfogadták volna a morzsákat, amiket szórtak nekik. Nehéz nem észrevenni, hogy az Indiai Állam alapvetően egy felsőbb kasztbeli *Hindu Állam* (bármely párt van is éppen hatalmon), amely ellenségesen viszonyul minden „más” iránt. Ez küldte a nagákat és a mizokat Csattiszgárba harcolni, a szikheket Kasmírba, a kasmiriakat Orisszába, a tamilokat Asszamba és így tovább. Ha ez nem egy „permanens háború”, akkor micsoda?

Kellemetlen gondolatok egy gyönyörű, csillagos éjszakán. Sukhdev elvtárs mosolyog magában, az arcát a számítógép monitora világítja meg. Őrült munkamániás.

Megkérdzem, mi olyan vicces. „Eszembe jutottak azok az újságírók, akik a tavalyi Bhumkal-ünnepségen vettek részt. Egy-két napra jöttek. Az egyik lefényképezte magát az AK-mmal, és amikor hazamentek, gyilkoló gépeknek vagy hasonlóknak neveztek minket.”

A mezőn beleszaladtam az orvos elvtársba. Kis orvosi „rendelőt” vezetett a tánctér szélén. Megkérdtem tőle, milyen az egészségügyi helyzet Dandakaranyában. A válaszából megfagyott bennem a vér. A legtöbb embernek, akit megvizsgált, még a Gerilla Hadsereghez tartozóknak is, a hemoglobinszintjük öt és hat közötti értéket mutat, míg egy átlagos indiai nőnél ez tizenegy lenne. A gyerekek a protein- és energiabevitel elégtelensége folytán alultápláltságban szenvednek, amit *Kwashior-kór*nak neveznek. (Később megnéztem a szótárban. Az elnevezés a ghánai *ga* nyelvből származik: olyan „betegség, amit a gyermek akkor kap, amikor új baba születik”. Arról van szó tehát, hogy az idősebb gyermek nem kap több anyatejet, viszont elegendő másfajta ételhez sem jut, ami megfelelő táplálását biztosítaná.) „Ez errefelé járványos méreteket ölt, mint Biafrában” – mondta az orvos. „Sok faluban dolgoztam már, de ilyet sose láttam.” Ezen kívül ott van még a malária, a csontritkulás, a bélféreg, komoly fül- és fogfertőzések, valamint a meddség, amelyet a pubertáskori alultápláltság okán a menstruációs ciklus megszűnése okoz. „Nincsenek kórházak az erdőben, ha nem számítjuk azt az egyet vagy kettőt Gadcsiroliban. Se orvosok. Se gyógyszerek.”

Már indult is kicsiny csapatával egy nyolc napos útra, Abudzshmadba (Abujhamad). Ő is „dresszben” van, így ha rátalálnak, megölik.

Raju elvtárs figyelmeztet, hogy nem biztonságos továbbra is itt táboroznunk. Indulnunk kell. Hosszas búcsúzkodásba kerül, mire elhagyjuk

a Bhumkalt. Sohasem veszik könnyedén a búcsúzást, az érkezés és távozás üdvözlő szertartásait, hiszen tudják mindannyian, hogy a „még találkozunk” éppenséggel azt is jelentheti „sosem látlak újra”.

Új gyalogolunk hát. Napról napra könnyebb. Ezúttal egy folyó mellett táborozunk. Férfiak és nők külön csoportban mennek fürödni. Este Raju elvtárs egy egész köteg „kekszet” kapott kézhez.

Néhány újság is érkezett. Sok hír van a naxalitákról. Egy hangos szalagcím tökéletesen írja le a hangulatot: „*Khadedo, Maaro, Samarpan Karao*”, „Felszámolni, megölni, megadásra szorítani őket”. Alatta pedig ez áll: „*Vaarta ke liye loktantra ka dwar khula hai*”, „A demokrácia ajtaja mindig nyitva áll a tárgyalások előtt”. Egy másik cikk szerint a maoisták *cannabist* természetnek, hogy pénzhez jussanak. Egy harmadik cikk azt állítja, hogy az a terület ahol éppen táboroztunk s amelyen nemrég gyalogoltunk át, teljesen a rendőrség ellenőrzése alatt áll.

A fiatal kommunisták magukhoz vették a cikkeket, hogy gyakorolják az olvasást. Körbesétáltak a táborban és maoista-ellenes cikkeket olvastak fel egy rádióbemondó hanghordozásával.

Új nap, új hely. Uszir (Usir) falu külterületén táboroztunk hatalmas *mahuafák* alatt. A mahua épp virágba borult, és nagy, sápadtzöld szirmait ékszertakaróként hullatta a földre. A levegő mámorító illattal telt meg. A gyerekeket vártuk a batpali (Bhatpal) iskolából, amelyet az ongaari öszszecsapás után zártak be. Azóta rendőrtáborrá alakították, a gyerekeket hazaküldték. Ugyanez történt az iskolákkal Nelwadban, Mundzsmettában (Moonjmetta), Edkában, Vedomakotban és Danorában (Dhanora) is.

Niti elvtársnő és Vinod elvtárs hosszú úton vezetett minket, hogy megnézhessük a vízgazdálkodási rendszert és az öntözőtövet, amit a helyi Népi Kormány épített ki. Niti elvtársnő mesélt a mezőgazdasági problémákról, amikkel szembe kellett nézniük. A földnek mindössze 2%-a van öntözve. Abudzsahadban szántásról tíz évvel ezelőtt nem is hallottak még. Gadcsioriban viszont hibrid vetőmagok és kémiai növényvédő szerek szegélyezik az utat. „Sürgős segítségre van szükségünk a mezőgazdasági hivatalban” – mondta Vinod elvtárs. „Szükségünk lenne olyan emberekre, akik ismerik a magokat, a természetes növényvédő szereket. Kis segítséggel sokat tehetnénk.”

Ramu elvtárs a Népi Kormányokhoz tartozó területen földet művel. Büszkén vezet körbe a földjén, ahol rizst, padlizsánt, gongurát, hagymát és karalábét termeszt. Azután ugyanakkora büszkeséggel mutat nekünk egy hatalmas, ám csontszáraz öntözőmedencét. Ez meg mi? „Ebbe még az esős évszakban sem került víz. Rossz helyre ásták” – mondja, és mosoly ömlik szét az arcán. „Ez nem a miénk. Ezt a Fosztogató Kormány ásatta.” Két párhuzamos rendszer működik itt, a Népi Kormány és a Fosztogató Kormány.

Eszembe jut, amit Venu elvtárs mondott: „Meg akarnak tömni bennünket. Nem csak azért, mert az ásványainkra ácsingóznak, hanem mert mi alternatív modellt ajánlunk a világnak.”

Ez még nem alternatíva, ez a *Gram Szwradz*²¹ elképzelése – puskával. Túl sok itt az éhség és a betegség. Mindazonáltal megteremtették egy alternatíva lehetőségét. Nem a világ, hanem önmaguk számára. Dandakaranya számára. Ez a világ legjobban őrzött titka. Lefektették alapjait egy alternatívának – saját megsemmisülésükkel szemben. Ellen-szegültek a történelemnek. Szükségük van segítségre és gondolatokra, szükségük van orvosokra, tanárookra, parasztokra.

Nem háborúra.

De ha a háború az egyetlen, ami jut nekik, hát vissza fognak vágni.

Az elkövetkező néhány napban olyan nőekkel találkoztam, akik az Adivaszi Nőszervezetben dolgoztak, különböző hivatalviselőkkel, meggyilkolt emberek családtagjaival, és egyszerű emberekkel is, akik csupán igyekeznek lépést tartani az élettel és ezekkel a szörnyű időkkel.

Találkoztam három nővérrrel – Sukhiari, Sukdai és Sukkali –, nem voltak éppen fiatalok, talán negyvenes éveikben járhattak. Tizenkét éve tagjai a Adivaszi Nőszervezetnek. A falusiak rájuk bízták magukat a rendőrséggel szemben. „Amikor valakit elvisznek – meséli Sukdai – azonnal indulnod kell, és vissza kell ragadnod. Még mielőtt megírnák a jelentést. Ha már beírták a könyvükbe, ez nagyon nehézé válik.”

Sukhiarit gyerekként elrabolták és egy idősebb férfival kényszerítették házasságra. Megszökött és azóta a nővérével él. Most tiltakozásokat szervez, találkozókon mond beszédet. Férfiak függenek a védelmétől. Megkérdeztem, mit jelent számára a Párt. „*Naxalvaad ka matlab hamara parivaar*”, „*Naxalvaad a mi családuknak*” – feleli. „Amikor támadásáról értesülünk, mintha a saját családuknak érné sérelem”. Megkérdeztem, tudja-e ki volt Mao. Szégyenlősen mosolygott és azt mondta: „Vezér volt. Az ő látomásáért dolgozunk.”

Találkoztam Somari Gawde elvtársnővel. Húsz éves és máris túl van egy kétéves dzsagdalpuri börtönbüntetésen. 2007. január 8-án Innar falujában volt, amikor 700 rendőr kordont vont a falu köré, mert azt hallották, hogy Niti elvtársnő ott van. Ott is volt, épp akkortájt távozott, amikor a rendőrök érkeztek. A falusi milícia viszont, amelynek Somari is a tagja volt, maradt. A rendőrök hajnal körül nyitottak tüzet. Két fiút megölték. Aztán még hármukat kapták el, két fiút, és Somarit. A fiúkat megkötözték és lelőtték. Somarit majdnem halálra verték. A rendőröknek volt egy traktoruk utánfutóval, abba rakták a holttesteket. Somarit a tetemek közé ültették és így vitték Narayanpurba.

Találkoztam Chamrival, Dilip elvtárs édesanyjával. Fiát 2009. július 6-án lőtték agyon. Azt mondta, hogy miután a rendőrök a fiát megölték, egy rúdra kötözték, mint valami állatot, és magukkal vitték a holttestét. Szükségük volt a tetemre, hogy megkapják a pénzjutalmat. Chamri egész úton mögöttük futott egészen a rendőrszigetig. Mire odaértek, már nem volt ruha a testen. Útközben – mondta Chamri – otthagyták a tetemet az út szélén, amíg betértek egy *dabába* (dhaba) teára és süteményre.

Képzeld el ezt az anyát egy pillanatra, ahogyan követi a fia holttestét az erdőn át, tisztas távolságban maradva, hogy kivárja, amíg a gyilkosai megisszák a teájukat. Nem engedték neki, hogy visszavigye a holttestet, így nem adhatott a fiának megfelelő temetést. Csak annyit engedtek meg, hogy egy maréknyi földet dobjon a gödörbe, ahová a fiát temették a többiekkel együtt, akiket aznap megöltek. Chamri azt mondja, bosszút akar állni. „*Badla ku badla*”, „Vért véért.”

Találkoztam a Marszkola (Marskola) Népi Kormány választott képviselőivel, akik hat falut irányítanak. Így írták le a rendőrportyákat: éjszaka jönnek, 300-an, 400-an, néha 1000-en is. Kordont vonnak a falu köré, és csendben fekszenek. Hajnalban elkapják az első embereket, akik kimennek a mezőre, és élő pajzsként használják őket, hogy megmutassák nekik a robbanó csapdákat. Amikor a rendőrök betörnek a faluba, rabolnak, fosztogatnak és felgyújtják a házakat. Kuttyák vannak velük, hogy elkapják a menekülőket.

Ebben a csendesnek látszó erdőben, úgy tűnik, az élet mostanra teljesen militarizálódott. Piacra menni – katonai hadművelet. A piac tele van *mukbirokkal* (mukhbir), besúgókkal, akiket a rendőrség pénzzel csábított el falujukból. Azt hallottam, létezik egy *mukbir mohalla*, egy besúgókolónia Narayanpurban, ahol legalább 4000 mukbir él. A patikusoknak megtiltották, hogy az embereknek kis mennyiségnél több gyógyszert adjanak el. Az állami ellátó rendszer alacsony árú élelmiszerei, mint a cukor, rizs, benzin, közraktárakban vannak, vagy közel a rendőrőrsökhöz, hogy a legtöbben ne tudják megvenni őket.

A genocídiumok megelőzéséről és szankcionálásáról szóló ENSZ-egyezmény 2. cikkelyének meghatározása szerint a genocídium:

Bármely olyan tevékenység, amit azzal a szándékkal követnek el, hogy elpusztítson, részben vagy egészben, egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoportot, úgymint: a csoport tagjainak meggyilkolása, súlyos fizikai vagy mentális sérülés okozása a csoport tagjainak, a csoport életszínvonalában szándékosan okozott kár, arra számítva, hogy ez a csoport egy részének vagy egészének fizikai megsemmisüléséhez vezet; vagy a csoporthoz tartozó gyermekek erőszakos átkényszerítése egy adott csoporttól egy másikhoz.

Úgy tűnt, aki járnai tud, előbb-utóbb találkozott már velem. Fáradt voltam. Sorakozó. Valaki bekapcsolta a rádiót. A BBC szerint volt egy rajtaütés a keleti határvidékek tábora ellen Lalgarban (Lalgarh), Nyugat-Bengálban. Hatvan motoros maoista. Tizennégy rendőr meghalt, tíz eltűnt. Fegyvereket szereztek. Öröm morajlását hallani a sorok között. Kishenjit, a maoista vezetőt interjúvolták. Mikor fejezik be az erőszakot és ülnek tárgyalóasztal mellé? Amikor lefűjják a Zöld Vadászat műveletet. Bármikor. Mondja meg Chindabramnak, hogy tárgyalunk. A következő kérdés: Taposóaknákat fektettek le, erősítést hívtak. Őket

is Megtámadják? Kishenji: Természetesen, különben az emberek engem kergetnek el. (Nevetés a háttérben.) Sukhdev, a sajtófigyelő közli: „Mindig taposóaknakat mondanak. Mi nem használunk taposóaknakat. IED-t²² használunk.”

Másnap éjjel a rádióban hírek egy másik naxalita támadásról. Ez Dzsamuiban (Jamui), Biharban történt. Azt mondják, 125 maoista megtámadott egy falut és megölt tíz embert, megtorlásul, amiért a *kora* törzs informálta a rendőröket, ami hat maoista halálához vezetett. Persze, tudjuk, hogy a médiahír lehet igaz is, meg nem is. Ha igaz, akkor a tett megbocsáthatatlan. Radzsú és Szuhdev elvtársak kimondottan kényelmetlenül érezték magukat.

A Dzsarkandból és Biharból érkező hírek zavaróak. Emlékeztetnek rá, milyen könnyen tud kártékonyvá válni a fegyveres harc eszméje, ha lumpen elemek kegyetlenkedéseibe vagy kasztok, közösségek és vallási csoportok közötti viszályokba torkollik. Az Indiai Állam, intézményesítve az igazságtalanságot, a belső nyugtalanság puszkaporos hordójába taszította az országot. A kormány téved, ha azt hiszi, hogy „irányított gyilkosságokkal” lefejezheti az Indiai Maoisták Kommunisták Pártját, és ezzel véget vethet az erőszaknak. Másrészt, ha az erőszak eszkalálódik, senki sem marad, akivel a kormány tárgyalhatna.

Az utolsó néhány napomon az Indravati folyó buja és gyönyörű völgyében kanyarogtunk. Ahogy a hegyek közelébe értünk, láttunk egy másik menetoszlopot is gyalogolni ugyanabba az irányba, a folyó másik oldalán. Azt mondták, egy gátellenes tiltakozó gyűlésre igyekeznek Kudur faluba. Fegyvertelenek. Helyi gyűlés a völgyért. Csónakba szálltam és csatlakoztam hozzájuk.

A *bodgafi* (Bodhgat) gát miatt víz alá kerülne az egész terület, amin napok óta gyalogoltunk. Több mint száz falu. Ez lenne a terv? Kiönteni az embereket, mint a patkányokat, hogy aztán az acélüzemek Lohandigudában, valamint a bauxitbányák és az alumínium-finomító a *Keska* (Keshkal) hegyen kapják meg a folyót?

A gyűlésen az emberek, akik mérföldekről jöttek ide, ugyanazt mondják, mint amit már évek óta hallunk. Inkább áraszsanak el, de nem mozdulunk!

Volt idő, amikor azt gondolni, hogy a nagy gátak a modern India tempelmei, talán tévedés volt, de érthető tévedés. Manapság, mindazok után, ami történt, s amikor tudjuk, mit teszünk, azt kell mondjuk: a nagy gátak az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények.

Az utolsó éjszakán a hegy lábánál táboroztunk. Felmásztunk rá egy kicsit, hogy rápillantsunk az útra, ahol a motorbicikli fel fog majd venni. Megérkezett a dzsungelposta. Két „keksz” nekem. Egy vers és egy préselt virág Narmada elvtársnőtől és egy bájos levél Maase-tól.

Sukhdev elvtárs megkérdezte, letöltheti-e a zenét az *iPod*omról a számítógépére.

A belügyminiszter burkoltan megfenyegette azokat, akik a maoistáknak szándékosan vagy akaratlanul szellemi vagy anyagi támogatást nyújtanak. A zenemegosztás vajon ideszámít?

Hajnalban búcsút mondtam Madhay elvtársnak, Joorinak, a fiatal Mangtunak és a többieknek. Niti elvtársnő, Sukhdev elvtárs, Kamla és még öten felkísértek a hegyre. Amint elindulunk, Niti és Sukhdev, mintegy mellékesen, egyszerre kibiztosítják az AK-ikat. Most először látom, hogy ezt teszik. Közeledünk a „határhoz”. „Tudod mi a teendő, ha tűz alá kerülünk?” – kérdezte Sukhdev csak úgy, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga. „Igen” – feleltem. „Azonnal belekezek egy bejelentés nélküli éhségsztrájkba.” Sukhdev egy köre huppant és nevetett.

Körülbelül egy órát másztunk. Az út fölött leültünk egy sziklaperemen, teljesen elrejtőzve, mint valami rajtaütésen; figyeltük a motorbiciklik hangját. Amikor odaérték, a búcsút rövidre kellett fogni. *Lal salaam*, elvtársak.

Amikor visszanéztem, még mindig ott voltak. Integettek. Emberek, akik az álmaikkal élnek, amíg a világ nagy része a rémálmaival küzd. Éjjelenként erre az útra gondolok. Az éjszakai égre, az erdei ösvényekre. Látom Kamla elvtársnő sarkát a kopott sarujában, ahogy az elemilámpám megvilágítja. Tudom, valahol épp mozgásban van: menetel, nem csupán önmagáért, hanem azért is, hogy a reményt mindannyiunk számára életben tartsa.

Fordítói jegyzetek

A eredeti szövegben előforduló indiai hely-, intézmény-, szervezet- stb. neveket, elnevezéseket fonetikus átírásban közöljük, első előfordulásukkor (-)ben megadva az angol változatot is. A személyneveknél meghagytuk az angol átírást, amelyeken a szövegben előforduló közéleti személyek Indiában és Indián kívül ismertek.

¹ Tika: a *tilaka*, *tilak* vagy *tika* a hindu hagyományban a harmadik szemet szimbolizáló festett pont a homlokon, esetleg a fej felső részén. Ünnepi alkalmakhoz kapcsolódón vagy – irányzattól függően – minden nap is viselhetik.

² A *ho*, az *oraon*, a *munda*, a *kol* népek a Kelet-Indiában élő *adivászik*, őslakosok közé tartoznak, és elsősorban Dzsarkandban, Orisszában és Nyugat-Bengálban élnek. A *zamindárok* a mogul korszakban adószedők voltak; ez az adminisztratív rendszer, amelynek révén a britek is gyakorolták uralmukat, csupán India függetlenné válásával szűnt meg.

³ Corporate social responsibility.

⁴ Az *Indiai Ifjúsági Kongresszus* (Indian Youth Congress, IYC), saját jelszava szerint, a politika megtisztítására vállalkozik. A *Nemzeti Kongresszus Párt* (National Congress Party) ifjúsági tagozata, 2009-es adat szerint, húszmillió tagjával a világ legnagyobb ifjúsági szervezete. 1947-től létezik, akkor még mint az anyapárt része tevékenykedett. Később, Indira Gandhi miniszterelnöksége idején vált önálló erővé.

⁵ Rahul Gandhi, az Uttar Prades-i (Uttar Pradesh) Amethi képviselőjeként az Indiai Parlament tagja, a Kongresszus Párt főtitkára, 1970-ben született Indira

Gandhi egykori miniszterelnök unokájaként, Radzsiv Gandhi korábbi miniszterelnök és Sonja Gandhi, későbbi elnök fiaként. A *nép hercegének* családja nagy múltja miatt nevezik, ám nevéhez éppúgy kapcsolódnak politikai elvárások, mint kisebb-nagyobb botrányok.

⁶ A *Horlicks* malátával kevert tejet gyárt Új-Zélandon, Indiában és Pakisztánban. Említésre érdemesnek a szerző valószínűleg a helyzet fonáksága miatt tartotta, hiszen a termék esti fogyasztását gyerekeknek nyugodt éjszakai pihenésük elősegítésére szökták javasolni.

⁷ INSAS: *India small arms system*, az indiai kézi lőfegyverek családjába gépkarabély, könnyű géppuska és karabély tartozik, melyek mindegyike NATO-szabvány szerinti munícióval tölthető. 1997-ben kezdték meg a gépkarabélyok sorozatgyártását, az AK-47-es Kalasnyikovot alapul véve, de számos módosítással, amelyeket elsősorban a korábbi kelet-német és belga modellek mintájára eszközöltek.

⁸ SLR: *self-loading rifle*, félautomata puska.

⁹ Krantikari Adivasi Mahila Sangathan (KAMS).

¹⁰ Baba Amte: Murlidhar Devidas Amte (1914–2008). Jogászként segítette az India függetlenségéért küzdőket, majd három évet töltött el Mahatma Gandhi asramjában. Élete végéig az ő követője maradt, aki harcolt a társadalom szélére kerültekért, leprakórházat alapított, megfelelő helyet alakított ki fogyatékkal élők számára, felhívta a figyelmet számos társadalmi problémára.

¹¹ A *Ramakrisna*-misszió 1897-ben alapított önkéntes jótékonyági szervezet, amely a Ramakrisna vagy Vedanta mozgalomból táplálkozik. A misszió kiemelt munkát folytat az egészségügy, az oktatás, a törzsi jólét, a katasztrófaelhárítás és a vidéki gazdálkodás segítésének területén.

¹² Kétszer születettek: *dvidzsák*, az első három *varnába* tartozók.

¹³ Cror: kb. tízmilliót egységet jelent a hindiben és urduban.

¹⁴ Lakh: a hindiben kb. százezres egységet jelöl.

¹⁵ Strategic hamleting.

¹⁶ Raman Singh, Csattiszgar jelenlegi főminisztere, a BJP, a *Bharatiya Janatana Párt* színeiben. 1952-ben született, ayurvédikus orvoslásból diplomázott, 1999-ben került be a Parlamentbe. Előbb a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, majd 2003-tól Csattiszgar állam elnöke lett. A Szalva Dzsudum akciót éppúgy támogatta, mint egyébként politikai ellenfelei is, és 2005-ben betiltotta a naxalita mozgalmat. Az állam *Tiszta Embereként*, „Mr Clean”-ként tartják számon, utalva ezzel erős és hatékony korrupcióellenes fellépésére, amelynek 2008-as újraválasztását is nagymértékben köszönheti.

¹⁷ SPO: special police officer.

¹⁸ Pancsajat: kaszttanács, de legalábbis a közösség tanácsa. Dél-Indiában jellemzőbbnek mondják. Minden kasztnak van saját önkormányzata, amelybe még papok sem szólhatnak bele. Az alsóbb kaszttokra jellemző, hogy az önkormányzat szervezettebb. A tanács rendszerint a legnagyobb családok fejeiből áll, a tagság öröklődhet vagy választással is betölthető lehet. Csak az egész közösséget érintő kérdésekkel kapcsolatban szokott döntést hozni. (Susan Bayly: *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. Cambridge University Press, 2001.)

¹⁹ Mahua: *Madhuca latifolia* vagy *Massia latifolia*, nagy gazdasági értékkel rendelkező fás szárú növénye Indiának, amelynek apró gyümölcsét sokoldalúan hasznosítják. Növése gyors, a hús méteres magasságot is elérheti. Magvait felhasználják olaj sajtolására bőrápoló- és tisztítószerekhez, szappanhoz, fűtőanyag-

ként; virágát alkoholos ital készítésére használják; kergét gyógyhatásáról ismerik. Sokoldalúsága miatt a törzsi társadalomban több helyen szentként tartják számon.

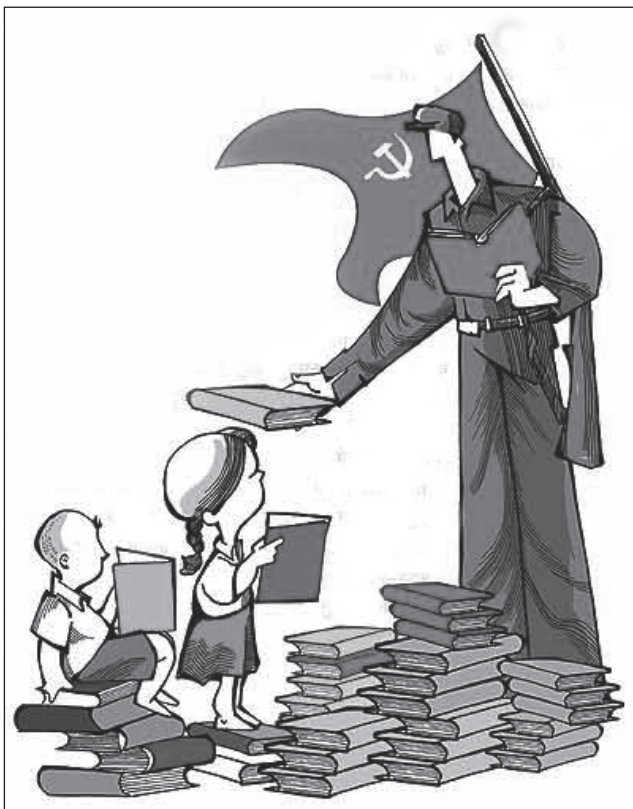
²⁰ BJP: Bharatiya Janatana Party, Indiai Néppárt, amelyet 1980-ban alapítottak és India második legnagyobb politikai pártjává nőtte ki magát. Elveiben alapvetően a jobbközép pártok vonalvezetését követi, támogatja a konzervatív szociálpolitikát, a szabadpiaci kapitalizmust és az erős honvédelmet.

²¹ Gram Szwarádzs: a falusi öngazgatás (önellátás, önvédelem stb.) Mahatma Gandhi által 1942-ben kidolgozott koncepciója.

²² IED: Improvised explosive device: házilagosan készült robbanószerkezet.

(Fordította: Rónaháti Cecília)

(Eredeti megjelenés: *Outlook magazin* [India], 2010. március 29. <http://www.outlookindia.com/printarticle.aspx?264738>. A cikket rövidítve közöljük.)

Világrend és világrendszer

Gondolatok Galló Béla geopolitikai könyvéről

Galló Béla: *Az újkapitalizmus régi világa. Biztonság, geopolitika és nemzetközi mozgáster a globalizáció korában.* Napvilág, 2010

Tartalmas könyvecskét írt Galló Béla, midőn az elmúlt húsz év perspektívájából az újkapitalizmus régi világának biztonság- és geopolitikai viszonyairól, továbbá nemzeti külpolitikánk jellemző összetevőiről értekezett. A szerző a globalizációs kor posztjaltai viszonyait tekinti át. Hazai perspektívából „az utolérni” (a Nyugatot) és „túlélni” (az emberi civilizációt veszélyeztető társadalmi praktikákat) közel sem könnyű feladatairól van szó. A rendszerváltás utáni magyar társadalom ugyanis olyan körülmények közé került, amelyben egy új típusú világrendre volna szükség, ez azonban várat magára.

A szerző esszének tekinti tanulmányát, közelebbi műfaji meghatározás nélkül. Tudományos problémákat közérthető formában és egyéni irodalmi stílusban boncolgat. A szaktudományos terminológia és bizonyítottság ebben a műfajban lehet „soft”, miként Montaigne sem élt a XVI. században „hard” eszközökkel (hogy ezt a számítástechnikai fogalomhasználatot vetítsük vissza – a szemléletesség kedvéért – a műfaj klasszikusára). Az esszé műfaján belül nem új hipotézisek felvázolása teszi a munkát jelentőssé, hanem sokkal inkább az, hogy értékes elemzésekkel áttekinthető, összefoglaló tablót fest, ahol az útkeresésnek is helye van. Erre tesz Galló eredményes kísérletet.

A szerző a modern világ akut kríziseit diagnosztizálva a holisztikus szemlélet elkötelezettje, amit közel hoz a rendszerkritikai megközelítéshez. Megítélése szerint világrend nélküli állapotban élünk, mert nincsenek adekvát válaszok a globalizációs kor kihívásaira.

Itt mi arra vállalkozunk, hogy érzékeltessük az írás problémavilágát, kiemeljük a világállapot bemutatásának gallói jellemzését, és néhány kritikai észrevételt, vitapontot fogalmazzunk meg.

A globalizáció teremtette új viszonyok jellemzésében Galló nem osztja a nemzetközi kapcsolatok elméletének idealista – funkcionista, neofunkcionista, globalista – álláspontjait. Vagyis azt, hogy a korlátlan önzés alapján terjeszkedő vállalatbirodalmak és a nemzetállami szabályozások alól kibújít pénzüpiaci szereplők a nemzetállamokat háttérbe szo-

rítva csökkentik a nemzetközi intézmények és politika hatalomelvűségét, ezzel érvényesítve a gazdaság kooperatív logikáját, aminek nyomán a konfliktusok technicizálódnak és a „világ békés hálózatok finom szövődékévé szelődül” (32. o.). Semminemű hálózatosság – lett légyen szó a nyilvános G 20-akról vagy a titkosan ülésező Bilderberg-csoportról, a nyugati világ valóságos globális uralkodó osztályának tömörüléséről – nem kapcsolja ki az államközi viszonyokat és azok mérvadó szereplőit geopolitikai aspirációikkal. Az USA, az EU, Kína és a 2001 óta létező Sanghaji Csoport, valamint Oroszország kerül itt jellemzésre. Galló egyben bemutatja a transzatlanti blokkon belül létező, nálunk szívesen elhallgatott komoly feszültségeket is. (96–107. o.) Így Raymond Aronnak az európai identitás hiányára vonatkozó egykori fricskázását („Ki látott már európaiat?”), amelyre még lehet válaszolni. Látott a mi József Attilánk, amikor a *Thomas Mann üdvözlését* zárta. („Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen./Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen/néz téged, mert örül, hogy lát ma itt/fehérek közt egy európaiat.”) A módszertani válasz pedig ez: ahogy a gyümölcs csak a körtében, almában, szőlőben, dióban létezik, nem elkülönült formában, azonképpen az európaiság hordozói is csak az európai népek lehetnek, spanyolként, hollandként, olaszként, németként, franciaként, magyarként stb. Szintén feszültséget mutat a régi és új Európa viszonya az iraki háborúhoz, valamint az erre reagáló amerikai distinkciók. Szívesen feledtetné az olajkészletek feletti amerikai ellenőrzés szuperhatalmi ambícióját az új Európa igénylése. Tapasztalható, hogy a német-országi közeledés ellen is szövetségeseket keresnek (lengyeleket vagy éppen magyarokat) a tengerentúlon. De a Vajdaság bombázása is jól mutatja a transzatlanti szövetség törésvonalait, egyben az európai politikai egység magas fokú hiányát és a korlátozott cselekvőképességet.

A nagyobb egésztől annak belső összetevői felé haladó elemzések kitérnek a majdnem egyetlen talpon maradt nemzetállam, de egyben gyengülő szuperhatalom önképének jellemzésére. Majd nemzeti mozgásterünk feltérképezése következik.

A magyar külpolitika közelmúltját elemző fejezet nemcsak terjedelmileg a legnagyobb, hanem az egyik legérdekesebb témát kínálja. A holisztikus elemzés szükségességét Kosáry Domokost idézve támasztja alá, amikor a magyar történelmi tudat hibájaként konstatálja, hogy az országot valaminő külön szigetként fogja fel, lemondva ezzel az összeurópai és egyetemes történelmi folyamatokba ágyazódó, a nagypolitikai tendenciákat figyelembe vevő elhelyezésről. Földrajzilag Európa közepén, történelmileg és geopolitikailag a nemzetközi környezettől igen erős függésben, mindig a Kelet nyugati vagy a Nyugat keleti határvonalaként (limes ország) léteztünk. Az ilyen ütköző zónában a külpolitikai kiszámíthatóságnak viselkedési standarddá kell/kellene válnia. Az elmúlt húsz év konzervatív kormányai (1990–94, 1998–2002) inkább az ország területi határain kívül élő kisebbségekre, és az általuk sajátosan értelmezett re-

gionális politikára helyezték külpolitikájuk fő hangsúlyát, elfelejtve, hogy a térségben nem mi, hanem Lengyelország került a regionális középhatalom státusába. A magyar kisebbségeknek csak árt, ha a kisantantot támasztják fel illuzórikus törekvések. A szocialista-liberális adminisztrációk a nyugati integrálódást priorizálták, helyesen kiszélesítették a környező országokkal az alapszerződéseket, miközben ügyetlenül átengedték ellenzéküknek a nemzeti érzelmek kisajátítását. Az egységes és nemzeti érdekeinket a világ folyamatai felől korszerűen értelmező *külpolitikai doktrína sajnos várat magára* – állítja a szerző.

Itt térhetünk ki a semlegesség kérdésére, melyet a tanulmány két mondattal intéz el. „Amikor 1991. június 19-én az utolsó szovjet alakulat is elhagyta az ország területét, a szuverenitását visszanyert állam előtt megnyílt az út a transzatlanti szervezetekbe integrálódásra. A pillanatnyilag előállt geopolitikai vákuumban elvi lehetőségként felvetődött ugyan az ország semleges státusa, de a mértékadó pártok egyértelműen a transzatlanti elkötelezettségekben jelölték ki Magyarország Nyugat-politikájának kívánatos lényegét.” (115. o.) Számunkra éppen a holisztikus módszer alkalmazásának elfogadása okán ez kissé elnagyolt jellemzés. A semlegesség hívó szava 1956-ban és 1989-ben egyaránt a *hamis tudat jelensége* volt. Mozgósított, miközben éppen a nagyobb egész, a nemzetközi kapcsolatok szempontjából hazánk ilyen geopolitikai státusra, tehát kivételes közvetítői funkcióra nem tehetett és nem is tett szert. Éppen, mert nem a belső akaraton, hanem a külső, multilaterális elismertségen múlhat a semlegesség. Persze, a győztes politikai osztály számára nem a népi követelések, hanem a hatalmát stabilizáló konformitás az irányadó.

Azt gondoljuk, a könyv az Eszmélet olvasóinak érdeklődését különösen azzal válthatja ki, hogy legfontosabb problémájának, a világhállapotnak a bemutatása során foglalkozik a világregnd és a világregndszer kategóriák jelentésével. A *világregndszer* a komplex világtársadalom egészére vonatkozó, ab ovo történelemfilozófiai absztrakciós szintű fogalom, míg a *világregnd* olyan geopolitikai fogalom, amely egy meghatározott erőviszony-szerkezetet és olyan intézményrendszert fejez ki, amely az előbbit megtestesíti. A rend mindig viszonylagos és időleges, nagyhatalmi érdekek és érdekegyeztetések eredője, és nem zárja ki a (részleges) anarchiát sem. A világregnd követi a hatalmi egyensúly geopolitikai elvét, az *ad conservandum equilibrium*-ot. A nemzetközi intézményrendszer mindig a hatalmi egyensúlyban bekövetkezett módosulások, döntő mértékben a háborúk hatására változik meg. Ezért „a világregnd többnyire mindig a háború előtti béke intézménye” (57–58. o.).

Ehhez a definiálás igényével azt tehetjük hozzá, hogy a *világregndszer* a világgazdasági viszonyainak következtében *homogenizálódó* modern tőkés világgazdaság és a szociálisan, kulturálisan, vallásilag és politikailag megszüntethetetlenül *heterogén* világtársadalom kölcsönhatásos mozgásformája, melyet kölcsönös, de aszimmetrikus függés és hierarchikus viszonyok jellemeznek. A világregndszer-kutató iskola (I. Wallerstein, G.

Arrighi, P. Taylor és mások) álláspontjáról a *világrendszer* nem, vagy legalább is nem elsősorban történelemfilozófiai, hanem *társadalomelméleti* kategória, amely ott találkozik a *világrend geopolitikai* terminusával, ahol a világrendszer mozgása magyarázatot ad egy időszak világrendjének kialakulására. Ezt világítja meg a Taylor bevezette „csúcshegemónia” fogalom. Mi a hegemonia¹ és a csúcshegemónia különbsége? *Hegemon hatalom* mindig az, amely a tökefelhalmozás területén elért sikereit odáig tudja fokozni, hogy *termelési előnyeit* – melyek valamilyen csúcstechnológiából következő világpiaci kvázi-monopólium helyzetből adódnak, s extraprofitot eredményeznek – *kereskedelmi előnyökké*² alakítja, ennek nyomán pedig jelentős nemzetközi *pénzügyi központtá* tud fejlődni. A hegemon hatalom *akkor és azért tud csúcshegemóniára szert tenni, amikor egy jelentős háború utáni rendezésben valaminő geopolitikai, stratégiai ügyességet tanúsít*. Kijelölve az újjáépítés útjait-módjait, megszervezi, elrendezi, kikényszeríti, majd pedig nemzetközi szervezetekkel, intézményekkel oltalmazza az új hatalmi egyensúly létrejöttét és reprodukálódását. Diplomáciai ügyesség is kell tehát a saját céljait szolgáló világrend létrehozásához, melyben önös érdekeit egyben a rendszer egyetemes érdekeiként jeleníti meg. Éppen ez történt a II. világháború után a győztes atlanti hatalmak között, a brit igényeket lenyomó trumani stratégia révén (pl.: Marshall-terv és hidegháborús fordulat). Ez történt a balkáni háborúk nyomán is, amikor a föderatív Jugoszlávia feldarabolásában a német megerősödéstől tartó USA nem vállalt kezdeményező szerepet, de ha egyszer a folyamat már beindult, akkor Oroszország balkáni befolyásával szemben és a saját javára cselekedett Koszovó kérdésében. Ahogy Galló esszéisztikusan fogalmazza: ami a balkáni konfliktusokban kezdetben „Európa órájának” látszott, az „Amerika órája” lett. A Balkán potenciális instabilitása pedig ügyesen kijátszható kártya maradt egy esetlegesen túl erőssé váló EU-val szemben.

Itt térhetünk most már rá az *aktuális világrend nélküli állapot* finomszerkezetének bemutatására, a könyv egyik legfontosabb és helyeselhető mondandójára. A „már nem ... még nem állapot” két világrend közötti helyzetet fejez ki, egy hosszúra nyúló interregnumot. Mi okozza ezt? Válságdimenziók egybecsúszása – így Galló. A modernitás civilizációjának halmozódó válságjelei az ökológiai, demográfiai, élelmezési, energetikai és egyéb biztonsági problémák, s főleg pedig az, hogy nem jött létre planetáris felelősséget viselő, merészen innovatív tartalmú politikai szervezethez. Valaminő globális irányítási szisztéma, de nem feltétlenül globális kormányzás³, amely szembenézne ezekkel a kihívásokkal és felváltaná a nyers erőszak érvényesítésének gyakorlatát. A jaitai kétpólusú világrend már húsz éve nem áll fenn, elmúltak a világ pacifikálásának azon módszerei, melyeket H. Marcuse olyan mérvadóan írt le *Az egydimenziós emberben* (1965), de az USA gyengülő szupremáciája ellenére mégsem multipoláris a világrend. „A hatalmi egyensúly szférájában bekövetkezett világtörténelmileg példátlanul aszimmetrikus

katonai szituáció ellenére patthelyzet van. Az egyedüli szuperhatalomként funkcionáló Egyesült Államok ahhoz már nem elég erős, illetve a világ problémái túlnyúlóan nagyok, hogy saját érdekeinek megfelelően egypólusú világrendet hozzon létre.” A globalizációs átrendeződések (Kína, India, és a putyini reorganizált Oroszország ereje) és némi kiegyenlítődések, sőt tudatos törekvések (Sanghaji Csoport) ellenére a *Rest of the World* megosztott. Nem akar összefogni az amerikai hegemonia ellen, sőt, a globális problémákban nem is nélkülözhetik az együttműködést vele. A nemzetközi rendszer jelentős szervezetei identitásválsággal küzdenek (NATO) vagy reformokra szorulnának (ENSZ BT), miközben a nemzetközi jog keretei fellazultak (például a nemzetközi konfliktusok békés rendezésének alapelve aligha egyeztethető össze a preventív háború amerikai, majd orosz külpolitikai doktrínájával). Röviden: egyfelől az USA a jaltai romok ura, másfelől a nemzetközi intézményrendszer innovációja várat magára, és maradt a világhatalmi aszimmetria, egyenlőtlenségeivel és függési viszonyaival, következésképpen komoly bizonytalanságaival és kockázataival (58–59. o.).

Öröndetes, hogy Galló könyve befejezésekor nem feledkezik meg arról, hogy az emberi civilizáció egészét veszélyeztető kockázatok kiküszöbölésének lehetséges útjaként vesse fel a *demokratikus szocializmus alternatíváját*. Igaza van, az a baloldal, amelyik nem mer szocializmusról beszélni, reménytelen helyzetbe küzdi le magát. (Itthon 99,9%-ig ez a helyzet.) Ehhez komoly szerzőket, Mészáros Istvánt, Michael Löwy-t tud segítségül hívni. Ezért is szomorú, hogy a tőkefelhalmozásra és hatalmi érdekérvényesítésre épülő, ámde instabil világunk igencsak távol áll ettől az alternatívától.

Jegyzetek

¹ Eltekintünk ehelyütt „az intellektuális és morális fölény” tartománytól, a Gramsci-féle legitimációs összetevő taglalásától, melyet bemutattunk a *Világrendszernézésben* c. könyvünkben (Napvilág, Budapest, 2005, 75–86. o.).

² A szabad kereskedelemben az egyenértékcsere mellett létező (esetleges) komparatív előnyök sem feledtethetik az egyenlőtlen csere tényeit és mechanizmusát.

³ Itt reagálni kényszerülünk kollégánk azon felvetésére, mely szerint a „globalizáció szuperstruktúráját” politológiai értelemben, némileg tévesen, önálló alanyként tekintjük (Szalai Erzsébettel közösen). Bár a szuperstruktúra ténye politikai realitás Galló szerint is, azonban nincs mögötte semmilyen *közös identitás* és *legitim közhatalom*, ezért nem írható le az önálló alanyiség politológiai kritériumaival (lásd bírálatát az 50–51. és 53. oldalakon). Magam sem állítottam, hogy utóbbi két tulajdonsággal rendelkezne a szuperstruktúra, ellenkezőleg. Alanyként sem tételeztem – ez kritikusom átfogalmazása. Ellenvetései félreecsúsztak, amit saját szövegem bizonyít, illeszkedve az egész kifejtéshez. „Pozitív meghatározottságai felől, a szuperstruktúra intézményi és ideológiai elemek együttese, s ennyiben a gazdasági alapépítmény felépítménye, de a világtársadalom olyan sajátos

állapotában, ahol ez a felépítményi szerkezet nélkülözi a legitim közhatalmat, a nemzetállami cselekvések mögött álló impériumot. Intézményesülés, mert leírható *szervezetek* (Valutaalap, Világbank, G 8-ak, Világkereskedelmi Szervezet, OECD koordinációban részt vevő országok), *normák, szerepek*, továbbá *szocializációs* mechanizmusok és *informális befolyásolások* együtteseként, és *ideológia* – mert a szuperstruktúra politikai szereplőinek koordinációját teszi tudatossá és cselekvőképessé – a *main stream* neoliberais gondolkodásmódja által. Ez a *washingtoni konszenzusban* (1989) nyerte el legvilágosabb kifejezési formáját. Világpolitikát meghatározó jelentőségű tehát a *nemzetállami felépítmények feletti képződmény, s ezért szuperstruktúra*, anélkül hogy valamiféle világkormánynak vagy a törvényes erőszakot monopolizáló szervezetnek kellene és lehetne elképzelnünk. Ezen felül reflexiók természetű fogalomalkotásról van szó, mert a jelenlegi világgazdaság infrastruktúrája egyfelől saját szuperstruktúrával rendelkezik, amely megkülönbözteti minden más korábbi tőkés formáció felépítményétől, másfelől ez a szuperstruktúra saját alapzatának a következménye: ki is fejezi, jogviszonyaival oltalmazza és relatív autonómiája révén alakítja és formálja is a világgazdaság és ennek következtében a világtársadalom érdekviszonyait.” (Szigeti, 2005, 130. o.)

Újságot olvasó férfiak az I(M)KP vidéki irodájában (Vadakkkara falu, Kerala, India)

Honnan hová?

Strukturális változások a rendszerváltás utáni Magyarországon

Ferge Zsuzsa: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek.*
Budapest, Napvilág Kiadó, 2010

Írásomat kezdhettem volna a *Húsz év után* sorozat szerkesztőjének, Földes Györgynek az előszóban szereplő kérdésével: az elveszett illúziókról szól-e az utolsó húsz évünk? A rendszerváltás kritikai olvasata – mondanom sem kell – nyilvánvalóan nem új az *Eszmélet* olvasói számára. Sokan, sokféleképpen megírták már, hogy illúzió volt abban reménykedni, miszerint a kelet-európai „megkésétt” fejlődés problémája megoldható a globális kapitalista rendszerbe való hirtelen és teljes integrációval. Mindehhez Magyarország az „átmenet” dogmatikus, szélsőségesen liberális módját választotta, szemben például Csehországgal vagy Szlovéniával (az utóbbiban ma is igen fontos az állami tulajdon).¹ A neoliberais modell – eufemisztikusan fogalmazva – óriási társadalmi és emberi „költségeit” ehelyütt nem részletezem, hiszen a kötet ismertetése során azokról még lesz szó. Az egypártrendszert kétségtelenül felváltotta a többpártrendszer és a parlamenti demokrácia – de húsz év után továbbra is kérdés marad, hogy ez ma mennyire számít értéknek (esetleg kárpótlásnak az elvesztett életszínvonalért), ha a választópolgárok jelentős része sajnos mobilizálható olyan jelszavakkal, miszerint 1989-ben nem történt meg a „valódi” fordulat, és új forradalomra van szükség. Hasonlóképpen elgondolkodtató a szélsőséges, kirekesztő és antidemokratikus nézeteket valló *Jobbik* előretörése a harmadik legerősebb pártként – ami szintén arról tanúskodik, hogy egy jelentős kisebbség számára még a demokratikus intézmények erőteljes korlátozása is elfogadható lenne, ha „cserébe” sikerülne megállítani a középosztálytól való egyre nagyobb mértékű leszakadásukat, illetve elkerülniük a teljes marginalizálódást.

Ferge Zsuzsa könyve a mai *mainstream* szociológiában nem „divatos” könyv, az adott politikai feltételrendszerben pedig még kevésbé lehet az. Műfaját tekintve: ahogyan írja meghatározza, kísérleti esszé. Kísérlet a rendszerváltás utáni Magyarország társadalmi struktúrájának megragadására, illetve annak – legalábbis vázlatos – végiggondolására, milyen

„nagy” kérdéseket kellene megoldania egy új társadalompolitikának. A könyv – noha sem műfaja, sem terjedelme nem súlyos – nagyon sok szempontból példaértékű, és a recenzens reméli, hogy haszonnal fogja forgatni nemcsak a társadalomkritika iránt nyitott olvasó, hanem a hazai szociológusok új generációja is. Miért tartom példaértékűnek és fontosnak ezt a könyvet? Ferge Zsuzsa azon szerzők egyike, aki a rendszerváltás után is hű maradt – mind intellektuálisan, mind pedig értékválasztásaiban – ahhoz a kritikai irányzathoz, amelynek elkötelezte magát. Ezt mindenkor olyan következetesen képviselte, ami a magyar szellemi életben – ráadásul egy nagyon „politikaérzékeny” területen – már önmagában példaértékűnek számít. A tudományos vizsgálódás tárgyának kijelölése – ha elfogadjuk a weberi megközelítést – maga is értékválasztás. Ferge Zsuzsa ebből a szempontból is következetesen tartja magát ahhoz az egész akadémiai munkásságát és kiemelkedő pályafutását meghatározó alapállásához, amelyet így határoz meg: „Magam a társadalom jellegének, minőségének meghatározásánál mindig a fizikai és társadalmi életesélyek eloszlását tekintettem kiemelten fontos társadalmi jelenségnek, vagyis azt próbáltam megérteni, mi befolyásolja azt, hogy milyen hosszán, milyen egészségi és mentális állapotban élünk, illetve hogy mi befolyásolja azt, hogy milyen életet tudunk magunknak elképzelni, és mennyire vagyunk képesek ezt a választást – a nem választás is választás – befolyásolni, azaz saját sorsunkat alakítani.”²

Itt érdemes megállni egy pillanatra, és felidézni – ha nagyon vázlatosan is – az 1960-as évek magyar szociológiájának helyzetét. Egyfelől „elit” tudomány volt, hiszen azt ígérte, hogy egzakt, empirikus adatokat, konkrét tényeket ad a társadalom tervezéséhez – amire a kommunista vezetők nagyon is fogékonyak voltak. Másfelől viszont mindig körülengte a szociológiát a gyanú, hogy fellazítja a marxista-leninista dogmává merevedett legitimációs ideológiát – amivel egyébként a rendszerváltás után is összetévesztik a marxizmust mint módszert.³ A félelem nem volt alaptalan: pontosan ez történt. Az 1960-as évek rétegződésvizsgálatai azt igazolták, hogy az államszocializmusban nem szűnik meg az egyenlőtlenség – Ferge Zsuzsa kitűnő kutatásai megmutatták, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket az iskola továbbra is reprodukálja –, továbbá az is kiderült, hogy tarthatatlan a két osztály, egy réteg modell (munkásság, parasztság és az értelmiség) a társadalom leírására. A Ferge Zsuzsa által kidolgozott munkajelleg-csoportok nemcsak a hazai szociológia nagy teljesítményét jelentik, hanem azt is, hogy a kutató akkor is szembe mert menni az árral, amikor az nemcsak, hogy nem volt „divatos”, de a hazai tudományos egzisztencia elvesztésével is járhatott.

Mindezt azért érdemes felidézni, mert a *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek* egyenes, mondhatni szerves folytatását jelentik Ferge Zsuzsa korábbi kutatásainak. Szociológusként ma egyáltalán nem divatos struktúráról vagy rétegződésről beszélni Magyarországon. Holott

érdemes lenne feltenni azt a kérdést, ami a '60-as években is aktuális lehetett: ha a szociológia mint tudomány lemond kritikai irányultságáról, akkor mi marad belőle?⁴ Ferge itt is továbbmegy, és a rendszerváltás tapasztalatai birtokában teszi fel a kérdés másik felét, ami a '60-as években kimaradt a vizsgálódásból, (pedig az magát az államszocializmus értelmezését is árnyalja, pontosabban segít megmagyarázni, hogy miközben a „kommunizmus” sokak szemében úgy jelenik meg, mint „ösbűn”, minden bajok forrása, addig a történelmi emlékezetben a kommunizmus „közutálata” mellett párhuzamosan jelen van egy erős nosztalgia a Kádár-korszak iránt): „A feltáró munkát tisztességesen elvégeztük, sőt a hatvanas évek vége felé odáig is eljutottunk, hogy felmutassuk, továbbra is van szegénység. *Nem tettük fel azonban a kérdés másik felét, ami akkor mameluk-magatartásnak tűnt volna, azt ugyanis, hogy miért és hogyan csökkenhettek az egyenlőtlenségek – és ezzel a szegénység – olyan radikálisan a háború előtti Magyarországhoz képest.* Erre máig nincs igazán érvényes válaszuk.”⁵ Én ehhez hozzátenném, hogy érdemes volna „ideológiamentesen” megvizsgálni az MSZMP társadalompolitikáját. Miközben az a maximális program kétségtelenül *nem* teljesült, amit a párt hirdetett, meg kellene vizsgálni: mi az, ami teljesült belőle?⁶ Ferge Zsuzsa kitűnő szociológiai érzékeléssel említi a GYES születését. Példája azért nagyon jó, mert pontosan látja, hogy „a politikai és alkalmasint gazdasági érdekeken túl kinél milyen humánus és szocialista meggyőződés motiválta az ilyen irányú szándékokat”.⁷

A kérdés második fele összefügg a rendszerváltással kapcsolatos tömeges illúzióvesztéssel, amelyről írásom elején esett szó. Az új tulajdonos osztály kialakulásával sok kitűnő magyar szerző foglalkozott, ezért erre nem térek ki, egy megjegyzést leszámítva.⁸ Miközben szokás arról beszélni, hogy a „kommunista elit” átmentette magát, Szalai Erzsébet lényeglátóan a késő Kádár-kori technokráciáról beszél. Őket vélhetően már ekkor sem a párt ideológiája vezette – és itt hadd idézzem a kötetet bemutató Somlai Péter szép hasonlatát: nem a szívük mélyén voltak ők kapitalisták, hanem az érdekeik mélyén voltak azok. Hogy voltak-e alternatívák, az nagyon messzire vezető vita. Itt csak annyit érdemes megállapítani, amit Ferge ekképpen összegez: „[...] strukturáló szempontból a hatalmi viszony domináns helyét a tőkeviszony vette át a piaci társadalomban. [...] A tőketulajdon mellett a munkaerőpiachoz való viszony vált a társadalmat átstrukturáló és egyben az életesélyeket a korábbinál jobban differenciáló tényezővé. A két viszony együtt meghatározza, milyen módon, milyen mértékben, milyen jogcímen jut, vagy nem jut az ember a létfenntartás forrásaihoz.”⁹ Míg a képlet egyik fele, a magántulajdonosi osztály kialakulása adott, Ferge Zsuzsa rámutat arra a tényezőre, amin a hazai társadalompolitikának nemcsak javítania lehetne, hanem *kötelessége* lenne javítani: és ez az Európában kirívóan alacsony foglalkoztatottság. 2008-ban 23,2%-kal kevesebb állás volt Magyarországon, mint tizenkilenc évvel korábban.¹⁰

Ferge Zsuzsának nem véletlenül „vesszőparipája” a magyar társadalomban a foglalkoztatottság. A szerző ugyan kísérleti esszéként határozza meg a könyv műfaját, de nem spórolja meg az igényes elméleti bevezetőt. Ebből kiemelném a habitus fogalmát, mint ami közvetítő szerepet játszhat a struktúrák *változásában*, és nem pusztán újratermelésében. A habitus Bourdieu-nél – mint az közismert – bizonyos tartós beállítottságok vagy inkább hajlandóságok, diszpozíciók rendszere. A megfelelő habitus kialakítása azonban – a szocializációs folyamatok¹¹ eredményeként – az emberek egy meghatározott csoportját képessé teszi arra, hogy reflexíven álljanak hozzá a valósághoz, és alkalmazkodjanak a megváltozott feltételekhez. Ferge Zsuzsa szemléletes példát hoz: az államszocializmusban diktatórikus törvényekkel is kényszerítették az embereket a rendszeres munkavállalásra. Az államszocializmusban szocializálódott segédmunkás – elvesztve ezt az állami háttérrel – néhány sikertelen próbálkozás után valószínűleg feladta, beletörődött abba, hogy tartósan, vagy örökre kiesett a munkaerőpiacról. Ennek következménye az elkerülhetetlen marginalizálódás. Ami ennél is rosszabb, generációk nőnek fel, akik abba a helyzetbe „szocializálódnak”, hogy szüleik egész nap otthon ülnek, vagy legfeljebb rosszul fizetett, alkalmi munka jut nekik. Az így kialakult habitus – ami a beletörődést, a lemondást, vagy a normasértő viselkedés fenntartását részesíti előnyben – végleg bezárja az ördögi kört, és teret kap az a civilizációs-rasszista érvézés, ami a szegényeket okolja embertelen vagy emberhez nem méltó életkörülményeikért.

Ugyanezt fogalmazhatjuk meg az iskolai nevelés tekintetében is. Hadd utaljak itt Paul Willis magyarul *Skacok* címen megjelent klasszikusára, ami bemutatja, hogyan „nőnek bele” a munkásgyerekek a munkáslétbe: ők maguk is lemondanak a továbbtanulásról, mert az iskola és a közvetlen környezetük eleve így szocializálja őket. Miközben számos ország sokat áldozott arra, hogy az iskolai nevelés kiegyenlítőbb hatású legyen, addig a rendszerváltás utáni Magyarországon ezek a különbségek nagyobbak, mint valaha. Továbbmenve, egyenesen azt mondanám: az „elitnevelés” nem elsősorban ténybeli ismeretek átadásáról szól, mint inkább az elit öntudat kialakításáról. Vagyis pontosan arról a reflexív habitusról, ami az emberek egy bizonyos csoportját arra „képesíti”, hogy sikeresen alkalmazkodjanak a körülményekhez, míg másokat – ez az az oldal, amit Ferge Zsuzsa soha nem tévesztett szem elől, és ebben a könyvében is nagyon következetesen és szakmai lelkiismeretességgel végiggondolt – arra kárhoztat, hogy „reprodukálják” (esetleg súlyosbítva) az öröklött hátrányokat. Az esélyegyenlőség javítása nem lehetséges a foglalkoztatottság növekedése nélkül – e nélkül a mai Magyarországon nincsen érdemletes társadalompolitika. Ferge Zsuzsa nagyon sok időt és energiát áldozott arra, hogy ezt megértesse a magyar kormányokkal – az eredmény, sajnos, önmagáért beszél. Ez azonban nem a könyv hibája.

A kutató a fentiek alapján (tőke- és munkaviszony) felrajzolja a magyar társadalmi struktúra modelljét. Ebből két dolgot szeretnék kiemelni. Az

egyik az, ahogy Ferge Zsuzsa a munkásosztály strukturális helyzetét elemzi.¹² Azt gondolom, teljesen igaza van, amikor a munkásokat „kakukktójsnak” tekinti a hierarchiában. Az alsó-, felső-, illetve a középosztályba való tartozás ugyanis egyértelműen kijelöl egy társadalmi helyzetet, míg a „munkás” besorolás sokak számára egyaránt jelentheti mind az alsó- mind pedig a középosztályba való tartozást. Én pontosan ebben látom a mai munkásosztály ambivalens helyzetét. Hiszen mit is jelent munkásnak lenni akkor, amikor megszűnt a hagyományos nagyipar? Munkás-e például az a vízvezeték-szerelő, aki vállalkozóként dolgozik? Vagy munkások-e a szolgáltató szektor többnyire alacsonyán fizetett, rutin szellemi munkát végző munkásai? És ami még fontosabb: mi hat az ő tudatukra? A középosztály „felfelé való igazodásának” kényszere, vagy pedig kialakulhat körükben valami közös sorstudat?¹³ Ezek a kérdések túlmutatnak a könyv témáján – de úgy érzem, a szerző szociológiai érzékenysége itt (ti. a munkásosztály beemelése a struktúrába) nagyon mélyen megmutatkozik.

A másik, amit ki szeretnék emelni, a szerző becslései. Ferge Zsuzsa hangsúlyozottan bizonytalan becslései szerint 45–50% lehet a vesztesek aránya, 30–35% helyzete nem javult, de nem is romlott az elmúlt húsz év folyamán, és végül a nyertesek aránya 20–25% lehet. Ami nagyon elgondolkasztató, az a szegénység „tartóssága”: egy 3000 fős panelvizsgálat alapján azok, akik 1992-ben szegények voltak, többségükben (60%) tizenöt év után is azok maradtak, és csak 7%-nak sikerült jobb módba kerülnie. Ezek nagyon elszomorító adatok, és megerősítik azokat a feltételezéseket, amelyek szerint a magyar társadalom a mobilitás szempontjából egyre zártabbá válik. Ha ez így van, akkor érthetőbb a Kádár-korszak ambivalens megítélése (az erős állam, a rend és a tekintélyelvű kormányzás iránti vágyakozás összeolvad a nagyobb egyenlőség víziójával).

A könyvet tehát összességében csak méltatni tudom. Mindössze egy kritikai megjegyzésem lenne, és ez azoknak a nemzetközi, globális háttérnek a háttérbe szorulása az elemzésben, amelyek beleszólnak a magyar társadalmi struktúra alakításába. Ide sorolom a multinacionális vállalatok megjelenését, de a külföldi munkavállalás egyre nagyobb arányát is. Hogyan jelenik meg a globalizáció a mai magyar társadalom szempontjából? Hogyan hat a habitusra a több éves külföldi tapasztalat? Mit jelent ez az életesélyek szempontjából? Javítja-e az itthoni lehetőségeket (és ezáltal – ha kiterjedt – akkor valamelyest meg tudja változtatni a struktúrát), vagy tulajdonképpen nincs hatása a kialakult struktúrára? A sort természetesen lehetne folytatni, de nem lenne tisztességes számon kérni a könyvön az összes nagy társadalmi kérdés megválaszolását. Ferge Zsuzsa munkája olyan kérdéseket vet fel, amelyek az államszocializmus és az elmúlt húsz év (újra)értékelésében is fájdalmasan aktuálisak. Csak reménykedni lehet abban, hogy a könyv legalább elindít egy társadalmpolitikai útkeresést.

¹ Csak utalni szeretnék ehelyütt Krausz Tamás és Szalai Erzsébet kiemelkedő munkásságára. A világrendszer-kutatás egyik kitűnő mai példáját nyújtja Szigeti Péter: *Világrendszernézőben: Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma* (Budapest, Napvilág Kiadó, 2005).

² Ferge Zsuzsa: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek* (Budapest, Magvető Kiadó, 2010), 28. Kiemelés – F. Zs.

³ A szociológia hazai intézményesüléséről az államszocialista időszakban igen tanulságos képet fest Hegedűs András: *Élet egy eszme árnyékában* (Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1989).

⁴ Ezt a véleményt az amerikai szociológiában igen következetesen képviseli Michael Burawoy, lásd *Public sociology* című programadó írását.

⁵ Ferge Zsuzsa: *Társadalmi áramlatok...*, 71. Kiemelés – B. E.

⁶ Hadd hozzam fel itt példaként a munkáspolitikát. Földes György kitűnő vázlatát adja ezen politika fő vonalainak: *Hatalom és mozgalom 1956-1989* (Budapest, Reform Könyvkiadó – Kossuth Könyvkiadó, 1989).

⁷ Uo. 72.

⁸ Példaként említem Szalai Erzsébet és Szelényi Iván híres elitkutatásait.

⁹ Ferge Zsuzsa: *Struktúra és mélyszegénység*. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek* (Budapest, Napvilág Kiadó, 2006), 479–500.

¹⁰ Mark Pittaway: „Workers and the Change of System”, in *After twenty years*, Nemzetközi konferencia. Budapest, 2010. január 15–16. (Budapest, ELTE – Politikatörténeti Intézet.)

¹¹ Külön szeretném kiemelni Somlai Péter rendszerváltás utáni kutatásait a megváltozott szocializációról. Vö. Somlai Péter (szerk.): *Új ifjúság* (Budapest, Napvilág Kiadó, 2007).

¹² Itt szeretném kiemelni Szalai Erzsébet modelljét, aki úttörő módon foglalkozott a rendszerváltás utáni munkásosztály struktúrájával. A kutató megkülönbözteti a hazai szektorban, jobbra lemaradt infrastruktúrában dolgozó, „buheráló” munkásokat a multinacionális vállalatok jobban fizetett alkalmazottaitól. Ugyanakkor hangsúlyozza a munkásság erősen differenciált jellegét és a hazai szakszervezetek gyengeségét, mint két olyan faktort, ami jelentősen megnehezíti a munkásság „tudatos” osztályformálódását. Vö. Szalai Erzsébet: „Tulajdonviszonyok, társadalmi szerkezet és munkásság”, *Kritika*, 2004, 33/9.

¹³ Szeretném itt megköszönni Angelusz Róbert kritikai megjegyzéseit.

Pénzt vagy nemzetet!

*Az emberek többsége nem olvas filozófiát.
De következik-e ebből, hogy nem kellene –
a mindennapi életben hasznosítható – filo-
zófiát a többség számára is érthetően írni?*

Beszélgetésrészlet egy budapesti üzletben, 2010 augusztusában. (Jelenet három hangra.)

- Ezerhatszáz forint lesz összesen.
- Tudnak visszaadni kétezerből?
- Itt van háromszáz a kasszából.
- Hagyd, adom a pénztárcámból. Tessék a négyszáz vissza.
- A háromszáz a kasszába vissza.
- Mindent vissza.
- Azt nem mondjuk. Az veszélyes.
- Később még mondjuk. Majd ha lezárták a határokat.

I. „Hitel nincs!”

„Hitel nincs” – virított annak idején a kocsmákban. Hitel nincs, vagyis hitelből nem lehetett szomjúságot oltani. A felirat üzenete: előbb a munka (a pénzszerzés), azután a pénz elverése (az italozás). Hitelből ma sem nagyon lehet őszintére inni magunkat – legalábbis nem a kocsmáros hiteléből.

De ami kicsiben nem működik, az működik nagyban: életünk kellemesebbé tétele céljából bankhitelekhez folyamodunk. Többnyire sikerrel. (A magánszemélyektől felvett uszorakölcsönre – mint a banki hitelezés kistestvére – itt nem térek ki.)

Miért éri meg a banknak az, ami a kocsmárosnak nem? Miért ad pénzt az egyik „hozom”-ra, míg a másik nem?

Első megközelítésben azért, mert az egyiknek van erre pénze, a másiknak pedig nincs. Az egyiknek erre van pénze, a másiknak pedig erre nincs. Nem nehéz elképzelni, hogy valakinek nincs arra pénze, hogy másoknak kölcsönadja. Az emberek többségének saját használatra is kevés a pénze. Azt sem nehéz megérteni, hogy ha valaki fölösleges pénzzel

rendelkezik, azt megpróbálja minél magasabb kamattal fialtatni. Olyan társadalomban élünk, amely – többek között – az alábbiakra szocializál:

1. Az az értékes ember, akinek sok pénze van. Pénzért bármi megkapható – pusztán mennyiségi (pénzmennyiségi) kérdés az egész. Olyan társadalomba születünk, amely leginkább a pénz nyelvét érti.
2. Az az egészséges gazdasági viselkedés, ha vagyont szerzünk, és azt minden határon túl gyarapítjuk, növeljük.
3. Csak akkor érezhetjük magunkat biztonságban, ha pénzt (vagy könnyen pénzre váltható javakat) halmozunk fel, raktározunk el idős korunkra, nehezebb időkre stb. Más esélyünk nincs a túlélésre. Aki pénzt gyűjt, az biztonságot gyűjt.

Nem logikátlan, hogy ha ilyen a világ, akkor – a munkajövedelem, a termelői profit és különböző járadékok mellett – külön jövedelemformaként rögzül a kamat, és önálló foglalkozássá szilárdul a hitelezés. Nem logikátlan, hogy a történelem során külön intézmények jönnek létre, amelyek pénzgyűjtéssel és pénzkölcsönzéssel foglalkoznak – erre szakosodnak. Mivel nagy hasznot hoz, már bő száz éve jellegzetes társadalmi intézményre erősödött a hitelrendszer.

A bankok működése sem a bankárok, sem az ügyfelek felől nézve egyáltalán nem logikátlan. De első pillantásra nem tűnik logikusnak, hogy a bankok olyan kölcsönöket is nyújtsanak, amelyeket nem kapnak vissza; amelyekből nem nyereségük, hanem veszteségük származik. Márpedig az utóbbi évtizedekben nem ritkán ez a helyzet. Az elemzők leírják az ismétlődő pénzügyi krízisek folyamatát. A bankok kölcsönöznek a hozzájuk forduló megbízható ügyfeleknek. Azután különböző reklámfogásokkal megpróbálják hitelfelvételre ösztönözni a vonakodókat is. De kezdetben óvatosan hiteleznek: csak olyanoknak adnak kölcsön, akik megfelelően tűnő fedezettel (stabil üzleti tervvel, biztos jövedelemmel, ingatlanfedezettel stb.) rendelkeznek. Később, ahogy fogynak a jó adósok, kiterjesztik az ügyfélkörüket, és megszorodnak a kockázatos ügyletek. (Navigare necesse est – úgy tűnik, a pénznek is állandóan utaznia kell.) Az ügyfél bekopog; pénzügyileg nem túl bizalomgerjesztő, de nem is teljesen esélytelen, hogy törleszteni fog. Nem megbízható adós, de nem is fogja eleve elszabotálni a visszafizetést. Minden bizonnyal hozzá fog jutni a kért pénzhez.

A következő fázisban megfordul a helyzet. Már nem az ügyfél kopog be a bankba, hanem – képletesen szólva – a bank szalad az ügyfél után, hogy kedvezőbbnél kedvezőbb hiteletet tukmáljon rá. Olyan kép kerekedik ki, hogy elsődlegesen a banknak van szüksége hitelfelvévőre, és nem az ügyfélnek hitelre. Mintha lételemétől, életheleleitől fosztanánk meg a bankot, ha nem kérünk tőle kölcsön. Másként fogalmazva: mintha azzal büntetnénk, hogy nem veszünk föl tőle hitelt.

Érthető, hogy a banknak szüksége van a nyereséget hozó ügyfélre. Belőle él. Nehezebben érthető, hogy miért éri meg a banknak a

nemfizető adós. Miért nem éri meg a kocsmárosnak, és miért éri meg a banknak?

Kettejük között az egyik különbség, hogy a kocsmáros a saját pénzét kockáztatja, a bank pedig nem. Egyrészt, a kocsmáros döntően a magánvagyonával üzletel, amivel személyes a kapcsolata. A bank viszont döntően a betétesek – a neki „hitelezők” – pénzével dolgozik. A tőkéje személytelen, idegen. Másrészt, a kocsmáros ténykedését befolyásolja a tényleges vagyona. Ha uzsorakamatra hitelezne, akkor is „tisztességesen” tenné: kézzelfogható, létező dolgot kölcsönöz. A bank ellenben nagyjából ténylegesen nem létező „fiktív” pénzt ad hitelbe. Működésének az állami szabályozás nagy mozgásteret, igen tág kereteket enged. A bank előírások szerinti tartaléktőkéje az utóbbi időben az amúgy sem magas 8 százalékról 2,8 százalékra csökkent – de a gyakorlatban ezt sem feltétlenül tartják be. Bizonyos esetekben a saját tőke harmincszorosa is kikölcsönözhető. Ezért azután nem különösebben meglepő, hogy ciklikusan materializálódik („anyagi erővé válik”) a „fikció”: valós hiányként lázad fel, és bankcsőd, pénzügyi válság stb. formájában demonstrál a realitások tiszteletéért.

Tehát a kocsmáros és a bank között nem elhanyagolható különbség, hogy az utóbbinak az is hasznot hoz, ami valóságosan nem létezik (csak – mint mondják – virtuálisan).

Vajon mi indokolhatja, hogy az állam úgy szabályozza a bankok működését, hogy fikciók elkövetésére ösztönzi őket? Mi indokolhatja, hogy az állam cselekvően támogatja egy – szakmai kifejezéssel – „buborékgazdaság” kialakulását?

Mi indokolhatja továbbá, hogy az állam nagyrészt átvállalja a fiktív ügyletek lelepleződésének negatív következményeit? Hogy működési zavarokat, nehézségeket produkáló bankokat konszolidál? Mivel indokolható, hogy az állam megment olyan bankokat, amelyek fizetéseképtelenné váltak, pénzügyi csődbe jutottak? Mi állhat az állam eme „jótékonyági” tevékenysége mögött? Miért fontos az államnak a bankok életben tartása? Kije lehet a bank az államnak? Kije lehet az állam a banknak?

II. A hitel éltet (Felhalmozási biztonság)

Paradoxnak tűnő helyzet: ha a banknak viszket (no, nem a tenyere!), az állam vakarózik. Kije lehet az állam a banknak? Miért alakult így kettejük kapcsolata?

Olyan rendszerben élünk, amelynek motorja, éltető eleme a gazdasági növekedés. Növekedés híján ez a társadalmi berendezkedés csak vegetál, halódik.

Vajon nem állna-e meg az ország gazdasági fejlődése felhalmozás nélkül? Vajon lehetne-e nemzeti gazdagodás új beruházások nélkül?

Vajon mennyi vállalkozói beruházás maradna el, ha nincs lehetőség hitelfelvételre? Mire telne államkötvények kibocsátása, illetve banki hitelek nélkül az államnak? Vajon mennyivel kevesebb állami beruházás lenne, ha nem volna államadósság?

Nem kevésbé fontos a hitel intézménye a fogyasztás oldaláról tekintve. Vajon hitelezés nélkül lenne-e elég vásárló a piacra dobott árukra? Vajon nem okozna-e elbocsátási hullámot az eladhatatlan áruk tömege? Nem kellene-e – az árukereslet hiányában – üzemeket stb. bezárni? Vajon az üzembezáráások nem csökkentenék-e még tovább a vásárlóerőt (a piaci keresletet)?

Hitelezés nélkül lelassul a termelés és a fogyasztás. Megáll a gazdasági növekedés. Vajon a hitelezés rendszere nélkül nem omlik-e össze a modern nemzetgazdaság?

A polgári gazdálkodás történetének elején a gazdaság főszereplői (a tulajdonos vállalkozók) arra kényszerültek, hogy olcsón termeljenek. Hogy alacsonyabb bérű munkaerőt és gazdaságosabb technológiát találjanak, mint a konkurencia. Továbbá arra kényszerültek, hogy a nyereségüket félretegyék, felhalmozzák, majd újra befektessék. Termelékenység és takarékoság – ezeken múltott, hogy talpon tudnak-e maradni a szabadpiaci versenyben, vagy pedig kihullnak. Sikerességük előfeltételét a győztes vállalkozások többnyire a szabályozatlan piac létezésében vélték megpillantani.

A termelékenység növekedésével a legyőzött konkurensok helyébe új kihívás lépett: a túltermelés. A szabályozatlan piac ugyan nem korlátozza mesterségesen a termelést – de nem is gondoskodik a kínálat és a kereslet összhangjáról, egyensúlyáról. A termelésnek nem a szükségletek, hanem a technológiai kapacitások szabnak határt. Kínálat és kereslet hiányzó egyensúlyát a ciklikusan bekövetkező túltermelési válságok állítják helyre. A vállalkozások gyors gazdagodásra való törekvése a termelés és felhalmozás folyamatossága ellen hat. A vállalkozások erőltetett felhalmozásra törekvése a rendszer stabilitását veszélyezteti: hatásaival rombolja a rendszert.

A vállalkozás – tendenciájában – a rendszer buktatója. Rendszerbuk-tató.

A rendszer azonban nem bukik. Azért sem bukik, mert a XIX. század utolsó harmadától a vállalkozások politikai támogatást kapnak a központi hatalomtól. A tőkés rendszer állama aktív, a gazdaság működését is alapvetően befolyásoló tényezővé válik. Fokozatosan megteremti a rendszer olyan szabályozását, amely elősegíti a működés állandóságát, stabilitását, így gondoskodva a profittermelés lehetőségének folyamatos-ságáról. (A félreértéseket elkerülendő: csupán szimbolikusan értendő az államnak, mint intézménynek az aktivitása. Az állam-funkciók ellátását, vagyis a tényleges aktivitást az állam működtetői végzik. Vö.: „Szolgáló állam és »szabadon lebegő« kormányzat”. *Eszmélet* 4. 1990.)

A vállalkozások mohósága veszélyezteti a rendszer működését. A politikai állam megmenti a rendszert. A tőkés állam nem engedi meg a tőkés vállalkozásoknak, hogy ösztönös viselkedésükkel kritikus válságba taszítsák, megbuktassák a rendszert. Azzal egyengeti a felhalmozás útját, hogy korlátozza, szabályok közé tereli a vállalkozások mohóságát.

A rendszer dinamizáló eleme a vállalkozás. Eszménye a szabad piac. A rendszer stabilizálója, konzerváló, konzervatív eleme az állam. Eszköze a gazdaság (gazdasági és gazdaságon kívüli eljárásokkal történő) befojásolása: egy szabályozott piac kialakítása és működtetése.

A tőkés rendszert az állam védi meg a tőkés vállalkozásoktól. Habár a vállalkozások többnyire nem ismerik el, valójában lekötelezettjei az őket korlátozó és őket segítő (őket korlátozással is segítő) államnak. Lekötelezettjei az államuknak.

A tőkés rendszer állama azonban nemcsak fékezéssel, korlátozással óvja a profitorientált struktúrát, a működés és felhalmozás biztonságát. Egyrészt folyamatosan munkálkodik a társadalmi béke megteremtésén. Heroikus erőfeszítéseket tesz azért, hogy ideiglenesen (átmenetileg, minél hosszabb átmenetre) összebékítse az összebékíthetetlen: a tőkés és a munkások törekvéseit. A spontán, szabadversenyos felhalmozás (profitmaximalizálás) munkáslázadásokhoz, munkásszerveződések keletkezéséhez vezet: a bérmunkások különböző gazdasági és politikai követelésekkel állnak elő. Az állam igyekszik megakadályozni a nyílt konfrontációt. Törvényhozással korlátozza a szélsőségesen munkásellenes gyári gyakorlatot (pl. a munkaidő csökkentése, a gyermekmunka szabályozása). A rendszerbe integrálódó szakszervezetek, rendszerbe integrálódó szociáldemokrata, kommunista stb. pártok tűrésével, sőt, támogatásával megszelídít, rendszerkonformmá alakít különböző munkásköveteléseket. Másrészt, a tőkés rendszer állama teremti meg a magántőkének nélkülözhetetlen keretfeltételeket, a vállalkozások számára szükséges infrastruktúrát. Létrehozza és működteti a tőkés magántulajdont képviselő jogrendet – szállítva ezzel a vállalkozásoknak az igényelt bérmunkásságot. Fenntartja a vállalkozások számára (is) szükséges – a munkaerőt kinevelő – iskolarendszert. Elvégzi a magántőkének nem kifizetődő, illetve túl nagy falatnak bizonyuló beruházásokat (pl. útépités, vasúthálózat kialakítása). Harmadrészt, a tőkés rendszer állama kulcsszerepet játszik a piaci egyensúly javításában. A polgári fejlődés előrehaladásával (a termelékenység gyorsuló növekedésével) a termelés hatékonyságánál is nagyobb feladatnak mutatkozik a tömegesen előállított áruk eladása, piaci értékesítése. Ezért állandó igény mutatkozik a belső és külső felvevőpiacok bővítésére: a kellő fizetőképes kereslet biztosítására.

A tőkés rendszer állama a magántőke segítségére támaszkodik. Hogy vásárlóerőt teremtsen (valamint hogy a rendszerre veszélyes társadalmi feszültségeket csökkentse) olyan munkaerőt, szolgáltatást, árut is megvásárol, amelyet a szabadpiac gazdaságtalannak minősítene. 1. A rendszer működését elősegítő bérmunkások (állami alkalmazottak) egyre növekvő

tömegét foglalkoztatja és látja el jövedelemmel, teszi piaci vásárlóerővel rendelkezővé. 2. Olyan foglalkozások (ezáltal jövedelmek) tömegét hozza létre, illetve támogatja különböző eszközökkel, amelyek feladata újabb és újabb fogyasztói vágyak felkeltése. 3. Olyan közvetítő (kereskedelmi, pénzügyi stb.) foglalkozásokat, illetve intézményeket finanszíroz, amelyek bizonyos áruk eladását könnyítik-gyorsítják.

Az állam által megteremtett és fenntartott működési keret nélkül a tőkés gazdaság – pusztán a spontán piaci mechanizmusokra hagyatkozva – összeomlana. A vállalkozások számára létkérdés az állam aktív, szabályozó beavatkozása. Ez teszi lehetővé az állam képviselőjét ellátó és működtetését végző kormányzat nagyfokú függetlenségét. A mindenkori kormány a vállalkozóknak (illetve az őket megtestesítő rendszernek) nem egyszerűen „szolgája”, hanem bizonyos mértékig az ura is. Nem pusztán az ő zsebükre dolgozik, hanem saját zsebre is. Így fordulhat elő, hogy az önjáróvá váló kormány olykor többet költ magára, mint a megbízóitól elvárt feladatok teljesítésére.

Az árupropaganda, reklám stb. gondoskodik a kellő fogyasztási igény, vásárlási szándék kialakításáról. A termeléssel és a vásárlási hajlandósággal azonban nem tart lépést a vásárlóerő: a fogyasztási vágy nagyobb, mint a fizetőképesség. Erős fogyasztói hajlam alakul ki pénz kölcsönvételére. A fizetőképesség javítását, ezáltal az árukereslet növelését segíti a bankhitel. A hitel mesterségesen kitágítja a fizetőképesség határait. Lehetővé teszi, hogy akkor is vásároljak, ha nincs pénzem.

A hitelből vásárló egyének szolgálatot tesznek önmaguknak, mert – rövid távon – bővítik a fogyasztásukat. De egyúttal jót tesznek, szolgálatot tesznek a termelőnek, szolgáltatónak (ezáltal magának a rendszernek, valamint kezelőjének, az államnak) is: a csupán feltételezett felvevőpiacra termelő gazdaság nekik köszönheti a túltermelési válságok kirobbanásának átmeneti elodázását.

A rendszernek nemcsak az a sajátossága, hogy a vásárlóerőhöz (fizetőképes kereslethez) viszonyítva sok az áru, hanem az is, hogy a vállalkozói kedvhez, beruházási hajlamhoz képest kevés a tőke a vállalkozóknál. Egyfajta Jolly Jokerként ez utóbbira is a bankhitel jelent megoldást. A hitel lehetővé teszi, hogy akkor is beruházzak, ha nincs pénzem.

Megáll a nemzetgazdaság gyarapodása, ha a fogyasztó nem kap hitelt a vásárlásaira. Megáll a nemzetgazdaság gyarapodása, ha a vállalkozó nem kap hitelt a beruházásaira. Megáll a nemzetgazdaság gyarapodása, ha az állam nem kap hitelt a rendszer működtetésére. (A legtöbb gazdasági nagyhatalom jelentős részben hitelekkel finanszíroz egy sor társadalmi feszültségeket mérséklő „szociális” kiadást – a különböző segélyektől, támogatásoktól, járadékoktól kezdve a legkülönbözőbb központi költségvetésből fizetett foglalkozásokig.)

A rendszert – látványosan növekvő mértékben – a hitel élteti. A hitel a rendszer éltetője – és biztonsági szelepe. Ez is magyarázza, hogy az

utóbbi évtizedekre a bank a modern polgári rendszer egyik legfontosabb intézményévé nőtte ki magát. A rendszer működtetésében a bank – fontosságát tekintve – felzárkózott az állam mellé. Miként az állam, úgy a bank is – minden ismétlődő pénzügyi válság ellenére – a rendszer megmentője. Az általa nyújtott hitelek nélkül a növekedési kényszeren alapuló tőkés gazdaság összeomlana.

A tőkés rendszer államának funkciója: a rendszer folyamatos működésének biztosítása. Feladata a rendszert úgy szabályozni, hogy az tartósan működőképes legyen. Addig létezik (mert addig van rá szükség), amíg betölti ezt a szerepet. Néhány évtizede ennek a szerepnek az ellátásában az államnak a legfőbb segítője a bankszektor (a maga hitelrendszerével). A tőkés rendszer stabilitásáért felelős állam ezért a bankrendszer lekötelezettje. Ennek megfelelően is viselkedik. Legitimálja és állami védelemben részesíti a bankok spekulációs, fiktív pénzügyi műveleteit.

Amikor pedig lelepleződnek a fikciók, nem logikátlan, hogy – a rendszer (és önmaga) fenntartása érdekében – kisegíti a bankokat: az állami bevételekből konszolidálja a bankrendszert.

A rendszer működtetésében játszott kulcsszerepe magyarázza a bankok nagyfokú függetlenségét. Korunkban a bank nem egyszerűen kiszolgálja a tőkés vállalkozókat (illetve az őket megtestesítő rendszert). Mivel az állam a bankrendszernek – mint egyik legfőbb segítőjének – végzettszerűen lekötelezett, a bank igen jelentős önálló mozgásszabadságra tesz szert. Azt a nélkülözhetetlen szerepét kihasználva, amelyet a növekedésre orientált gazdasági rendszerben betölt, a spekulatív pénzügyi műveletek területén lényegében függetleníteni tudja magát a termeléstől. Az önjáróvá váló bank (az önjáróvá váló kormányzathoz hasonlóan) látványosan kinövi eredeti alapfunkcióját: a termelő tőke igényeinek teljesítését.

III. A hitel buktat

Egy XIX. századi filozófus a régebbi társadalmak felbomlásának folyamatát összekapcsolja valamelyik alapvető társadalmi csoport eladósodásával, és a hagyományos társadalmi egyensúly ebből következő felbillenésével. „Például az antik világ osztályharca főleg a hitelezők és adósok közötti harc formájában folyik, és Rómában a plebejus adós pusztulásával végződik, akit rabszolgával helyettesítenek. A középkorban a harc a feudális adós pusztulásával végződik, aki elveszti politikai hatalmát ennek gazdasági bázisával együtt.”

Aki eladósodik, az bukásra ítéli magát.

Még plasztikusabban fogalmaz egy XVIII. századi szerző (Benjamin Franklin): „ha adósságot vesztek magatokra, hatalmat adtok másoknak arra, hogy szabadságotok fölött rendelkezzenek”. A sokkoló szándékkal

bevágott illusztrációja: „az egyszerű földműves, aki saját lábán áll, nagyobb, mint a nemes ember, aki térdel”.

Az eladósodó egyén és az eladósodó csoport hasonló helyzetbe kerül: kiszolgáltatottá teszi önmagát. Korunkban egész országok is rendre felvesznek ilyen kiszolgáltatott státust. Egy ország (nemzet) eladósodása-eladósítása valójában függetlenségének feladása: másoktól függő helyzetbe hozása. A gazdasági prosperálás (növekedés) ára – egy határon túl – az önrendelkezés elvesztése. Az eladósodás nemcsak az egyéneket, hanem a nemzetgazdaságokat is térdre kényszeríti.

IV. Megélhetési biztonság

A XVIII-XIX. században két elképzeléstípus alakult ki arról, hogy milyen gazdasági stratégiát kövessen a polgári nemzet. Az egyik abból indult ki, hogy az ország a nemzetközi piacon versenyhelyzetben találja magát, ezért létkérdés számára, hogy gazdasági tevékenységét a felhalmozásnak rendelje alá: teljesítménye maximálisan növekedjék. A nemzetgazdaság szereplőit a piac – úgymond – arra kényszeríti, hogy összpontosítva az erőfeszítéseiket fokozzák a termelékenységet, az így elért többletnyereséget pedig újra befektessék. Végül fokon a mai államilag szabályozott gazdaság (és piac) is ennek a működési logikának rendelődik alá.

A növekedésre (felhalmozásra) alapozott nemzetgazdaság konkurens elmélete ezzel ellentétes kiindulópontot választ: nem a gazdaság gyarapodását, hanem az állampolgárok megélhetési biztonságát tekinti a nemzet végső céljának és feladatának. Ehhez a célhoz igazítja a nemzetgazdaság működését. Ezért a szabályozott piac („másként piac”) előbbbitől eltérő változatát, alternatív modelljét vázolja fel. A magyarországi reformközgazdászoknál a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben botránykönek számító Johann Gottlieb Fichte annak idején (a XVIII. század legvégén) a polgári rendszer számára az alábbi elképzelést fejtette ki:

Mi a nemzet legalapvetőbb feladata? Valamennyi állampolgárnak garantálni a megélhetés (szükséglet-kielégítés) lehetőségét. Mit feltételez az egyén számára a megélhetés?

1. Biztos jövedelemmel rendelkezik ahhoz, hogy a szükséges árukat megvásárolhassa.
2. Ennek előfeltételeként olyan foglalkozással rendelkezik, amely megadja neki a biztos jövedelmet.
3. A nemzetgazdaság előállítja azokat az árukat, amelyeket az egyén szükségleteinek kielégítése igényel.

Nyilvánvaló, hogy az egyén vágyott, elképzelt szükséglete és fedezettel (jövedelem-fedezettel) bír, fizetőképes szükséglete (vagyis piaci kereslete) ritkán esik egybe. Mi szab határt a vázolt esetben az egyéni szükségletek kielégítésének? Mely egyéni szükségletek emelkednek a

reálisan kielégíthető szükségletek rangjára? Egyrészt az egyén jövedelemszerző teljesítménye. Másrészt a nemzetgazdaság kapacitása (rendelkezésre álló erőforrásai és teljesítőképessége).

Fichte nemzetgazdasági modelljében a megélhetés (szükséglet-kielégítés) biztonsága az alábbiakat feltételezi. A gazdaság szereplőit, az egyes állampolgárokat államilag szabályozott piac kapcsolja össze egymással. Ez a szabályozás azt hivatott biztosítani, hogy három alapvető területen folyamatosan egyensúlyi állapot alakuljon ki:

1. Létrejön a szükségletek és termelés egyensúlya. A nemzet megtermeli az egyének által igényelt fogyasztási javakat. Összhangba kerülnek egymással a társadalmi szükségletek és az előállított termékmennyiség azáltal, hogy a termelés eleve szükségletarányosan szerveződik.
2. Létrejön a termelési feladatok és a foglalkozások egyensúlya. Mindenki olyan foglalkozást gyakorol, amely nemzetgazdaságilag szükséges (ezért garantáltan jövedelmet biztosít a számára). A másik oldalról megközelítve: minden szükséges termelési feladat ellátására van munkavégző. Ennek előfeltétele a szükségletek és a foglalkozások összhangba hozása az egyének oldalán, ami lehetővé teszi a társadalmi szükségletekkel arányos munkavégzés megszervezését.
3. Létrejön a vásárlási igények és a fizetőképesség egyensúlya. Azáltal, hogy a munkavégzés időtartama a fogyasztási igényekhez idomul, összhangba kerülnek egymással az egyéni szükségletek és az egyéni jövedelmek.

Miként lehetséges egy ilyen egyensúlyi gazdálkodás létrehozása, működtetése? Olyan piaci mozgásokkal, amelyeket az állam – a kitűzött alapcél elérése érdekében – terelget. „Az állam köteles a gazdasági forgalom egyensúly-állapotát minden polgárával szemben törvénnyel és kényszerrel biztosítani.”

Fichte a vázolt követelmények teljesülését szerkezetileg zárt rendszerben gondolja el. Egy belső forgalmát tekintve árucserén nyugvó, kifelé azonban zárt államban (ahogy nevezi: zárt kereskedelmi államban) tartja megvalósíthatónak. Elképzelése szerint csak az állam folytathat külkereskedelmi tevékenységet. A külkereskedelem azért számít teljes egészében állami feladatnak, hogy ki lehessen küszöbölni a külföldiek áttekinthetetlen és szabályozhatatlan befolyását a nemzetgazdaságra.

A gazdálkodás célja, hogy a társadalom tagjai viszonylag könnyű munkával tudjanak gondoskodni a megélhetésükről. Ennek egyik alapfeltételeként az állam (az „észállam”) mindenki számára biztosít tulajdont (azaz termelési lehetőséget) vagy más formájú (kereskedői, közhivatalnoki) munkalehetőséget. A másik feltétel: a termelés megrendelésre történik, mértékét az előzetesen felmért szükségletek határozzák meg. Így az előállított áruk piaca garantált. A gazdaság szerveződése biztosítja, hogy a termelő az „árujáért bármikor pénzt kaphasson és ezért a pénzért bármily árut megszerezhessen”.

Fichténél az állami központ tájékoztatja a tevékenységet (hivatást) választókat, hogy milyen foglalkozásokra van társadalmi igény. Annak érdekében, hogy kedvet csináljon a hiányfoglalkozások választására, az adott területeken átmenetileg áremeléseket engedélyez. Az államilag kontrollált társadalmi munkamegosztás révén – úgymond – kialakul a hivatások helyes aránya, ami az egyes termelőnek biztosítékot nyújt arra, hogy megfelelő mennyiségű megrendelést kap.

Ebben a szisztémában az élelmiszerek termelése elsőbbséget élvez az ipari (kézműves) tevékenységgel szemben. A kézműves rend elsődlegesen nélkülözhetetlen, másodlagosan pedig luxuscikkeket állít elő. A luxusárak termelésére csak akkor kerül sor, ha mindenkinek az alapszükségelei már ki lettek elégítve. Fichte megfogalmazása szerint „nem szabad azt mondani: én megfizetem. Igazságtalan, ha valaki a feleslegeset megvásárolhatja, miközben valamely embertársa a legszükségesebbet nélkülözi és meg nem szerezheti; a pénz, amivel valaki a feleslegeset veszi meg, az északban nem is az övé.”

A földművesek és a kézművesek között a kereskedőrend közvetít: gondoskodik az áruk elosztásáról. Eleve adott eladói és vevőkörrel áll kapcsolatban. „A kereskedelmi cég” feladata biztosítani, hogy a vevők szükségletei alapján megrendelt valamennyi áru kapható legyen nála. Ennek feltétele, hogy a termelőktől (az eladóktól) minden megrendelt terméket átvegyen.

A kereskedőkön túl további nem termelő réteggel számol Fichte. Szükség van olyanokra is – hangsúlyozza –, akik a törvények alkalmazásával, a közrend fenntartásával, a közoktatással foglalkoznak. Ők nem művelnek földet, nem üznek ipart, sem kereskedelmet, mégis „épp oly jól kell élniök, mint a többi polgárnak. Nincs más megoldás, mint hogy a többi helyettük is dolgozzék [...] Szükségletüket minden látható és mérhető ellenérték nélkül kell kielégíteni. A kormányzás, a nevelés, az oktatás gondjai és a nemzet védelme az ellenérték, amivel fizetnek.” Fogyasztásuk költségeit a többiek megadóztatása révén fedezi az állam. Jövedelmük abból a pénzből származik, amelyet minden dolgozó adó formájában fizet.

A fizetett adó nagyságát a közalkalmazottak száma határozza meg. („Elképzelhetetlen, hogy egy ésszerűen berendezett államban bármely okból több adót követelne a kormány, mint amennyire szüksége van.”) Amennyiben úgy döntenek, hogy csökkentik a közalkalmazottak számát, két eset lehetséges. 1. A dolgozók munkaideje rövidebb lesz, mivel „a volt hivatalnokokat beosztják a közös munkához és amit ezáltal mások munkájánál megtakarítanak, az egyformán mindenkinek a javára szolgál”. 2. Változatlan marad a munkaidő, de a volt közalkalmazottakkal megnövelt számú termelők a korábbinál több árut állítanak elő. Ily módon a nemzet – Fichte megfogalmazása szerint – vagy pihenőidőben, vagy jólétben gyarapodik.

A fichtei rendszerben az állampolgárok megélhetése a cél – a gazdaság, a pénz ennek pusztá eszköze. A szisztéma rögzített értékű

pénzzel dolgozik. A pénz értékének rögzítése azért szükséges, mert e nélkül „nem lehet a kereskedelmet előre kiszámítani, illetve törvényileg szabályozni”. Ennek hiányában viszont a pénz „maga teremti meg [...] a saját törvényeit”.

(Nem tartozik ide szorosan – de mégis... Az egyén megélhetésének a személyes termelőmunkára alapozása /fogyasztás és termelés egyensúlyba hozása/ visszatérő gondolat az elmélet történetében. Thomas Morus polgári társadalmában a helyzet – némiképp leegyszerűsítve – a következő. Aki ebédelni akar, az délelőtt három órányit részt vesz a közös munkában. Aki vacsorázni akar, az délután három órányit részt vesz a közös munkában. Mivel pénz nem létezik, és a közösség megkerülésével más módon sem lehet élelemhez jutni, az „általános egyenérték” szerepét közvetlenül az egyéni munkaidő tölti be. Míg Morusnál napi hat, addig később Campanellánál napi négy órai termelőmunkával biztosítható az egyén megélhetése. Paul Lafargue-nál ez – a gépek révén – napi három órára csökken. Ernst Schumacher pedig az alábbi megállapításra jut az 1970-es években: ha mindenki végezne termelő tevékenységet is, akkor kevesebb, mint napi egyórai munkát igényelne az ipari társadalmak jelenlegi össztermékének előállítására. Az egyes számítások lehetnek pontatlanok, de a gondolkodás iránya jellegzetes.)

Annak idején a polgári gondolkodásban két nemzetstratégia körvonalazódott. Az egyik a folyamatos (végeláthatatlan) felhalmozás biztonságára alapozta a nemzet biztonságát. A másik valamennyi állampolgár megélhetésének biztonságára próbálta alapozni a nemzetet. A történelmi tapasztalatok szerint az előbbi – középtávon néhány eset kivételével – a kiszolgáltatottság megteremtésének útja: a nemzetgazdaság függő helyzetbe hozása. A második – lakossági önfenntartás gazdasági függetlenséggel – ára: a világgazdaságtól (és annak technikai újításaitól) való elszigetelődés.

A polgári nemzetgazdaság számára felsejülő alternatíva: prosperálóbb tönkremenetel vagy szegényesebb bezárkózás (elzárkózás). Ez a polgári gondolkodás ismételten fel-felbukkanó dilemmája.

V. Planetáris biztonság (kitekintés)

Egyének, csoportok, nemzetek (illetve irányítóik) dönthetnek úgy, hogy a térdre kényszerítő eladósodással szemben a szegényesebb bezárkózást (a „megélhetési biztonságot”) részesítik előnyben. Ez megnöveli a belső mozgásteret, de nem mentesít a külső kiszolgáltatottságtól. A védendőnek kiválasztott területre állandóan betörnek (illetve előre nem kalkulálhatóan betörhetnek) a Glóbusz éghajlati szeszélyei, a világgazdaság szeszélyei, a világpolitika szeszélyei (katonai-hadászati vagy

terrortámadás), nemzetközi jogi bürokratizmusok stb. Tényleges megélhetési biztonságot a – mint egyes elemzők fogalmazznak – „planetáris biztonság” megteremtése adna. Ennek mostanság csekély a gyakorlati valószínűsége, de azért érdemes szembenézni azzal, hogy ez – szak-kutatások szerint – mit kívánna meg az emberiségtől.

1. A természeti környezet terhelésének arra a szintre való csökkentését, amelyen helyreállítható a bolygó megbomlott egyensúlya. Ez komoly növekedési féket jelentene.
2. A gazdag és a szegény országok fogyasztásának kiegyenlítését. Az életszínvonal (megélhetési, létfenntartási lehetőség) felzárkóztatását az ún. harmadik világban. Ez a gazdag országokban komoly életszínvonal-esést jelentene.
3. A gazdag és a szegény rétegek fogyasztásának kiegyenlítését. A tulajdon nélküli szegények megélhetési lehetőségének felzárkóztatását az ún. fejlett országokban is.
4. Az autonóm személyiség (szabad egyéniség) esélyeinek növelését, aki képes planetáris tudattal gondolkodni és planetáris felelősséggel cselekedni.

El lehet meditélni azon, hogy egy erre emlékeztető világrendet az elméleti irodalomban hagyományosan minek neveznek.

Ennek az írásnak a címe: „Pénzt vagy nemzetet!”. Nem téved az olvasó, ha úgy találja, hogy az írás nem a pénzről és a nemzetről szól. De téved, ha úgy találja, hogy nem szól a pénzről és a nemzetről.

Van abban némi arcátlanság, hogy az írás a „Pénzt vagy nemzetet!” címet viseli, és mégsem a pénzről és a nemzetről szól. Olyasféle arcátlanság ez, mint amikor Edgar Allan Poe egy regényt nem a rejtély megoldásával zár, hanem annak közzétételével, hogy a kézirat befejező része a tengerbe veszett. Vagy mint amikor a „Százból, ha egyszer jó” kezdetű dal a „100 bolha” címet kapja. Mi ez, ha nem a fogyasztó súlyos megtévesztése? Kérdés, hogy jelen esetben a fogyasztó megtévesztése egyúttal a fogyasztó megkárosítása-e?!

Ez a rovat egyfajta filozófiaizsurnalisztika művelésére lett kitalálva. Írásai megpróbálnak alkalmazkodni az átfogó filozófiai szempontokhoz és megpróbálnak alkalmazkodni az olvasóhoz. Megpróbálják az átfogó filozófiát az olvasóra alkalmazni, azaz neki közvetíteni. Vagyis nem tartja tiszteletben sem a filozófia (az elvontan tudományos filozófia), sem az olvasó saját szempontjait. Sem-sem. Egyúttal megkísérli, hogy eltökélten tekintettel legyen mindkettőre. Is-is.

Harry Potter – újraolvasva

A Harry Potter rajongói szövegek

A *Harry Potter* rajongói szöveg – mint önálló jelenség – elképesztően nagy, egyre burjánzó és megállíthatatlan terjeszkedését szinte kizárólag az internet tette lehetővé, vagyis az, hogy a rajongók éltek a globális társadalmi hálózat kínálta lehetőségekkel. Tara Collins szerint 2006 januárjáig a *fan fictiont* író rajongókat leginkább a népszerű fantasy-szövegek ihlették meg – elsősorban a *Gyűrűk ura* trilógia és a *Harry Potter*-sorozat; de míg a *Gyűrűk urához* kapcsolódó, a neten megjelent rajongói szövegek száma 36 ezerre becsülhető, addig az utóbbihoz már több mint 180 ezret írtak.¹ Az internetes technika meglehetősen bonyolult módon fonódott egybe e jelenség kialakulásával. A technika kínálta lehetőségek és ezek kiaknázásának képessége (egyes esetekben a véletlen szerencse közrejátszása) révén a rajongók alkotta írások olyan kulturális formái terjedtek el, illetve láthatóan és nyomon követhetően olyan sajátos kapcsolatokba léptek egymással, ami elképzelhetetlen lett volna a nyomtatott fanzine-ok korszakában. Az egész *Harry Potter*-jelenség azzal egyidejűleg bontakozott ki, ahogyan a közösségi hálózatok elektronikus környezete alakot öltött: az 1990-es évek közepétől a blogolás és webes csetszobák fejlődésével, illetve az olyan közösségi portálok növekvő népszerűsége következtében, mint amilyen a *MySpace* és a *Facebook* a 2000-es évektől. A *Harry Potter*-könyvek iránti rajongói érdeklődés sikere inkább a szubkulturális *niche* média sikerét demonstrálja, mintsem a nagy, centralizált médiakorporációkét. Ugyanakkor, egyidejűleg arra a lehetőségre is rámutat, hogy a világháló segítségével a szubkulturális média képes összekapcsolódni és újabb mediakapcsolatokat létrehozni, amint arra Henry Jenkins 2007-ben felhívta a figyelmet.² Jenkins ezt az általa „konvergenciának” nevezett folyamatot elméleti alapon már korábban elemezte *Convergence Culture* (2006) című könyvében. A könyvben ráirányította a figyelmet arra, hogy az effajta konvergencia végül is nem pusztán a médiaeszközök által alakul ki, hanem „az egyes fogyasztók tudatában és [...] másokkal folytatott társadalmi interakcióik során”.³ A dinamikus *Harry Potter* rajongói szöveg a *Harry Potter*-rajongók alkotása, és a technikailag támogatott konvergencia révén materializálódik, amikor is a *Harry Potter*-rajongók textuális alkotóképessége összefonódik a *Harry*

Potter-sorozat kibontakozásával (ez tíz éven át tartott) és jelenségével. Az írásoknak ez az összefonódó minősége tartja mozgásban a *Harry Potter*-szöveget, amelynek a rajongók által teremtett (terjedelmileg is nagyon jelentős) elemei éppen olyan integráns részei, mint maga az eredeti *Harry Potter*-szöveg, és mint amilyenek a *Harry Potter*-jelenség rendkívül sokszínű egyéb textualizációi is. A rajongók által alkotott szövegelemek olyannyira integráns részét alkotják a *Harry Potter* szövegfolyamának, hogy kívülről, a szöveg egészét tekintve nem lehet elsiklani e tény fölött: ez a textúra a szövegalkotás „önjáró”, önmagát alakító szférája lett (piacra dobtak egy útmutatót arról, hogyan kell specifikusan *Harry Potter* rajongói történetet írni),⁴ és egyben a tudományos érdeklődés középpontjába is került (az első, könyv terjedelmű munka e sorok írása idején látott napvilágot).⁵

Ebből is látható, hogy a *Harry Potter* rajongói szöveg a legfrissebb megközelítéseket példázza a rajongói szövegekkel és általában a textualitással kapcsolatban – gyakorta olyan módon, hogy a legtágabb értelemben visszahat az irodalomkritikai elméletre és gyakorlatra. Először is, az effajta rajongói szövegek döntően elektronikusan és hipertextúrákként formálódnak meg, ennél fogva egyaránt hozzáférhetőek az írók és az olvasók számára, hiszen mindannyian *interakcióba* léphetnek a szöveggel. Az elektronikus- és hiperszöveget széles körben úgy szokás értelmezni, mint amely a nyomtatott szöveg hagyományos fogalmából kiindulva számtalan új lehetőséget teremt éppen az interaktivitás adta lehetőség révén. Így az elektronikus szövegek utat nyitottak a Jay David Bolter által „interaktív irodalomnak” nevezett jelenségnek: ez olyan, „nem-lineáris irodalom, amely mintegy felszólítja az olvasót arra, hogy lépjen kapcsolatba a szöveggel”.⁶ Ezzel az írók tulajdonképpen arra kapnak felhatalmazást, hogy a műveikre ne mint „lezárt és egységes struktúrára” tekintsenek, hanem „a lehetséges struktúrák struktúrájának”. Az olvasók pedig kifejleszthetik azt a képességüket, hogy afféle „második szerzők legyenek, akik ugyanazt a szöveget tovább tudják adni más olvasóknak, hogy azok is hasonló viszonyba léphessenek vele”.⁷ A fentiekkel összhangban, Silvio Gaggi megfigyelte, hogy a hipertextúra az olvasóban azt a meggyőződést alakítja ki, hogy ő maga is képes létrehozni saját olvasati megközelítését, sőt hogy belenyúlhat a szövegbe azáltal, hogy új kapcsolódási pontokra mutat rá és megjegyzésekkel látja el a szöveget. A hipertextúra ily módon megkérdőjelezi a szerzőnek mint omnipotens személynek a koncepcióját, és elvezet oda, hogy „bátorítja az ismeretek közös megteremtését, és azt a képességünket, hogy magunk is szabadon, gyorsan és akadálytalanul részt vállalhassunk az ismeretek terjesztésében, megosztásában”.⁸ Következésképpen, a hiperszövegek elvezetnek az „interaktív irodalom” létrejöttéhez, amelyet nem korlátoznak a bevett mediációs tekintélyek és iparágak.⁹ Az interaktív elektronikus szövegen vagy hiperszövegen belül a jelenkori rajongói szövegek meghatározásuk szerint egy eredeti, adott szövegből nőnek ki (esetünkben

Rowling *Harry Potter*-szövegéből), felhasználják az eredeti szövegben szereplő karaktereket és helyszíneket, és a létrejövő új szövegeket jellemzően a rajongói közösség körében terjesztik, miközben általában e szűkebb közösségen kívül állók is hozzáférhetnek az így keletkezett szövegekhez. Miután a rajongói szövegek intertextuális horizontját és interaktív természetét meghatároztuk, nyilvánvalóvá válik ennek a szövegalkotásnak a *participatív*, azaz részvételi aspektusa is: a rajongói szövegírók és olvasók leginkább annak alapján határozhatók meg, hogy részt vesznek a rajongók alkotta közösségben. Amennyiben a rajongói irodalom szövegét a részvétel összefüggésében ragadjuk meg, annyiban megközelítésünk azt tételezi, hogy elsődlegesen nem stabil és önállóan elemezhető entitásról beszélünk, sokkal inkább a rajongók interaktív és részvételi jelensége felől közelítünk a problémához. Ennek értelmében, a Lanier és Schau által, három *Harry Potter* rajongói szövegen végzett elemzés kimutatja: az eredeti szövegből való kiindulás ezekben az esetekben arra szolgál, hogy „a popkultúra sajátos formájának szimbolikus struktúráit és jelentéseit megteremtse”, azaz, ezek „hozzájárulnak ahhoz a »metaszöveghez«, mely a *Harry Potter*-közösséget összetartja”.¹⁰ A rajongók alkotta szöveg és a rajongói közösség részvétele a szövegalkotásban ebben a megközelítésben sajátos, normatív keretek között olvasható és behatárolható. Egyrészt tehát Henry Jenkins lelkesen annak bizonyítékát leli a *Harry Potter* rajongói szövegben és környezetében (a rajongói gyerekközösségekre koncentráva), hogy a gyerekek:

aktív részvevői ennek az új médiaterepnek azáltal, hogy a rajongói közösségekben való részvételen keresztül megtalálják saját hangjukat, és kiharcolják jogaikat az erős entitásokkal szemben is [...] Ugyanakkor, részvételük révén, ezek a gyerekek új stratégiákat fedeznek fel azon a téren, hogy a globalizáció, a szellemi tulajdon körüli harcok és a média konglomerációjában és ezek alkalmazásával hogyan lehet boldogulni.¹¹

Jenkins véleménye szerint a rajongói szövegek végső soron a fogyasztói közösségeken keresztül egyfajta új, demokratikus globális politikai részvétel irányába mutatnak.¹² Másfelől viszont, Cornel Sandross igen kevés lelkesedést mutatva úgy értelmezi ezt a jelenséget, hogy a rajongói szövegekben (általában véve, nem specifikusan a *Harry Potter*-szövegek esetében) a textuális határok a legszélsőségesebben képlékennyé váltak mind a szöveg megalkotása, mind a befogadása tekintetében, ami egyben azt is lehetetlenné teszi, hogy ilyen szövegek esetében esztétikai elvárásokat alkalmazzunk. Sandross szerint ez a jelenség nem annyira az emancipatorikus lehetőségek kifejeződése, hanem inkább a banalitás csapdájának és a Marcuse által megfogalmazott egydimenziós jellegnek a bizonyítéka – „az egydimenziós jelleg abból fakad, hogy az egyénnek nincsenek alternatív forrásai vagy »kifejező eszközei«”.¹³

Ehhez kapcsolódó, de kissé eltérő nézőpontból látható, hogy a rajongói szöveg immanens képlékenysége és közösségi hozzáférhetősége szükségessé tesz a hagyományos szövegközpontú megközelítésnél lazább elemzési szempontokat a rajongók alkotta irodalommal foglalkozó tudósok részéről, és ebből adódóan magában a kritikai gyakorlatban is engedniük kell a fluiditásnak, illetve felül kell vizsgálniuk kritikai gyakorlatukat és tudományos kategóriáikat. Ezt Busse és Hellekson velősen így fogalmazta meg:

Mint a rajongói irodalommal foglalkozó tudósok, olyan képlékeny térben működünk, amelyet folyamatosan és állandóan revideálni kell és újrafogalmazni, ahol az új külső és belső hatások nemcsak kutatásaink tárgyát változtatják meg, hanem elméleti és módszertani kereteit is. A rajongói szövegekhez hasonlóan, a forrásszöveg kiegészítő és ellentmondásos olvasataival a tudományos elemző szöveg, amely megkísérli leírni és megérteni a rajongói magatartást és viszonyt, maga is olyan jelenséget produkál, amely állandó változásban van, midőn a rajongói kultúra megnyilvánulásainak tágabb megértésére törekszik.¹⁴

Tehát irodalomtudományi szempontból a rajongói szöveg olyan *tárgyat* képvisel az irodalmi elemzés számára, amely nem illeszthető bele ennek a tudományos diszciplínának a vizsgálat tárgyáról alkotott, hagyományos kategóriáiba, és ezzel hatást gyakorol az irodalomtudomány adott előfeltevéseire. Úgy tűnik, a jelenleg marginálisnak minősített stratégiákat állítja előtérbe (igazából ezeket még csak stratégiáknak sem tekintették korábban) az irodalomkritika tudományos gyakorlatában: olyasmire gondolunk, mint a „tágabb olvasat” (*distant reading*), amely képes asszimilálni egyfajta kiterjedt, kibővült textuális mező jellemzőit azáltal, hogy lemond a zárt olvasásról (*close reading*),¹⁵ vagy mint az „autoetnográfia” (a rajongói szövegek írói maguk is kritikusok lesznek, míg a kritikusok maguk is a rajongói közösség résztvevőivé válnak): ezek a kérdések látszanak itt leginkább a témánkba vágni.¹⁶

A *Harry Potter* rajongói szövegek elképesztő terjedelméből és komplexitásából adódik, hogy az egyik lehetséges megközelítésünk e tanulmány keretein belül szimptomatikus jellegű, azaz megközelítésünknek abban az esetben válik tárgyává valamely szöveg, amennyiben e tanulmány tárgyát tekintve szimptomatikusnak relevánsnak minősítjük. Az, hogy a szövegből indulunk ki, önmagában is kapaszkodót igényel: a *Harry Potter* rajongói szövegek úgy is felfoghatók, mint amelyek újabb történetsszálakat képviselnek, s ezek a szálak a köznapi szempontoknak a történetbe való *belefonódását* példázzák, és olyan beavatkozást jelentenek, melyek megszakítják az eredeti *Harry Potter*-szöveget, és még terebélyesebbé teszik a már létező *Harry Potter*-szövegfolyamot. A történet e szálainak elemzésével jelen fejezetünk bekapcsolódik abba a vitába, melyet az

előbbi három fejezet mutatott be, ám új megvilágításba helyezi azt, és egyidejűleg a tanulmány következtetéseit szándékosan nyitva hagyja. Az a három elem, melyet a következőkben röviden vizsgálni fogok a *Harry Potter* rajongói szövegben, a következő: először is viszonya a gyerekek olvasástanulásához; másodsor, hogy miként jelentkezik benne a homoszexuális vágy; és végül, hogy Kínában a rajongói szöveg miként formálódott nyomtatott könyvvé. Végül, a tanulmány néhány megjegyzéssel zárul arról, hogy a *Harry Potter* rajongói szövegről folyó vita hogyan járul hozzá a rajongás mint olyan általánosabb megértéséhez.

Olvasáskészség – slash – Kína

A Harry Potter rajongói szöveg és az olvasáskészség

A számítógépes kommunikáció a rajongók körében magától értetődően számottevő kreativitást tesz lehetővé, ahogyan az már a legkorábbi rajongói közösségeknél is megfigyelhető volt: Nancy Baym például ezt a jelenséget a televíziós szappanopera-rajongók közötti üzenetváltások alapján már az 1984-ben alapított rec.arts.tv.soaps USENET-honlapon észrevette.¹⁷ Azt, hogy a rajongói szövegírás internetes oldalai pozitív pedagógiai környezetet teremtenek a gyerekek alapvető írás-olvasás tanulásához, Henry Jenkins hatékonyan bizonyította 2004-ben a *Technology Review* című blogjában, elemzésének ezt a címet adta: „Why Heather Can Write: Not everything kids learn from popular culture is bad for them, some of the best writing cultures takes place outside the classroom in online communities” (Miért tud Heather írni: nem minden rossz, amit a gyerekek a populáris kultúrából sajátítanak el, a legjobb írástanulási eszközök némelyike az osztálytermen kívüli online közösségekben lelhető fel).¹⁸ Később Jenkins a *Convergence Culture* című művében kibővítette elemzését.¹⁹ Tapasztalatait alapvetően a *Daily Prophet* (a HP-regények magyar fordításában: *Reggeli Próféta*) című *Harry Potter* rajongói weboldalról szerezte, melyet 1999-ben indított egy akkor tizennégy éves kislány, Heather Lawver. A fantasy képzeletvilágának *Reggeli Próféta* című napilapjához illően a weboldal online újság képét ölti, melyet a gyerekek a világ minden részéből mágikus figurákkal és a *Harry Potter*-könyvekhez kapcsolódó elképzelt világ eseményeiről szóló riportokkal töltöttek meg, úgy, ahogyan azt ők a maguk sajátos helyszínein és életükben – a maguk sajátos nyelvén – elképzelték. Bár a keletkezett szövegek kiindulási alapja a *Harry Potter*-szöveg volt, a *Daily Prophet* weboldalt az az igény és hiány hozta létre, amelyre már a korábbi két fejezetben rámutattunk: az eredeti szöveg muglijai és varázslói leginkább a brit világban mozognak, és így tág tere nyílik az elképzelt, mágikus világ továbbgondolásának. A *Daily Prophet* weboldal lényegében egy participatorikus kommunikációs közeg, ahová a gyerekek mint *Harry Potter*-rajongók világszerte szabadon beírnak és amit olvasnak, vagyis

közösségként kreatív rajongói szövegek alkotói és olvasói lehetnek. A weboldal sikere akkor vált egyértelművé, amikor a Warner Brothers úgy gondolta, hogy a tulajdonát képező *Harry Potter* márkanév használatát a weboldalakon is ellenőrzése alá vonja, és ennek értelmében 2000-2001-ben felszólította a weboldalak üzemeltetőit azok megszüntetésére. A *Daily Prophet* weboldal ekkor létrehozta a Sötét Varázslatok Kivédésének Szervezetét, amely bojkottra szólított fel minden Warner Brothers termékkel szemben; a Warner Brothers visszavonulót fűjt, és elállt a weboldalak bezáratásától – ez volt az ún. „Potter-háború”. A *Convergence Culture* című könyvében Jenkins kibővítette a *Daily Prophet* weboldallal kapcsolatos 2004-es megállapításait (sőt, elemzésébe bevonta más, ugyancsak a *Harry Potter* rajongói által működtetett weboldalak – így a FictionAlly és a Sugar Quill – vizsgálatát is) a weboldalnak a „Potter-háborúban” játszott szerepével. Ez igazolni látszott Jenkins-nek azt a megállapítását, hogy a gyerekek a kreativitásukat vetették be fegyverként a hatalmi rosszallás elhárítására. Jenkins mindezt pozitív jelenségnek tekintette, mely egybeesik a gyerekeknek azzal a törekvésével, hogy a tanulást, oktatásukat saját irányításuk alá vonják, és írás-olvasás tudásukat úgy fejlesszék, hogy részt vesznek az online rajongói szövegeket író közösségek (a közös érdeklődés helyszíneinek) tevékenységében és együttműködésében. Jenkins ez utóbbit alternatív pedagógiai területnek tekintette, olyan területnek, amely jóval hatékonyabb, mint az osztályterem bevett pedagógiai helyszíne:

A tanárok előszeretettel beszélnek a „lépcsőzetesség” elvéről, arról, hogy a hatékony pedagógiai folyamat lépésről lépésre halad, arra bátorítja a gyerekeket, hogy új képességeket próbáljanak ki, melyek a már megszerzett képességeikre épülnek; ezek támaszt és kiinduló pontot jelentenek az új lépésekhez, amíg a tanuló elegendő magabiztosságot szerez ahhoz, hogy magától tegye meg e lépéseket. Az osztályban a lépcsőzetességet a tanár biztosítja. Egy partícipatív kultúrában azonban az egész közösség viseli annak felelősségét, hogy az újonnan jövőket segítse önállóságuk megteremtésében.²⁰

Valamint:

Ma még nem tudjuk egyértelműen, hogy a közös érdeklődés helyszíneinek sikereit megismételhetjük-e az iskola falai között. Az iskolákban merev irányítási hierarchia létezik (beleértve a felnőttek és a tinédzserek igencsak eltérő szerepköreit) [...] Az iskolák sokkal kisebb rugalmassággal tudják a fejlődésük különböző szintjein járó szövegírókat támogatni. Még a legprogresszívebb iskolákban is léteznek szabályok arra vonatkozóan, mit írhatnak a gyerekek – összevetve azzal a szabadsággal, melyet akkor élveznek, ha maguk írnak.²¹

Jenkins álláspontja szerint annak ellenére, hogy a rajongói szövegek íróit és olvasóit nem feltétlenül a tanulás iránti igény motiválja, a rajongói oldalak kiváló médiumai a tanulás „megtörténéseinek”, mert a résztvevők sokkal inkább kezükben érzik az irányítást, és ennek következtében a rajongói szövegek írását bátorítani kell. Nem sokkal ezután Jenkins és munkatársai közreadták a McArthur Alapítvány jelentését *Confronting the Challenges of Participatory Culture* (2006) címen,²² melyben azt állították, hogy az olyan technológiai forrásokat, mint a rajongói szövegírók oldalai, a blogolás stb. össze kellene gyűjteni egy újfajta olvasástudás megszerzése érdekében, amely egyaránt magába foglalja az olvasástudást és a médiaértést. A jelentés védelmébe vette a rajongói szövegírást azokkal a vádakkal szemben, hogy az másodlagos és nem eredeti, párhuzamot vonva a tekintélyes művészeti formával, a kollázssal.²³ Időközben, 2004 óta jelentős tudományos kutatások folytak, melyek szintén azt támasztották alá, hogy az online közösségek révén megvalósítható participációs tanulás hatékony eszköz az olvasási képességek fejlesztésére, és különösen hatékony az online rajongói szövegíró-közösségek keretein belül – mint azt Rebecca Black és mások kutatásai igazolták.²⁴ Időközben az olvasási képesség fejlesztésének ezt a formáját a rajongói szövegíró-közösségek egyike-másika is felkarolta, többek között az is, melyet 2004-ben közreadott esettanulmányában Jenkins behatóan elemzett. 2008-ban a *Daily Prophet* weboldalon megjelent a *Harry Potter*-rajongókhöz intézett felhívás a következő címmel: Fejlődés a Forradalom felé (Making Progress toward Revolution):

Legyen a mi mozgalmunk a *Harry Potter* rajongói közösségek történetének legjelentősebb, alulról szervezett megmozdulása! 2001-ben a *Daily Prophet* és a vele rokon *Potter* rajongói oldalak vállalták, hogy tiltakozásukkal a nemzetközi szinten óriási hullámokat keltenek, és jogi precedenst teremtenek, mely a mai napig védelmet nyújt minden *Harry Potter* rajongónak a hírhedt *Potter-háború* megvívása óta. Újra képesek vagyunk ilyen harcra, de egy ennél is jelentősebb ügy érdekében – ez pedig az írni-olvasni tudás.²⁵

A weboldalon megjelent Heather Lawvernek a felnőttekhez címzett levele is, amelyben megpróbálja megmagyarázni, mi a *Daily Prophet* célja:

J. K. Rowling író *Harry Potter*-sorozata, azt hiszem, pusztán csak lehetőséget teremt ahhoz, hogy fejest ugorjunk egy jó könyvbe. Az online „napilap” létrehozásával, ahol a cikkek elhíthetik az olvasókkal, hogy *Harry Potter* különös, fantázia szülte világa valóságos, megnyílik az olvasók előtt a lehetőség, hogy más könyveket is megértsenek, hogy belebújjanak a karakterek bőrébe, hogy a valódi irodalmat elemezzék. Ha fiatal korban sikerül kifejleszteni az írott szó értelmezésének, felfogásának képességét, akkor a gyerekek megszeretik

az olvasást, amit más módszerekkel sokkal nehezebben lehetne elérni. E képzeletbeli világ megteremtésével tanulunk, alkotunk, és jól érezzük magunkat egy barátságos, utópikus társadalomban.²⁶

Amit Jenkins megfigyelt, és amiről azt állította, hogy valószínűleg végbemegy az online rajongói szövegírók közösségében, azt itt láthatólag maguk az érintettek – de legalábbis szószólójuk – óhajtják megvalósítani a közösség adta keretek között.

Itt azonban érdemes néhány idevágó megfigyelést tennünk a rajongói szövegíró közösségeknek a olvasáskészséget elmélyítő funkcióit illetően. Először is, a fenti érvelésben olyan retorikai taktika jelenik meg, amely a normatívákkal terhelt progresszivitás-felfogásra emlékeztet. Sokkal inkább ezek a retorikai stratégiák viszik előre az érvelést, mint a bizonyítékok és az elemzések. Vagyis, azok a tiszta ellenállási pontok, melyeket Jenkins említ, sokkal inkább az ellenállás/elutasítás túldetermináltsága mentén mozognak, mintsem hogy valóságosan, tartalmasan értelmezzenek bármit: így a hierarchizált „osztálytermet” az online rajongói közösségek közös részvételével szemben, a tanár/szülő-ellenőrzte közeget a rajongói közösségek alternatív, hivatalosan kialakult formákat elutasító magatartásával szemben, vagy hogy a tanulók maguk irányítják tanulásukat a felülről rájuk kényszerített tanulással szemben. Nem világos, hol is van ez a bizonyos „osztályterem”; úgy tűnik, hogy általában véve az intézményesített pedagógia színekdochéja. Az sem világos, hogy lehet-e engedményeket tenni a formális és az informális tanulási és fejlődési módszereket tekintve, melyek minden pedagógiai *intézményben jelen vannak*, az osztálytermeken belül is, azokon kívül is. Úgy látszik, az osztályteremben jelen lévők, (akár mint diák, akár mint tanár) közül senkit nem kérdeztek meg arról, mi is folyik az osztályban, vagy hogy mit is csinálnak ott; a megfogalmazást a pusztá kijelentések, megállapítások jellemzik. Míg az online közösségek struktúráját ezek a kutatások röviden felvázolják, az osztályterem mindennapi struktúráját nem is érintik. Egyáltalán nem vizsgálja egyetlen érintett sem annak lehetőségét és valóságát, hogy az online közösségekben jelen van-e a civakodás, a félreértés, a félreinformáltság, a hierarchia és az autoriter magatartás. E megközelítésekben mind az osztályterem, mind a rajongói szövegírók közössége politikai és gazdasági vákuumban létezik. Az érvelést láthatóan a szembenállás retorikája, az alternatív terek diskurzusa, az önirányítás és az önfejlesztés radikális elemei mozgatják. Mikor Lawver (mint a rajongói közösség vezetője és egy példázat-gyerek, aki a felnőttekhez szól) közlésezi érveit rajongói közösségének fórumán, a retorikai asszociációk már egyfajta terjengős fecsegéssé alakulnak, amely alapjaiban igencsak emlékeztet a politikai fogalomhasználatra, de le is válik arról: „haladás...forradalom”, „alulról szerveződő mozgalom”, „jelentősebb ügy”, „barátságos, utópikus társadalom”. Az egész szöve-

gen végigvonul az az evidenciának vett érvelés, mely egyenlőségjelet tesz a rajongói szövegek olvasása és írása, valamint a kialakuló, fejlődő olvasás- és íráskészség közé (anélkül, hogy egy percre is foglalkozna azzal a feltételrendszerrel, melyben ezek a jelenségek azonosaknak tekinthetők); továbbá evidensnek veszi azt is, hogy a *Harry Potter*-rajongók mind gyerekek (ez körülbelül annyira magától értetődő, mint az, hogy az eredeti *Harry Potter*-szöveg gyerekirodalom lett volna) – és mindkét evidencia lehetőséget ad a kellő alkalommal beékelt bölcs kijelentésekre a *Harry Potter* rajongói szövegekkel és e jelenséggel kapcsolatban a gyerekek neveléséről és az alapvető szövegértésről. Mindez azután azzal jár, hogy a rajongói szövegírói közösségeket *általában* normatív elismerésben, dicséretben részesítik. Másodsor, érdekes módon a *Harry Potter*-féle mágiikus-hétköznapi világ sokrétegű kitágítását, amit az eredeti szövegben lévő hézagok tesznek lehetővé, és amit a *Daily Prophet* weboldal (és persze sok más rajongói szövegíró oldal is) mindennapos gyakorlata *ki is aknáz* – és ilyenformán az eredeti szövegek implicit megváltoztatását és megkérdőjelezését teszik elfogadottá –, folyamatosan azzal ellensúlyozzák, hogy a *Harry Potter* eredeti szövegének normatív pozícióját *egyértelműen leszógezik*. Ez utóbbi gyakorlat keretet biztosít az előbbi műveletek számára, és közösségi szabályrendszerként nehezedik az online közösség tagjaira – ha a normatív állítást mint hittételt a tagok elfogadják, akkor egyben mindenféle kritikai vagy kreatív gyakorlatot vagy változtatást elfogadhatónak tekintenek. Mindez kitűnően megmutatkozik az olvasáskészség fejlesztésére felhívó Lawver szövegének ellentmondásaiban: itt a fantáziának mint valóságnak a „jó” cél érdekében való felhasználása száll harcba az *analitikus* képességek fejlesztésére irányuló törekvésekkel. Még ennél is fontosabb, hogy ezek a felhívások abból a meggyőződésből indulnak ki, hogy minden *Harry Potter*-mű a priori „jó könyv” vagy „jelentős irodalom” (amolyan Arnold-féle próbakő), mely elvezet a nagy és jelentős művek felismeréséhez és megítéléséhez. Még számos egyéb formája van az alapul szolgáló hitvallásnak a *Harry Potter*-rajongói szövegírók közösségeiben, melyeket a fenti megközelítés nem vesz figyelembe. Lehetséges, hogy a rajongói szövegek és történetek eltérő olvasatokat és történeti változatokat engednek meg a rajongói közösségek tagjainak, ám a szövegértés és befogadás kezdeti szintjén éppen az a törekvés vezeti a szövegírókat, hogy az eredeti *Harry Potter*-szöveggel egyező vagy legalábbis ahhoz hasonló stílusban írjanak, ami által ez az eredeti szöveg kétségbevonhatatlan, megkérdőjelezhetetlen standardként működik a befogadás számára. Az is lehetséges, hogy a rajongói szövegteremtő közösségekben meglévő interaktivitás struktúráinak (az affektív tanulás „lépcsőfokainak”) – melyeket Jenkins az egekig magasztal – előfeltétele és ezáltal alapja éppen az a tény, hogy az eredeti *Harry Potter*-szövegnek kétségbevonhatatlan, normatív jelleget adnak, és az egyes rajongói szövegírók és szövegolvások ezen struktúrák állandó használatával folyamatosan visszaigazolják

és megerősítik ezt a normativitást, továbbá az eredeti szöveghez homogén megközelítési módokat rendelnek, melyek végső soron az eredeti szöveget merev, változtathatatlan entitássá emelik. Hogy ez a jelenség nagy valószínűséggel jellemzően jelen van a rajongói közösségekben, azt egy másik kontextusban (tudományos-fantasztikus rajongói körben) Andrea MacDonald írta le: „A számítógépes hálózatok révén az egyes rajongói szövegírók és a rajongói szövegek olvasói könnyedén hozzáférhetnek a fiktív univerzumhoz, ami viszont felerősíti e fiktív univerzum jóval egységesebb, uniformizáltabb értelmezését.”²⁷ Harmadsorban, a fenti érvelés kialakulását elgondolhatjuk úgy is, mint ami a rajongói identitás újraegyeztetése/felülvizsgálata közegében zajlik: lényegében Jenkins a rajongói szövegírók közül kiemel egyes személyeket, mint például Lawvert, és egyfajta sajátos formában megkonstruálja őket, és aztán a rajongói szöveg írója (ismét csak Lawver) igyekszik megfelelni ennek a konstrukciónak. Érdeemes feltenni a kérdést, hogy az online rajongói közösségekben implicite meglévő jelenséget milyen mértékben vette figyelembe a fenti, Jenkins-féle érvelés, továbbá hogy az ilyen rajongói közösségek természete, sajátosságai milyen mértékben változtak a fentebb említett jelenségek révén. És azon is érdemes elgondolkodni, vajon Jenkins álláspontja és szakértői tekintélye milyen mértékben ad képet egy meglévő állapotról vagy pedig nézeteinek instrumentalizált mivolta alapot és formát szolgáltat-e újabb állapotok kialakulásához.

Ezen észrevételek közül a másodiknak jelentősége van a *Harry Potter* rajongói szövegírói jelenség másik két elemére vonatkozóan is. Ezt a jelenséget fogom egy kissé részletesebben vizsgálni az alábbiakban.

A Harry Potter rajongói szövegek és a slash fiction

A neten megjelenő *Harry Potter* rajongói szövegek bizonyos hányada a *Harry Potter*-karakterek közötti (sokszor lehetetlen) szexuális viszonyrendszerek kidolgozásával foglalkozik.²⁸ Ez általában igaz a különböző rajongói körök írott produktumainak nagy részére, és valószínűleg sajátos hatása van a *Harry Potter*-rajongók körében. Mivel a nemi szerepek szerinti szempontrendszer és a szexualitás az eredeti *Harry Potter*-szövegben konzervatív felfogásban jelenik meg (mint azt 2002-ben bizonyítottam), a mágia lehetőségei ebben a tekintetben kiaknázatlanoknak mondhatóak az eredeti szövegben (ezt a témát a szöveg, néhány szerelmi bájitaltól eltekintve nem is igen érinti). De a mágia eszméje egyértelműen, magától értetődően vezet erre a területre, a szexuális késztetések és fantáziák terepére, és aligha meglepő, hogy az eredeti szöveg ilyen típusú hiányait sokan, sokféleképpen, és igen fantáziadúsan próbálták betölteni. Ha általában a rajongói szövegeket vizsgáljuk, akkor látható, hogy a *Harry Potter* rajongói szövegek nagyjából azonos mennyiségben szólnak az úgynevezett „slash” (azaz az azonos neműek közötti

szexuális viszonyt és párosítást leíró) viszonyokról, mint a „het” (azaz a heteroszexuális párosítással és kapcsolatokkal foglalkozó) viszonyokról. Marianne MacDonald 2006-os, a *slash* rajongói szövegeket vizsgáló felméréseben megjegyezte, hogy: „Bár a *het* szövegek számban talán még meghaladják a *slash* szövegeket, a helyzet hamarosan megváltozik. A *Harry Potter* rajongói szövegek terjedelme elképesztően nagy. Szerény becslések szerint az Internetre feltett történetek száma meghaladja a 25 000-et, de a valós mennyiség elérheti a százazretet is.”²⁹ Az átlagos *slash* rajongói szövegekhez hasonlóan a *Harry Potter*-rajongók által írt *slash* szövegek többsége is a férfi-férfi párokra koncentrál és – mint azt egy másik, ugyancsak MacDonald által készített felmérés kiderítette – jórészt a húszas éveikben járó nők írják ezeket. Annak a jelenségnek az elemzése, hogy a férfiak közötti kapcsolatokat ábrázoló *slash* rajongói szövegeket többségében miért éppen nők írják, meghaladja a *Harry Potter*-szövegek³⁰ vizsgálati körét, és itt most nem foglalkozom vele.

A *Harry Potter* rajongói körében tapasztalható *slash* szövegek írására irányuló késztetést megközelíthetjük az eredeti *Harry Potter*-szöveg „heteronormatív heroizmusát” „homoszexualizálni” igyekvő törekvések felől, ahogyan ezt Hugh és Wallace megfogalmazta.³¹ Autoetnográfiai megközelítésben ugyanez a gondolat bukkan fel frappáns formában Ika Willisnél, aki egyszerre tudós és rajongói szövegíró:

A rajongói szöveg írása révén a rajongó először is helyet teremt saját vágyainak egy olyan szövegben, mely első látásra nem ad megfelelő támpontot e vágyakhoz; és másodsorban, közlést tesz az új összefüggésbe ágyazott szöveget a honlapon, de nem tulajdonít saját szövegértelmezésének végleges „igazságtartalmat”: ezek a vágyak és ezek az igények előre meg nem jósolható utat járnak be, a lehetőségeket a szerző világa és a fikciós világ közötti eltérések adják meg, vagy pedig (mondjuk) a másik nemmel vagy esetleg több nemmel való azonosulás keretei jelölik ki.³²

Willis bemutatja e késztetés működését mindabban a tekintetben, ahogy az eredeti *Harry Potter*-szöveg olvasása kínálja ezeket a látszólagos hiányokat és az implicit homoszexualitás jelenléte adta lehetőségeket, mind pedig úgy, hogy saját, két *slash* *Harry Potter*-szövegének olvasatait adja közre, jelezve, hogy miként lehet a Roxfort-történetbe beilleszteni azokat, illetve helyet teremteni a homoszexuális tereknek. De Willis tanulmánya nem a *slash* rajongói szövegíróknak *mint rajongóknak* a beszámolója, hanem annak a kíváncsi elméleti embernek/aktivistának, aki a popkultúrát alkotó egyik eredeti szöveg bírálatának vonulátát követve kiaknázza saját rajongói tapasztalatait és a rajongói szövegírók közösségének tapasztalatait – vagyis tudatosít egy homoszexuális politikai témát és hatással is van arra. Itt láthatóan nem a rajongóként rajongói szövegeket alkotó író halljuk; ő olyan író, aki rajongói szöveget ír annak érdekében, hogy ki

tudja használni speciális politikai céljai érdekében a rajongói szövegeket terjesztő online helyeket.

Előfordulhat, hogy a hiányzó vagy elhallgatott, netán kódolt (attól függően, ki hogyan olvassa) homoszexuális vágyat beillesztik az eredeti *Harry Potter*-szövegbe; egyes *slash* rajongói szövegek alkotói esetében ez eredhet abból az igényből, hogy írójuk ezáltal politikai pozícióra tegyen szert. Ám az eredeti szöveghez való viszony kétségtelenül sokkal bonyolultabb ennél. MacDonald például azt írja, hogy a Draco-Harry és a Piton-Harry párosítások a rajongói szövegekben „a *slash* szövegek íróinak azt a félig-meddig öntudatlan humanizmusát hozzák felszínre, mely az ellenségek megbékítésére irányul”.³³ Ha valóban ez a helyzet, akkor ez arra is utal, hogy az olvasókban inkább az összebékítés, mintsem a konfrontáció vágya működik az eredeti szöveg konfliktusainak megoldását illetően. Másfelől igaz az is, hogy a *slash* rajongói szövegírók és e szövegek olvasói legalább annyira igénylik az eredeti szöveghez való alkalmazkodást, mint amennyire érzékenyek az eredeti szövegben lévő ellentmondások iránt. Vagyis, paradox módon, az a tendencia érvényesül, hogy az eredeti szöveg normatív jellegét *megerősítik* azzal, hogy a mélyére ásnak, hogy hozzáillesztenek szövegelemeket – akár a szöveg természetével ellenkezőeket is. Tény, hogy a *slash* rajongói szövegírás látszólagos ellenzéki mozgalma gyakorta ténylegesen annak a vágnak a kifejeződése, hogy a rajongók az eredeti szöveg határain belül maradjanak, és szövegeik az eredeti szöveg részévé váljanak, továbbá hogy a kánont meghatározók, az autoriter szerző és a hatalom, mely a *Harry Potter*-jelenség mögött áll, elismerje őket. Az az öröm, mellyel a *slash* rajongói szövegek írói a jelenség középpontjában álló, kanonizáló, tulajdonjogot gyakorló szereplőktől az elismerésnek szinte lesajnálóan csekélyke jeleit és gesztusait fogadják, tanúsítja ezt. Ebben az értelemben jutottak Green és Guinery egy 2004-es tanulmányukban a következő megállapításra:

Újabban bizonyítékok állnak rendelkezésünkre arról, hogy a kánon felett örködők finom, kicsike engedményeket tettek a „fanon”³⁴ alkotóinak [...] E rajongói közösség ezt az érzékenységet – hogy tudniillik a kánon őrei megtisztelték őket egyfajta intertextuális utalás révén – nagyra értékeli, és általa tovább erősödik a rajongók elkötelezettsége [...] Specifikusan a Harry/Draco közötti *slash*-kapcsolatot preferáló rajongók tekintették óriási elismerésnek azt a pillanatot a *Harry Potter és az azbakani fogoly* filmváltozatában, amikor Draco Malfoy a tenyeréből pusztít fúj Harrynek (Draco egy origami madár/grafiti üzenetet küld Harrynek a sötét varázslatok kivédése órán): úgy vélték, ez az ő kulturális hozzájárulásuk elismerése a *Harry Potter*-jelenséghez.³⁵

Amikor Rowling 2007 októberében „felfedte”, hogy Dumbledore homoszexuális és szerelmes Grindelwaldba, akkor a rajongók és a rajongói

közösségekkel foglalkozó kutatók némelyike, például Tossenberger³⁶ hasonlóan felhőtlen örömmel fogadta a hírt. A bejelentésről hírt adó cikk az *Observer* című lapban a következő, érdekes megjegyzéssel zárult: „Rowling, aki hét év után először járt az USA-ban, és akit az amerikai közönség meleg fogadtatása elkápráztatott, így tréfált: »Na, képzeljék csak el, milyenek lesznek most a rajongói szövegek.«³⁷

A kiadott kínai Harry Potter rajongói szövegek

Az USA-ban és Nagy-Britanniában jelentős médiaérdeklődés kísérte a Kínában kiadott *Harry Potter*-„hamisítványokat” vagy „másolatokat”. Ezek a szövegek az eredeti *Harry Potter*-szövegeknek éppen olyan származékai, folytatásai, mint amilyenek a rajongói szövegek, de mivel nyomtatásban is megjelentek, nem csupán az Interneten, ezért olyan sajtótermékeknek tekinthetők, amelyek profittermelés céljából készültek, míg az online rajongói szövegek többnyire explicit módon kizárják ezt a lehetőséget. A fentiek következtében a média egészében elítélő hangnemben beszélt a jelenségről. 2007 augusztusában például a *New York Times* hasábjain több cikk is foglalkozott ezekkel a kiadásokkal, szimptomatikusan minősítve azt, ahogyan a kínaiak a szerzői jog előírásaival bánnak, és röviden felvázolták néhány „hamisítvány” cselekményét, amivel a kínaiak bizarr ízlését óhajtották érzékeltetni (a rövid összefoglalóknak az volt a célja, hogy teljesen értelmetlennek mutassák ezeket a kínai kiadványokat).³⁸ Nehéz megmondani, hogy ezek a beszámolók egyszerűen csak a Kínában tapasztalható szerzői jogsértések miatti felháborodást tükrözték, vagy pedig a kínai rajongói szövegek íróit és olvasóit gúnyolták kissé rasszista szellemben. Howard W. French megjegyezte: „Ebben az esetben a világszerte tapasztalható *Harry Potter* kiadási járvány valami egészen eredeti, kínai jelleget kapott: a figyelemre méltó képzelőerőnek és a meghökkentő szorgalomnak az együttműködése látható itt, amelyet a hamisítás, az irodalmi szélhámosság és a szerzői jogok megsértésének szolgálatába állítottak.”³⁹ Lehet, hogy French nem tudta, hogy a *Harry Potter*-szövegek ilyen burjánzására millió és millió példa akad az USA-ban és máshol az online fórumokon, és hogy a kínaiak ilyenformán nem állnak egyedül a világban azzal, hogy rajongói szövegeket írnak és olvasnak (vagyis hogy ez nem „teljes egészében véve kínai jelenség”), és hogy az e szövegekben mutatkozó szorgalom és képzelőerő nem áll „mindenestül” ezeknek az aljas, antiszociális céloknak az érdekében. A *New York Times*-ban példaként felsorolt kínai „hamisítvány” rajongói szövegek csak azt követően láttak nyomdafestéket, hogy eredetileg online voltak olvashatók, és a hagyományos rajongói szövegektől mindössze abban különböznek, hogy a kínaiak szövegei nyomtatásban is megjelentek. Hogy vajon a szövegek a rajongók hozzájárulásával jelentek-e meg,

illetve, hogy ezek a szerzők részesedtek-e a haszonból, nem tudható. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy ezek a szövegek nyomtatásban *nem* mint rajongók által írt szépirodalmi szövegek jelentek meg – nem is így határozták meg önmagukat. Lena Henningsen 2006-ban egy tanulmányban már foglalkozott ezekkel a könyvekkel, de „nem pusztán mint anyagi vagy jogi viták tárgyát képező szövegekkel, hanem mint kultúrák egymásra hatását tükröző és sokdimenziós jelenséggel”,⁴⁰ és ennek a megközelítésnek már csak azért is fontos szerepe van, mert éppen annyira részét alkotják a *Harry Potter* szövegáramának, mint bármely más rajongói szöveg. Közelebről megvizsgálva két ilyen kínai „hamisítványt” – a hírhedt *Harry Potter és a sárkányhoz lopózó leopárd* (Hali Bote ju bouzoulong), mely nagyrészt Tolkien: *A hobbit* című könyvének plagizált változata, és a *Harry Potter és a porcelán baba* (Hali Bote ju szivava) címűt (mindkettőt 2004-ben⁴¹ adták ki) –, Henningsen mindkettőben kínai és nyugati kulturális elemeket is kimutatott. Arra a megállapításra jutott, hogy a kínai olvasónak mindkét könyv asszociációkat kínál a hagyományos kóborlovag-irodalom (vukszia ksziaosuó) formáival, továbbá néhány ősi és modern kínai klasszikussal is párhuzamot képez. Különböző szinten, de mindkettőben vannak a modern Kínára utaló találó megjegyzések: az első a hivatali korrupcióval foglalkozik, és ez különös hangsúlyt kap a mai Kínában, a második pedig afféle kínai útikönyvként szolgál, és kifejezi a manapság létező nacionalista érzelmeket. Henningsen így összegzi nézeteit:

a *Harry Potter*-másolatokkal kapcsolatos vitában a másolatokat nem pusztán a szerzői jogok megsértése felől kellene értelmezni. Sokkal érdekesebb ugyanis, hogy ezek a szövegváltozatok számos új olvasatot kínálnak [...] – és így a *Harry Potter*-történetnek különböző interpretációit és eltérő világszemléleteket tesznek lehetővé: például a nyugati dominancia szembeállítását a kínai erkölcsi és stratégiai magasabbrendűséggel; a Nyugat, mint a gonosz erők forrása, vagy mint a képzelet világa, vagy mint egyszerűen a Másik. Ezek az olvasatok nemcsak a *Harry Potter*-jelenség megértéséhez visznek közelebb, hanem a kínai valósághoz, illetve a kínai valóságnak az olvasók és a szövegírók általi percepciójához is.⁴²

A kínai *Harry Potter* online rajongói szövegeket tekinthetjük specifikusan kínai „fejleménynek”, ahogyan azt Henningsen a nyomtatott változatok esetében teszi. Ezek a „hamisítványok” csak attól lesznek „hamisítványokká”, hogy nyomtatásban is megjelentek, továbbá azért, hogy nincs bennük feltüntetve, hogy a szövegeket rajongók írták. Az, hogy az elektronikus formának a nyomtatott formával való felváltása ilyen kategorikus imperatívuszt jelent a *Harry Potter* szövegáramban és hogy erkölcsileg ilyen jelentőségű, mindenképpen elgondolkodtató jelenség. Sokkal többet elárul a textuális termelés és fogyasztás anyagi formáinak korunkban

jelen lévő jogi és politikai természetéről, mint arról, hogy mondjuk, *mit* is tartalmaz az adott szövegfolyam. De persze többről van itt szó – az online változatnak a nyomtatott formába való átültetése esetében –, mint pusztán csak arról, hogy a *Harry Potter* szövegfolyama Kínában milyen módon alakult. Nemrégiben a tekintélyes Kínai Ifjúsági Kiadó (Zsonguo kvingnian csubanse) nyomtatott formában megkezdte a legnépszerűbb *Harry Potter* online rajongói szövegek közreadását. Ezeket egyértelműen rajongói szövegekként jelentetik meg, és az írókkal (többnyire tizenéves lányokkal) szerződést is kötöttek a kiadásról. Az a két könyv, amelyet részletesebben vizsgáltam – *Angyalként bukva* (Ksziang tiansi jjiang duoluo) és *Bevezetés a szilvafa bimbóihoz* (Meihuajin), mindkettő 2005-ben jelent meg⁴³ –, papírkötésű, színvonalas kiadványok, amelyeket egységes formátumban és dizájnnal jelentettek meg. Ezekben érdekes különbségek és hasonlóságok tapasztalhatók, és egy sorozat részei. Mindkettő Draco és Hermione párosának történetén alapul. Az első teljességgel Nagy-Britanniában játszódik és az eredeti szöveg karaktereit használja, stílusában pedig a kínai olvasó számára azonnal megidézi a külföldi kontextust (nincsenek benne közmondások és a kínai irodalomból származó idézetek, és egyfajta „emelkedett” hangnemet üt meg). Ugyanakkor, a kínai médiában napjainkban zajló vitákban visszaköszönnek a könyvben olvasható terjedelmes beszélgetések, különösen azok, melyek Harry erkölcsi felelősségével és Draco szabadságával foglalkoznak. A második könyvben a Roxfortban felbukkan egy kínai szereplő, ami szintén hozzájárul ahhoz, hogy a mágia kínai értelmezése megjelenjen a könyvben, sőt a helyszín is megváltozik: a cselekmény Kínában játszódik. A könyv stílusa egyértelműen hagyományos kínai nyelvezet: a választékos kifejezésmód és a kínai költészetből vett idézetek jellemzik. Mindkettő emlékeztet a tajvani regényes történetekre, melyek felettébb népszerűek egész Kínában. Ami ezeket a kinyomtatott, teljesen átlagos, tipikus rajongói szövegeket megkülönbözteti online változataiktól, az nem a textuális tartalom, hanem az a mód, ahogyan a nyomtatott szöveget a kiadó kommentálja, mintegy *keretbe* foglalja. Különösen figyelemre méltó, hogy mindkettőt a kiadó előszava vezeti be (mindkét könyvben szóról szóra ugyanaz a szöveg szerepel). Ez a rajongói irodalom meghatározásával kezdődik, majd magyarázatot kapunk arra, mennyiben tekinthetők ezek a szövegek az eredeti *Harry Potter*-szöveg derivációinak, és mennyiben eredetiek; továbbá arra biztatja az olvasókat, hogy előbb tanulmányozzák Rowling könyveit (ezzel láthatóan a piac bővítése a kiadó célja, nem pedig a szöveg hamisítása vagy eltulajdonítása). Még érdekesebb, hogy ez a felszólítás arról is szól, hogy az olvasók vegyék komolyan az eredeti műveket – nem saját értelmezésük szerint csupán, hanem olyan alapként, ami értelmezhetővé teszi a rajongói magatartást és egy kissé a mai (az 1980-as évek utáni) kínai generáció magatartását is:

A *Harry Potter* rajongói szövegek közreadásának egy másik oka az volt, hogy átválogathassuk, tanulmányozhassuk ezeket és elgondolkodhassunk a *Harry Potter*-rajongás roppant méreteket öltött jelenségén, a rajongók látásmódján és nézőpontjaikon, a *Harry Potter*-könyvek népszerűségén, hogy ezáltal jobban megérthessük egy generáció lelkivilágát, mely *Harry Potter* szellemében nőtt fel [...] Ezeknek a regényeknek a közreadásával tanulmányozható anyagot adunk a társadalom kezébe, hogy kitapinthassa a fiatal generációk szívverését, tanulmányozhassa gondolkodásmódjukat, és ezáltal képes legyen fejlődésük irányítására. Mint olyan kiadónak, melynek a fiatalok fejlődéséhez kötelessége segítséget nyújtania, ez a mi felelőségünk és végső célunk is.⁴⁴ [A kínai szöveg alapján.]

Más szavakkal: a nyomtatott formában való megjelenés révén nyílik remény arra, hogy a rajongói szövegek kilépjenek a rajongói közösségek kereti közül, és a kutatók, a politikacsinálók és azok hatáskörébe is belépjenek, akik a kínai ifjúsági kultúra iránt tudományos érdeklődést mutatnak. Hogy ez a cél mennyiben teljesült, arról már az előző fejezetben beszámoltam: ilyen volt például a pekingi egyetemen ebben a témában létrehozott munkacsoportok vitája. A nyomtatott szöveg azokba a tudatosan lezárt és hivatalossá tett formákba zárja a *Harry Potter* rajongók által írt szövegfolyamot, amelyekben a mai napig a hagyományos könyveknek van vitathatatlan elsőbbsége.

A rajongók

A rajongók és a rajongásnak mint jelenségnek a vizsgálata az utóbbi néhány évtizedben érdekes változásokon ment át,⁴⁵ s ennek során az elmúlt évtized során a *Harry Potter*-jelenség egyre kiterjedtebb, szélesebb körű vitát váltott ki. Ennek egyik figyelemre méltó elemét azok a kísérletek jelentették, hogy a rajongókat politikailag aktív cselekvőkként mutassák be abban a kapitalista fogyasztói közegben, ami egyre inkább átfogja és jellemzi az egész világot. Ez a vonulat jól kitapintható például Lawrence Grossbergnek a rajongók politikai tevékenységét elemző tanulmányában, mely 1992-ben íródott:

Mivel a rajongó a hatalomhoz szól és a hatalom által feltett kérdésre válaszol, vagy pedig a szokott kereteken túllépő ideológia fogalmával szólal meg (ami bizonyos mértékű kritikai távolságot biztosít neki), a rajongó politikai álláspontja soha nem jelenti pusztán csak a változtatások vagy a lényeges tervezetek feltétel nélküli ünneplését. A rajongónak a kultúrához való viszonya ténylegesen utat nyit egy sor politikai lehetőség számára, és gyakorta tapasztalható, hogy a politikai küzdelem az érzelmi viszonyok terén kapcsolódik a tömeg

érdekeihez. Tény, hogy az érzelmi érintettség a politikai harcok szervezésének lényeges dimenziója.⁴⁶

Ez a vonulat Henry Jenkins 2007-es megfigyeléseiben – Jenkins kétségtelenül az a kutató, aki egyfajta emancipatorikus szándékkal a legnagyobb energiát fektette be a rajongók politikai tevékenységének aktivizálásába – így bukkan fel, napjaink kereskedelmi és gazdasági kommentárjait is számításba véve:

Az új gazdaság egyetlen elemzője sem használja a „rajongó”, „rajongói tudat” vagy „rajongói kultúra” kifejezéseket, noha megközelítésük ugyanazon a társadalmi viselkedési formán és ugyanazokon az érzelmi viszonyokon alapul, mint amiket a rajongókkal foglalkozó kutatók az elmúlt néhány évtizedben kiinduló pontoknak tekintettek. Az általuk bevezetett új terminus, a sokszorozók (*multipliers*), csak egy kevésbé elvont, nem annyira *geek* szó a rajongókra – azokra, akik már nem hordanak műanyag Spock-füleket, akik nem éltek szüleik nyakán, akiknek van saját életük. Tehát olyan rajongók, akik nem illenek bele a rajongókról alkotott sztereotípiába. Ezek az írók olyan világot vizionálnak és dokumentálnak, amelyben az általunk „rajongói kultúrának” nevezett jelenségnek valódi gazdasági és kulturális befolyása van.⁴⁷

Jenkins optimista, jövőbe tekintő hangneme ellenére az instrukció világos: az excentrikus rajongó eszméjét, akit aktivizálni lehet s akinek a hatalomra is hatást gyakorló politikai cselekvési tudatot tulajdonítunk (egy „politikai küzdelemben”), fel kell váltani a rajongónak mint normális, átlagos lénynek az eszméjével, aki annyira a rendszer része, hogy tulajdonképpen jelentőségét veszti az is, ha „rajongónak” nevezzük. Nagyon valószínű, hogy a kritikai diskurzus, miközben közös nevezőt keresett a rajongóval, maga is bűnrészes volt ebben a folyamatban, mikor megfigyelte/megteremtette/átformálta/dekonstruálta ugyanezt a rajongót.

Annak a kritikai diskurzusnak a reményeit és hibáit, amely a rajongó eszméjének a politikai hatásaival játszadozik, egy paradoxon teszi lehetővé, melyet legmeggyőzőbben Matt Hill fejtett ki a tudományos és a rajongói diskurzus érintkező felületeinek autoetnográfikus elemzése során. A paradoxon azon az észrevételen alapul, hogy a rajongó számos, a kritikai diskurzust strukturáló ellentétpár középpontjában foglal helyet. Ezen oppozíciók egyik legnyilvánvalóbbika az, amikor a rajongót a fogyasztói hajlam és a rezisztencia fogalmi közé állítjuk:

Míg egyidejűleg „ellenállnak” a kapitalista társadalom normáinak és az új fogyasztási cikkek gyors cserélődésének, a rajongók maguk is érintettek ezekben a nagyon is gazdasági és kulturális folyamatokban. Egy nézőpontból a rajongók „ideális fogyasztók” [...] mivel

jövendőbeli fogyasztói szokásaikat a kulturális ipar könnyedén megtudja határozni, és nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a szokások változatlanok maradnak. Másfelől a rajongók fogyasztásellenes hiteket is hordoznak („ideológiákat” is mondhatnánk, mivel ezek a hitek nem teljesen esnek egybe azzal a kulturális helyzettel, melyben a rajongók vannak).⁴⁸

Hill azzal folytatja, hogy a rajongói állapotot további ellentétpárokba helyezi: közösség-hierarchia, fantázia-realitás, kultusz-kultúra. Ez a kísérlet, mely a komplexitás és a képlékeny határok megállapítására törekszik egy olyan idea esetében, melyet a kulturális kritikai elmélet oly lelkesen megtermékenyített, nagyon értékesnek minősül, főképpen azért, mert egyfajta optimista módon félreértett taktikát mutat be működés közben. Hill következetesen feltételezi a rajongó köztes állapotát, helyzetét, ezen polarítások közötti eszmeképzési és konceptuális terepét. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a rajongó ténylegesen *előtte* van a ténynek, *előtte* van bármilyen kritikai elemzésnek, vizsgálja az bármely ellentétpárt is; a rajongó már ott van, és így szabadon megfigyelhető/konstruálható/imitálható/dekonstruálható annak megfelelően, hogy a kritikai diskurzus milyen irányt vesz, mivel magának a kritikai gyakorlatnak a struktúráin át szívárog be. A kutatói érdeklődés megkísérli a rajongást a maga elvárásaihoz igazítani, egy olyan jelenségből kiindulva, amely kiforrotlan formában már amúgy is adott. A kritikai elvárásoknak megfelelően a rajongó hol eltűnik, hol újra felbukkan a két évtizednyi vita során: reményekkel telve előtűnik, majd belemerül a hétköznapióságba – és mindez kizárólag a kritikai gyakorlat struktúrái révén esik meg vele.

A rajongó *a priori* minőségét ugyancsak *a priori* előfeltevésekhez igazodó, reflexív jellegűként lehet elgondolni, mely előfeltevések befolyással vannak a rajongóra és a rajongói minőségre. Még a fent említett, a *Harry Potter* rajongói szövegekkel foglalkozó nagyon felületes áttekintés is hordozza ezen előfeltevések némelyikét. A rajongói szövegekben megmutatkozó immanens kreativitás kétségtelen, hiszen ez a *Harry Potter* szövegfolyamat terjedelmében is egyre növeli, és váratlan formákban igazolja a *Harry Potter* eredeti szövegének normatív szerepét. Még ahol a rajongói szöveg látszólag ellent is mond az alapvető előfeltevéseknek és az eredeti szöveg alapjait vonja kétségbe, ezt ott és akkor is a szöveg kétségbevonhatatlan normativitása alapján teszi, mintha mindez valamiféle hittétel vagy tiszteletadás volna. A normativizált tárgyat olyan messzire távolítják a rajongói állapot gyakorlatától, hogy annak normatív jellegét nem lehet figyelmen kívül hagyni: a kreativitás és a szubkulturális tevékenység, továbbá a közösségi identitás minden formája az eredeti szöveg normatív jellegét feltételezve, abból kiindulva jelenik meg. Már érintettem ezt a témát a befogadás, olvasástudás és a rajongói szövegírás vizsgálatával kapcsolatban. A normativitás megelőző mozzanatként is jelen van: a rajongóknak abban a törekvésében,

hogy a kánon világába lépjenek, abban az asszociatív logikában, amely abszolút megerősítést ad a szerzői autoritásnak, a szerzői jogokkal rendelkező cégeknek, és abban is, ahogy a rajongók előre megjósolhatóan és állandóan fogyasztják az eredeti szövegeket és ezek más formában megtermelt változatait. Hogy a *slash* szövegek íróit elkábítják azok a cseppnyi kis utalások és engedmények, melyeket Rowlingtól vagy a Warner Brothers filmeseitől kapnak, és amelyek egyben öngazolásuként is szolgálnak (mint már fentebb kifejtettük), annak az elsődleges, előre vetített igénynek a kifejeződése, hogy a rajongók a normán belül kerüljenek. A hivatalosság, mely olyan magától értetődően áll ki a normák mellett a hatalom bástyái mögül, könnyedén tud olyan helyzetet teremteni, melyben a rajongók önalakítása és öntermelése folyamatos. Csak egy kicsi bátorításra van szükségük. Amikor az egyként hivatásos tudós és rajongó-guru Jenkins odavet egy-két bátorító szót a rajongói közösségeknek, amiért az írás-olvasástudás erényes, erkölcsös ügyét felkarolják, akkor a *Daily Prophet* rajongói köre egyhangúlag a magáénak érzi a dicséretet, és weboldalukon e jelszó jegyében tüstént lelkesen „forradalmat” hirdetnek. Ennek a célnak a meghirdetése során a rajongók megkérdőjelezhetnék Jenkins álláspontját és kritikusán megvizsgálhatnák az olvasástudás fogalmát, de csak azután, ha előbb az eredeti *Harry Potter*-szöveget, annak íróját és a hozzá kapcsolódó producerek elvárásait normává teszik; másodsorban normává teszik Jenkinsnek és tanítványainak guruságát, harmadsorban pedig a befogadásnak/irodalomértésnek mint társadalmi célnak az értékét is normává teszik – olyan módon, mintha mindezek egységes egésznek alkotnának, melyen minden más jelenség alapul. A rajongókat a mainstream cégek is ugyanilyen behízselgően bátoríthatják önalakításra és öntermelésre. Tekintélyes kiadók, mint azt Kínával kapcsolatban láttuk, meg is tudják ezt valósítani azáltal, hogy a rajongói szövegeket teszik meg témájuknak és kiadói és piaci céljaik szolgálatába állítják; csak annyit kell ehhez tenniük, hogy a *Harry Potter* normatív helyzetét elismerik. Más cégek ezt sokkal bölcsebben teszik és talán sokkal hatékonyabban is. E tevékenység kis szeletét vizsgálja Mitchell és Reid-Walsh, akik a rajongók számára a Warner Brothers által létrehozott weboldal tartalmát elemezték a *Harry Potter és a bölcsek köve* című film megjelenését megelőzően. A weboldal a rajongóknak fizetős és drága interaktív felületet kínált, melyen együttműködhetek egymással, szerepjátékokra, egyéb játékokra nyílt alkalmuk olyan struktúrák révén, melyek a *Harry Potter*-könyveket nem olvasókat eleve kizárták a részvételből; a weboldal így megteremtett egy újabb, online rajongói közösséget és „már a film elkészülte előtt nekilátott a közönség toborzásának”.⁴⁹ A rajongók minden szempontból reagálni tudnak a fejleményekre és minden irányban tágítani képesek a *Harry Potter* szövegfolyamát, de csak azt követően, hogy az eredeti *Harry Potter*-szöveg normativitását elfogadják, és ennek megfelelően a támadhatatlanság piedesztáljára helyezik. A rajongói léthelyzet vizsgál-

lata is csak azt követően végezhető el, hogy a kutató a rajongókat mint olyant elfogadja. A rajongókkal mindenféle ideológiai, kiadási, fogyasztói gyakorlatot és politikai aspirációt el lehet fogadtatni azt követően, hogy a rajongók mint rajongók léteznek és megközelíthetőek.

A *Harry Potter* rajongói szövegekről fentebb írott, a szövegen kívüli vizsgálat eredményeként született megállapítások általában szólnak a rajongói létről és a világról is általában töprengenek. Ezek nem kizárólagosan a gyerekekkel mint rajongókkal vagy mint fogyasztókkal foglalkoznak. Ha a gyerekek különösen gyakran kerülnek a vizsgálat középpontjába – mint Jenkinsnél a *Daily Prophet*-tal kapcsolatban –, akkor az a világ természetesen a felnőttek világának struktúrájából következő feltétel. Tény, hogy mindebből világosan látnunk kell, és a korábbi két fejezet is erről szólt, hogy a *Harry Potter* szövegfolyam, illetve ebből következően a *Harry Potter*-jelenség maga elsődlegesen a felnőttek világához kötődik, és a gyerekek, ha egyáltalán megjelennek ebben a világban, akkor kénytelenek a felnőttek megfontolásai és elvárásai szerint cselekedni. Ahogyan például Kínában a *Harry Potter* szövegfolyam kontextusában a gyerekkort értelmezik, az összefügg azokkal a széles körű társadalmi-kulturális változásokkal, melyeket Kína-szerte tapasztalhatunk. Mikor rámutatok a *Harry Potter* szöveg-folyam iránt a felnőttek körében mutatkozó komplex érdeklődésre, akkor tulajdonképpen – bizonyos értelemben – visszatérek ahhoz a kiindulóponthoz, ahol 2002-ben ez a projekt kezdetét vette. Akkoriban meglehetősen fáradságos vállalkozás volt annak az állításnak a bizonyítása, hogy a *Harry Potter*-szöveg és jelenség sokkal inkább a felnőttek, mintsem a gyerekek világát érinti. Az állítást számos tanulmányban, számos ténnyel kellett bizonyítani. Érdekes módon, ma erre már nincs szükség: a *Harry Potter*-szöveg és jelenség felnőtt vonatkozása ma már egyáltalán nem rejtett aspektus. Különösen világos ez akkor, amikor a *Harry Potter* szövegfolyamban a rajongói szövegek szerepét vizsgáljuk. A *Harry Potter* rajongói weboldalak felületes és gyors felmérése alapján is elmondhatjuk, hogy ezek fele címében is felnőtteknek szól, és a felnőttek érdeklődését és nyíltan szexuális szempontjait szolgálja. De magának az eredeti *Harry Potter*-szövegnek mint gyerekirodalomnak az elemzése, illetve felnőtt olvasóinak deviánsként való meghatározása csak kifogás, mentség volt, melyet a kutatók már kezd feladni. A 2000-es évek elején rossz szájját okozott például A. S. Byatt, Jennie Bristow és Stephen Pollard kutatók beszámolója:⁵⁰ azt állították ugyanis, hogy az a jelenség, hogy a *Harry Potter*-könyveket felnőttek is olvassák, korunk társadalmának infantilizálódását tükröző tünet. Azt, hogy az egész *Harry Potter*-jelenség a gyerekeket érinti, a kutatók magától értetődőnek tekintették, míg a felnőttek felbukkanását figyelemre méltó és meglehetősen dicstelen fordulatnak. Mára világos, hogy a felnőttek jelenléte nem annyira deviancia, mint amennyire norma a *Harry Potter* szövegfolyam és jelenség esetében, és egyértelműen uralja magát az

eredeti szöveget is, ahogyan arra számos jel mutat. Mikor a sorozat zárókötetete 2007-ben napvilágot látott, az elemzők által figyelembe vett szempontok többnyire azt az eredményt mutatták, hogy a *Harry Potter* egyre nyíltabban a felnőtt fogyasztókra gyakorolt hatást. A Pew Research Centre egyik felmérése a következőket mutatta: „A 65 év felettiéknél a legkevésbé valószínű, hogy megvásárolják a könyvet (11% mondta, hogy a családjukban valaki valószínűleg megveszi majd). Az 50–64 év közötti korosztályban azonban már 26% állította, hogy meg akarja venni az új kötetet.”⁵¹ E korosztályt tekintve ez figyelemre méltóan magas szám. A brit könyvforgalmazással foglalkozó Waterston's cég a jelentések szerint azt tapasztalta, hogy a sorozat előrehaladtával egyre jobban emelkedett azoknak a száma, akik már előre a felnőtteknek szánt borítóval rendelték meg a kiadás előtt álló *Harry Potter*-kötetet: az első kiadások esetében ez még csak 15% volt, a hatodik kötet esetében viszont az előrendelések körében 23%-ra emelkedett, és az utolsó könyv kiadásakor meghaladta a 45%-ot.⁵² Talán a legbeszédesebb az a tény, hogy a Book Marketing Limited egyik, 2004-es felmérése (melynek során tízezer embert kérdeztek meg 12-től 74 éves korig) arra a megállapításra jutott, hogy 2003-ban a *Harry Potter*-könyvek vásárlóinak 60% felnőtt volt. Mi több, a *Booksellers*-ben megjelent egyik felmérés így összegezte az eredményeket: „A számok arra is utalnak, hogy a *Harry Potter* nem segítette elő a gyerekkönyvek piacának bővülését. Éppen ellenkezőleg: az adatok szerint a 12 év alatti gyerekeknek eladott könyvek száma az utóbbi három évben fokozatosan csökkent.”⁵³ Evidens, hogy *Harry Potter* minden vonatkozásban – mint eredeti szöveg, mint szövegfolyam, mint jelenség általában – elsődlegesen a felnőttek terepe és rendkívül bonyolultan fonódik össze a felnőttek világával vagy a világgal egészében.

A jelen fejezetet és tanulmányunk egészét is lezáró következtetés nem különösebben bonyolult, és néhány mondatban összegezhető. A világ felől a szöveghez közelítve a világ egyensúlyát a rajongók ünneplésre méltó kreativitása biztosítja – már ha a világ egyensúlyát globális hálózatként megjelenő, olyan megállapodásnak tekintjük, mely a keveseknek profitot termelő, szabályozott termelés/fogyasztás, illetve a sokak számára létrehozott, szabályozatlan képlékeny textualitás között kötött. Ám ha a szöveg felől tekintünk a világra, akkor a gondolkodásra való képtelenség – abban az értelemben, ahogyan azt 2002-ben kifejtettem – továbbra is terjed és ezen egyensúly által egyre szilárdabb formát ölt.

¹ Tara Collins: „Filling the Gaps: What’s Happening in the World of Fan Fiction”, *Library Media Connection* 24:4, 2006. január, 36. o.

² Henry Jenkins: „Everybody Loves Harry”, 2007. május 21., a következő bejegyzésben: Confessions of an Aca-fan: The Official Weblog of Henry Jenkins, www.henryjenkins.org/2007/05/everybody-loves-harry.htm.

³ Henry Jenkins: *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide* (New York, New York University Press, 2006.), 3.

⁴ Linda Green: *Entering Potter’s World: A Guide for Fanfiction Writers* (lulu.com).

⁵ Jane Glabman (szerk.): *Deconstructing Harry: Harry Potter Fan Fiction on World Wide Web* (Durham, NC, Duke University Press, 2008.).

⁶ Jay David Bolter: *Writing Space: The Computer, Hypertext, and the History of Writing* (Hillsdale, Lawrence Erlbaum, New Jersey, 1991.), 121.

⁷ Uo. 144.

⁸ Silvio Gaggi: *From Text to Hypertext: Decentring the Subject in Fiction, Film, the Visual Arts* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997.), 106.

⁹ Uo. 122.

¹⁰ Clinton D. Lanier Jr – Hope Jensen Schau: „Culture and Co-Creation: Exploring Consumers, Inspirations and Aspirations for Writing and Posting On-Line Fan Fiction”, in Russell W. Belk – John F. Sherry (szerk.): *Consumer Culture Theory* (Elsevier, Amsterdam, 2007.), 324.

¹¹ Jenkins: *Convergence Culture*, 205.

¹² Uo. 240–260.

¹³ Cornel Sandross: „One-Dimensional Fan: Toward an Aesthetic of Fan Texts”, *American Behavioral Scientist* 48:7, 2005. március, 835. o. Az „egydimenziós” jelleg itt Herbert Marcuse kifejezésére utal, mely azt a fogalmat ragadja meg, mely szerint a fejlett kapitalista társadalomban minden ellenzéki pozíció és cselekvő előbb-utóbb integrálódik a kapitalista közegbe. In *One Dimensional Man* (Beacon, Boston, 1964.).

¹⁴ Kristina Busse – Karen Hellekson: „Intuduction: Work in Progress”, in Hellekson – Busse (szerk.): *Fan Fiction and Fan Communities in the Age of the Internet* (Mc Farland, Jefferson, 2006.), 7.

¹⁵ A „világirodalom” fogalom jelenlegi újraértelmezésének kontextusában, „a tágabb olvasat” fogalmát ellentmondásaiban mutatta be Franco Moretti: „Conjectures on World Literature”, *New Left Review* 1, 2000. január–február, 54–68. o.

¹⁶ Egy nemrég folytatott vitáról az „autoetnográfia” különböző tudományágakban betöltött konceptuális nüanszait illetően lásd James Buzard: „On Auto-Ethnographic Authority”, *Yale Journal of Criticism* 16:1, 2003. 61–91. o. A rajongói kultúrával foglalkozó tudományos elemzésekben az „autoetnográfia” meglehetősen heves vitákat kiváltó fogalom. Olyan módszer, mely egyfelől perspektívába állítja a tudományos vitákat, másfelől a rajongók folytatta viták megragadására is alkalmas – megértő megközelítésben. Lásd Matt Hill: *Fan Cultures* (Routledge, London, 2002.), különösen a 71–89. oldalt.

¹⁷ (A vagyalosság írásjele a következő: / . Ám az alcímben említett írásjelnek van még egy jelentése a fenti szövegkörnyezetben: „slash fiction”: a rajongói szövegeknek egyik műfaja, mely a történetben szereplő karakterek közötti romantikus vagy szexuális kapcsolatról szól [...] Ezek a szereplők az eredeti szövegekben nem állnak egymással ilyen viszonyban.” A meghatározást lásd a Wikipédia

„slash fiction” címszava alatt. – A ford.) Nancy K. Baym: „Talking about Soaps: Communicative Practices in a Computer-Mediated Fan Culture”, in Cheryl Harris – Alison Alexander (szerk.): *Theorizing Fandom: Fans, Subculture, and Identity* (Hampton, Cresskill, 1998.), 111–129.; Nancy K. Baym: *Tune in, Log on: Soaps, Fandom and Online Community* (Sage, Thousand Oaks, 2000.).

¹⁸ Henry Jenkins: „Why Heather Can Write: Not everything kids learn from popular culture is bad for them, some of the best writing cultures takes place outside the classroom in online communities”, *Technology Review*, 2004. február. <http://www.technologyreview.com/Biztech/13473>.

¹⁹ Jenkins: *Convergence Culture*, 5. fejezet.

²⁰ Uo. 178.

²¹ Uo. 184–185.

²² Henry Jenkins és munkatársai: *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century* (McArthur Foundation, Chicago, 2006.).

²³ Uo. 32–33.

²⁴ Rebecca W. Black: „Access and affiliation: The Literacy and Composition Practices of English-Language Learners in an Online Fanfiction Community”, *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 48:2, October 2005. 118–128. o.; Rebecca W. Black: *Adolescents and Online Fan Fiction* (Peter Lang, Bem, 2008.); Len Unsworth: *E-Literature for Children: Enhancing Digital Literacy Learning* (Routledge, London, 2006.), 3. fejj.; Dana J. Wilber: „Life: Understanding and Connecting to the Digital Literacy of Adolescents”, in Kathleen A. Hinchman – Heather K. Sheridan-Thomas (szerk.): *Best Practices in Adolescent Literacy Instruction* (Guildford, New York, 2008.), 57–77.

²⁵ Heather Lawver: „Making Progress toward Revolution”, <http://www.dprophet.com/index2.html>.

²⁶ Heather Lawver: „Open Letter to Parents, Teachers and Concerned Adults”. <http://www.dprophet.com/hq/openletter.html>.

²⁷ Andrea MacDonald: „Uncertain Utopia: Science Fiction Media Fandom and Computer Mediated Communication”, in Harris – Alexander (szerk.): *Theorizing Fandom*, 149.

²⁸ Green: *Entering Potter's World*, az összes lehetséges szereplői párosítást felsorolja, továbbá felsorolja azokat a weboldalakat, ahol ezek a párosítások előfordulnak (és ez a lista maga 19 oldalas), 25–44.

²⁹ Andrea MacDonald: „Uncertain Utopia: Science Fiction Media Fandom and Computer Mediated Communication”, in Harris – Alexander (szerk.): *Theorizing Fandom*, 149.

³⁰ Lásd például Mirna Ciciani – Male Pair: „Bonds and Female Desire in Fan Slash Writing”, 153–177.; és Shashanna Green – Gynthia Jenkins – Henry Jenkins: „Normal Female Interest in Men Bonking”, 9–38., in Harris – Alexander (szerk.): *Theorizing Fandom*.

³¹ Tison Hugh – David L. Wallace: „Heteronormative Heroism and Queering the School Story in J. K. Rowling's Harry Potter Series”, *Children's Literature Association Quarterly* 31:3, 2006. ősz, 260–281.

³² Ika Willis: „Keeping Promises to Queer Children? Making Space (for Mary Sue) at Hogwarts”, in Hellson – Busse (szerk.): *Fan Fiction and Fan Communities*, 155.

³³ MacDonald: „Harry Potter and the Fan Fiction Phenomenon”, 30.

³⁴ A fanon az angol fan (rajongó) és a canon szavak összevonásából keletkezett akronímia, jelentése: a rajongók által kanonizált szöveg, „rajongói kánon”. – A ford.

³⁵ Lelia Green – Carmen Guinery: „Harry Potter and the Fan Fiction Phenomenon”, *Media/Culture* 7:5, 2004. november. journal.media-culture.org.au/0411/14.green.php.

³⁶ Catherine Tossenberger: „»Oh my God, the Fanfiction« Dumbledore’s Outing and the Online Harry Potter Fandom”, *Children’s Literature Association Quarterly* 33:2, 2008. nyár, 200–206.

³⁷ David Smith: „Dumbledore was Gay, JK Tells Amazed Fans”, *Observer*, 2007. október 21., www.guardian.co.uk/uk/2007/oct/21/film.books.

³⁸ Howard W. French: „Chinese Market Awash in Fake Potter Books”, *New York Times*, 2007. augusztus 1., www.nytimes.com/2007/08/01/world/asia/01china.html?pagewanted=1&_r=1&ref=books; és Op-Ed Contributors: „Memo to the Dept. of Magical Copyright Enforcement”, *New York Times*, 2007. augusztus 10., <http://www.nytimes.com/2007/08/10/opinion/10potter.html>. Az utóbbiban nyolc ilyen könyv tartalmi összefoglalóját olvashatjuk, illetve egyes könyvekből fordításokat is.

³⁹ French, i. m.

⁴⁰ Lena Henningsen: „Harry Potter with Chinese Characteristics: Plagiarism between Orientalism and Occidentalism”, *China Information* 20:2, 2006. 277. o.

⁴¹ J. K. Loulin: *Hali Bote ju bauzouloung* [hibásan ezt úgy fordították angolra, hogy Harry Potter és a sárkányhoz lopózó leopárd], (Hohot, Neimenggu csbanse, 2002.); Zsang Bin: *Hali Bote ju szivava* [Harry Potter és a porcelán baba], Peking, Zsongguo mangven csbanse, 2002.). A nyugati médiában az első könyvről folytattak széles körű vitát, és a Wikipédia külön címszó alatt tárgyalja a kérdést: en.wikipedia.org/wiki/Harry_Potter_and_Leopard-Walk-Up-to-Dragon.

⁴² Henningsen: „Harry Potter with Chinese Characteristics”, 299.

⁴³ Vadong Kangsu: *Ksziang tiansi jijang duolou* [Mint bukott angyal]. (Peking, Zsongou kvingnian csbanse, 2005.); Vusan: *Meihuaajin* [Bevezetés a szilvavirág bimbóhoz]. (Peking, Zsongou kvingnian csbanse, 2005.). Hálával tartozom Cseng Hsziaónak, mert segítségemre volt a kínai kiadások elemzésében.

⁴⁴ „A kiadó előszava” mindkét könyvben olvasható (idézett művek, 3. o.).

⁴⁵ Ezen terminológia használatának változásait követte nyomon Jonathan Gray – Cornel Sandvoss – C. Lee Harrington: „Introduction: Why Study Fans?”, in Gray – Sandvoss – Harrington (szerk.): *Fandom: Identities and Communities in a Mediated World* (New York University Press, New York, 2007.), 1–16.

⁴⁶ Lawrence Grossberg: „Is There a Fan in the House? The Affective Sensibility of Fandom”, in Lisa A. Lewis (szerk.): *The Adoring Audience: Fan Culture and Popular Media* (London, Routledge, 1992.), 64.

⁴⁷ Henry Jenkins: „Afterworld: The Future of Fandom”, in Gray – Sandvoss – Harrington (szerk.): *Fandom*, 359.

⁴⁸ Matt Hill: *Fan Cultures* (Routledge, London, 2002.), 29.

⁴⁹ Claudia Mitchell – Jacqueline Reid-Walsh: *Researching Children’s Popular Culture: The Cultural Spaces of Childhood* (Routledge, London, 2002.), 145.

⁵⁰ A. S. Byatt: „Harry Potter and the Childish Adult”, *New York Times* 2003. július 7. <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9A02E4D8113AF934A35754C0A9659C8B63>; Jennie Bristow: „Harry Potter and the Meaning of Life”, *Spiked*, 2003. június 19. www.spiked-online.com/Articles/00000006DE0C.html; Stephen Pollard: „I Worry for Harry’s Adult Readers”, *Sunday Telegraph*, 2003. június 22. <http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2003/06/22/do2209.xml&sSheet=/opinion/2003/06/22/ixop.html>.

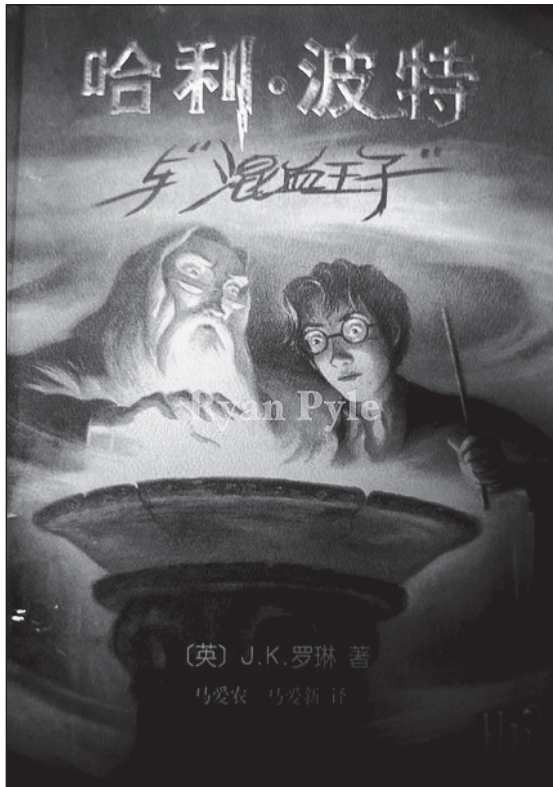
⁵¹ Pew Research centre for the People and the Press: „New of the Week Doesn't Grab Public's Attention: Harry Potter Books Widely Anticipated”, 2007. július 19. people-press.org/report/343/news-of-the-week-doesn't-grab-public-attention.

⁵² Lásd Nigel Reynolds: „Adult Fans Taking Over Harry Potter”, *Daily Telegraph*, 2007. június 22. www.telegraph.co.uk/arts/main.jhtml?xml=/arts/2007/06/22/nospit/booldharry12.xml.

⁵³ „Adult Readers Grow Children's market”, *Bookseller*, 2004. április 16. <http://www.allbusiness.com/retail-trade/miscellaneous-retail-miscellaneous/4668034-l.html>.

(Fordította: Baráth Katalin)

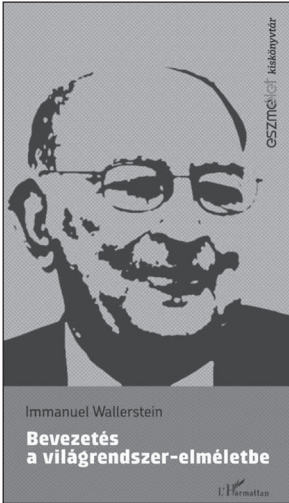
Eredeti megjelenés: Suman Gupta: *Re-reading Harry Potter* (Palgrave Macmillan, 2009), 24. fejezet. A könyvrészletet a kiadó engedélyével közöljük.

A Harry Potter kínai kiadásának egyik könyvborítója

Olvasóink figyelmébe!

Megjelent az Eszmélet
Kiskönyvtár sorozatának első 4 kötete.

Az előfizetési címen, 400 Ft-os egységáron visszamenőleg is megrendelhetők az Eszmélet korábbi számai közül az alábbiak:

1: Beköszöntő. Peresztrojka, adósságválság; **3:** Kié legyen a tulajdon? Hogyan lopjunk gyárat? **4:** Kapitalizmus, szocializmus, sztálinizmus, anarchizmus; **5:** Kelet-Európa fordulatai, nacionalizmus, alternatívák; **6:** Nemzetek, etnikumok, kisebbségi politika; **7:** Erőszak a társadalomban, terrorizmus, pedagógia; **21–22:** Szociálpolitika, szegénység, haladás, posztmodern; **23:** Demokrácia, harmadik világ, iszlám, felzárkózás; **24:** Privatizáció, gazdaságelmélet, futball és piac; **25:** Az államszocializmus története, gyarmati demokrácia; **27:** Információs társadalom, média, alapítványok; **28:** A munka világa – szakszervezetek, munkanélküliség; **29:** NATO. A demokrácia mint uralom. Rasszizmus; **30:** Államháztartási reform. Nyelv és politika. Eutanázia; **31:** Ökológia, Kína, alkotmányozás; **32:** Osztályok, nemek, etnikumok; **35:** Szappanoperák. Európai Unió. Agrárválság; **36:** Gazdaságpolitikai alternatívák. A politikai elit. Baloldal Erdélyben; **37:** A Kommunista Kiáltvány. Forradalmak: 1789, 1848, 1917; **38:** Forradalmak a XX. században. A liberális gazdaságpolitika; **39:** Szakértők. Ökológia. A Világbank és Magyarország; **40:** Emberi jogok. A szabadkereskedelem mítosza; **42:** Szex és politika. Sport és társadalom. Háború Jugoszláviában; **43:** 10 éves az Eszmélet és a rendszerváltás; **44:** A felzárkózás délibábjá. Háború – határok nélkül; **45:** Auschwitz különössége. Jelentés a GULAG-ról. Klónozott jövő; **46:** Clinton, a háborús bűnös? Marx a toplista élén; **47:** A monopoltőke az ezredfordulón. Labdarúgás alulnézetből; **49:** Gyermekek nyomora, NATO-bűnök Európában; **50:** Az új baloldal ezredfordulója, EU: csatlakozás – csalatkozás? **51:** Gazdasági válság Amerikában. Az antiglobalizációs ellenállásról; **52:** A magyar privatizáció. Történelemhamisítás. Terrorválság; **53:** A „harmadik út”. Egészségügy. Nyugdíjrendszer; **54:** Glo-bal. Kik csinálják a cigánykérdést? Osztály nélküli kapitalizmus; **56:** Civil társadalom, Izrael, Oroszország, EU; **57:** A sztálinizmus a historiográfiában. Ökológiai egyensúly; **58:** Az államszocializmus hagyatéka. Hidegháború és kultúra; **59:** Új világrend? Államszocializmus-vita; **60:** India. József Attila. Lukács-tanítványok; **61:** Holokauszt. A „harmadik út” kudarcai. Új jobboldal; **62:** Munkás-ság. Migráció. Latin-Amerika; **64:** EU-alkotmányozás. Bűnözés, hatalom és jog; **65:** József Attila. II. világháború; **66:** József Attila-év. Zsukov. Xenorasszizmus; **67:** Gunder Frank. Amerikai birodalom. Magyar vidék a mezőgazdaság „után”; **68:** Ifjúság. Latin-Amerika. Az 1905-ös orosz forradalom; **69:** „Világrendszer-nézőben”. Forradalom és szervezet; **70:** Spanyol népfőnt. Baloldal és „szervezeti kérdés”; **71:** Civil mozgalmak. Kína alternatívái; **72:** 1956 másként. A lengyel szükségállapot. Wass Albert; **73:** Gender mainstreaming. A magyar film. Puskás; **74:** Miért beteg a baloldal? Galbraith, Keynes, Polányi. Migráció; **75:** Információs társadalom és a közoktatás, közjavak. TGM vs. Krausz. Kuba; **76:** A nemzetközi marxista reneszánsz fő irányai; **77:** Munkásosztály. Jóléti állam. Roma nemzetépítés?; **78:** Globalizáció, kapitalizmus, Afrika, Tibet; **79:** Élelmiszerválság, választói osztályhelyzet, önkritika; **80:** Pénzügyi válság, olaj, balpártok, 1968; **81:** Kommunizmus újratöltve. Zöld pénz; **82:** Háború Gázában. Osztály és nemzet; **83:** Politikai iszlám. Bolivari forradalom; **84:** G. Arrighi- és P. Gowan-életinterjú. Melléklet: Žižek; **85:** Korrupció. Eurokommunizmus. Félperiféria-vita. **86:** Szocialista autógyártás. Ökomarxizmus. Latin-Amerikai regionalizmus.

Kérjük, hogy megrendelését az előfizetési csekkszámolászámon fizesse be, a kért példányok sorszámanak megjelölésével.

Associations

World Distempers – interview with Eric Hobsbawm

Twenty years has passed since the Age of Extremes was published. Despite of the relative shortness of this period it shows new or newly seen changes on the global scene. The direction and magnitude of these changes are still not clear but this does not lift the need for analysing them and to investigate the possible social and political actions stemming from them 5

From fact to fact

Péter Farkas: Worsening Social Conditions and Segregation in Hungary Facing the Crisis

"Personal responsibility cannot be taken by so many of our fellow countrymen. The society should take it that provides neither sufficient jobs nor income for them," concludes the well known leftist economist in his study written for the European Social Watch 2010 report 23

Analysis

Ana Bazac: Consequences of the Weak Class Struggle and Some Problems of the Left in Romania

Finding the right strategy for the Romanian left is not easy either. Its politics is diluted in policies tending towards liberal-monetarist solutions suggesting a minimal state and no progressive tax. Social democratic economic policies could not have been and cannot be distinguished from explicit right wing economic policies. The author suggests that any reorganisation on the left requires to replacing the fight for improving the system by fight against the system 33

Annamária Artner: Quo Vadis China? – Condition of the Workers in China

The study presents the economic development of China over the past two or three decades, reviewing economic policy and social dilemmas as well. Since the early 1980s, Beijing gave an ever increasing role for market initiatives and achieved immense success in the evolution of productive forces but had to face the specific outcomes of the market oriented development like unemployment and income polarization. State regulation and planning were used to tame these negative effects but it is questionable whether these two different "logics" can live together on the long term..... 53

Zoltán Sz. Bíró: **Kyrgyzstan is on its Way to Chaos**

This analysis shows that the present conflict between the Kyrgyzes and the Uzbeks is not a rebirth of a traditional "ethnic conflict" but sprang from the internal fight between the different fractions of the Kyrgyz elite. The tension was artificially agitated to meet specific economic and political goals. The author also outlines the social roots and international background of the conflict..... 76

Variations on a theme

Dimitris Konstantakopoulos: **The Greek Crisis – The First Battle for Europe**

What kind of problems derive in the present Greek crisis from the fact that the launch of the euro was based on the relations of exchange and conditions of the German economy? It is possible at all for a less developed economy, during a lasting crisis, to successfully compete with more developed economies thus repaying its loans taken – when the Maastricht criteria seriously limit its economic policies making impossible to follow Keynesian, anti-cyclic and development policies..... 91

Pierre Baudet: **Lula's Brazil – after eight years**

The author presents a summary of the eight years in power of the Brazilian president that began in 2002. Lula had not broken with his successor's orthodox economic policy but his social programs in fact brought about substantial changes in the life of the poorest. His agricultural and industrial development policies have strengthened the international position of Brazil that was also supported by his foreign policy promoting the integration of Latin America. The most important achievement of the Lula ear probably is the increased self-awareness of the Brazilian society that is setting a further horizon than the limited results of the past eight years..... 98

James Petras: **Afghanistan – The Longest Lost War**

The decade long imperialist war waged by the US in Afghanistan now obviously seems to be lost. The defeat is partly due to the internal affairs of Afghanistan, the special features of the Afghan society and partly due to the mistakes and crimes made by the political and military leadership of the US. The war and its expected outcome are the failure of Washington and also the personal political fiasco of president Obama..... 109

Luisa Steur: **Adivasis, Communists, and the Rise of Indigenism in Kerala**

The crisis of the old-fashioned left in Europe is well known and discussed in broad public. On the other hand, less is told about the challenges facing the traditional left in former colonies. The study addresses the case in Kerala in South India, searching answers why indigenism gains ground on the account of class based political thinking among adivasis – outcasts of the caste system – and why they became disappointed by the paternalist ideology of the communist party? The study also shows that the self-organization of adivasis does not exclude the cooperation with the traditional left..... 115

Arundhaty Roy: **Walking with the Comrades – Ghandians with a Gun?**

The author of the *The God of Small Things* presents lively her illegal visit to the Maoist rebels in the forests of Chhattisgarh, centre India. Naxalits – whom the Indian government found its greatest security threat – in fact are fighting for protecting the tribes that lost their traditional life form and dignity and against

industrial and mining companies that want to expel them and against central authorities supporting these firms..... 135

Bookmark

Péter Szigeti: **Wold Order and Wold-system**

On the book of Béla Galló: Az újkapitalizmus régi világa [The Old World of the New Capitalism] Napvilág, Budapest 2010..... 162

Eszter Bartha: **From where to where? Structural Changes in Hungary after the Fall of State-Socialism**

On the book of Zsuzsa Ferge: Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek [Social Currents and Personal Roles] Napvilág, Budapest 2010 168

Flipside – a different view

László Tütő: **Your Money or Your Nation!**

Accumulation or social security? – An old dilemma of the bourgeois national economy. The price of the victory of the first over the latter is the loss not only the security in the economy and the society but also of the globe 174

Culture

Suman Gupta: **Re-reading Harry Potter** – Texts Produced by Fans

Inspired by the millions of fans of the Harry Potter books, the author addresses an important social question of our mediatised world how texts produced by fans, that can be created and shared on the net freely, influence the consciousness of people? Some authors believe that these texts are promoting a new, democratic and global political participation. According to Gupta, this freedom is only virtual: fans do not question the existing order that produce profits only for the selected ones, while allow for “free” participation of the masses. Thus despite the creativeness of the texts no real exit points of the system offered by them..... 186

Szerkesztőbizottság: Andor László, Bartha Eszter, Bózsó Péter, Kállai R. Gábor, Koltai Mihály Bence, Krausz Tamás (elnök), Lugosi Győző (felelős szerkesztő), Matheika Zoltán, Nagy Éva, Szigeti Péter

Tanácsadók: Agárdi Péter, Balogh András, Bayer József, Bihari Péter, Böröcz József, Földes György, Havas Ferenc, Konok Péter, Sipos Péter, Szalai Erzsébet, Szoboszlai György, Szűcs Katalin Ágnes, Tütő László, Vígvári András, Wiener György, Zágoni Miklós, Z. Karvalics László

Nemzetközi védnökség: Elmar Altvater, Samir Amin, Stephen Eric Bronner, Boris Kagarlickij, Andrej Kolganov, Andrea Komlosy, Bill Lomax, Alain Lipietz, Mészáros István, Rastko Mocnik, Kari Polanyi-Levitt, Catherine Samary, Tamás Gáspár Miklós, Immanuel Wallerstein

Olvasószerkesztő: Márkus Péter

A szerkesztőség levelezési címe:

Eszmélet – Kossuth Klub, 1088 Budapest, Múzeum u. 7.

Telefon: +36 (1) 338 4295, e-mail: eszmelet@eszmelet.hu

Borítóterv: Verebes György

Nyomdai előkészítés: **indigoline**, Budapest

Nyomás: Robinco Kft., felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Kiadja az Eszmélet Alapítvány

Kuratórium: Andor László (elnök), Harsányi László, Krausz Tamás

Felelős kiadó: Andor László

Adminisztrációs, terjesztési és előfizetési ügyek:

Nagy Éva, Eszmélet – Kossuth Klub, 1088 Budapest, Múzeum u. 7.,

tel.: +36 (30) 567 6815; e-mail: eszmelet@eszmelet.hu

Előfizetés könyvtárak számára:

Könyvtárellátó Vállalat, 1134 Budapest, Váci út 19., tel.: 311-2819

Előfizetés külföldről: 15 euró (postaköltséggel)

IBAN: HU75 1020 0830 3231 9448 0000 0000

Swift: OKHB HUHB

K&H HUNGARY, 1051 Budapest, Vígadó tér 1.

Előfizetési díj egy évre: 1800,- Ft (ami a postaköltséget is magában foglalja).

Előfizetési csekket küldünk postafordultával, ha igényét bejelenti Nagy Éva fenti címén vagy telefonszámán.

Csekk számlaszám: K&H 10200830-32319448-00000000